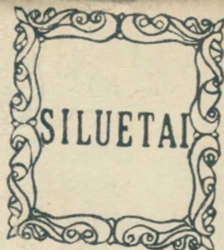

Nikolajus Bažanovas

RACHMANINOVAS

Nikolajus Bažanovas

RACHMANINOVAS

Iš rusų kalbos vertė
DONATA LINČIUVIENĖ

VILNIUS VAGA 1979

78TI
Ba 615

Николай Бажанов РАХМАНИНОВ
М., «Молодая гвардия», 1966

В $\frac{70803-240}{M852(10)-79}$ 210—79

PIRMOJI DALIS

Pirmas skyrius

SENOJI EGLĖ

1

Niūrų, rūškaną, vėjų dažnai lankomą Novgorodo kraštą kažkas buvo praminęs Žydrąja Rusia.

Ir iš tiesų, geriau įsižiūrėjus, viskas čia buvo žydra: ir miškai tolumoje, ir ežero vandenų ramus spindesys gluosnių tankmėje, ir žydinčių linų kilimai laukuose, ir mergelių akys. Net ištisomis giraitėmis augančių baltakamienių beržų tošis debesuotą dieną atrodė melzgana.

O kad paįvairintų tą vienatonę žydrumą, pamiškėse ir aukštose šalikelėse kupliais avietiniais žiedais visą vasarą dabinosi ožiarožė.

Mūsų atmintis beveik visada siekia ne per toliausiai. Mums neleista „apčiuopti savo pradžios". Ir jis iš pradžių nieko neprisiminė. Tik vėliau, tarytum iš miglos, išplaukė tamsios liepos, inkilai prie užversto šulinio ir pilkšva, kirvarpų išgraužta kaladė, o paskui ir žvaigždė sužibo, sumirgėjo virš klojimų šiaudinių stogų.

Bet sena Onego troba, dar Puškino laikais suręsta iš storų sienojų, dabar apsamanojusių nuo dažno lietaus ir rūko, atsirado čia anksčiau, negu po jos stogu 1873 m. kovo mėnesį išvydo pasaulį Sergejus Rachmaninovas. Prieš pat trobos duris augo šimtametė eglė. Išdidžiai sūpuodama skarotas šakas, ji tarytum laimino naująjį ateivį į Žydrąją Rusią — ateivį, kurio laukė ilgas gyvenimo kelias.

Namuose viskas ėjo sava vaga. Už sienų, po grindimis, ant aukšto nuolat kažkas šnarėjo, krebždėjo, čežėjo. Ypač naktimis. O dieną po kambarius šmižinėjo auklės, raktininkės ir visokios įnamės, jos vaidijosi, liežuvavo ir šnabždėjosi. Nuo ryto iki vakaro įkyriai cypė varstomos durys, dūko, trankėsi vaikai, piktai bambėjo auklės.

Svetainėje dvelkė krosnimis ir antaniniais obuoliais, prie balkono durų suverstais į krūvą ant šiaudų.

Kampe stovėjo fortepijonas — daug mačiusi raudonmedžio dėžė kreivomis kojytėmis. Pirmieji su ja susiję Seriožos atsiminimai ne iš maloniųjų. Šniurkščiodamas nosimi, jis neretai lindėdavo po rojaliu, kai būdavo ką nors iškrėtęs. O jo motina tuo metu skambindavo vis tą patį senovinį jausmingą romansą. Toji muzika Seriožai kažkodėl atrodė itin užgauli. Bet kai namuose buvo santaika ir ramybė, prie fortepijono dažnai sėsdavosi Sergejaus tėvas — Vasilijus Arkadjevičius. Tada smagūs ir pramuštgalviški garsai lyg saulės zuikučiai giedrą kovo dieną straksėdavo siausdavo po kambarį. O Serioža garsiai kvatodavo iš džiaugsmo. Sykį, įsidrąsinęs, net ėmė ropštis ant kėdės, siekdamas klavišų. Tik motina, tai pamačiusi, jį sudraudė.

Aukšta romi moteris, išblyškusi ir nekalbi, beveik visada vilkinti tamsia suknele, prie pat kaklo susegta kauline sage, Liubovė Rachmaninova (mergystėje Butakova) buvo nuolatos nugrimzdusi į savo mintis ir neretai atrodė abejinga viskam, kas dėjosi namie. Tais laikais buvo mėgstama sakyti, kad būti didelės šeimos motina — tai pirmiausia „meilės ir begalinės kantrybės žygdarbis". Deja, Liubovei Petrovnai nebebuvo būdinga nei viena, nei antra. Kantrybė ilgainiui virto abejingumu. O meilės pakakdavo tik vyresnėlei Lenai.

Bet mergaitė dievino tėvą.

Tėvas Vasilijus Arkadjevičius visada buvo atlapaširdis ir švelnus vaikams. Švytėdamas iš malonumo, kone susigraudinęs, jis penėdavo šaukšteliu mažytę Varią arba, užsijuosęs prikyštę, pats vienas maudydavo keturmetę Sonią. Plačiapetis, kresnas, su agniai perpus perskirta šviesiai rusva barzda ir iškiliomis išraiškingomis akimis, įžūlokai ir smagiai žvelgiančiomis pro auksinius pensnė rėmelius, jis vis dėlto menkai panėšėjo į jauną Gardino husarą savanorį, šešiolikos metų išėjusį grumtis su Šamiliu.

Iki pat gyvenimo pabaigos Vasilijui Arkadjevičiui šaudavo į galvą fantastiškos idėjos, kartais paikos, bet visada netikėtos.

Rachmaninovai save kildino iš Moldavijos karaliaus Stepono Didžiojo. Bet viešnią dvarininkę iš Peterburgo Vasilijus Arkad-

jevičius bemat įtikino, kad jo vyriškosios linijos pirmtakas buvo Dmitrijus Apsišaukėlis, o moteriškosios — Abramas Hanibalas. Amžinai tuščiomis kišenėmis, amžinai įklimpęs į skolas, jis niekada neprarasdavo geros nuotaikos. Stebėtinai lengvabūdiškai jis skolindavosi, tikėdamas, jog išloš du šimtus tūkstančių, ir jam visi tikėdavo.

Kai Serioža dar buvo visai mažas, į Onegą dažnai prigriūdavo svečių, ir Vasilijus Arkadjevičius taip ūmai pasikeisdavo, kad sunku jį būdavo atpažinti. Čerškėdamas tariamais pentinais, jis čia sukinėdavosi tarp apskrities damų, čia, sėdęs prie fortepijono, trenkdavo polką taip ugningai ir lengvai, jog negalėjai patikėti jį turint tokius trumpus pirštus. Net pakampėse snūduriuoją seneliukai pritardavo jam, trepsėdami kulnais. O kartais per patį siautulį ir smagumą vaišingasis šeimininkas imdavo vieną paskui kitą gesinti lempas, pradėdamas nuo tolimiausių kambarių. Svečiai kvatodami puldavo į prieangį rengtis. Kaimynai greit priprato prie tokio vaikėziško Vasilijaus Arkadjevičiaus elgesio ir, nė kiek neįsižeidę, vėl dažnai lankydavo Onegą.

Ūkio reikalais Vasilijus Arkadjevičius nekvaršino sau galvos, visą „civilinę valdžią" jis buvo patikėjęs Nifontui, gudriam ilgabarzdžiui kaimiečiui, pramintam „didžiuoju viziriu". Jie puikiai vienas kitą suprato ir visuomet sutardavo.

Tik kartą, patikrinęs sąskaitas, Vasilijus Arkadjevičius sukėlė ant kojų ir išgąsdino visus namus: trypė kojomis, vadino „vizirį" vagimi, grasino: „Nušausiu!" Bet audra nuščiuvo taip pat staiga, kaip ir buvo prasidėjusi.

Liubovė Petrovna nebuvo bekraitė. Tačiau per pirmuosius dešimt Rachmaninovų vedybinio gyvenimo metų plevėsa vyras prašvilpė keturis jos dvarus. Onegas buvo penktasis ir paskutinysis.

Kai Seriožai sukako ketveri, vyresniesiems berniukams buvo pasamdytas auklėtojas. O seseris — Leną ir Sofiją — globojo jauna guvernantė madmuazelė Defer.

Sergejui Rachmaninovui ji priminė save po penkiasdešimt ketverių metų Šveicarijoje. (Vargu ar jis pats būtų ją atsiminęs.) Tik širdies atmintis akimirksniui prikėlė iš užmaršties

išblėsusį jos paveikslą ir dar greičiau — skambų ir gaivų jos balsą. Ji dažnai dainuodavo, akompanuodama sau fortepijonu.

Sykį (kai per kažkokią šventę tėvai iškeliavo į svečius) Sergejus iki ašarų prajuokino madmuazelę, pasišovęs jai akompanuoti. Bet Šuberto „Mergaitės raudą" jis pakartojo net tris sykius. Madmuazelė buvo apstulbinta, išvydusi, kaip tos mažos, laibutės rankelės ima akordus. Akordai, žinoma, buvo nepilni, bet jos ausis nepagavo nė vienos klaidingos gaidelės.

Sergejus meldė madmuazelę neišduoti jo motinai, tačiau mergina vis dėlto prasitarė. Motina parašė senelei. Į šią istoriją įsikišo Sergejaus senelis generolas Piotras Butakovas ir prieštaravimų nepakenčiančiu tonu įsakė iš Peterburgo „išrašyti" patį geriausią muzikos mokytoją.

Liubovė Petrovna kreipėsi patarimo į instituto laikų draugę Aną Ornatskąją. Ir netrukus į Rachmaninovų namus tyliai įžengė jauna tamsiaakė moteris, trapius pečius apsigobusi kašmiro šaliku.

Serioža nepatikliai pažvelgė į viešnią, paskui nusišypsojo ir brūkštelėjo kojele. Ana Dmitrijevna nusijuokė. Ji pasodino Seriožą ant aukštos kėdės prie fortepijono ir pradėjo kantriai, rūpestingai lankstyti, miklinti plonus, atkaklius, nepasiduodančius jo pirštus, baksnoti jais pageltusius klavišus

Po daugelio metų Sergejus Rachmaninovas paskyrė Ornatskajai romansą „Pavasario vandenys", vieną iš savo vokalinės muzikos perlų, paskyrė tai, kurią pirmąją sutiko ant slėpiningo garsų pasaulio slenksčio.

Seriožai sėdint prie fortepijono, nuo sienos, iš ovalių rėmų, į jį įdėmiai žvelgdavo pagyvenęs vyriškis, kurio gyvos, tamsios akys bylojo apie nepaprastą geraširdiškumą ir ūmų būdą. Motina papasakojo Seriožai, kad jo senelis iš tėvo pusės — Arkadijus Rachmaninovas — ne tik virtuoziškai skambino pianinu, bet ir kūrė muziką. Kas yra „virtuozas", Serioža nežinojo, bet senelį, dar jo nematęs, pamilo už akis.

Ir štai sykį legendinis senelis pasirodė. Nors jau ir eidamas penkiasdešimt devintuosius, Arkadijus Aleksandrovičius tebebuvo išlaikęs stebėtinai lengvą eigastį, eleganciją ir manierų bei apsirengimo paprastumą. Visa jo išvaizda, rodos, sakė: jeigu ne paiki dvarininkų luomo prietarai, aš, Džono Fildo mokinys, Lvovo ir Vijelgorskio bičiulis, gal būčiau tapęs tokiu

artistu, kokių ne taip jau daug šiam pasauly. O dabar, deja, jis tik muzikuojantis dvarininkas, ir daugiau niekas.

Išėjęs į svetainę, jis susiieškojo Seriožą akimis.

— O kas čia per Štrausas?— nusistebėjo jis.

Užsidėjęs ant nosies pensne vėžlio kaulo rėmeliais, jis atsisėdo šalia anūko prie fortepijono.

— Klemenčio Sonatina? Gerai, bandykim...

Serioža iš pradžių nusigando, o paskui įsidrąsino, ir pirštai patys ėmė bėgioti klavišais.

Tuo pat metu atėjo Seriožos žindyvė Darja paprašyti vežimo šiaudų stogui.

— Tau, Darja, ne vežimo, o ir trijų dar per maža!— sušuko senelis.— Imk penkis, kad tokį anūką man išmaitinai!

Tos pačios dienos vakare senelis su anūku, vėl sėdę prie fortepijono, pribloškė svečius didingais Bethoveno Penktosios simfonijos andante garsais.

Senelis džiūgavo, pranašavo anūkui Štaibelto — tais laikais garsaus pianisto virtuozo — ateitį ir laurus.

Bet patriukšmavęs ir pasiautėjęs senelis vėl išdardėjo į savo dvarą Tambovo gubernijoj. Ir nykus nuobodulys, kuris buvo prasisklaidęs, vėl pamažėle sugrįžo į tamsius Onego namų kambarius. Net saulės spinduliai, prasiskverbę pro blausius stiklus, rodos, prarasdavo čia savo kaitrumą ir auksinį tviskesį.

Kartais dar rugpjūčio mėnesį prapliupdavo lietūs. O netrukus atslinkdavo ir žiema su kraupiom pūgom; kieme apledėdavo šulinio rentinys, vakarais kažkur toli staugdavo vilkai, o iš atidrėkusių krosnių veržsaid smalingo dūmo kvapas. Kadangi toli gražu ne visos jos buvo kūrenamos, svetainėje dažnai užšaldavo vanduo. Vakare užlipęs į tuščią šaltą kambarį, Sergejus net pašiurpdavo iš keistos, niekuo nepaaiškinamos baimės.

Su savo broliais — vyresniuoju Volodia ir jaunesniuoju Arkadijum — vaikystėje jis nesusidraugavo. Volodia buvo vyresnis už Sergejų tik pusantrų metų, bet mėgo papuikuoti savo pranašumu. Brolių žaidimai retai kada baigdavosi geruoju.

Užtat su Lena jiedu buvo neperskiriami draugai. Mergaitė buvo ir protinga, ir švelni, ir labai muzikali. Onego svečiai grožėdavosi jos dar nesustiprėjusiu balsu.

„Bus žvaigždė!"— svajingai sakydavo senelis, klausydamasis jos dainavimo.

Bet meilų, nuoširdų mergaitės būdą kaustė iš motinos paveldėtas uždarumas. Tuo brolis su seseria buvo panašūs. Būdavo, apkabins Lena rankomis savo liesus keliukus ir ilgai šitaip sėdi, įsmeigusi akis anapus ežero, iš kur vasaros vakarais sklisdavo Novgorodo varpų gausmas.

Ir Sergejų kerėjo tasai skambesys. Ir ne vien tik jis!.. Prieš mažąjį muzikantą palaipsniui vėrėsi vis nauji paslaptingo garsų pasaulio lobiai. Tik, žiūrėk, sugirgždės šulinio volas, suputpeliuos avižose putpelės, prašuoliuos su žvangučiais pro šalį nuovados viršininkas, užtrauks dainą girioje mergina arba erškėtrožėje suzvimbs juoda pūkuota kamanė — ir Seriožos akimirką kaip ir nėr! Šauk nešaukęs — vis tiek neprišauksi. Būdavo, auklė purto Sergejų už pečių, kad tas „į šią žemelę sugrįžtų".

— Kaip užduotas, apsaugok viešpatie! — žiūrėdamos į jį, šnibždėjo ir žegnojosi įnamės.

Bet ne mažiau sunku buvo sutramdyti jį įsišėlusį.

Taigi Sergejui ne veltui reikdavo ieškoti slėptuvės po senąja skarota egle.

Vėjui pučiant, eglė patyliukais ošdavo, ir tame vos ausimi pagaunamame šlamesy Sergejus girdėdavo čia plačią švelnią melodiją, čia lyg arfą, apie kurią jis žinojo tik iš suaugusiųjų šnekų.

Slinko dienos ir savaitės, šiokiadieniai ir šventės...

Taip, ko gero, būtų prabėgusi Seriožos Rachmaninovo vaikystė ir nepažadinusi snaudžiančios jo sielos, jeigu ne senelė Sofija Butakova.

2

Tyli, jau pradėjusi pilnėti senyva moteriškė su juoda mezginių kepuraite, iš pažiūros susimąsčiusi ir niūroka, Sergejaus senelė, retai lankydavosi Onege ir visai neslėpdavo, kad jai čia rūpi tik Serioža. Bet dažniausiai ji pasiimdavo anūką į savo namus Novgorode. Vasarą atvažiuodavo jo pasiimti pati, o

žiemą siųsdavo savo patikėtinę Uljašą su kibitka, vežėju Gavrila Oleksičium ir gabužu lapės kailinių.

Nors iki Novgorodo priemiesčių tebuvo šeši varstai su trupučiu, kelias kiekvienąsyk atrodydavo ilgas, tarytum koks Sibiro traktas. Vos tik pro šalį pasileisdavo bėgti kreivos pušelės, o veidą imdavo kutenti smulkus dygus sniegutis ir šelmiškai suprunkšdavo dvailoji kumelė, Seriožos siela, suplasnojusi sparnais, pasijusdavo bemaž rojuj.

Tas keistas džiaugsmingas drovumas, užplūdęs Rachmaninovą, kai jis pirmąsyk peržengė senelės namų slenkstį, vėl apimdavo jį ir po daugelio metų. Šis jausmas ir negalėjo praeiti, nes tai buvo meilė, kurios jis nepatyrė savo šeimoje. O čia ji kaip šiltas vėjas pleveno po kambarius.

Sofijai Aleksandrovnai tada ėjo penkiasdešimt ketvirti metai. Asmeninis jos gyvenimas susiklostė nekaip. Griežtas ir rūstus buvo generolas Piotras Ivanovičius, arakčejevinio korpuso direktorius. Likusi našlė, gausioje šeimoje ji nesurado nė vieno sau artimo žmogaus.

Gyveno senelė su ekonome Vasilisa Jegorovna, savo vienmete, geraširde, bet nelinkusia šypsotis moteriške, ir su kambarine Uljaša, našlaite iš Podberezjės, šiuose namuose auginama nuo devynerių metų. Vežėjas Gavrila Oleksičius gyveno atskirame fligelyje prie arklidės, jis dailidžiavo ir prižiūrėjo sodą.

Vėliau, Maskvoje, gyvendamas jau ne savo šeimoje, o „žmonėse" ir atsargiai sklaidydamas brangius atsiminimų puslapius, Sergejus klausdavo savęs: „Ar iš tiesų viskas ir buvo taip, kaip išliko atminty, ar tai tik sapnas?.."

Viršutiniai langų stiklai senelės kambaryje buvo spalvoti. Užtat ir niūrią, apsiniaukusią dieną pro juos liedavosi jauki šviesa.

Uljaša buvo graži smagi šatenė su sunkia rusva kasa. Nuo skambaus jos balso, greitų lengvų žingsnių, spalvingų sarafanėlių su baltomis pūstomis rankovėmis iki alkūnių kambariai, rodos, dar labiau nušvisdavo. Per šventes ją aplankydavo draugės, jos dainuodavo ilgesingas, liūdnas ir linksmas dainas, burdavo.

Atslenkant sutemoms, senelė pastumdavo į šalį rankdarbį ir prasidėdavo nuoširdūs pašnekesiai. Ji greit surado kelią į

anūko sielą. Kartais senelė prabildavo tik novgorodiečiams būdinga dainuojančia šneka, porindavo apie Vasią Buslajevičių ir Volgą Sviatoslavovičių.

Šventadieniais, kai nevalia dirbti, kartais būdavo tiesiog „vakarojama". Mėnuo žvelgdavo pro langelį. Jo spindulių pluoštas iš lėto slinkdavo ornamentuotų grindų langučiais.

O kiek visokių prisiminimų užplūsdavo mėnesėtais pavasario vakarais, kai namie taip gera, kai jau baigta visa ruoša ir kampe patyliukais čirpia svirplys, o kažkur ten, už sodo, sargas suka tarškynę.

Vieną kartą, pasišnibždėjusi su senele, Uljaša iš gretimo kambario atsinešė gitarą. Suskambėjo derinamos stygos.

Truputį pagalvojusi, Uljaša užtraukė senovinę vestuvių dainą „Motušėle mano, kas laukais atrūksta?"

Keista, bet jos balsas buvo žemas, krūtininis. Sergejus klausėsi įsitempęs, kone užgniaužęs kvapą.

Dukružėle mano,
Neverk, nerypuok!,
Saulužėle mano,
Aš tavęs neduosiu![1]

Tai buvo tyli, vylinga daina, tarytum nuskaidrinta šypsenos, tačiau tęstinėje melodijoje, gitaros akompanimente jautei artėjant negandą, neišvengiamą išsiskyrimą. Štai važiuoja, dunda nekviesti svečiai. Štai jau į kiemą suka, per gonkeles žengia ir už stalo jau sėdasi, ir nukabinami paveikslai... Ir vėl pasigirsta širdį veriantis motinos balsas:

Dukružėle mano,
Te dievulis saugos...

Daug vandens nutekėjo, daug dainų nuskambėjo, kol suprato Serioža, kad ir muzikoje, ir gyvenime skausmas ir džiaugsmas — tarytum du tikri broliai.

Dainavo Uljaša tą vakarą ir rūsčią dainą — apie totorių nelaisvę, šelmišką, vaiiūkišką — apie antelę lankoj. Dainavo,

---

[1] Eiliuoti tekstai daugiausia versti Stasės Budrytės, toliau jos pavardė nenurodoma. Kiti vertėjai nurodyti prie konkrečių eilėraščių.

kol mėnuo pasislėpė už namo kampo. Ir svirplys nutilo. Ir sargas su tarškyne užsnūdo ant priemūrio.

Pavasarį Andrejaus gatve, palei apsamanojusią, pažaliavusią nuo dažno lietaus tvorą, kone kasdien auštant pratapnodavo genama banda.

Sykį, Jurijaus dieną, Uljaša pasikvietė į kiemą baltapūkį tamsiaakį piemenėlį Savką. Jam už nugaros kartu su drobiniu krepšeliu kabojo ir beržo tošies ragelis. Iš pradžių Savka labai drovėjosi, stovėjo, nudelbęs akis. Bet nuo Uljašos taip lengvai nepaspruksi!

Ir ragelis ūmai užraliavo taip skaidriai ir švelniai, kad Serioža net nusijuokė iš džiaugsmo.

Dažnai, ankstų rytą, kai jis dar lepindavosi pataluose, į paukščių čiulbesį už lango įsiterpdavo iš toli, iš ganyklų atsklidęs piemenėlio raliavimas. Jis plaukdavo virš rasa nubertų pievų, paskui staiga tarytum pakibdavo ore, vienoj vietoj, ir vėl nubanguodavo pamažu tildamas. Ir nei Savka, nei pats Sergejus nė sapne nesapnavo, kad paprasta, neįmantri piemenėlio dūdelės melodija po daugelio metų svečioj šaly vėl pažadins, pašauks jau senstantį rusų muziką ir suskambės jo gulbės giesmėje.

Kartą Sergejus užklydo į Fiodoro Stratilato cerkvės šventorių. Žalia šventoriaus veja buvo apsikaišiusi baltomis ramunėlėmis. Ant suolelio prie varpinės sėdėjo žvaliaakis seneliukas, apsivilkęs durtiniu, užsimaukšlinęs didžiulę kepurę su snapeliu.

Šneka, kaip ir pridera, prasidėjo iš tolo. Atsargiai, su nepasitikėjimu išklausinėjęs Sergejų, kieno jis, kas jis toksai, ir patyręs, kad jo senelė generolienė, senukas nušvito, pralinksmėjo, pasisakė esąs Jakovas Prochoryčius ir nusivedė Sergejų į varpinę. Iš čia, iš kvapą gniaužiančio aukščio, viskas buvo kaip ant delno. Ir Sergejus pagaliau susivokė, katroj miesto pusėj yra Sofija, o katroj — turgus, kur Iljino Spasas, o kur — Kovaliovo, išvydo už miesto ribos vienuolyną, boluojantį tamsiai žalioj lapijoj.

— O Ilmenis? — paklausė jis, delnus ir smakrą pasidėjęs ant aukštų varpinės turėklų.

— Anava! — parodė seneliukas kone į patį žemės kraštą, už vienuolyno, kur, plačiai išsiliejusi, tviskėjo mirguliavo sidabro juosta.

Senasis varpininkas buvo tikras burtininkas. Sergejus net apstulbęs žiūrėjo, kaip kreivi, įjuodę, negrabūs jo pirštai, nepasiklysdami virvučių raizgyne, „grojo" mažaisiais varpais.

Kai, kregždučių čiulbesio lydimas, Sergejus atsargiai, apčiuopomis leidosi stačiais laiptais, jo galva gauste gaudė. Užtat jis jau mokėjo atpažinti varpus — į večę šaukiančius, pavojų skelbiančius, pamaldoms skambinančius, varpus daugiabalsius, saldžiabylius, žinojo, kas tai yra tyras, skaidrus, širdį gildantis skambesys.

Ir nuo tos dienos Ilmenis nebedavė Sergejui ramybės.

Senelė vis dvejojo. Kelias prie Ilmenio ne tiktai blogas, o stačiai neįmanomas: vienas smėlis!

Bet, laimė, įsikišo Uljaša.

— Jei tik rytoj bus giedra — ir eisim. Oleksičius mus iki vienuolyno pavežės. O aš keleliu per vienuolyno pievą nuvesiu. Gerai tą kelią žinau. Kokie du varstai, ne daugiau, bus iki kranto. Jeigu Serioža pavargs — ant rankų panešėsiu.

Diena, deja, išaušo apsiblaususi, bet tarsi nutvieksta kokios šypsenos. Abipus keliuko žiedais jau kaišėsi ožiarožių šluotelės. Dūzgė bitės. Dešinėje, įkalnėje, geltonavo prie žemės prigludusių trobų stogai, vilnijo žalios avižos.

Uljaša vedė Seriožą už rankos. Jie ėjo per pušynėlį, pro šilojų kilimėlius, žemuogių saleles. Po žemę, laukus ir miško tankmę negirdimai slankiojo tylūs šešėliai.

Gėlių, žolių ir visokių nuostabiausių grožybių aplinkui buvo tiek daug, kad jie ir nepamatė, kaip debesėliai nuplaukė į vakarus ir kaip nusigiedrijo diena, kaip sučiulbo krūmai, o prieš akis atsivėrė ir aukso kibirkštimis sumirgėjo pilkšvai mėlynas ežeras — tikra jūra.

Keletą akimirkų jie stovėjo lyg stabo ištikti. Paskui nusiavė ir basi patraukė smėlėtu keliuku žemyn.

Plačiame nuotakaus smėlėto paplūdimio ruože stovėjo valtys ir barkasai.

— Žiū!— sušuko Uljaša.— Mūsiškiai iš Podberezjės... Fiodoras su Arina...

Ji šūktelėjo ir pamosavo jiems gėlėta skarele.

Jiedu priėjo arčiau. Prie seno boto, paskuigaliu įsirėžusio į šlapią smėlį, stovėjo aukštas vyriškis garbanotais plaukais ir nediduke aukso spalvos barzdele, apsirengęs saulės išblu-

kinta palaidine ir drobinėmis kelnėmis, atraitytomis iki kelių. Valtyje — strazdanotas berniūkštis kokių keturiolikos metų, baltais apskritai apkirptais plaukais. Ant kranto — aukšta ir tokia pat stamantri, dar jauna moteriškė su drobine prijuoste, apiblukusiu raudonu megztiniu ir kadaise mėlyna kartūno skarele, apveržta aplinkui galvą — iki pat akių. O tos akys buvo didelės, rainos — šviesiai pilkos su mėlynais apvadėliais.

Visi trys žvelgė į svečius.

Pirmiausia jie atpažino Uljašą. Moteriškė juokdamasi karštai ją apkabino. Vyriškis irgi droviai nusišypsojo. Uljaša pamojo jam ranka ir pavadino kūmu.

— Oi ta mūsų Uljaša — tikra panelė. Kur jau čia!— pasakė moteriškė, gėrėdamasi Uljašos sarafanu.— O čia ar ne generolienės anūkas?

Mergina linktelėjo galva.

Arina nusišypsojo ir, pažvelgusi į Seriožą savo nuostabiomis akimis, ūmai pritūpė ir apkabino jį įdegusia ranka.

— Fiodorai, girdi, kad mudviem tokį sūnaitėlį!..

Fiodoras pasižiūrėjo ramiomis mėlynomis akimis ir staiga mirktelėjo Seriožai.

Nuo Arinos dvelkė ežero vandeniu ir žuvimi, rugine duona ir pigiu kartūnu. Ir kartu tokiu grubiu švelnumu, tokia motiniška šiluma, kokios Serioža nebuvo patyręs nuo pat savo gimimo dienos. Jis aiškiai išgirdo ir karštą jos širdies plakimą.

Fiodoras, vogčia šypsodamasis, vėl dirstelėjo į Sergejų.

— Tai gal, ponaiti, plauksi su mumis į ežerą trečios valkšnos?

— Plauksiu!— nė kiek nedvejodamas atsakė Serioža, bet susigriebęs klausiamai pasižiūrėjo į Uljašą.

— Tu pavaikštinėk pakrante,— patarė jai Arina.— O mes per valandą apsisuksim, kaip manai, šeimininke?

Nespėjo Uljaša dar nė apsispręsti, o Arina jau užsimetė ant pečių šlapią susuktą tinklą su medinėmis plūdėmis ir nunešė jį į valtelę. Paskui grįžo ir, it plunksnelę pakėlusi Seriožą, nubrido įkandin vyro, stūmusio valtį tolyn į ežerą.

Ritmingai girgždant irklams, laivelis greitai išplaukė į ežero vidurį. Klykė žuvėdros. Užlietas saulės, Fiodoras lengvai mojo milžiniškais irklais, tarytum jie būtų nendriniai. O Sergejus

žiūrėjo į jį, išpūtęs akis, ir jam atrodė, kad didžiausia laimė šiam pasauly — būti žveju.

— Kad mudviem tokį sūnaitėlį...— pašnibždom, apkabinusi Seriožą, pakartojo Arina.

Sergejus suglumęs dėbtelėjo į berniuką.

— Vasia — ne mūsų, vyro sesers sūnus,— atsakė Arina, pagavusi jo žvilgsnį.— O savo neturim... — ir tyliai atsiduso.

Per valandą jie nesuskubo apsisukti. Iš rausvos miglos išniro didžiulis it vario dubuo mėnulis. Net žuvėdros, skridusios paskui valtį, atrodė rausvos, o vanduo pasidarė kaip purslotas balzganai žalsvas stiklas.

Žūklė nusisekė. Susuktas tinklas laivelio dugne krutėjo ir žvilgėjo nuo sidabrinių žvynų.

Fiodoras iškėlė tamsią, sulopytą burę. Arina godojo kažkokią savo godą ir, supdamasi į taktą siūbuojančiam laiveliui, tyliai niūniavo.

O ten, tolumoje, virš miesto, apsigaubusio migla, dar tebežaižaravo auksiniai Sofijos cerkvės kupolai. O viršum jų kabojo vos įžiūrimi balkšvai rausvi debesys.

3

Visame pasaulyje Sergejui nebuvo nieko gražesnio už Novgorodą. Tada jam dingojosi, kad niekada negalės jo išplėšti iš savo širdies.

Rodėsi, jis miega, tas tylus liūdnas miestas, prigludęs prie klampių, dumblėtų balzganai mėlynos upės krantų. Po ankstyvo rudens dangum bolavo cerkvių sienos, auksu žėrėjo beržai svyruokliai ir cerkvių kupolai. It sapnas buvo išnykusi jo tūkstantmetė šlovė.

Iš pietų kilo siaubūs debesys, su vėzdais iš Ilmenio ežero lindo pabaisos, iš pelkių, iš balų slinko gauruoti it meškos kupriai. Valtimis, ornamentais ištapytomis, plaukė svetimšaliai pirkliai, ir Sadko, ir Vasia Buslajevičius, Volchova buvo pražydusi burėmis. Žengė Mstislavas Narsusis, Mstislavas Šaunusis. Et, visų ir nesuminėsi! Suzdalės kunigaikštukai gobšiai tiesė rankas į tas baltas sienas ir bokštus, toli toli už miško gaudė didžiojo magistro šunų riterių žalvariniai trimitai, sė-

lino chanas Jerikčakas, įklimpo pelkėse ir, iš pykčio sudeginęs Toržoką, gėdingai atsitraukė... Daug visko buvo, buvo ir pražuvo... Ir didybę, ir šlovę, džiaugsmą ir skausmą, gėdą ir viltis, juoką ir ašaras — viską nuplukdė upė kartu su nukritusiais lapais.

O jos vis dar tebedunksojo ant neaukštų kalvų — tos auksabokštės žalios gyvųjų ir mirusiųjų kapinės. Tingiai iš lėto plazdėjo gyvybė Novgorodo gyslose, tuose kreivuose skersgatviuose su užkaltais sandėliais, tuščiuose kiemuose ir užvažiuojamuose namuose, kremlių pylimuose ir šventoriuose, apaugusiuose žole ir kiaulpienėmis. Iš ganyklų sklido šuntančio šieno, viksvų, žvejų laužų kvapas. Miškai buvo persigėrę eglės žievės, bruknių, grybų kvapo.

Tik kartą per dieną ten, už Riurikų piliakalnio, suūks garlaivis, nudardės per tiltą ratai, sugirgždės volas prie perkėlos. Ir vėl tyla.

Lėtai plaukė šėmi debesys, sieliai į Ladogą, tingiai šūkčiojosi sielininkai, smėlėtoje nerijoje, žemiau tilto, merginos mirkė linus — būdavo, uždainuos ir vėl nuščiūva, už turgaus, priemiesčiuose, kaukšėjo kubilių plaktukai. Per šventes skambėjo varpai. Jų gausmas sklido it nesulaikoma lava, žadindamas iš amžių miego. Nuo to dandėjimo, rodos, žiburiavo, virpėjo ir kibirkščiavo šaltas tarsi sustingęs oras. Ir vėl stogus, varpines ir apnuogusius, vėjo nuskabytus sodus apimdavo snaudulys.

Žemiau Sofijos, prie Kremliaus sienos, stūksojo baltas bokštas, mušantis valandas. Jo varpas, tyras, saldžiabalsis, tarytum stiklinis, buvo nepanašus į tą, kurio kimus gergždžiantis riaumojimas kadaise nustelbdavo baisų Novgorodo turgaus klegesį, klaikius večės šauklių ir mušeikų balsus. Oriai, su abejingu romumu bokštas skaičiavo valandas, savaites, amžius...

— Atšalo širdis, nusilpo protas. Prarado amą didysis garbingasis mūsų Viešpats! — dar Petro laikais iš sakyklos šaukė maištingasis atskalūnų protopopas Ananija.

Tik sekmadieniais senųjų vienuolynų priecerkviuose, tarytum pakilusios iš pelenų, imdavo knibždėti prabėgusių amžių padugnės. Vaitojo luošiai, pamišėliai, dejavo virkavo klajojantys akli guslininkai, falcetu jiems antrino vedliai, šniaukrojo rypavo davatkos ir šventeivos.

Toje basoje, nudriskusioje, akiplėšiškoje ir gana karingoje

ordoje būta ir tikro vargo, kuriam nėra nei galo, nei krašto. Jis neinkštė ir neraudojo, o tylomis, atkakliai žvelgė į juos sausomis, karščiuojančiomis akimis. Minioje dažnai sukinėdavosi aukštas, šeriais apėjęs žmogus pusiau valstietiškais drabužiais. Jo dygokų mėlynų akių žvilgsnis kiaurai vėrė. Jis įdėmiai klausėsi ir dairėsi aplinkui, be baimės prisėsdamas priecerkvyje tarp vargetų. Bet kokiu oru jis keliavo (arba, kaip buvo sakoma, „šmirinėjo") po kaimus ir nausėdijas, ieškodamas jau visai nukaršusių seneliukų ir apkerpėjusių senučių, kurias paskui versdavo dainuoti ir pasakoti. Žmonės ne kartą jį buvo nutempę pas uriadniką ar nuovadą. Jis pasisakydavo esąs Ivanas Riabininas, kyštelėdavo kažkokius popierius, ir jį vėl paleisdavo geruoju.

Aplankė Riabininas ir senelę Butakovą. Parodė savo naujus įrašus iš Zaozerjės, tyliu „dvasingu" balsu padainavo, pritardamas sau mažytėmis guslėmis auksabalsėmis. Jis švelniai žiūrėjo į Seriožą. Veriančios guslininko akys valiūkiškai blykčiojo iš po gauruotų antakių. Dainavo jis, į taktą vos pasisiūbuodamas.

Gyveno Sviatoslavas ilgus metus,
Gyveno ir garbingai numirė.
Ir paliko po mirties jis žemėj šioj
Sūnų jauną — Volgą Sviatoslavovičių...

Žiemą, viešėdamas pas senelę, Sergejus dažnai sėsdavo prie fortepijono. Kartais skambindavo etiudus, o kartais apie kažin ką susidūmodavo. Nugrimzdęs į apmąstymus, žvelgdavo pro langą į tykią žiemos dienos eigastį, krūmus, medžius ir sniegu apsiklojusius stogus, tarsi gobiamus lengvo melsvo ūkelio.

Dar diena kita, ir pasaka pasibaigs. Onege Novgorodas visuomet atrodė tarytum sapnas. O koks jis buvo iš tiesų, kas dėjosi, kunkuliavo ten, už Andrejaus gatvės namo sienų, Serioža nežinojo ir užtat buvo laimingas, net pernelyg. Toji laimė, kaip ir spalvoti senelės miegamojo langų stiklai, kol kas buvo užgožusi jam tikrąją šviesą, ir jo sielos ramybė buvo susidrumstusi tik gal kokius du sykius.

Kartą, labai ankstyvą ir darganotą pavasarį, važiuodami su Uljaša ir Gavrila Oleksičium, netoli kalėjimo jie aplenkė būrelį surakintų kalinių. Slinko jie iš lėto, svirduliuodami,

apvilkti šiurkščiomis kalinių sermėgomis, peršlapusiomis naginėmis tylomis mynė sniegą, susimaišiusį su purvu. Kai Serioža pažvelgė į melsvus jų veidus, apžėlusius dygiais šeriais, į jų akis, tuščias ir viskam abejingas, kraujas akimirką tarsi liovėsi tekėjęs jo gyslomis. Oleksičius tyliai švilptelėjo, ir rogės nušliaužė tolyn.

Prieš kalną Gavrila leido arkliui eiti žingine.

— Ne pagal teisybę mes gyvenam! Ne pagal teisybę...— staiga mįslingai suniurnėjo jis po nosim.

Nežinia kodėl Sergejui sykiais, būdavo, įstrigs į galvą koks sakinys, ir jis kartos jį lyg papūga kelias dienas iš eilės be perstojo. Kartais drauge su žodžiais suskambėdavo dar ir kokia nors melodija. Taip buvo ir šįsyk: ilgai skambėjo jam ausyse „ne pagal teisybę"— tarytum žinomos dainos priedainis, skambėjo jie ir dieną ir naktį. Ir širdį nuo jų mauste maudė. Jis norėjo paklausti Oleksičių: o kaip „pagal teisybę"?.. Bet taip ir neišdrįso.

Kitą kartą jis nugirdo karštą senelės pokalbį su mokytoju, važiuojančiu iš Senojo Lokio kaimo prie Ilmenio. Mokytojas buvo liesas barzdyla raudona nosimi ir pats labai panėšėjo į rudą perkarusį lokį. Jis kosėjo beveik nesusičiaupdamas, laistėsi karšta arbata ir kažin ko karčiai skundėsi senelei. Skėsčiodamas didžiulėmis gremėzdiškomis rankomis, kyšančiomis iš striukų nukarusių rankovių, jisai vis kartojo: „Vargas visur. Vargas, brangioji Sofija Aleksandrovna... Baisus, juodas vargas..."

Kas tas vargas, Serioža dar nežinojo, bet rodėsi jam, kad mato jį: sėdi vargas švento Jurijaus vienuolyno priecerkvy, kiauromis vyžomis brenda per balas, vis užklysdamas į suklypusias samanotas bakūžes; čia žegnodamasis užsuka į trobą, kur pas bausmėms greitą patėvį gyvena piemenėlis Savka, o kartais valandėlę pasėdi prie žvejų Fiodoro ir Arinos laužo. Jis jautė, kad ir šitai „ne pagal teisybę". Slegiantis įkyrus motyvas jį persekiojo neatstodamas.

Pavasaris tais metais Novgorode anksti išaušo. Pievose nutirpo sniegas. Daiktais iki potvynio išdžiūvo žemė. Karklai paupy apsitaisė sidabro gurgučiais. Aukštai danguje gageno žąsys. Po kam-

barius laisvai pleveno kvapnus balandžio skersvėjis. Virš stogo sklandė debesų šešėliai. Vėjas raibino žydrus klanų veidrodžius. Kakariekavo gaidžiai. Ant palangių mėlynavo žibutės.

Septintą valandą Serioža jau buvo apsirengęs. Gavrila Oleksičius privažiavo prie durų ne tarantasu, o dailiai nudažytu brikeliu su lingėmis.

Iš kremliaus vartų arkos dvelktelėjo kapų šalčiu. Ir staiga iš už medžių pasirodė Sofija. Saulė leidosi į dar belapę tankmę už Volchovos. Nykiai baltas sienas buvo nutvieskusi šilta rausva balandžio vakaro šviesa, o žalzganame danguje, rodos, degte degė tamsiaauksiai kupolai. Toli gaudė sodrus didžiojo varpo bosas.

Ir visą šį kolosą prieš aštuonis šimtus metų savo šiurkščiomis, pūslėtomis rankomis buvo surentęs didysis viešpats Novgorodas, va tokie augaloti, petingi barzdočiai akmenskaldžiai, staliai, kubiliai, kurie, varpo šaukiami, antai pamažu, neskubėdami, eina, naujus durtinius susijuosę spalvotomis juostomis, vis pamaldžiai žegnodamiesi ir lenkdamiesi kupolui, galingi, stiprūs kaip Fiodoras, kaip Gavrila Oleksičius ir žūklautoja Arina. Jų akys ramiai, be baimės žvelgia į priekį, į būsimus amžius.

Jie puikiai žino, kad jų miesto šlovė, visos Rusijos šlovė niekada neišsisklaidys, nedings.

Praeis keli dešimtmečiai. Šios sienos ir aikštės, apimtos liepsnos, išgirs širdį veriantį maitvanagių su juodais kryžiais ant sparnų kauksmą. O kai dūmai išsisklaidys ir liepsnos užges, anūkai ir proanūkiai — nauja, visai nepažįstama dar negimusių novgorodiečių karta rūpestingai, išdidžiai, su meile apvalys šituos šventus akmenis nuo šiukšlių, šlako, degėsių, ir vėl kils aukštyn sienos, pastatytos liaudies genijaus.

Po daugelio metų, prisimindamas šį vakarą, Sergejus mąstė apie tai, jog labai labai senais laikais savo godas, viltis ir liūdesį žmonės tegalėjo sudėti į tas nuostabias cerkves — į jų įspūdingas, neapsakomo grožio navas ir architravus, Teofano Graiko epochos freskas ir mozaikas, į bylinas ir sakmes, į rūsčias ženklines melodijas.

Ne, ne nuolankumas, ne pažemintųjų susitaikymas su likimu skambėjo po Sofijos skliautais, o pyktis, nerimas, sielvartas, pasididžiavimas ir pergalingas džiugesys.

Ir Sergejaus sielą iki pat gelmių nusmelkė džiaugsmas, baimė ir grožis.

4

Šitai, matyt, buvo prasidėję jau senokai.

Vos tik brikeliui įriedėjus į Onego kiemą, Sergejus beregint pajuto kažin kokią permainą. Net šunes, išpuolę jų pasitikti, ir tie, rodos, lojo be jokio įniršio ir reikalo, o tik šiaip — kad lotų.

Tačiau tos permainos esmę jis suvokė kur kas vėliau.

Tėvas Sergejui pasirodė susirūpinęs ir išsiblaškęs — labiau, negu paprastai. Jis šypsodamasis klausinėjo sūnų apie senelę, bet jo akys kažkur neramiai klaidžiojo, o jo galvoje sukosi visai kitoniškos mintys.

Kitos dienos vakare Sergejus pro svetainės duris matė, kaip tėvas iki vėlumos savo kambaryje sklaido kažkokius popierius, dūsauja susikūprinęs ir tarpais užsidengia delnais veidą.

Dar apie rugpjūčio dvidešimtą prasidėjo smarkūs lietūs. Nuo ryto iki vakaro langų stiklais žliaukė drumstos srovelės. Ant keliukų telkšojo gelsvos balos. Atvėrus balkono duris, iš sodo aitriai padvelkdavo drėgme ir gėlėmis.

Ypač nyku būdavo naktį. Kažkas krebždėdavo lubose, girgždėdavo grindys. Namuose tvyrojo nuo vaikų vargiai slepiama nesantaika, sunki, slegianti. Toks jau buvo Vasilijaus Arkadjevičiaus charakteris, jis nemokėjo ilgai kapanotis paslaptinguose rūpesčiuose, ir staiga, nei iš šio, nei iš to niūrius nuščiuvusius kambarius užtvindydavo bravūriškų improvizacijų kaskados. O sustingusį, be išraiškos motinos veidą išmušdavo raudonos pykčio ir nuoskaudos dėmės.

Kartą naktį Sergejus pabudo nustėręs iš baimės.

Širdis daužėsi. Krūtinėje atsirado kažkoks šaltas gumulas. Iš tėvo kabineto sklido klaikus isteriškas riksmas, pažiro dūžtantys stiklai, ir ūmai stojusioje tyloje pasigirdo duslus nepaguodžiamas moters verksmas.

Sergejus trūktelėjo brolio antklodę.

— Volodia?.. Ar girdi?.. Kas ten?

— Atstok!— grubiai atrėžė Volodia, užsitraukdamas antklodę ant galvos.— Miegot neduodi...

O pats jau, matyt, gerą valandą gulėjo išplėstomis iš baimės akimis.

Viskas buvo ne į gera: ir nuolatinis tarnaičių kuždėjimasis, ir slogi tyla prie stalo, ir įnamių mažėjimas — jie kaip žiurkės bėgo iš skęstančio laivo.

Paskui pašto karietomis atvyko kažkokie žmonės civilinėmis ir uniforminėmis kepurėmis. Jie šniukštinėjo po kiemą, kaišiodami nosis į visas pakampes, landžiojo po sodą, skaičiuodami ir surašinėdami medžius. Kokias tris valandas jie tūnojo tėvo kabinete, tikrindami popierius. Galop išvažiavo. Tėvas atrodė suglumęs, priblokštas. Jis ilgai stovėjo vidury kiemo be kepurės.

Motina tą dieną visai neišėjo iš savo kambario, neatsišaukė nė beldžiant į duris.

Tada visiems pasidarė aišku, kad Onego dienos suskaičiuotos.

Namai subruzdo. Atsirado dėžių, krepšių, iš įprastinių vietų vienas paskui kitą ėmė dingti pažįstami daiktai. Nenorėdamas nieko matyti, Serioža slėpėsi po tamsia spygliuota savo senos draugės skara. Ten buvo tylu, kaip visada: nei dėžių, nei krepšių, tik va... viena šakelė pagelto nuo vartų pusės ir kita ėmė gelsti.

Kartą, rankiodamas ant grindų išmėtytus žaisliukus, Serioža išgirdo už lango triukšmingus balsus ir išbėgo į priebutį. Po egle gulėjo krūva ką tik nukirstų šakų. Į apnuogintą kamieną buvo giliai įsirėžusi tviskanti skerspjovė.

Seriožą tartum stabas ištiko. Jam atėmė rankas ir kojas, ir liežuvį. Ir tik tada, kai suvirpėjo nėriniuota eglės viršūnė ir, tyliai, tarytum aiktelėjusi, eglė pradėjo svirti į šoną, berniukas nė nepajuto, kaip suriko. Pirmas į jo riksmą atbėgo Vasilijus Arkadjevičius.

— Kas?.. Kas atsitiko?..— sušuko jis.— Ko gi tu, mielasis? Eglutė juk nudžiūvo, kvailiuk! Mes pasodinsim kitą... Aš jau užsisakiau sodinukų pas Ulrichą. Na, Seriožbenka, liaukis!..

Viskas bus gerai. Terminas šešiems mėnesiams atidėtas. Varžytinės nukeltos. Aš. .

— Nemeluok,— garsiai, kažkokiu mediniu balsu nukirto jį Liubovė Petrovna, pasirodžiusi priebutyje. Daugiau netarusi nė žodžio, ji nuėjo į vidų.

Prabėgo dar trys dienos. Atvažiavo senelė. Visi suaugę ilgam užsidarė kampinėje svetainėje. Galop baigė tartis.

Liubovė Petrovna buvo balta kaip drobė. Jos lūpos virpėjo.

— Šiaip ar taip,— pasakė senelė, akimis apvedusi vaikus,— jie šito neturi matyt.

— Jūsų valia,— tyliai ir abejingai atsakė tėvas.

Rūpesčiai prarijo ir paskutinę dieną. Kambariai beregint ištuštėjo, pasidarė aidūs, negyvenami. Po namus siautė skersvėjis. Ant grindų buvo pilna šiukšlių, šiaudų, ,mėtėsi virvagaliai, priteplioti vaikų sąsiuviniai.

Namai sukilo dar prieš aušrą. Aprasojusiuose languose šmėkščiojo žvakių liepsnelės.

Vežimai su daiktais išbildėjo dar iš vakaro.

Važiavo jie į Novgorodą pas senelę, deja, tik kelioms dienoms. O toliau — į nepažįstamą Peterburgą. Trims vyresniesiems buvo atėjęs metas mokytis.

Kol motina ir auklė tąsėsi su mažaisiais, Serioža, tyliai atvėręs balkono duris, išsprūdo į sodą. Aitriai kvepėjo rytmečio šalna ir nukritusiais lapais. Pro medžius jau švietė rausvai violetinė aušra. Tarp kamienų raitėsi melsvas gęstančio laužo dūmelis. Iš miesto atvažiavęs nuomininkas šiaudinėje būdoje sergėjo būsimų šeimininkų sodą. Tamsžalėje lapijoje bolavo obuoliai. Sergejus žinojo visų obelų pavadinimus: va antaninė, baltoji anyžinė, o ten, už šermukšnių,— tamsiažievė hanibalė. Gauruotas sargo aviganis, pririštas prie medžio, pastatęs ausis, spoksojo į jį ir vizgino uodega.

Bet štai jis išgirdo šaukiant motiną.

Prie durų stovėjo dvejos vežėčios. Vasilijus Arkadjevičius, be kepurės, įsispraudęs į ankštą naminį surdutėlį, blaškėsi tarp išvažiuojančių. Po bemiegės nakties jo akys buvo raudonos, bet iš įpročio jis dalykiškai komandavo vežėjus:

— Kvaily! Kas gi taip veržia sąmatą?!

O jo lūpos drebėjo.

Serioža staiga tvirtai apkabino tėvo kaklą ir akimirką paslėpė veidą minkštoje purioje tėvo barzdoje, šlapioje nuo ašarų. Baisus geliantis skausmas ir užuojauta šitam geram, tik neramiam nutrūktgalviškam žmogui sugniaužė spurdančią Sergejaus širdį.

Arkliai pajudėjo. Tėvas dar ėjo šalimais iki vartų ir už vartų, kažką sakė, bet niekas jo nebegirdėjo.

Darsyk atsigręžęs į ištuštėjusį kiemą, Sergejus pamatė tėvą. Jis tebestovėjo ant dulkėto kelio, toks sumažėjęs ir toks vienui vienas. Vėjas taršė jo plaukus. Jis kažką šūkčiojo ir žegnojo išvažiuojančius.

Antras skyrius

PETERBURGO DIENOS

1

Peterburge Rachmaninovai išsinuomojo ankštą ir gan drėgną butą Senajos aikštėje. Motina iš visų jėgų stengėsi jį aptvarkyti, padaryti panašų į namus, sukurti jaukią šeimynišką aplinką. Tėvas kiauras dienas būdavo pražuvęs „su reikalais". Jam parsiradus, tyli neapykanta darydavosi nepakeliama.

Tarpininkaujant generolienei Butakovai, Volodia buvo priimtas į kadetų korpusą, Leną jau anksčiau buvo nuspręsta atiduoti į Marijos institutą, o Sergejus, ilgai ieškojus kelių, buvo priimtas į Vladimiro Demianskio parengiamąsias klases prie Peterburgo konservatorijos — kaip profesoriaus Kroso stipendininkas.

Prabėgus vos savaitei po persikraustymo, Volodia, Serioža ir mažoji Sonia susirgo difteritu.

Berniukai pasveiko, o Sonia mirė. Dar tebekliedėdamas Sergejus girdėjo už durų tylų verksmą, aimanas, raudas, kodylo džerškėjimą, jautė smilkalų kvapą. Jam vaidenosi, kad jiedu su senele — Jurijaus vienuolyne.

Bendra širdgėla kartais suburia, sujungia, bet dažnai tik dar labiau supjudo. Ir šįsyk nelaimė buvo lyg benzinas, šliūstelėtas į ugnį,— prapliupo priekaištų, kaltinimų, grasinimų audra. Namuose pradėjęs keroti „taurus skurdas" buvo nepakenčiamas abiems. Ir štai Vasilijui Arkadjevičiui kilo nuostabi idėja: jis išvažiavo, palikdamas vaikus motinos globai.

Kai baigėsi karantinas, tėvo sesuo Marija Trubnikova vieną iš vaikų pasisiūlė paimti į savo namus. Buvo nutarta atiduoti Sergejų. Drauge su juo pas Trubnikovą apsigyveno ir senelė.

Sergejų iš pradžių viskas slėgė ir net baugino: ir tie rūke išnykstantys prospektų tarpekliai, ir arklių tramvajus, ir greitųjų vežikų ūkčiojimas, ir naujoji šeima.

Aidžiose konservatorijos salėse buvo drėgna, tvoskė kalkėmis ir dar kažkokia rūgštimi. Pro blogai nuplautus, apdulkėjusius langus ant tuščių sienų krito blausi šviesa. Jau nuo pusdienio reikėdavo užsidegti rūkstančias žibalines lempas. Visi mokytojai buvo lyg tyčia parinkti: gauruoti, akiniuoti, trumpais surdutais arba vicmundurais. Po pirmosios pamokos Sergejui visai atvėso ūpas.

Bet šitai truko ne per ilgiausiai. Šerkšnui dar nespėjus nusidabruoti telegrafo laidų, Sergejų apnikusios panikos neliko nė padujų.

Demianskis buvo išsiblaškęs žmogus, apsikrovęs pamokomis, didele šeima ir skolomis. Jis buvo visiškai atsidavęs negabių, beviltiškų vėplų auklėjimui. Su talentingaisiais jis paprasčiausiai neturėjo kąda nė prasidėti. Tokiems, kaip Sergejus Rachmaninovas, reikia tik duoti „bendrą kryptį", o visa kita savaime atsiras!

Teorijos klasėje atmintimi ir absoliučia klausa Sergejus taip apstulbino profesorių Rubecą, jog šis visai paleido vadžias ir nustojo jį kamuoti nuobodžiomis užduotimis. Netrukus Sergejus įsitikino, kad bendrojo lavinimo dalykai apskritai tėra laiko gaišatis. Ar tu juos mokysies, ar ne — vis tiek.

Namų aplinka tokiai išvadai kaip reta buvo palanki. Motina apsigyveno Fontankoje pas buvusią instituto laikų draugę. Į Kazanės gatvę — Trubnikovų namus — ji retai užsukdavo. Tetulė Marija Arkadjevna nuo ryto iki vakaro buvo užsiėmusi namų rūpesčiais. Jos vyras Andrejus Ivanovičius turėjo pakankamai darbo tarnyboje ir iš pradžių taip pat nesidomėjo įna-

miu. O senelė... Serioža jai buvo saulė, kurios netemdo joks debesėlis.

Per praėjusias kalėdas senelė jam buvo padovanojusi pačiūžas. Čiuožti jis buvo pramokęs dar Novgorode. Bet argi tą vos ne vos ledokšniu apsitraukusią balą žemutiniam Andrejaus gatvės gale pavadinsi čiuožykla? Visai čia pat, už kampo, tviskėjo tikras sidabro veidrodis, supamas tamsių eglių. Prie vartų dieną naktį ten degė žibintai, plaikstėsi vėliavos. O sekmadieniais linksmai griaudė Izmailovo pulko orkestras. Tiesiog nuostabu!

Kiekvieną rytą, pasikišęs po pažasčia aplanką, prigrūstą knygų ir natų, „caculis" iškeliaudavo į konservatoriją. Ir iš kur senelė galėjo žinoti, kad tarp knygų gudriai paslėptos pačiūžos?! Juk anūkui ji kasdien įspraudsdavo po naujutėlaitį dešimtkapeikį tramvajui ir pusryčiams, ir šis tučtuojau sumesdavo: bilietas į čiuožyklą penkios kapeikos, du Filipovo pyragėliai su žuvimi — taip pat penkios.

Trečią valandą parėjęs namo ir žiūrėdamas senelei tiesiai į akis, Sergejus nuoširdžiausiai pasakojo apie savo „žygdarbius" konservatorijoje. Susižavėjęs savo išmonėmis, jis ir pats jomis tikėdavo. Tikėjo ir senelė, nors ir stebėdavosi: kodėl berniuko skruostai tokie įkaitę?

Tačiau atėjo diena, kai jam reikėjo atsiimti tą šlykščią žalią įskaitų knygutę. Grįžęs namo, jis nepasirodė senelei. Įsigavęs į senelio kabinetą, pastvėrė sunkią žvakę, kelioninę rašalinę ir pasislėpė vienoje ganėtinai nuošalioje vietelėje, ir visi kuolai beregint virto ketveriukėmis. Tokią operaciją Sergejus vėliau darė ne vieną kartą.

Muzikos raštas ir skambinimas fortepijonu Sergejui buvo vieni juokai. Vos tik paprašytas palinksminti svečius, jis mielai sėsdavo prie rojalio. Bet niekam nė į galvą neatėjo, kad tose it stiklo karoliai skaidriose gamose, tuose arpedžio buvo taip maža muzikos.

Sergejus puikiai sutarė su Ole Trubnikova. Beje, šitai jam nė kiek netrukdė mergaitę mirtinai gąsdinti.

Sekmadieniais pas Trubnikovus kartais užsukdavo iš korpuso ištrūkęs Volodia Rachmaninovas. Suaugę paprastai išeidavo į teatrą arba į svečius. Volodia ir dabar šiek tiek iš aukšto

žvelgė į Seriožą ir pravardžiavo jį „civilioku". Bet čia, svetimam mieste, broliai tarytum „surado" vienas kitą.

Dviejų pramuštgalvių kolektyvinės kūrybos viršūnė buvo vadinamas „žiemos kalniukas". Iš pietų stalo ištraukę atsargines lentas ir nuožulniai prišlieję prie bufeto, jie ne tik šliuoždavo žemyn patys, bet ir leisdavo spiegiančią iš baimės Olią.

— Beširdžiai! — trypdama kojomis, šaukdavo auklė Teofilė.— Sprandą vaikui nusuksit.

Galop Volodia vėl išvažiuodavo į korpusą, o Sergejus, susitaikęs su sesute, eidavo gulti.

Sergejus ieškojo ir surado draugų, tik ne konservatorijoje, o gatvėje — tai buvo du velnio nešti ir pamesti berniūkščiai laikraštininkai. Jie ir išmokė Sergejų įšokti į važiuojantį ir triukšmingai signalizuojantį tramvajų, o paskui, kiek kojos įkabina, mauti iš jo lauk, pridurmui įnirtingai švilpiant policininkui.

Sunku buvo ir įsivaizduoti, kuo visa tai baigsis.

Laimė, artinosi pavasaris.

Kartą aplankyti Trubnikovų iš instituto užėjo Lena. Per metus ji buvo labai pasikeitusi. Iš kur atsirado tas švelnus, džiaugsmingas pilkšvų akių spindesys,— akių, dar taip seniai kupinų drovumo ir liūdesio, iš kur tas aksominis skruostų raudonis, tas pusiau pravirų putlių „rachmaninoviškų" lūpų krutėjimas kvėpuojant?

— Serioža! — apsidžiaugė ji, išvydusi brolį.— Girdėjau, kad tu jau virtuozas! Man tėtis rašė...

Motina slapčiom žiūrėjo į ją pavydžiomis akimis, nors ir stengėsi tai nuslėpti. Mergaitė garbino tėvą, net atsinešė pundelį jo laiškų.

Iš Lenos Serioža pirmąkart išgirdo Čaikovskio vardą. Ji parodė jam romansą, kurį neseniai buvo dainavusi per vakarą institute.

— Ar galėtum jį paskambinti?

— Kur jau čia ne! — kone įsižeidė Sergejus.

Bet nuo pirmųjų taktų pajuto, kad skambinti jį taip, kaip Klemenčio sonatinas, negalima. Jį sutrikdė, sujaudino toji labai nuoširdi ir liūdna muzika, o dar labiau — Lenos balsas. Ši

mergytė, iš pažiūros dar tokia trapi, turėjo nepaprastai puikaus tembro ir nuostabaus grožio kontraltą.

Nė žodžio, o drauge, nė žodžio!
Mes būsime tylūs kaip žemė...

Sergejus taip susijaudino, jog net išsimušė iš ritmo.

— Ak Serioža, žiopliuk!— pyktelėjusi nutraukė jį Lena ir pliaukštelėjo delnu jam per rankas.— Nagi vėl pradėk iš pradžių!..

Dar gegužy, vos tik pasibaigus pamokoms (pirmaisiais metais reikėjo laikyti tik fortepijono egzaminą), Sergejaus pasiimti atvažiavo senelė.

Mokslo metai baigėsi sėkmingai. Mūsų herojaus įskaitų knygelėje stypsojo beveik vien ketvertukai. Na o jo širdy, kai atsigręždavo į tolstantį Peterburgą, tiesą sakant, buvo ne visai ramu.

2

1883 metų rudenį Sergejus vėl pradėjo lankyti „klases". Ritosi jis vos ne vos, trejetais. Tad pavojingų slėpynių su žvake kartkartėmis vis dar prireikdavo.

Demianskis tebesilaikė tokios taktikos, kaip ir anksčiau. Be saiko gyrė Sergejų, nešykštėjo penketukų, o tasai plaukė pasroviui, taip ir nežinodamas — kur.

Ilgainiui Sergejus ėmė po truputį nepaisyti, kas parašyta natose. Paskui įsidrąsinęs net pradėjo „taisinėti" Šubertą ir Mendelsoną. Seniokus juk reikia bent kiek pašviežinti, nubraukti jų voratinklius!

Galop — jis ir pats nesuprato kodėl ir kaip,— ėmė regzti kažką sava, pamėgdžiodamas čia vieną, čia kitą seniokų. Ir pagaliau mūsų herojus taip įsismagino, kad, improvizuodamas Marijos Aleksandrovnos svečiams, savo ekspromtus ėmė vadinti nežinomais, retai atliekamais „muzikos pranokėjų" kūriniais.

Ir štai kartą įkliuvo. Grįžęs iš čiuožyklos, jis užtiko pas senelę apkūnią gražią damą. Jos kalbėjosi prancūziškai. Senelė

tučtuojau pasodino anūką prie rojalio. (Už tokius koncertus jis papildomai gaudavo dvidešimt kapeikų.)

— Ką gi tu čia dabar skambinai?— pasiteiravo viešnia, kilstelėjusi antakius.

— Nebaigtą Šumano pjesę... „Senas malūnas",— nė kiek nesutrikęs, išpoškino muzikantas.

— Ką, ką? Ką tu pasakei?— skambiai nusikvatojo viešnia ir peštelėjo Seriožą už ausies.— Ak tu, melagi! Ak tu, tauškaliau!..

Vėliau iš senelės jis sužinojo, kad tai buvo jos dukterėčia Felija Litvin (Litvinova), neseniai debiutavusi Paryžiaus operos scenoje.

Per atkalėdžius jis pirmąsyk su senele klausėsi „Aidos" Marijos teatre. Dainavo italai. Šviesos efektai, orkestro griausmas, neapsakomas kostiumų ir mizanscenų spalvingumas apstulbino Sergejų. Kai vidurnaktį jie grįžo namo, Sergejus prižadino Olią ir, apsisiautęs dryžuota užuolaidėle, suvaidino Radamesą ir Amonasrą, užmiegotose jos akyse įžiebdamas susižavėjimą. Vaidinimas nutrūko tik auklei Teofilei įsikišus.

Nors ir labai keista, bet pati operos muzika Sergejui nepadarė beveik jokio įspūdžio. Tarytum būtų jos visai negirdėjęs.

Jau kuris laikas senelė paslapčiom rengė dovaną anūkui. Praėjusį rudenį buvo ji nužiūrėjusi mažą Borisovo sodybėlę už trijų varstų nuo miesto, ant pat Volchovos kranto. Tai buvo medinis keturių kambarių namas su ūkiniais trobesiais, apsuptas eglyno ir beržynėlio. Pirkinys buvo nelabai koks, jau antrukart įkeistas, bet argi berniukas nebuvo to vertas? Išmintius, muzikantas, gyva karšta siela, be to, dar taip gerai mokosi!.. Tai bus erdvės jam pasisklaidyti!

Paslaptį ji išlaikė visą žiemą, bet prieš velykas ėmė ir prasitarė. Nuo tos akimirkos jis pradėjo skaičiuoti, kiek liko dienų iki gegužės mėnesio, ir nedavė senelei ramybės, vis klausinėdamas: kas ten yra tam Borisove, na kaip?..

Apkvaitęs nuo džiaugsmo, Sergejus vėl užmetė knygas. Nejučiomis atslinko 1884 metų gegužės pradžia, o kartu — egzaminai, ir jis gėdingai susikirto iš visų pagrindinių daly-

kų. Sergejus žingsniavo koridorium, tarytum žemę pardavęs, nežinodamas, ką daryti. Prakeiktoji įskaitų knygelė it ugnis tvilkė jam rankas. Galop jis krestelėjo galva: „Et, kas bus, tas bus! Dar sykį..." Konservatorijoje ant laiptų jį šūktelėjo moteriškas balsas. Jis išvydo Aną Ornatskają. Jie nebuvo matęsi daugiau negu metus, ir, nors Serioža ją labai mylėjo, pasiskubino kuo greičiau išsisukti nuo jos klausimų ir sprukti, kol dar niekas neiškilo aikštėn! „Gal kaip nors!"— galvojo jis, pėdindamas namo.

Bet kai rytojaus dieną, sučirškus skambučiui, jis nuėjo atidaryti durų ir pamatė išblyškusią ir sutrikusią Aną Danilovną, bemat suprato, jog šį sykį įkliuvo.

Vos dirstelėjusi į Seriožą, ji pasiteiravo, ar yra Liubovė Petrovna, kuri buvo atėjusi jau rytą, ir jiedvi abi užsidarė. Net žemė susiūbavo po mūsų herojaus kojomis. Po keliolikos minučių jis buvo pakviestas. Nustėrusia širdim artindamasis prie durų, nugirdo drebantį iš susijaudinimo Ornatskajos balsą:

— Liuba, maldauju tave, būk protinga!

Ornatskajos akys buvo užverktos. Į Sergejų ji žvelgė su gailesčiu ir neapykanta. Motina, rodės, buvo rami, bet jos veidas buvo nusėtas rausvomis dėmėmis. Po ilgos tylos ji prašneko:

— Na štai... Apie tavo knygeles mes paskui pasikalbėsim... O Borisovą užmiršk. Visą vasarą sėdėsi mieste ir dirbsi. Dabar gali eiti!

Tai buvo juodžiausia diena Sergejaus gyvenime.

Bet vakarop netikėtai atvažiavo senelė.

Pro langus žvelgė baltoji naktis. Sergejus laukė. Nepaguodžiamas liūdesys gniaužė jam gerklę. Kaipgi čia dabar atsitiko? Pirmąsyk sumeluoti buvo taip lengva,— tiesiog juokų darbas (be to, tas melas niekam nekenkė!). Tarsi kokį kortų namelį pastatyti. Ir štai jis sugriuvo, vos tik vėjui pūstelėjus. Ak, kokia gėda! Kaip jis dabar drįs kam nors pažvelgti į akis!

Vis dėlto Sergejus sulaukė valandėlės, kai senelė liko viena, ir be žodžių išliejo savo širdgėlą, įsikniaubęs jai į kelius. Nes tik ji viena pasaulyje mokėjo viską suprasti ir viską atleisti.

Paskui, jau atsigulęs, visu kūnu virpėdamas, jis girdėjo nervingus senelės, motinos ir tetos Mašos balsus.

— Aš viskuo pasirūpinsiu,— gan griežtai pasakė senelė.

Po dviejų dienų senelė su Sergejum išvažiavo į Novgorodą, o Lena — į kaimą pas tetą Aną Pribytkovą.

Tekėjo sruvo žydri vandenys, šnarėjo meldai, plaukė debesys, žydėjo ožiarožės, o rytais slėnyje raliavo beržo tošies ragelis.

Toli tamsiame meldyne sušmėseliuodavo Sergejaus marškinaičiai, ataidėdavo nulėpausio rudžio lojimas — su tuo šuniu Serioža buvo labai susidraugavęs. Nuo ryto iki vakaro duodavosi jie po tankiai suaugusius meldus ir užutekius sukiužusiu luotu, kuris apsiversdavo nuo menkiausio nevikraus judesio. Tada prasidėdavo lenktynės, katras pirmas priplauks krantą. Šuo irdavosi iš paskutiniųjų, net sustaugdamas iš džiaugsmo ir snukiu leisdamas burbulus.

Jeigu nebūdavo saulės, Sergejus ant kranto užkurdavo laužą, ir jiedu džiovindavosi. Ne sykį, žinoma, ir sužvarbdavo, bet... kas gi čia baisaus! Sergejui tada ėjo dvyliktieji, o šuniui — dar tik ketvirti metai.

Birželio pradžioje atskriejo džiaugsmingas Lenos laiškas — iš Maskvos, kur ji buvo užsukusi pakeliui į kaimą. Po balsų perklausos ją tučtuojau įtraukė į Didžiojo teatro trupę — nuo rudens. Sergejus jautė, kad ir jį likimas, matyt, kreipia į Maskvą.

Viskas klostėsi kuo puikiausiai. Rodės, nematomi kalviai jau kala dalią būsimam muzikantui.

Bet štai kartą temstant žvejus užklupo audra. Palikę plaustą, kiek kojos įkabina jie dūmė taku. Debesis kilo nuo Ilmenio, drebindamas žemę, nuskaręs jo kraštas jau kybojo virš bėglių galvų, o baisi juoda mėlyna gelmė griaudėjo, grumėjo ir tvyksčiojo akinama šviesa.

Dar iš tolo, nuo pamiškės, jie pamatė, kaip pro Borisovo vartus išlėkė vežimėlis su Gavrila ant pasostės ir kiek įkabindamas nudardėjo į miestą. Kas ten atsitiko? Vos atgaudamas kvapą, purtydamasis lašus, jis puolė į verandą paskui — į svetainę. Už senelės kambario durų tarsi išgirdo verkiant. Bet pirma išvydo ant stalo ką tik atplėštą telegramą ir nustėręs perskaitė: „Mirė Lena. Tučtuojau atvažiuok. Vasilijus."

Vėliau senelė Varvara Rachmaninova pasakojo, kad tą vasarą Lena buvusi nepaprastai smagi, regis, ne gyvenusi, o degte degusi, pilna krūtine alsuodama ir džiaugdamasi savo laime, savo ateitimi. Liepos gale pakviesti gydytojai nustatė piktybinę mažakraujystę, ir per tris savaites ji sunyko.

Viskas nuėjo perniek.

Viltys žlugo! Vėl Peterburgas. Ir vėl nuo pat pirmų dienų virš Sergejaus galvos kybojo grėsmė — išlėkti. Ornatskajai tik per didelį vargą pavyko pratęsti terminą. Jis gi jau buvo gavęs paskutinį įspėjimą...

Bet, dar neprasidėjus pirmiesiems šalčiams, įvykiai pakrypo visai netikėta linkme.

3

Sykį, eidamas iš Demianskio pamokos, Sergejus pamatė gatvėje afišą, skelbiančią, jog artimiausiomis dienomis Didžiojoje salėje įvyks du simfoniniai koncertai, kuriuose dalyvaus garsus pianistas virtuozas A. Zilotis.

Aleksandras Zilotis jų šeimoje buvo beveik legendinė asmenybė. Listo ir Nikolajaus Rubinšteino mokinys, visoje Rusijoje ir net užsienyje garsus artistas atlikėjas, Maskvos konservatorijos profesorius, nors jam tik dvidešimt dveji, ir ne gana to,— Marijos Andrejevnos sūnėnas ir Seriožos pusbrolis.

Koncerto išvakarėse jis atsiuntė du bilietus ir trumputį juokaujamą laiškelį. Buvo nutarta, jog eis Sergejus su motina (nors ši dar nešiojo gedulą).

Regėdamas savo įžymųjį giminaitį estradoje tarp orkestrantų, Sergejus taip apstulbo, jog beveik negirdėjo muzikos.

Per pertrauką motina nusivedė Sergejų į užkulisius. Iki tol Aleksandrą Iljičių Sergejus buvo matęs tik du kartus, ir kai mėlynakis milžinas šypsodamasis žengė jiems priešais, jis visai suglumo.

Kalbėdamasis išsyk su trimis pašnekovais, Zilotis kilstelėjo prie lūpų Liubovės Petrovnos ranką ir papešė už ausies Sergejų.

Zilotis ne iš karto suprato, ko iš jo norima. O supratęs tik skėstelėjo rankom.

— Nežinau, Liubočka, ką ir sakyti! Mane drasko iš visų pusių. Garbės žodis, nežinau...

— Ir vis dėlto aš labai norėčiau, kad paklausytum jį...— prašė Liubovė Petrovna.

— Na gerai...— sutiko Aleksandras Iljičius.— Tik kada? Gal rytoj po penkių? Bet tikrai neprižadu...

Rytojaus dieną Zilotis neatvažiavo. Ir kitą. Liubovė Petrovna įsižeidė.

Iš kur ji galėjo žinoti, kad, penkioms minutėms prabėgus po jų pokalbio, Aleksandras Iljičius susitiks konservatorijos direktorių Davydovą!

— Pala pala!.. Aa, žinau,— pasakė šis ir, mįslingai pakratęs pensnė, pridūrė:— Kaip čia tau pasakius... Tik tu nesupyk ant manęs... Girdėjau, baisus padauža. O šnekant apie muzikalumą... šiaip sau, kažkur per vidurį. Ypatingais gabumais nepasižymi.

Ir vis dėlto ketvirtą dieną, vakare po vienuoliktos, kai visos viltys buvo galutinai palaidotos ir Trubnikovai jau rengėsi gulti, priebutyje staiga čaižiai sučirškė skambutis, sugriaudė pažįstamas skardus balsas.

— Vidurnaktį išvažiuoju,— perspėjo Aleksandras Iljičius, skrybėlę ir ulsterį nubloškęs nusigandusiai auklei.— Mašenka, mieloji, sveika gyva! O kur Seriožka? Laikas, brangieji, laikas!..

Sergejaus širdis nupuolė į kulnis. Vis dėlto jis paskambino Mocarto rondo ir dvi Mendelsono dainas.

Išklausęs iki galo, Zilotis ūmai surimtėjo.

— Na ir istorija...— sumurmėjo jis, susiraukė ir garsiai švilptelėjo. Paskui susikišo rankas į kišenes ir, subrukęs atgal languoto vizitinio kostiumo skvernus, ėmė žingsniuoti kilimu.— Na ką gi,— tarė pagaliau,— klokite apie šį artistą visą teisybę.

Marija Arkadjevna prašneko greitakalbe, aiškiai norėdama apeiti aštrius kampus. Deja, grįžo Andrejus Ivanovičius ir atvirai apsakė viską, pradėjęs nuo žvakės ir baigęs „Senu malūnu". Zilotis trūktelėjo pečiais.

— Čia jau velniava!— stebėjosi jis.— Jūs neįsižeiskit, bet tupit visi lyg kokios perekšlės ir nematot, kaip berniūkštis skęsta, skęs-ta jūsų akyse. Gana! Velniop tas vaško žvakes, velniop Demianskius! Aš žinau tik vieną vienintelį žmogų pasauly, į kurio rankas galėčiau atiduoti Seriožą. Tai Nikolajus Zverevas. Jis priims Seriožą į savo klasę. Žinote ką?.. Aš tučtuojau išsivežu jį į Maskvą.

— Saša, tu iš proto išsikraustei!— sušuko Marija Arkadjevna.— Tai neįmanoma.

— Ką gi, tada po savaitės išsiųskit jį man išperkamuoju mokesčiu.

Užmiršęs ir traukinį, jis vis blaškėsi po kambarį, gilindamasis į detales. Atsitokėjo, kai iki traukinio išvykimo liko dvidešimt minučių. Stvėręs skrybėlę ir apsiaustą, papurtė prie durų įmigusį vežiką ir išgarmėjo į stotį.

Šeima sėdėjo iki antros valandos nakties, svarstė, rikiavo, nors, atvirai kalbant, jau nebuvo ko rikiuoti. Vis dėlto paskutinis žodis priklausė senelei, o jos buvo laukiama ne anksčiau kaip spalio mėnesį. Taip ir buvo nutarta: išleisti Sergejų į Novgorodą atsisveikinti su senele ir prašyti jos palaiminimo. Drauge su juo išvažiavo ir motina.

4

Novgorode jau antra savaitė buvo bobų vasara. Rytais žemę girdė sodri rasa. Kiaurą dieną virš sodų tankmės ir cerkvių paauksuotų kupolų tykiai švytėjo rudeniškas dangus, ne blyškiai žalsvas, o švelniai švelniai mėlynas, be jokio debesėlio.

Aukštai pavėjui skriejo sidabrinės voratinklių draikanos. Oras buvo giedras ir skambus. Rytais net už dešimto Volchovos vingio būdavo girdėti garlaivio ūkavimas, kurį triskart pakartodavo aidas, atsimušęs į gelstančius medžius.

Andrejaus gatvėje gyvenimas apvirto aukštyn kojom. Senelė iš pradžių prapliupo verkti, paskui liūdnai parymojo prie lango ir pagaliau suskato ruošti mylimą anūką „į žmones".

Trys paros prabėgo beveik be miego. Senelė, mama, Vasilisa Jegorovna, Uljaša ir ateinanti siuvėja rengė kraitį.

O kaltininkas, pritilęs, slankiojo kojom žarstydamas per naktį nukritusius lapus, šlapius nuo rasos, ir dairėsi aplinkui.

Kažkas tarsi kuždėjo jam, kad toks, koks šiandien, daugiau niekad čionai nesugrįš.

Vidurdienį Sergejus atsibastė prie Fiodoro Stratilato cerkvės tvoros. Buvo maloniai šilta. Į žemę plūste plūdo šviesa. Sunkiai įveikdamas rudens pakąstų lapų dangą, per kelią slinko raudonų burbučių karavanas. Cerkvės sienos, net melsvai išbalintos kalkėmis, taip plieskė pro gelstančius lapus, jog net akys bijojo.

Ant suolelio prie vartų sėdėjo Seriožos bičiulis varpininkas Jakovas Prochoryčius, be kepurės, atsegiotu berankoviu, mėlyna drobine palaidine.

Išklausinėjęs, kas ir kaip, jis atsiduso ir, pūstelėjęs pro nosį kvapų machorkos dūmelį, nulydėjo akimis kregždutes.

— Ką gi, padėk dieve!— pasakė.

— Tšš! ..— čiupo jį už alkūnės Sergejus.— Kas ten?

Užvertęs barzdą, Jakovas Prochoryčius įsiklausė, ir staiga plati palaiminga šypsena nušvietė raukšlėtą jo veidą.

— Žiūrėk tu man! — susijaudinęs sušnabždėjo jis.— Skrenda, skrenda, gulbelės mano, skrenda... Kokie treji metai jūsų nemačiau.

— Kur, kur?..— pertraukė jį Sergejus.

— Anava!.. Dešiniau voratinklio žiūrėk... Anksti, ankstokai!.. Bet joms iš aukštai geriau matyti. Vadinasi, jau metas! Tai geras ženklas... Ne kiekvienam pasiseka... Girdi!..

Įtempęs žvilgsnį, neišmatuojamoje aukštybėje Sergejus pamatė lėtai plasnojant gulbių pulkelį. Ir jam vėl pasigirdo trūkčiojantis sidabrinio trimito balsas, nenusakomas, nepakartojamas. Nuo jo džiaugsmingai suplazdėjo širdis ir akyse pasirodė ašaros.

Kažkas lyg pašaukė į tolį. Ūmai pasidarė ir baisu, ir linksma, ir smalsu.

— Metas! — tarė Jakovas, nuleisdamas pavargusias, ašarojančias akis.

— Metas...— pašnibždom pakartojo Sergejus.

Vakarop jo širdis vėl sugrudo.

Leidosi saulė. Sode aitriai kvepėjo mėtomis ir rudenio gėlėmis. Viskas, ką jis taip karštai mylėjo, rytoj bus prarasta. Prieš akis Maskva, svetima, nepažįstama, bauginanti. Iš Sašos užuominų jis suprato, kad ten jam bus riesta. Kartkartėmis užeida-

mas į namus, jis paslapčia vis paliesdavo senelės ranką: ar iš tiesų ji dar čia?

Sergejui pasiuvo pilką striukelę su atverčiama piko apykakle. Senelė apskaičiavo, kiek pinigų reikės kelionėj, iš anksto nupirko bilietą į Maskvą ir juodai dienai kaip talismaną įdėjo popierinę šimtinę.

Traukinys į Čiudovą išeidavo anksti. Vos pabudęs Sergejus paskubom apsirengė ir išbėgo į priebutį. Buvo šalta, žvarbu. Žalsvėjančiame danguje geso paskutinės žvaigždės. Ten, už tilto, nudardėjo tušti ratai. Trečiąsyk giedojo gaidžiai. Arklidėje prunkštė žirgai. Akimoju apsidairęs, jis puolė pro vartus.

Paika, vaikiška mintis šmėstelėjo dar miegūstoje jo galvoje: jeigu suspės nubėgti iki Fiodoro Stratilato cerkvės tvoros, būtinai vėl išgirs gulbių šauksmą.

Štai ir vėl tvora. Priešaušrio šviesoje sienos atrodė visai mėlynos. Tykiai, nešlamėdami stovėjo apie cerkvę išsirikiavę beržai svyruokliai. Vienas, plonytis ir aukštas, per naktį buvo likęs nuogut nuogutėlis. Žara švelniai auksino jo šiurkščią it linas tošį.

Ne, jokio šauksmo... Tiktai kapinių medžiuose sukruto pabudę varnėnai.

Ir staiga užpakaly jis išgirdo kažkieno garsų atodūsį. Išsigandęs atsigręžė ir išvydo vienišą figūrą, kūpsančią ant suolo prie varpinės.

Priėjęs arčiau, Sergejus pamatė, jog tai moteris, apsigaubusi suplyšusia skara. Ji sėdėjo nekrutėdama, prie krūtinės glausdama miegančią mergaitę. Sunku buvo suprasti: jauna ji ar sena.

Tamsus, išdžiūvęs tarsi pergamentas jos veidas atrodė lyg numirėlio. Bet akys, skaidrios ir ramios it ežero vanduo, buvo gyvos. Jos žvelgė į Sergejų skvarbiai ir įdėmiai.

Jis dirstelėjo į basas, dulkinas jos kojas ir lazdą, gulėjusią žolėje, ir ūmai baisus skausmas tarsi peilio ašmenimis pervėrė jam širdį. Dar kartą jis įsmeigė žvilgsnį į tos moters veidą,— jos akys tarytum prisipildė šilumos ir nusišypsojo jam.

Sugraibęs kišenėje smulkių sidabrinių, jis subėrė jai į ranką, padėtą ant kelių, ir, išgirdęs gatvėje Uljašos balsą, kaip kulka nėrė šalin.

Arkliai jau laukė prie durų.

Prieš atsisveikindami visi valandėlei prisėdo. Kambarys skendėjo gelsvoje prieblandoje.

Į kalną jie kilo žingine. Sukant stoties link, virš medžių akinamai sutvisko auksiniai Sofijos kupolai.

Sergejus buvo atiduotas į Maskvą su reikalais keliaujančio barzdylos girininko globai.

Vagonas buvo tuščias.

Vogčia žegnodama, senelė kažką jam sakė, bet jis nieko negirdėjo pro apdulkėjusį stiklą. Tik kai pajudėjo traukinys, didžiulės ašaros staiga pliūptelėjo iš jo akių ir ėmė tekėti skruostais.

Ir jis jau nematė nei senelės, nei motinos. Kai susiprato nusišluostyti ašaras, viskas jau buvo dingę.

Trečias skyrius

„ŽVĖRIUKAI"

1

Tarp brangenybių, kurias Sergejus ilgai saugojo, buvo fotografija, užklijuota ant storo, nesilamdančio kartono.

Jis retai pažvelgdavo į ją, ir nelabai noriai.

Trys berniūkščiai pilkais švarkeliais baltomis apykaklaitėmis buvo aprengti taip vienodai, jog net jų veido bruožuose, šiaipjau visiškai skirtinguose, rodos, irgi buvo atsiradę kažkokio vos apčiuopiamo panašumo.

Berniukai nuotraukoje, beje, buvo ne vieni. Šalia jų giliame krėsle sėdėjo jis, kaip visada, labai tiesus, šiek tiek pasipūtęs, gražia žila galva ir tankiais juodais antakiais. Pasirėmęs į stalelį, ranką užkišęs už švarko atvarto.

Sunki ji, ta ranka. Jis laiko joje visą trijulę. Pašaipiai primerktos akys žvelgia į fotografą, bet mato absoliučiai viską, kas dedasi aplinkui. Savo berniukus jis veda į tikslą, visai nepaisydamas, ar jiems tai patinka, ar ne.

Jo galioje muzikinį jų kalėjimą paversti rojumi. Jis griežtas. Jis negailestingas. Ir vis dėlto — geras. Fanatiškas jo despotiz-

ñas, skrupulingas smulkmeniškumas pasireikšdavo tiktai tada, kai būdavo vertinamas jų darbas.

Jis negaili nieko, o užvis labiausiai — savęs. Dirba po dvylika penkiolika valandų per dieną. Kam? Kieno labui? Jų trijų, na, ir tų varguolių, kurie patys negali užsimokėti už teisę mokytis.

Kartais drebėdami iš baimės, kartais neapkęsdami, jie visi trys jį mylėjo. Ir kaip galėjo nemylėti?

O jis visus juos matė kiaurai, atspėdavo pačias slapčiausias jų mintis ir švelniai šaukdavo juokingais vardais: Lio—Liolia, Mo—Motia, Sio—Serioža.

Devintojo dešimtmečio vidurio Maskvoje netoli Smolensko turgaus Ružeino skersgatvyje stūksojo dviaukštis, dar tvirtas daktaro Sobkevičiaus namas. Jo antras aukštas buvo medinis su grotuota stikline galerija, o apačia — mūrinė, iš plytų. Pats Sobkevičius (berniukai, nė akyse jo nematę, praminė jį Sobakevičium), išvažiuodamas iš Maskvos, namą ilgam išnuomojo Nikolajui Zverevui, jaunesniųjų konservatorijos klasių prorektoriui.

Per gavėnią, dar neprašvitus kėblindama ankstyvųjų mišių, kaimynė senučiukė išgąstingai dėbčiodavo į šviečiantį kampinio kambario langą. Net per dvigubus stiklus būdavo girdėti pašėlęs rojalio gaudimas.

— U—u,— žegnodamasi burbėdavo senučiukė.— Žviek, žviek... Nė miegas tavęs, antikristo, neima!.. Tfu!

Ir iš tiesų Zverevo namuose retai pasisekdavo išsimiegoti. Visas jo įnamių gyvenimas, jų užmojai ir darbai buvo įsprausti į griežčiausią, neretai jau pernelyg kietą dienotvarkę. Kartais atrodydavo, jog Nikolajus Sergejevičius šitaip daro todėl, kad vėliau, tolimesniame gyvenime, kuris jo auklėtiniams veikiausiai nebus saldus, niekas jų negąsdintų. Jo despotizmas buvo paremtas ilgais apmąstymais apie „žvėriukų" likimą, tvirtu įsitikinimu, kad, išėję į žmones, jie niekur neras nei paspirties, nei užtarimo. Bet, ugdydamas, grūdindamas bebaimius kovotojus už rusų muziką, jis pamiršo vieną dalyką: kad jo rankose vaikai — nors ir talentingi, bet vis dėlto dar vaikai, anksti netekę šeimos ir motinos meilės.

Jis buvo Diubiuko ir Genzelto mokinys, todėl neturėjo varžovų, geriau už jį išmanančių sunkų meną — rankų pastatymą, taip mokančių ugdyti muzikinį skonį. Nors ir keista, bet tada

jau niekas nematė Zverevo, sėdinčio prie fortepijono. Parodomasis jo skambinimas būdavo schematiškas, bet visada pasiekdavo tikslą.

Rytą išvažiuodamas visai dienai, Zverevas palikdavo berniukus savo sesers Anos Sergejevnos globai. O grįžęs iki menkiausių smulkmenų kamantinėdavo, kaip praleido dieną kiekvienas iš jų. Ir, saugok viešpatie, jei kuris nors bent kiek būdavo nusižengęs reglamentui! Žaibai, kuriuos Zverevas per vakarienę žvilgsniais svaidydavo į kaltininką, pranašaudavo besiartinant neišvengiamą ir baisią audrą.

Tokie tat buvo namai, į kuriuos pateko senelės anūkas, drąsus čiuožėjas ir nepataisomas padauža.

Berniukai Sergejų priėmė į savo tarpą kaip seną bičiulį, bet iš jų susikaupusių veidų, kai jie vėl sėdo ruošti pamokų, jis suprato, kad čia nejuokaujama. Ir nuo pat pirmos valandėlės prasidėjo slaptas karas. Visam gyvenimui Sergejaus atminty įstrigo toji diena, kai Zverevas jį keturias valandas pralaikė prie fortepijono.

Nepakenčiamas skausmas suko pečius. Pirštai buvo it švininiai. Rodės, dar akimirka, ir jis grius nuo kėdės.

— Taip,— pasakė Zverevas, klausęs jo gretimame kambaryje.— Dabar dar du Černio etiudus, ir šiai dienai pakaks.

Jis negirdimai prisiartino prie Sergejaus, kuris jau nebetvėrė iš kartaus apmaudo ir pykčio.

— Aš pavargau,— ūmai pratrūko Sergejus, rydamas ašaras.— Man įskaudo rankos. Kiek galima šitaip groti?

— Visą gyvenimą,— trumpai nukirto Nikolajus Sergejevičius ir grįžo į kabinetą.

Tik aštuntą valandą vakare nutildavo fortepijonas. Iki dešimtos valandos likusį laiką berniukai galėdavo leisti savo nuožiūra. O kokia čia ta „savo nuožiūra", jei sunkūs vokai lipte lipdavo, galva nesilaikydavo ant pečių ir sunku būdavo ištiesti maudžiančią nugarą!

Liolia Maksimovas buvo staigus, karštakošis, nenuorama. Jis nenustygdavo vietoje net ir Zverevo akyse. Jeigu ne akivaizdus Liolios talentas, Nikolajaus Sergejevičiaus namuose jo greit nebūtų likę nė kvapo.

Tuo tarpu Motia Presmanas buvo išmintingas, mąslus ir truputį flegmatiškas. Jis ir vaikščiojo lėtai, krypuodamas į šalis. Buvo garbanotas, išsišovusiais skruostikauliais, giliai įsodintos jo akys žvelgė svajingai. Nors berniukų charakteriai ir temperamentai buvo labai nepanašūs, jie kaipmat susidraugavo.

„Žvėriukai" nesiskyrė nei konservatorijoje, nei namie ir netrukus taip susigiedojo, jog kartais net nuovokioji Ana Sergejevna sutrikdavo.

Sugebėjimai nuspėti „orą" pasiekė tobulybę. Jeigu rytą, žingsniuodamas koridorium, Nikolajus Sergejevičius niūniuodavo savo mėgstamąją „Žmonės, linksminkitės!", tat reiškė, jog bus giedra diena. Berniukai, savaime aišku, stengėsi jos nesugadinti. Nežinia kokiais keliais, bet šitai sužinodavo ir pasmerktasis, nuo ryto vargstantis prie fortepijono.

Kartą per penkių minučių pertrauką prieš pusryčius į miegamąjį įpuolė Liolia.

— Žvėrys, linksminkitės!— uždusęs šūktelėjo jis.— Šiandien mes vykstam į Didįjį teatrą.

— Kas tie mes?— suglumęs paklausė Sergejus.

— Aš, tu, jis, mes, jūs, jie,— vienu ypu ištvatino Liolia.

Atslinko vakaras. Šiaipjau blausūs, žalia šviesa mirgantys dujų rageliai šįsyk ryškiai plieskė palei kampus ir kryžkeles. Pro smulkaus sniego šydą pasirodė iš apačios apšviesta, iškilmių vežimu padabinta teatro kolonada. Visa atrodė lyg neregėtų stebuklų prieangis. Ir nuo tos akimirkos, kai susitaršęs dirigentas mostelėjo lazdele ir į užtemusią salę plūstelėjo veržli „Ruslano" uvertiūra, Sergejus jau nebepriklausė sau. Svetozaro menės ir Galva, ir Najinos užburtųjų mergaičių šokiai, ir Gorislavos kavatina „Meilės skaisčioji žvaigždė"— visa tai buvo taip sava, rusiška ir nė kiek nepanašu nei į Černį, nei į Burgmiulerį, nei į „Gerai temperuotą klavyrą". Jis buvo ten, kur kryžiavosi auksiniai, purpuriniai, žali ir violetiniai šviesų spinduliai, paklusdami muzikos tėkmei.

Muzika nenutilo ir nusileidus uždangai. Ji išlydėjo juos į sniegu nuklotą aikštę. Pokalbis apie Glinką tęsėsi ir rogėse.

Mažai kas mokėjo kalbėti taip, kaip Nikolajus Sergejevičius. Jo balsas buvo skambus, pastatytas — kaip dainininko, o kalba

raiški, stačiai pavyzdinė, turtinga intonacijų su skardžiai pabrėžiamais „n". Taupiai, nedaugžodžiaudamas jis mokėjo atskleisti pačią esmę, pačią Puškino laikų dvasią, genialaus sumanymo branduolį, įkūnytą žodžiu ir muzika.

„O juk jis geras, nuoširdus! — galvojo Sergejus, išplėstomis akimis klausydamasis mokytojo.— Garbės žodis, geras..."

Kai po vakarienės, ilgai užtrukusios Patrikejevo užeigoje, jie pagaliau iškeliavo namo, „žvėriukų" galvos net maskatavo iš nuovargio.

— Bet...— Zverevas dirstelėjo į laikrodį.— Metas, berniukai! Be ketvirčio antra. Kas rytoj pradeda?

Pro pensnė jis pažvelgė į sąrašą, pakabintą virš fortepijono.

— Ak štai!.. Serioža! Gerai. O dabar — miegot, berniukai. Miegot!— Ir Najinos burtai išsisklaidė kaip dūmai.

Sergejus net sumirksėjo, dar ne visai aiškiai suvokdamas, apie ką čia kalbama.

Viską jis suprato tik po keturių valandų, kai Ana Sergejevna, jį pažadinusi, privertė apsirengti ir sėsti prie fortepijono. Dvi lempos degė, apšviesdamos ir apšildydamos dar nepakūrentą kambarį.

Sergejaus rankos senu papratimu ėmė belsti gamas.

O pats Sergejus, svirdinėdamas į šalis ir tramdydamas apmaudo ašaras, vos laikėsi ant kėdės, ir nelaimingesnio už jį šią akimirką nebuvo visame pasaulyje.

Be garso krutindamas lūpas, jis skundėsi likimu ir šaukėsi senelės. Staiga kambarys ėmė plaukti prieš akis.

— Sukčius!— rodės, prie pat ausies sugriaudė kraupus balsas.

Aukšta, rūsti figūra pasišiaušusiais plaukais, su vienais apatiniais baltiniais kaip netikėtai išdygo ant slenksčio, taip netikėtai ir dingo. Bet baisus išgąstis paliko pėdsakus ilgam, gal net visam gyvenimui.

Ir vis dėlto būtų nedovanotina klaida manyti, kad tokie šiurpūs dvasiniai sukrėtimai ir buvo tikrasis šios muzikinės „bursos" klimatas. Anaiptol, jie buvo veikiau išimtis negu taisyklė. Senas patyręs vairininkas Zverevas kelio į savo „žvėriukų" širdį ieškojo visai kitokiais būdais. Kailį jis vanodavo paprastai nekeldamas balso, visada kabinete ir be liudininkų. Bet

šitų vadinamųjų „pėrynių" berniūkščiai bijojo labiau negu retų ūminių Žverevo pykčio protrūkių.

Kai, po pusryčių iš lėto lankstydamas servetėlę, Nikolajus Sergejevičius vienam iš berniukų lyg tarp kitko burbtelėdavo: „Užeik pas mane!", pasmerktojo veidas bemat ištįsdavo. Kabinete Zverevas jį mandagiai paprašydavo sėstis į didžiulį „prieštvaninį" krėslą, kurį, matyt, buvo paveldėjęs iš kokio nors milžino.

Zverevas atsisėsdavo už stalo priešais, o už jo nugaros per visą sieną driekėsi daugiaaukštė muzikos tėvų ir patriarchų portretų galerija. Jie nebūdavo abejingi stebėtojai. Jų vardu Zverevas ir pradėdavo pokalbį, kurį nepaklusnusis Liolia slapčia vadindavo „sąžinės kvota".

Orus storulis Bachas, Hendelis, Gliukas, niūrus Bethovenas ir liūdnas sarkastiškas Mendelsonas žiūrėdavo į kaltinamąjį iš aukšto, piktais žvilgsniais. Juos lyg vėduoklė supo visai nežymūs, bet irgi gana klastingi seneliukai su perukais ir garbanomis. Mocartas vienintelis su užuojauta žvelgdavo į nelaimingąjį, tarsi sakydamas: „Ak tu, vargšeli!".

O „vargšelis" muistydavosi kietame nepatogiame odiniame krėsle, jau ne išsigandęs, o degdamas iš gėdos. Zverevui tik to ir reikėdavo.

2

Taip ši „bursa" ir gyvavo diena po dienos, nuo pirmadienio iki šeštadienio. „Sekmadienis — atvangos diena po darbų",— skelbė įrašas dienotvarkėje, tvirtu aiškiu braižu išvedžiotas per visą eilutę.

Nikolajus Sergejevičius, pusryčiauti atėjęs bajiniu chalatu, būdavo visiškai neatpažįstamas. Jo akys šelmiškai šypsodavosi.

„Gudrauja",— pirmąkart pagalvojo Sergejus, nepatikliai dėbčiodamas iš padilbų.

Bet Zverevo geraširdiškumas nebuvo apsimestinis. Jam atrodė natūralu ir naudinga kartą per savaitę, sekmadienį, visiškai atleisti vadžias — net menkiausiose smulkmenose, kad dar stipriau, kiečiau jas įtemptum pirmadienį.

Tučtuojau po pusryčių sutilindžiuodavo skambutis. Ateidavo bičiuliai iš konservatorijos: kadetas Saša Skriabinas, rečiau — drovuolis Fedia Kenemanas ir kone kiekvieną syk Solia Samuelsonas. Berniukai skambindavo keturiomis, šešiomis ir aštuoniomis rankomis, skambindavo savo malonumui — kaip norėjo ir ką norėjo, nebijodami priekaištų ir pastabų.

Beje, grodami Zverevo svečiams, jie ne sykį ir pro šalį prašaudavo. Bet joks nepasitenkinimo ar apmaudo šešėlis nešmėstelėdavo Nikolajaus Sergejevičiaus veide. Priešingai, jis taip išliaupsindavo savo muzikantus, kad juos net išmušdavo raudonis.

Ir taip jau savaime reikėjo pasitempti ir skambinti kuo geriau.

O juk nebūdavo nė vieno sekmadienio be kviestinių pusryčių ir pietų.

Aktoriai ir dailininkai, advokatai ir mecenatai noriai eidavo pas Zverevą. Bet dažniausiai, žinoma, lankydavosi muzikantai.

Nuolatiniai svečiai buvo Tanejevas, Arenskis, Pabstas, Ermansdorferis. Tik Ziločio, kai jis atvažiuodavo, niekas nelaikė svečiu. Iki vedybų jis visada apsistodavo pas Zverevą. Pasiteiravęs apie Sergejų, Aleksandras Iljičius girdėdavo vien tik pagyras ir net neįtarė, kad mūsų herojus ne sykį buvo ir apausuotas.

Jis versdavo Seriožą skambinti ir pats mielai sėsdavosi prie rojalio.

Kai Maskvoje per Ziločio koncertą, nuskambėjus „Pešto karnavalo" finalui, susijaudinusi publika ėmė kilti iš savo vietų, norėdama įsitikinti, ar iš tiesų groja tik vienas žmogus, o ne visas orkestras, Sergejus suprato, kad Ferencas Listas neatsitiktinai jo kuzenui prisegė pusiau komišką pravardę „Zilotissimus".

Pranokti Zilotį atrodė nebeįmanoma.

Bet...

1885 metų gruodžio mėnesį į šimtąjį „Demono" spektaklį Maskvon atvyko Antonas Rubinšteinas. Dar išvakarėse klases ir koridorius aplėkė gandas, kad Tanejevas, konservatorijos direktorius, paprašė Rubinšteiną suteikti konservatorijai garbę ir išklausyti pačių talentingiausiųjų kamerinį koncertą. Į išrink-

tųjų tarpą pateko dvi vokalistės ir du pianistai — Levinas ir Rachmaninovas.

Berniukai buvo gerai pasirengę, bet kinkos abiem vis tiek gerokai drebėjo. Sergejus turėjo skambinti Bacho Angliškąją siuitą.

Pakeliui į teatrą Zverevas dar labiau juos pakurstė.

— Šią dieną įsidėkite į galvą. Šiandien pirmąsyk gyvenime jums lemta išvysti didį muziką.

Rubinšteinas stovėjo šoniniame take, susikūprinęs, sunkią kvadratiniais pirštais ranką padėjęs Ziločiui ant peties. Pamatęs tamsius karčius, užkritusius ant didelės plačios kaktos, susidūręs su niūriu jo žvilgsniu iš po nukarusių antakių, Sergejus visai nustėro.

Tačiau viskas pasisekė kuo puikiausiai.

Koncertas baigėsi ketvirtą valandą, o prieš pat pietus, atsitiktinai išpuolęs į priebutį, pasigirdus skambučiui, Sergejus kaktomuša susidūrė su kresnu žmogum, kuris buvo apsivilkęs brangų bebrinį apsiaustą. Staigiu judesiu nubloškęs jį prišokusiam tarnui, jis nukreipė akis į Sergejų.

— Na ką gi, — tarė kimoku balsu,— palydėk mane į svetainę.— Ir, visai pritildęs balsą, pridūrė: —Aš blogai matau.

Atsitokėjęs Sergejus padavė ranką.

„Jis netenka regėjimo",— dingtelėjo jam Ziločio žodžiai.

Sergejus matė, kaip, geriant kavą, Zverevas kažką pašnibždėjo Rubinšteinui į ausį. Tasai paniuro ir neigiamai papurtė galvą.

— Na, dėl berniukų, Antonai Grigorjevičiau,— nenusileido Zverevas.— Suprask, ką jiems šitai reiškia!

Kiek pasvarstęs svečias linktelėjo galvą. Ant rojalio įsižiebė raitytos žvakės.

Šeimininkas norėjo palydėti, bet jis nekantriai pamojo ranka ir neskubėdamas, bet tvirtai nužingsniavo pats. Kambaryje stojo tokia tyla, kad buvo girdėti tik sunkus astminis ankančio liūto kvėpavimas.

Tarsi švytintis nimbas šią nepaklusnią galvą vainikavo tamsūs karčiai. Ir galinga muzikanto figūra ūmai pasirodė tokia stulbinamai panaši į vėlyvuosius Bethoveno portretus, kad svečiai nejučiom susižvalgė. Jis iš lėto padėjo ant klavišų savo trumpus pirštus.

Sergejui tuo metu ėjo tik trylikti metai. Jis dar nemokėjo nei vertinti, nei formuluoti savo nuomonės apie tai, ką girdi.

Tačiau fenomenali klausa ir atmintis išsaugojo neįkainojamus Rubinšteino meistriškumo lobius, ir po daugelio metų Rachmaninovas sugebėjo atkurti Rubinšteino pianizmą — subtiliausius jo spalvų niuansus, skambesiui suteikdamas skulptūrines, beveik apčiuopiamas formas.

Po dviejų mėnesių, 1886 metų vasary, Maskvoje prasidėjo istoriniai Antono Rubinšteino koncertai. Vargu ar visoje muzikos interpretavimo istorijoje iki tol buvo kas nors panašaus buvę. Antonas Grigorjevičius atskleidė ištisą fortepijoninės muzikos raidą, pradėdamas nuo pat ištakų ir baigdamas savo amžininkų, rusų kompozitorių, kūryba. Atliekamus kūrinius lydėjo šykštūs komentarai — vos keletas žodžių, užtat kokių!..

„Kiekvienas žodis buvo grynas auksas",— jau solidaus amžiaus sulaukęs, prisimindavo Rachmaninovas. Ne, anaiptol ne titano galybe, ne pribloškiančiu virtuoziškumu kerėjo jo pianizmas. Rubinšteinas skambino labai nelygiai — kaip niekas kitas iš didžiųjų meistrų.

Tarpais, dėl ko nors sudirgęs ar išmuštas iš pusiausvyros, jis net galėjo daryti techninių klaidų. Tačiau kiekviename jo grojamame kūrinyje pulsavo tikra, iš dvasios gelmių plaukianti muzikos stichija. Ir čia jis neturėjo sau lygių. Klausydamasis Antono Rubinšteino, itin aiškiai jausdavai spalvas, jis nenuskaidrindavo, neužliūliuodavo sielos, o veikiau ją sudrumsdavo ir sugildydavo.

Taip ir jautei, kaip kiekviena nata, rodos, kiaurai smelkia širdį, o patirtas malonumas toks stiprus, jog tarytum virsta kančia.

O kad galėtum prilygti jam! Pakilti į tokias aukštybes, pasiekti tokio tobulumo!

3

Kartą į kambarį kaip viesulas įsiveržė Liolia.

— Č a i k o v s k i s!..— išpoškino jis.

Sergejus puolė iš už stalo, vos neapversdamas kėdės.

— Sakyk: garbės žodis!..— sušnibždėjo.

— Pasiklausyk,— Liolia suspaudė jam ranką.

Svetainėje skardėjo neįtikėtinai smagus Nikolajaus Sergejevičiaus balsas ir kažkieno kito, dar visai negirdėtas.

Sergejus jau seniai žinojo, kad to susitikimo neišvengs. Galvojo apie jį virpančia širdim, bet šią akimirką pasijuto jam visai nepasirengęs. Čaikovskis! Ką ir sakyti! Miškai, laukai, pats Rusijos oras skamba jo muzikoje. Kaip čia dabar nei iš šio, nei iš to imsi ir staiga išeisi jam pasirodyti!

Bet svarstyti nebuvo kada.

— Berniukai, eikšekit!— pasigirdo Zverevo balsas.

Jie įėjo vienas paskui kitą ir nedarniai dumstelėjo koja.

Svetainėje, įsikibęs Zverevui į parankę, žingsniavo vidutinio ūgio vyriškis ,pilku vizitiniu švarku, apvedžiotu juostele. Smailai pakirpta žylančia barzdele ir jau visai širmais išretėjusiais plaukais, sušukuotais aukštyn ir atidengiančiais aukštą lygią kaktą. Didžiausią įspūdį darė nepaprasta jo elegancija, taurumas, atsispindintis visame kame: ir drabužiuose, ir manierose, ir nuostabių pilkšvai mėlynų akių žvilgsnyje...

Ir paperkantis paprastumas.

Sergejus ūmai suprato, kad šito žmogaus negalima nepamilti, ir čia niekuo dėta jo muzika, jo pasaulinė šlovė. Jis iš pirmo žvilgsnio pamilo šį žmogų — visa savo didelės meilės neišlepinta širdim, pamilo karštai, visam gyvenimui.

Kiekvieną jų Zverevas pristatė atskirai ir, neleisdamas nė atsikvošėti, sodino prie rojalio.

Berniukai nepadarė gėdos savo mokytojui, visi kūriniai nuskambėjo puikiai: gaiviai, emocingai, jaunatviškai.

— Šaunuoliai,— pasakė Čaikovskis, ir tik paskui sodriomis jo lūpomis nuvinguriavo vylinga šypsenėlė.— O kaip, Nikolajau Sergejevičiau, jiems sekasi teorija?

— Tučtuojau pamatysite. Vaikiščiai, duokit šen paskutiniąsias užduotis.

Berniukai urmu puolė į savo kambarį. Ir vos nesusipešė, tardamiesi ir rankiodami lapus, kad tik nebūtų pripeplioti.

Į pirmąją ugnį pakliuvo Liolia.

Svečias perbėgo akimis eilutes. Ūmai pažvelgė į Liolią ir pagrasė pirštu.

— O!— kilstelėjo jis aukštyn siaurą antakį.— Kas gi čia dabar, drauguži?.. Paralelinė kvinta?..

— Ne! — karštakošiškai užginčijo Liolia ir ėmė padrikai aiškinti, įrodinėti, kad čia kitaip jis jokiu būdu negalėjo padaryti.

Čaikovskis apsimetė nustebęs.

— Liolia... — šelmiškai papriekaištavo jis. — Žiūrėk man!.. Pasirodo, tu esi įžūlus. Net akiplėša.

Ir staiga nusikvatojo. Glustelėjęs prie savęs berniuką, pasakė:

— Taip ir reikia, Liolia! Niekada nepasiduok — grumkis iš paskutiniųjų.

Ir nuo tol būdavo taip: ateina Čaikovskis pas Zverevą ir dar priebuty teiraujasi:

— O kur įžūlusis Liolia?

Atėjo eilė ir Sergejui. Peržvelgęs pusę puslapio, Piotras Iljičius susimąstė ir vieną vietą pasižymėjo nagu. Paskui pasilenkė prie Zverevo.

— Įdomu! — pusbalsiu sumurmėjo jis. — Tik žvilgtelėk, kokią išeitį surado!

Zverevas užsidėjo akinius ir atkakliai papurtė galvą.

— Atsitiktinumas... — burbtelėjo, o akimis liepė Sergejui pasitraukti į šalį. — Ne, ne! Nereikia jo stumti į fantazijų kelią. Aš žinau, ką sakau. Jis bus pianistas, kokių galbūt retai tepasitaiko. Tik pianistas. Aš jau viską apgalvojau. Tu užmesk akį va čionai, Piotrai Iljičiau. Toks padaiguotas viščiukas, o jau turi savo veidą.

Per pietus Sergejus kelis kartus pagavo į jį įsmeigtą nepaprastojo svečio mąslų žvilgsnį.

Nuo to laiko daug vandens nutekėjo, visko buvo. Bet nei tariamas nutolimas, nei trumpam užėjęs kartėlis neišdildė iš Sergejaus širdies šviesaus neblėstančio Čaikovskio paveikslo — Čaikovskis jam buvo mokytojas gyvenime, kūryboje ir darbe.

Jokių atostogų, jokių viešnagių namie! — tokia buvo privaloma ir labai griežta Zverevo sąlyga mokiniams. Bent jau pirmaisiais metais!

— Kol aš atsakau už jus, turite būti man prieš akis dieną naktį. Aš nepakenčiu jokios pašalinės įtakos, jokio kišimosi, jokio lepinimo.

Tik praslinkus trejiems ketveriems metams, po ilgų maldavimų Sergejui buvo leista aplankyti senelę.

1886 metų vasarą „bursa" iškeliavo į Krymą.

Nuo kaitros, nemalšinamos nė menkiausio vėjelio, virš žydrų vandenų pakibusios mėlynos, violetinės uolos ir skardžiai buvo tarsi sustingę. Bet laisvės „žvėriukai" čia patyrė ne ką daugiau. Vienintelis džiaugsmas buvo rytinis maudymasis sidabrinėse įlankos putose. O po ankstyvų pusryčių iki pat sutemų kone be pertraukos jie vėl kniūbsodavo prie knygų ir fortepijono.

Tik prieš einant gulti, dvi trys valandos priklausė jiems.

Vasarai baigiantis, tomis vakaro valandomis Sergejus ėmė kažkur prapuldinėti. Bijodami, kad neišgirstų Zverevas, „žvėriukai" nedrįso garsiai jo šaukti.

Ir štai kartą Sergejus pasivadino Motią prie fortepijono (pas Zverevą tuo metu buvo svečių) ir, moderatoriumi prislopinęs garsą, paskambino poetišką fragmentą, paremtą vargonų punktu.

— Ar tu žinai, kas tai?— pašnibždomis paklausė jis.

Motia papurtė galvą.

— Tai mano sukurtas noktiurnas, jį skiriu tau.

4

Rugsėjo pirmąją atsidarė Antonijaus Arenskio vadovaujama harmonijos klasė. Visi trys ėmė šią klasę lankyti, nepaliaudami toliau skambinti fortepijonu.

Antonijus Stepanovičius buvo dar labai jaunas, tarpais atrodė net jaunesnis už savo mokinius. Dėl to jis jausdavosi labai nepatogiai. Smulkaus sudėjimo, lieknas, nepaprastai išblyškęs, su tamsiais ūsiukais ir žiburiuojančiom pusiau totoriškom akim... Jos, tos akys, tolydžio keitėsi, degė amžinu nerimu, kuriuo nejučiomis persiimdavo ir visi, šalia jo esantys.

Arenskis buvo labai talentingas muzikas ir žavus žmogus. Mokiniai jį dievino. Bet dažnai gaudavo nusivilti. Gyvenimas Arenskiui atrodė nesibaigianti šventė, jis be atodairos švaistė jėgas.

Sunkus dvasinis lūžis ir nepastebimai atsėlinusi baisi liga be laiko nuvarė jį į kapus.

Tai, ką jis sukūrė per trumpą savo amžių,— tik maža dalelė to, ką galėjo nuveikti, turėdamas šitokį talentą.

Naujaisiais mokslo metais viskas tebesiklostė taip, kaip ir anksčiau. Zverevas sekė kiekvieną berniukų žingsnį, be gailesčio bausdavo už menkiausią nusižengimą.

Jis tarsi nematė, kaip jo akyse ne dienom, bet valandom auga tempiasi „žvėriūkščiai". Nors šiaipjau pro jo skvarbų žvilgsnį nepraslysdavo niekas. Jis matė, kaip, rengdamiesi į pamokas, o ypač į vakarus konservatorijoje, jo „posūniai" stropiau nei pirma lygina kelnes, kaip prieš veidrodį priglosto plaukų verpetą.

Pačiame viduržiemy Aleksandras Zilotis staiga vedė paveikslų galerijos įsteigėjo Pavlo Tretjakovo dukterį. Per vestuvinius pusryčius Sergejus įsidrąsinęs ryžosi Čaikovskiui parodyti slapčia parašytą skerco *F-dur* orkestrui. Į pagyrimų chorą neįsiterpė tik Zverevas, jis netgi truputį paniuro.

Kovo tryliktoji — Nikolajaus Sergejevičiaus gimimo diena — „bursai" būdavo kone „bažnytinė šventė".

Dovanėlės „Seniui" buvo ruošiamos kuo slapčiausiai. Rachmaninovas išmoko Čaikovskio „Trikinkę", Presmanas — „Žibutę", Maksimovas — Borodino Noktiurną, nes didžiausią džiaugsmą mokytojui teikdavo tik gerai išmoktos ir tobulai nugludintos poetinės pjesės.

Iškilmingų pietų atvyko Čaikovskis.

Zverevas jam tučtuojau papasakojo apie „dovanėles".

— Berniukai! Nagi pademonstruokite jas Piotrui Iljičiui.

Pirmas prie fortepijono sėdo Sergejus. Jis nė pats negalėjo apsakyti, kas jam darėsi. Rodos, prasiskyrė kambario sienos, ir į tolį nusidriekė nežinomas kelias. Kažkas tik sužvangėjo ir pasileido lėkti. Net savo rankas, bėgiojančias klavišais, ir tas jis matė tarsi pro miglą.

Kai Sergejus baigė, jo veidas degė kaip ugny. Širdis daužėsi. Jis nerangiai pakilo nuo kėdės.

O Čaikovskis, netardamas nė žodžio, atsistojo, priėjo prie berniuko ir stipriai jį išbučiavo.

Į Zverevo vakarones ėmė lankytis nauji muzikantai. Juodaakis smuikininkas Kolia Avjerinas, oriai šypsantis violončelistas Miša Bukinikas, Michailas Slonovas, gražuolis brunetas

su vos prasikalusia barzdele, penkeriais metais vyresnis už Sergejų, iš pradžių šiam net pasirodęs mįslingas. Bet pirmas įspūdis netrukus išsisklaidė. Labai kuklus ir visapusiškai muzikalus vokalistas Slonovas buvo nepakeičiamas ansambliuose.

Bičiuliškas jų prieraišumas ilgainiui vis stiprėjo ir virto nuoširdžia draugyste, trukusia visą gyvenimą.

Sergejų buvo apėmusi keista būsena. Vėjo šuoruose, minios šurmuly, Maskvos varpų gausme jis girdėjo kol kas dar neaiškius garsus. Jie zvimbė it koks spiečius, kėlė nerimą, kažkur šaukė, vadino. Veltui jis bandė juos priešokiais užrašyti. Sergejus žinojo, kad, norint tai padaryti, reikia nuošalaus kampelio, tylos, kur galėtų susikaupti, pagalvoti. Bet ir Zverevo namuose, ir konservatorijoje nuo ryto iki vakaro griaudėjo rojaliai.

Mokslo metams baigiantis, Sergejus sukūrė tris noktiurnus, apmestus dar Simeize, ir įteikė juos Zverevui. Nikolajus Sergejevičius, užsidėjęs pensnė, viską nuo pradžios iki galo peržiūrėjo, paskui per prievartą šyptelėjo.

— Ačiū, Sio. Tu — šaunuolis! — Ir lyg niekur nieko pasiteiravo, kaip sekasi Fildo koncerto finalas.

Per velykas Sergejui pirmąsyk buvo leista aplankyti saviškius. Jis nuėjo į svečius pas Varvarą Satiną į Vozdviženkos gatvę. Mandagiai, kaip dera gerai išauklėtam muzikantui, jis energinga greitakalbe atsakinėjo į tetulės klausimus. Svečią užiminėjo gimnazistas Saša ir vienuolikmetė Nataša.

Tada jis dar nė sapnuot nesapnavo, kad jau visai čia pat toji valanda, kai jis ilgam įžengs į šiuos namus, ateis į šią kol kas dar svetimą šeimą.

1888 metų pavasarį „žvėriūkščių" laukė didžiulis įvykis — jie turėjo pereiti į aukštesnį konservatorijos kursą. Berniukai vis ginčijosi ir šnibždėjosi. Motia veržėsi tik pas Safonovą. Sergejų irgi buvo pakerėjęs tasai mažaūgis, labai savim pasitikintis storulis smaila barzdele ir skvarbiomis, giliai pasislėpusiomis akimis.

Jį traukė tikslus ir drąsus jo dirigento lazdelės mostas ir kone tobula frazuotė, skambinant fortepijonu. Šie bruožai buvo būdingi ir Safonovo mokiniams.

Bet Zverevas viską padarė kitaip. Konservatorijos užkulisiuose jau buvo prasidėjusi nebyli kova, kuri po dvejų trejų metų pasidarė vieša.

Skaudama širdim Zverevas atidavė Safonovui Presmaną, na o Sergejus atsidūrė neseniai profesorium tapusio Ziločio klasėje.

Į egzaminą iš Klino atvažiavo Čaikovskis.

Rytojaus dieną buvo mokinių pjesių perklausa. Sergejus buvo parašęs Romansą, Preliudą, Melodiją ir Gavotą. Jie buvo dar labai vaikiški, nebrandūs. Zverevas klausėsi prikandęs lūpą. O Čaikovskis egzaminų lape įrašė riebų penketą ir kiek pasvarstęs aptupdė pažymį dar trimis riebiais kryžiukais.

Su Aleksandru Iljičium Sergejus susigyveno daug lengviau ir greičiau negu tikėjosi. Zilotis jo nevaržė, „vairavo" jį atsargiai, neįkyrėdamas, stengdamasis, kad mokinys pats suprastų savo klaidas. Antroji buvo Arenskio vadovaujama harmonijos ir specialiosios kompozicijos teorijos klasė ir trečioji — kontrapunkto, jai vadovavo Tanejevas.

Šioje klasėje, be Rachmaninovo, buvo dar trys mokiniai, iš kurių labai skyrėsi mažiukas, geraširdis, vis susimąstęs Saša Skriabinas.

Iš pradžių visi keturi labai drovėjosi. Profesorius (jis tuo pačiu ir direktorius) buvo rudabarzdis, stačiakaktis, labai rūsčiai žvelgiantis iš po tirštų antakių. Ne veltui, sykį išgirdę jį juokiantis — skambiai, nesuvaldomai, kaip kad juokiasi laimingi vaikai,— berniukai net sutriko. Toli dar buvo tie laikai, kai Rachmaninovui ir jo amžininkams Tanejevas tapo pavyzdžiu „kiekvienam žingsny", gyvu pavyzdžiu, kaip reikia „gyventi, mąstyti, dirbti ir net kalbėti".

O dabar, pažinę Sergejų Ivanovičių iš arčiau, jie nusprendė, kad pats dangus jį atsiuntė kaip dovaną už visas nuoskaudas, patirtas iš Zverevo ir kitų malonės.

Kontrapunktas, jų išmanymu, buvo archaiška painiava, be kurios šiuolaikiniai kompozitoriai puikiausiai gali gyventi ir kurti, ničnieko neprarasdami.

Sergejaus Ivanovičiaus grumtynės su keturiais tinginiais, visaip išsisukinėjančiais nuo užduočių, truko ne vienerius metus.

Nors tiesiogiai ir neužsiiminėdamas su savo auklėtiniais, Zverevas vis dar jautėsi turįs teisę ir toliau būti jų mentoriumi, prižiūrėtoju, aukščiausiąja valdžia. Jie juk tebegyveno jo namuose, ir jis gilindavosi ir kišdavosi į kiekvieną jų mokymo programos ir kasdienines dienotvarkės smulkmeną. Buvo labai reiklus jiems. Pagaliau, Sergejui atkakliai prašant, Zverevas leido jam palikti pamaskvio vilą ir važiuoti į Novgorodą.

5

Miestas, nugrimzdęs tamsiuose soduose, buvo tarytum įaugęs šaknimis į žemę. Net Sofija iš tolo atrodė visai neišvaizdi, o kambariai Andrejaus gatvėje — lyg pažemėję, ir kvepėjo juose kažkuo, jau seniai pamirštu. Buvo nutilusi čia ir smagi daininga Uljašos šnekta. Per atvelykį ji ištekėjo už bitininko iš Podberezjės.

Vienintelė senelė buvo nė kiek nepasikeitusi, tik retkarčiais ėmusi sirguliuoti. Jos gerumas tebespinduliavo ir tebešildė, kaip ir anksčiau.

Pirmąsias dienas Sergejui buvo net truputį jos nedrąsu, jis varžėsi savo ūgio ir gaidiško balso (kuris kaip tik buvo pradėjęs keistis). Paskui apsiprato. Tiesa, dabar jis buvo jau nebe toks šnekus, kažko užsigalvojęs ir kiauras dienas plaukiodavo laiveliu Volchovos upe arba rausdavosi senelio spintoje, peržiūrinėdamas senas knygas, dvelkiančias klijais ir perdžiūvusia oda. O kartais, įkišęs pirštą tarp puslapių, valandų valandas tūnodavo supamojoje kėdėje, žvelgdamas pro langą. Melodijos jam nedavė ramybės nei dieną, nei naktį. Jis fiksavo jas užrašų knygutėse, ant sąsiuvinių viršelių. Sugavęs senelės žvilgsnį, droviai nusišypsodavo.

Atsisveikinti buvo labai sunku, bet nei senelė, nei Sergejus neišsidavė.

Muzika jį lydėjo visą kelią. Girdėjo ją ratams dardant, naktiniam lietui barbenant į stogą. Dabar jis jau tikrai suprato, kad ji nebenutils.

Bet kas tada bus? Kaip jis sugrįš į „bursą" ir gyvens ten be savo kampelio, nuošalumos, be fortepijono? Sunku įsivaizduoti!

Jis žinojo, kad neišvengiamai turės akis į akį pasikalbėti su Zverevu, ir nujautė, kad juodviejų pokalbis bus paskutinis.

Prabėgo dar trys mėnesiai.

Galvą grężė įkyri mintis: reikia eiti pas Zverevą. Kada? Šiandien, rytoj? Ne, ne!

Kartais tą pokalbį jis net sapnuodavo naktį. Pabusdavo išpiltas šalto prakaito. O dieną vengė pažvelgti Nikolajui Sergejevičiui į akis. Šitai, aišku, neliko nepastebėta.

Sergejus sukūrė Preliudą ir parodė jį Zverevui. Tasai, peržiūrėjęs ir abejingai taręs „taip, neblogai", švystelėjo lapelį ant fortepijono.

Ir Rachmaninovas suprato, kad nebegali tylėti. Pernelyg ilgai jis rengėsi tam pokalbiui, jį „repetavo" ir, matyt, todėl, kaip kad dažniausiai ir esti, iš visų įmanomų progų išsirinko pačią blogiausią.

Vieną rytą lapkričio pabaigoje, kai Nikolajus Sergejevičius, ką tik papusryčiavęs, su chalatu ėjo į savo kabinetą prieš išvažiuodamas persirengti, tarytum kokia nematoma galinga ranka pastūmėjo Sergejų, ir jis pasileido paskui mokytoją.

— Na, ką pasakysi?— kilstelėjęs juodus antakius, susidomėjo Zverevas ir ėmė prieš veidrodį rištis kaklaraištį.

Per kraštus besiliejanti savimeilė, baimė ir susijaudinimas nuplukdė visus iš anksto paruoštus žodžius. Vienu atsikvėpimu jis ėmė ir išklojo savo pretenzijas, kurios nuskambėjo tarytum koks vaikėziškas ultimatumas. Jis nebegalįs ilgiau šitaip gyventi. Jis turįs kurti, todėl jam reikią atskiro kambario ir fortepijono.

Iš pradžių Zverevo veide atsispindėjo tik begalinis nusistebėjimas.

— Kas gi čia dabar? Tau galvoj pasimaišė?— paklausė jis, taip ir neužveržęs mazgo. Ir, Sergejui dar neatgavus kvapo, pokalbis virto skandalu.

Sergejus, pamatęs užsimojusį trenkti Zverevą, vos spėjo išsilenkti jo rankos.

— Nedrįskite!— ne savo balsu suriko jis.

Mokytojo įdūkis buvo stačiai kraupus. Sergejui pasivaideno, kad jau ne tik Zverevas, bet visi muzikos tėvai ir korifėjai spigina į jį neapykantos ir paniekos kupinom akim.

— Lauk!..— išgirdo Sergejus. Ir tas žodis kaip perkūno griausmas išbloškė jį už durų.

Po penkiolikos minučių Zverevas apsivilko kailinius ir išvažiavo į pamokas, palikdamas mirtiną tylą ir pakalnučių lašų kvapą prieangyje.

Bet sunkiausia buvo dar ateityje.

Sergejus vis dar gyveno Zverevo namuose. Kur jis galėjo dingti?

„Nieko,— pašnibždom jį ramino Ana Sergejevna,— viskas praeis."

Deja, šįsyk nepraėjo. Zverevas dėjosi nepastebįs Sergejaus ir nerodė nė menkiausio noro taikytis.

Namuose tvenkėsi audra.

Ne kartą per šaltį ir pūgas Sergejus lūkuriuodavo mokytojo prie konservatorijos vartų, norėdamas atsiprašyti, viską paaiškinti ir padėkoti už didžiulį gerumą ir tėvišką rūpinimąsi. Bet Zverevas nė nedirstelėjęs praeidavo pro šalį.

Kartą, vos grįžtelėjęs ir nežiūrėdamas Sergejui į akis, Zverevas liepė rytą jo laukti sutartoj vietoj — prie sankryžos.

Susitikę jie tylomis patraukė į Vozdviženkos gatvę, kur gyveno Satinai.

Jų, matyt, buvo laukiama. Dėdės Aleksandro Aleksandrovičiaus kabinete tarytum kokioms iškilmėms susirinko visa šeimos taryba: dėdė, tetulė Varvara, Ziločio motina Julija Arkadjevna. Pats Aleksandras Iljičius atvyko kiek vėliau.

Sergejų tučtuojau išprašė iš kambario.

Nežinodamas, kur dėtis, jis užsuko pas jauniausius — Volodią ir Sonią — ir, drauge su jais atsitūpęs prie kačiukų lopšio, spoksojo, kaip dar akli nulaižyti mažuliai žinda apnikę palaimingai išsidriekusią motiną. Tyliai murkdama, ji čia pakeldavo, čia vėl padėdavo galvą.

Paskui pasirodė Nataša. Už durų motina šnibžtelėjo:

— Eik, pašnekink jį. Jis toks nelaimingas!..

Sergejus išgirdo ir, nuraudęs iš gėdos, žemai nulenkė galvą. Šią, ko gero, jam pačią skaudžiausią valandą per visus še-

šiolika pragyventų metų jis praleido su vaikais, nors taip norėjo pabūti vienas.

Niekas tikrai ir nežino, kas buvo kalbama per tą pasitarimą. Jo dalyviai išlaikė paslaptį. Bet balsai už durų nesutarė. Tik vieną akimirką, kai Zilotis, įraudęs ir paniuręs, išėjo į valgomąjį degtukų, Sergejus nugirdo Varvaros Arkadjevnos žodžius, kuriuos ji susijaudinusi bėrė greitakalbe:

— Būkit žmonės, pasigailėkit, juk taip negalima!.. Jis gi dar visai vaikas...

— Kaip tik todėl,— lediniu balsu pasakė Zverevas.— Visiškai jums pritariu. Tada juo labiau, prašom man atleisti, netenkinsiu ir nekurstysiu jo tuščių paikų fantazijų.

— Bet leiskite jam,— nenusileido tetulė Varvara,— bent jau ateiti pas mane ir dvi tris valandas padirbėti.

— Jokiu būdu,— nukirto Zverevas.— Kitaip aš neatsakau už jį.

— Nikolajus Sergejevičius sako tiesą,— įsiterpė Zilotis, grįždamas į kabinetą.

Sergejus pasijuto lyg šaltu vandeniu perlietas. Jis suprato, kad dabar jau viskam galas. Po kelių minučių už durų pasigirdo atitraukiamos kėdės girgždesys. Ir pasirodė Zverevas, tiesus, ramus, lyg niekur nieko.

— Likit sveiki ir gyvi,— sausai, vos linktelėdamas, tarė jis ir pašaukė buvusį „žvėriūkštį", nė nepažvelgęs į jį.

Namo jie grįžo, gaubiami kapų tylos.

Sergejus nežinojo, kad ginčas dar ilgai tęsėsi jiems išėjus, ir vėl įsiliepsnojo kitą dieną, bet nieko nedavė.

Jis tik žinojo, kad išeis. Kur? Apie tai negalvojo.

Paskutiniąją naktį Zverevo namuose Sergejus nesudėjo akių. Paryčiui į senelės lagaminą susikrovė savo mantą.

— Kurgi tu, Serioža? Grįžk! — drebančiu balsu šūktelėjo Ana Sergejevna.

Jis papurtė galvą ir, neprataręs nė žodžio, pabučiavo jai ranką.

Berniukai, Motia ir Liolia, vos sulaikydami ašaras, išlydėjo trečiąjį muškietininką.

Vėjas nuplėšė nuo galvos kepurę. Maskva buvo prieš jį — didžiulė, bekraštė, bauginanti.

Pro šalį per pusnis nusirito apledėjusi vandeniui vežti statinė. Krankė peralkusios kuosos. Prie Nekalto prasidėjimo cerkvės džerškėjo varpelis.

Jis sėdo į arklinį tramvajų ir nuvažiavo į Neglinajos gatvę pas Mišą Slonovą.

„Nejaugi,— svarstė jis,— aš neprasimaitinsiu už penkiolika rublių, gautų už pamokas."

Tos pačios dienos pavakare Sergejų pašaukė virėja:

— Pone, turbūt pas jus.

Išėjęs į prieangį, jis pamatė tetulę Varvarą. Nepakėlusi nuo veido nė vualio, ji trumpai tarė:

— Renkis! Tau čia nėra kas veikti.

Sergejus suglumęs žvilgtelėjo į ją, bet pakluso.

Prie durų laukė vežėjas. Smulkus dygus sniegas krito į veidą.

Sergejaus lūpos virpėjo.

— Na, nusiramink, nusiramink!— ji paglostė jam ranką.— Juk mes ne svetimi! Pagyvensi pas mus. Kambarį mansardoje aš jau paruošiau. Surasi ir fortepijoną... Argi taip galima? Žinau aš tą erodą. Visa Maskva jį žino. Neleisiu aš tau pražūti!

Ketvirtas skyrius

„ŽALIOJI SALA"

1

Per tuos keturis mėnesius Sergejus taip įaugo į Satinų šeimą, jog net pritrūko drąsos vasarą išvažiuoti į Novgorodą pas senelę.

Jį apgyvendino mansardoje, atskirame apšildomame kambaryje, kur jis atgavo ramybę ir atsikvėpė po ką tik praūžusių audrų.

Keista, bet, pasiekęs tai, apie ką anksčiau nedrįso nė svajoti, Sergejus per pirmuosius mėnesius Satinų namuose ničnieko

nesukūrė. Bandė jis, teisybė, reikštis operos (!) žanre. Iki šiol tebėra išlikę scenų apmatai pagal siužetus: „Esmeralda", „Borisas Godunovas", „Mazepa", Lermontovo „Maskaradas", tačiau tik apmatai...

Nataša, Sonia, Volodia — vaikai — jį pamilo nuo pirmos dienos. Tiesa, Varvara Arkadjevna jiems griežčių griežčiausiai prisakė: „Į Seriožos inkilą nelandžiokit, netrukdykit!" Bet vakarais, jei Serioža būdavo namie, viršuje apie fortepijoną susiburdavo visi.

Ir kiekvienas skubėdavo pirmiausia iškloti savo naujienas. Ypač netverdavo savo kailyje neišsiplepėjęs Sergejaus vienmetis Saša. Jis stačiai niekam neleisdavo nė prasižioti.

O Sergejus, jei būdavo gerai nusiteikęs, sėdėdavo prie fortepijono ir improvizuodavo.

Nutirpus sniegui, žalias kiemas už namo virto žaidimo kamuoliu aikštele. Ir jau niekada vėliau nebepasikartojo tos palšos balandžio dienos! Ak, kaip patiko Sergejui rausvi, nukaitę Natašos draugių veidukai ir laisvė, ir tas trykšte trykštantis linksmumas, ištrūkus į laisvę iš muzikos „bursos", kur buvo prakalėta ketveri metai.

1890 metais gegužės mėnesį, važiuodama pro Maskvą, Satinus aplankė Jelizaveta Aleksandrovna Skalon su trimis panelėmis — dukterimis.

Sergejus jau buvo girdėjęs apie seseris Skalon, Varvaros Arkadjevnos dukterėčias. Žinojo, kad jos gyvena Peterburge, kad jų tėvas — labai žymus ir išprusęs generolas.

Tą rytą Sergejui niekaip nesiklijavo fuga Hendelio tema, ir kaip tyčia jis pirmąsyk buvo atitrauktas nuo darbo.

— Štai mano mielosios mergaitės,— pristatė jas tetulė, apglėbdama visas tris.— Susipažink, Serioža. Jūs turite susidraugauti.

Sergejus niauria mina nusilenkė, o nepaklusnūs plaukai lyg kokia užuolaida užkrito jam ant akių.

Seserys susižvalgė: „Kur jau čia su tokiu susidraugausi!"

— Vasarą jos taip pat bus su mumis Ivanovkoje,— pridūrė teta Varvara.

— Ak, koks džiaugsmas!— burbtelėjo Sergejus ir vėl nusilenkė. Jis vis dar niršo, pats nežinodamas ant ko: ant Hendelio, ant seserų Skalon, ne laiku atvažiavusių, ar pats ant savęs.

Ko gero, būtų jas ir pamiršęs, jeigu ne tos nuolatinės šnekos apie Ivanovką, prasidedančios geriant arbatą, ypač jei užsukdavo Saša Zilotis. Sergejus, jų klausydamasis, raukėsi. Dulkės, karštis ir varginanti žmonių knibždynė. Štai kaip įsivaizdavo jis Ivanovką! O jam juk reikia dirbti, dirbti be atvangos. Juk apsiėmė per vasarą užbaigti „Miegančiosios gražuolės" transkripciją fortepijonui. Užsakymą jis gavo iš leidėjo Jurgensono, tarpininkaujant Ziločiui, su Piotro Iljičiaus žinia.

Bet viskas buvo visai kitaip, negu jis įsivaizdavo.

Kanopos caksėjo kaimo keliuku. Lyg kokia žalia sala stepėje išniro sodyba. Kairėje atsivėrė milžiniška mėlyna kūdra, apsikaišiusi švendrėmis ir skurdžiais karklais, lentinė maudyklė, aukšta geltona pernykščių šiaudų kaugė.

Visa Ivanovka pabiro jų pasitikti. Čia vasarojo trys šeimos: Satinai, Ziločiai, Skalonai su auklėmis, kambarinėmis ir guvernantėmis.

Prie stalo, padengto didžiojoje verandoje, susėdo septyniolika žmonių. Visa ši triukšminga kompanija, jo akimis, buvo jau gerai susigiedojusi. Smagios dviprasmybės skraidė virš stalo lyg sviedinukai, tai šen, tai ten sukeldamos smagaus juoko pliūpsnius.

Vogčia apšaudomas smalsių žvilgsnių, Sergejus viduje šiaušėsi ir santūriai atsakinėjo į Sašos iššūkius, svaidomus iš kito stalo galo.

Įsiklausęs į pokalbį, jis sužinojo, kad vyriausios Skalon vardas Tata. Jai ėjo dvidešimt antri metai, Liolei buvo tik šešiolika, o jaunesniajai, Veročkai,— penkiolika.

Aitriai kvepėjo baigianti nužydėti alyva. Liejosi lakštingalų trelės. Tirštame šešėlyje čiurleno fontanas, vis gožiamas šnekų ir juoko. Tas pirmąsias akimirkas Sergejus jautėsi Ivanovkoje visai svetimas.

Bet kita diena atnešė netikėtumų.

Per pusryčius buvo triukšminga, kaip visada. Bet štai Aleksandras Iljičius, nepakeičiamas kompanijos vadovas, sulankstė servetėlę ir, pažvelgęs į laikrodį, reikšmingai kostelėjo. Visi išsyk atsistojo, ir veranda ūmai ištuštėjo.

Pro namo langus pasigirdo patetiška Grygo koncerto forte-

pijonui įžanga. Tetulę apspito valstiečiai, atvažiavę pas gydytoją, merginos sėdo prie vadovėlių ir rašyti diktantų, vaikai įniko raustis smėlyje, sode pragydo liepsnelės. Dėdė Satinas dar auštant buvo išvažiavęs į laukus.

Atsitokėjęs nuo staigmenos, Sergejus nuėjo į jam paskirtą vėsų tamsoką kambarį prie laiptų ir ant stalo, ant kėdžių ir net lovos paskleidė Čaikovskio partitūros lapus.

Senas parkas, kuriame tankiai spietėsi liepos ir klevai, buvo ūksmingas. Naujajame kvepėjo ką tik nupjautu šienu; plačiose lankose žydėjo pienės, kūpsojo beržų, lazdynų, skarotų eglių salelės.

Bet, vos tik Sergejus išeidavo į laukus, jį ūmai apnikdavo ilgesys. Kvapą gniauždavo beribė erdvė. Kas dedasi ten, už plynos horizonto linijos, už padūmavusių violetinių tolių? Tie patys pelynai, varnalėšos, dilgės, karpažolės, šen ten įsiterpę žali žiemkenčių rėžiai, nurudavusios plokščios kalvos. Tik rytuose, akimis nepasiekiamoj atšlaitėj, sparnais beviltiškai mosuoja malūnas.

Prabėgo turbūt visa savaitė, kol jis pajuto, kad žemė ir čia tokia pat, kaip ir prie Volchovos. Tik priglusk skruostu prie jos šiltos krūtinės ir išgirsi, kaip ji alsuoja.

Visa Ivanovka — nuo mažiausio iki didžiausio — tiesiog garbino Aleksandrą Iljičių už valiūkišką geraširdiškumą, spinduliuojantį mėlynose akyse, už jo berniokišką juoką ir griausmingą galiūno balsą, už jo nepaprastą, stulbinantį muzikos talentą. Netgi jo silpnybės — polinkis fantazuoti, o tarpais paniškas įtarumas — rodos, darė jį dar patrauklesnį.

Jo žmona Vera Ziloti, mergystėje Tretjakova, buvo visiškai kito tipo žmogus. Smulkmeniška, neatlaidi ir paikai pavydi, ji nuolatos būdavo plakama aštrių liežuvių. Toks žaidimas teikė džiaugsmą ir Aleksandrui Iljičiui, jis ne sykį pakurstydavo šią ugnį, pabrėžtinai rėždamas sparną apie paneles.

Panelių motina Jelizaveta Skalon nei charakteriu, nei išvaizda visai nepanėšėjo į brolį, Ivanovkos šeimininką Aleksandrą Satiną, didžiulį atlapaširdį meškiną.

Ji buvo ir gera, ir anaiptol nekvaila, bet šią vasarą Ivanovkoje buvo tvirtai užsimojusi pakirsti pragaištingą beprotiškai

lengvabūdžio tėvo įtaką mergaitėms. Ji laikė savo priedermė dukterims įskiepyti pareigą visuomenei, į kurią joms buvo lemta netrukus įžengti. Vyresniojoje Tatoje ji dar šiaip taip įžvelgdavo sveiko proto grūdą, užtat jaunesnės dukros ją labai dažnai apvildavo.

Vogčiom tyrinėdamas seseris Skalon, Sergejus dar nežinojo, kaip su jomis elgtis.

Seserys savo ruožtu bandė įspėti, kas per paukštis tas dilba jų giminaitis. Dar aukštesnį jį darė ilgi batai, pynele sujuosta balta palaidinukė ir ant pakaušio atsmaukta baltos drobės kepuraitė. Maskvoje mergaitėms jis pasirodė didelis pasipūtėlis. Dabar gi, Ivanovkoje, jis buvo visai kitoniškas, net šypsojosi.

Sykį bilijardinėje, kur stovėjo pianinas „visiems", Tata pakvietė Sergejų paskambinti keturiomis rankomis. Sergejus pažvelgė į ją šiek tiek iš aukšto (ak, jau tos panelės!), bet sutiko ir iš lentynos paėmė Mendelsono ketvirtąją — „Itališkąją"— simfoniją.

— Įveiksite?

— Pabandysiu,— trumpai atsakė ji.

Tata skambino labai muzikaliai, nors ir be jokių pianistiškų manierų. Tik vienas kitas Sergejaus konservatorijos bičiulis taip lengvai ir be klaidų mokėjo skaityti iš lapo natas, kaip ši „panelė generolaitė", pasirodžiusi jam pernelyg pasikliaujanti savimi.

Nepasitikėjimas ėmė pamažu tirpti.

Trečią dieną, pasijutusi vyresnė, Tata jau barė Sergejų už tariamus nusižengimus.

Ivanovkoje buvo mėgstama vieni kitiems prilipinti komiškas pravardes. Taip Tata tapo „Mentorium".

Gera, bet karšto būdo, greit įsižeidžianti Liolė, tik metais vyresnė už Veročką, labai norėjo būti suaugusi ir, mergaitėms susivaidijus, visada palaikydavo vyresniosios sesers pusę. Ji labai mėgo šokti ir rankinuke nešiodavosi garsios balerinos Virdžinijos Cuki nuotrauką. Už tai buvo praminta „Cukatuke".

Veročka, labai jau greita įspūdžiams, būdavo vadinama „Psichopačiuke". Šis žodis tuomet dar buvo naujamadiškas. Turėjo ji ir kitokių pravardžių. Seserys už kažką dar iš mažų dienų ją buvo praminusios „Brike". Serioža slapčia ją vadindavo „Baltuole". Jam, kaip ir kitiems, patiko jos vaikiškos išdai-

gos, amžini kivirčai su Saša, jos stalo kaimynu, kuris, oratoriško įkvėpimo pagautas, nuolatos jai į lėkštę makteledavo alkūnę. Narsi mažoji Brikė, aišku, nelikdavo skolinga, bet, visiems įsikvatojus, priekaištingo motinos žvilgsnio sutramdyta, baisiausiai išrausdavo.

Buvo birželis. Baigė žydėti sekminių gėlės. Kvepėjo liepos. Pro atvirus langus iš sodo įskrisdavo tuopos pūkai ir plevendavo po kambarius, žadindami švelnias mintis ir neaiškius troškimus.

Sode giedojo volungės. Žemė troško lietaus.

2

„Miegančiosios gražuolės" Sergejui niekaip nesisekė išjudinti. Tarytum pati piktoji ir klastingoji fėja Karabosė būtų palietusi šiuos puslapius savo verpste, sėjančia mirtį.

Prašyti patarimo Aleksandrą Iljičių jis nedrįso.

Bet kodėl jam taip nesisekė? Kas trukdė? Tingulys? Ne. Šis darbas Piotrui Iljičiui buvo garbės dalykas.

Vis dažniau jam užeidavo keisto išsiblaškymo priepuoliai. Jis nuolat sugaudavo save visai pamiršusį „Gražuolę": sėdi, būdavo, parėmęs galvą rankomis, žiūri į tankų jazmino krūmą už lango ir ničnieko nemato. O girdi, tikriau klausosi, kažko visiškai kito. „Kažkas kita" sklandė aplinkui ir, rodos, štai štai turėjo suskambėti. Jis laukė, krimtosi, bet, deja, be atvangos kamuojantis skambėjimas buvo vis toks pat silpnas, vos girdimas.

— Mitia atvažiavo!— šūktelėjo kažkas už lango. Sergejus metė pieštuką ir išėjo į priebutį.

Dmitrijus Iljičius tuo metu buvo vienatinis teisėtas milžiniško Naryškinų dvaro — Padų,— esančio už dvidešimt varstų nuo Ivanovkos, valdytojas. Kaip ir visi Ziločiai, aukštas, petingas, šnekus, jis mėgo ir pasigirti, ir pasididžiuoti. Sergejus išvydo jį apsuptą kvatojančių mergaičių. Jis juokėsi, pokštavo, laidė sąmojus. Tamsus šokoladinis įdegimas ir garbanota barz-

delė darė jį panašų į mėlynakį čigoną.

Veročkos akyse, įsmeigtose į svečią, Sergejus įžiūrėjo drovų susižavėjimą.

Pats nė nejausdamas, vos ne nuo pirmos dienos, jis vogčia stebėjo tą mergaitę, lieknutę kaip nendrelė. Jam kažkodėl rūpėjo, kuo gyva ši trapi, vos prasiskleidusi siela, kas ją kamuoja. Kartą pusiau juokais Veročka pasakė, ak jos širdis — žiniuonė, viską iš anksto numato ir nujaučia.

Kaip ir paprastai, visi iš jos pasišaipė. O Sergejus šią naivią išmonę nežinia kodėl įsidėjo į galvą.

Mitia patriukšmavo ir išvažiavo, šiek tiek apsukęs galvas ir palikęs brangaus pypkės tabako kvapą.

Bet kai po kelių dienų jis grįžo, Serioža kaipmat sumojo, kad šįsyk nuojauta apgavo Brikę ir „širdis žiniuonė" pasakė jai netiesą.

Veročka ėjo viena, liūdnai panarinusi galvą, skėčiu krėsdama pienių pūkus. Paskui prisėdo ant priebučio krašto, nesmagi, pasprukusi nuo visuotinio šurmulio ir tauškalų.

Ten toli už parko, girioj, kukavo ir kukavo gegutė.

Kažkoks ilgšis, sugirgždinęs laiptelius, atsisėdo šalia jos.

— Rūsčiai, kaip tikra generolaitė žvelgia Vera Dmitrijevna. Vargšui klajojančiam muzikantui net baugu prie jos prieiti. . .

Sėdėdamas šalia, jis kojom siekė apatinį laiptelį: „Koks ištįsėlis!"— pagalvojo Veročka ir nusišypsojo.

— Tai jums labiau tinka! — tarė jis.— Ar galiu jus pajuokinti?

Pats nesuprasdamas kodėl (šitai jam retai nutikdavo), padrikai, šokinėdamas nuo vieno prie kito, Sergejus ėmė pasakoti apie Novgorodą, apie senelę ir Zverevo „bursą".

Užmiršusi savo širdgėlą, ji įdėmiai klausėsi. Juoba kad su ja buvo kalbama kaip su suaugusia! Jam dingtelėjo, kad su ja taip ir reikia elgtis. Mergaitė buvo gyvo proto, turėjo įgimtą humoro jausmą. Visa tai, beje, puikiai derėjo su jos amžiui būdingu naivumu, kaip ir drovumas — su nutrūktgalvišku padaužiškumu. Jos akių išraiška keitėsi kas akimirką — čia jos sužiburiuodavo, čia užgesdavo, čia stengėsi jį suprasti, užjausti, čia liūdėjo ar šypsojosi. Tarytum pirmąsyk jis regėjo ant jos skruostų tas duobutes, nuo kurių visas veidas tarpais nušvisdavo švelniu spindesiu.

Jelizavetai Aleksandrovnai leidus, rytais Sergejus dabar dirbdavo Skalonų verandoje. Čia nebuvo girdėti rojalio, tik volungės ir startos čiulbėjo sode. Retkarčiais valandžiukei slapčia užbėgdavo Veročka ir, prispaudusi pirštą prie lūpų, vėl pranykdavo kaip šešėlis. Jai išėjus, Sergejus dar ilgai kažko šypsodavosi.

Kai tik Sergejus susibičiuliavo su seserimis Skalon, jam praėjo noras visų šalintis. Bet būdavo, kad pačiame linksmybių įkarštyje jis ūmai pradingdavo. Iš pradžių, kol dar nebuvo supratusios, kas yra, mergaitės įsižeisdavo.

Vis ta pati melodija viliojo, šaukė paskui save muzikantą, kažką vis žadėjo. Jis žinojo, kad tai bus ne preliudas, ne nokturnas, ne romansas, bet jo pirmasis koncertas fortepijonui su orkestru. Štai jis jau, rodos, visai čia pat. Medžių ošime, paukščių giesmėj, ilgesingoj vakaro dainoj, liūdname gegutės kukū, ataidinčiame iš anapus tvenkinio, ir atgrasiai kvarkiančių varlių orkestro tremolo.

Iš atsitiktinių, pabirų motyvų pamažu ryškėjo būsimojo koncerto lėtoji dalis.

O štai ir, ko gero, svarbiausia — „visų priežasčių priežastis"... Sergejus lydėjo ją akimis, o ji žengė takeliu, apsirengusi mėgstama raudona palaidinuke, pečius apsigobusi spalvinga skarele, lengvutis purus jos plaukų šilkas spindėjo iš po nedidukės šiaudinės skrybėlaitės, ėjo ji, nieko aplinkui nematydama, ir šypsojosi savo mintims.

Nei Sergejus, nei Veročka nė nepajuto turį mažyčių ir, beje, visai nekaltų paslapčių.

Bet staiga giedrą Ivanovkos vasaros idiliją sudrumstė tragiška gaida.

Kartą, atvažiavus svečiams, įprastinė užstalės tvarka suiro, ir Veročka atsidūrė šalia Seriožos. Ilgi pašaipuolių liežuviai ėmė maskatuoti. Saša per stalą pažėrė Sergejui butaforiškų prasimanyto filosofo Benerdakio citatų. Sergejus atrėžė jam gedulingu bosu. O Veročka kvatojo iki ašarų.

Aleksandras Iljičius tramdė Sašą.

— Liaukis, nenauda! Nutilk, susimildamas!..

Tetulė Varvara, seniai stebėjusi įsišėlusią kompaniją, savo auka ūmai išsirinko Veročką ir, nutaikiusi trumpą pauzę, paklausė, kaip jai patinkąs naujas kaimynas.

— Jūs vis kažko ginčijatės su mano sūnumi.

Įsiviešpatavus tylai, visų akys susmigo į Veročką.

Krenkštelėjusi iš netikėtumo, Brikė nuraudo skaisčiau už aguoną.

Tą pat akimirką Sergejus susidūrė su ponios Skalon žvilgsniu, ilgu, dėmesingu, įspėjančiu, ir pajuto, kad taip pat nežinia kodėl nuraudo. Slogią, nejaukią akimirką nusinešė juokas ir šurmulys.

Sergejui labai pagailo mergaitės. Už ką ją taip užsipuolė? Ji kelias dienas jo lyg ir vengė. Jis suprato, kad padūkėlės seserys visai ją užkapos.

Viskas greit praėjo, tačiau nepasimiršo.

Joninių išvakarėse mergaitės susirinko išsiburti jaunikių. Už tvenkinio negesdamas vis degė giedrą pranašaujantis saulėlydis.

Toli, gale tiltelio, tarpusavy šnibždėdamosi, jos knebinėjosi su vainikais.

Sergejus ir Saša, tylūs ironiški stebėtojai, parietę kojas, sėdėjo vos liūliuojančioje valtyje. Ir abu įnirtingai rūkė, norėdami nubaidyti uodus.

Vainikėliai nuplaukė vis tamsėjančiu vandeniu, bet, atrodo, ne taip, kaip mergaitės vylėsi.

Grįžo jie per parką tylėdami, skyrium ir kone apčiuopomis. Dar nepriėjęs raudonosios alėjos, Sergejus šalia savęs išgirdo nuo kažkieno žingsnių čežant smėlį.

— Kas čia?— paklausė pašnibždom, apsimesdamas nusigandęs.

Buvo jau visai tamsu.

— Š-š!— sušnibždėjo kažkas.

Jis pasilenkė, stengdamasis įsižiūrėti į tamsą. Ir tuo metu tiesiai prieš jį atsivožė kažkieno delnai. Ant jų tykiai žibėjo menkutė fosforinė jonvabalio ugnelė. Jo atšvaitas vieną mirksnį iš tamsos išplėšė švelnų šypsančios merginos veidą.

Staiga vos girdimai sušlamėjo suknelė, ir viskas dingo.

Viskas dingo, praėjo, išsisklaidė kaip dūmas, bet tykus menkutis joninių nakties žiburėlis turbūt dar ilgai švytėjo Sergejaus kely.

3

Rytą jis sutiko Veročką parke ir juokais paklausė, ką sapnavo šią joninių naktį. Mergaitė sutriko ir, metusi į jį žvilgsnį, atsakė, jog Seriožą Tolbuziną.

Šį vardą Tatos lūpose jis buvo girdėjęs jau ne kartą, o ypač dažnai jį minėdavo jos motina. Seriožos akivaizdoje jis buvo tariamas su labai reikšminga, daug sakančia šypsena. Sergejus Tolbuzinas, jaunas, klestintis Nižegorodo dvarininkas, buvo seserų Skalon vaikystės draugas.

Štai ir viskas, ką Sergejus apie jį žinojo.

Kaip ir buvo galima spėlioti, visas tas dienas po atmintinų pietų Brikei ne sykį kliuvo nuo motinos. Ne sykį ji paskubom nugręždavo užverktas akis. Kodėl? Už ką? Jis negalėjo ramiai apie tai galvoti.

Na gerai, samprotavo jis, tegu jam kaišioja panosėn tą neprilygstamą Tolbuziną! Tegu! Bet kuo gi čia dėta Baltuolė? Nejaugi jis padarė, pasakė ar pagalvojo ką nors, kas galėtų mesti bent šešėlį šiai nuostabiai būtybei, niekam nepadariusiai nieko bloga!..

Ir kas gi kitas, jei ne jis, dabar turi ją apginti, į save atkreipti taip netikėtai prapliupusią audrą!

Iš pradžių nesugalvodamas nieko gudresnio, jis ėmė rodyti pernelyg didelį dėmesį Tatai. Jos plaukai buvo nuostabūs. Ir jau nebe Mentorium ji buvo vadinama, o Undine Dmitrijevna. Poetiški madrigalai buvo deklamuojami pusiau juokais, o ji reaguodavo į juos šiek tiek koketiškai, pašaipiai, nutaisiusi valiūkišką miną.

Šis negudrus žaidimas galėjo apgauti tik vieną vienintelę Brikę.

Skambant *andantino* iš Mendelsono simfonijos, mergaitė liūdnai šnabždėjosi su Nataša, susiraičiusi šalia jos erdviame prosenelio krėsle.

Galop, paveiktas mefistofeliškų Mitios pakuždų, Serioža per dešimt minučių susiruošė drauge su juo į Znamenskoję, pas senelę Varvarą Rachmaninovą.

Prieš pat išvažiuojant, kai „rudasis velnias", pakinkytas į bričkutę, pasileido risčia, Sergejus pagavo Veročkos žvilgsnį, kupiną karčios nuoskaudos.

Tą akimirką jis taip pyko ant savęs, kad vos neiššoko iš bričkutės, riedančios visu greičiu.

Vėliau jis ne kartą patyrė smarkaus važiavimo ir priešpriešiais pučiančio vėjo gydomąją galią įaitrintai, sudrumstai sielai. Visa anos savaitės „epopėja" dabar atrodė jam tik audra vandens stiklinėje, o juk, tiesą sakant, taip ir buvo.

Nė kiek netrikdomas beprotiško šuoliavimo, Mitia tauškė be perstojo — iš pradžių apie vilkų medžioklę, o paskui apie kažin kokią gražuolę kazokaitę, kurios palankumo jisai siekė, bet buvo atstumtas.

— Gyvena ji va tenai, geležinkelio būdelėje...— Mitia botkočiu parodė tašką, boluojantį prie horizonto linijos.— Gal užvažiuosim — nori?

— Ne, susimildamas, ne!— paskubėjo atsakyti Sergejus.

— Ech Seriožka...— buvo vėl bepradedąs Mitia, bet, giliai atsidusęs, nutilo.

Sergejus ne veltui taip panūdo nukeliauti į „tėvų žemę". Vien ištarus pavadinimą „Znamenskojė", prieš jį visada iškildavo senelio Arkadijaus paveikslas.

Vos iššokęs iš bričkutės, jis nuskubėjo ieškoti senelio kabineto. Nuo stalo iš ovalinių rėmelių kaip gyvos į jį žvelgė tamsios sesers akys.

Vėliau, jau nusileidus saulei, per tankiai suaugusius alyvų krūmus einąs nušluotas takelis atvedė jį prie balto marmuro kryžiaus, apjuosto špižine tvorele.

Mėnuo pasislėpė už debesio. Žemai pakalnėje it auksinis pjautuvas tviskėjo Matyra. Kitame upės krante dainavo merginos. Tiltu nukaukšėjo pasagos. Piemenys naginė tabūną į naktigonę.

Sutrikęs, kone piktai žiūrėjo jis į neužmirštuolių kilimėlius, į baltą kryžių, kuris, rodėsi, atėmė iš jo paskutinį ramstį gyvenime ir visam laikui užkirto kelią į laimę. Maudžiantis skausmas degino širdį. Jeigu Lena būtų gyva, jo likimas būtų susiklostęs visiškai kitaip... Ošė medžiai.

Znamenskojėje jis viešėjo tris dienas.

Grįžusius iš Ivanovkos, priebutyje juos pasitiko Veročka su

motina. Sergejus nė nežvilgtelėjo į naują šilkais išsiuvinėtą palaidinukę, užsivilktą jo garbei.

Šią valandėlę jis vėliau ne sykį prisimindavo su kartėliu ir slapčia gėdindamasis.

Vakarais prieš užmigdamas Sergejus nedėgdavo žiburio ir pro langą gėrėdavosi melzganoje mėnesienoje skendinčiu sodu.

Kas bus toliau?..

Bet širdis, rodos, bylote bylojo, kad štai štai, gal net tuč-tuojau, jam atsivers kažkas nauja, dar nepatirta.

Nuojauta neapgavo...

Ir šįsyk idėją pasiūlė netikėtai atvažiavęs Mitia. Po pietų nedelsiant buvo pakinkyta puskarietė ir bričkutė, ir jie iškeliavo į Mozdočeką, neapdairiai pasiėmę drauge Nikulką, seserų Skalon ketverių metų broliuką. Lygiu dulkėtu keliu smagiai caksėjo pasagos, lengvai riedėjo sukosi girgždėdami ratai. Į provėžas, ratų pakirstos, gulė rugiagėlės, violetinės raugės ir geltonos svėrės. It sausas lietus nuo sunkių varpų įkandin jų biro mažyčiai žiogeliai.

Sulojo gauruotas šuo, tupėjęs ežioje. Jauna pjovėja, pasikaišiusi sijoną, veidą prisidengusi išsiuvinėta palaidinės rankove, ilgai žiūrėjo pridurmui.

Mozdočeke jie išsibarstė po daubą. Visas pietinis šlaitas mirgėte mirgėjo gėlėmis. Sunku buvo suprasti, per kokį stebuklą išdegintoje stepėje išliko ši žalia oazė.

Nikulka, įdegęs mėlynakis kaštoninėmis garbanomis ir jūreiviškais marškinėliais, kvatojo, tupinėdamas po pievą, abiem rankom raškydamas ramunių žiedus ir mėlynas cikorijos žvaigždutes.

Ir žalia, švelnios pavakario saulės įšildyta dauba pamažu suskambo — nuo vieno krašto iki kito.

Muzika drauge su medumi dvelkiančių žolių kvapu, su bičių dūzgesiu užplūdo Sergejų iš visų pusių, kvaitindama, gniauždama gerklę.

Sergejus suglumęs šypsojosi, nežinodamas, į ką dabar tiesti rankas, kas šaukia jį ir kur.

Daugiabalsio, nė akimirką nenutylančio stepės gaudesio tonę pavėjui nuskriejo nematomo fortepijono varpeliai.

Žiogai, cikados, svirpliai, tūkstančiai mažų straksinčių, šokuojančių smuikininkų iš visų jėgų darbavosi strykais, o iš tos įvairiabalsės garsų maišaties staiga ryškiai išplaukė melodija, toji pati, slaptingoji, kuri jau nuo pirmųjų vasaros dienų nepagaunama sklandė apie Sergejų, erzindama jį, viliodama. Ji skambėjo vis garsiau ir garsiau, ir veltui sparnuoti šokantys muzikantai bandė ją nustelbti.

Sergejus šypsojosi, kažką pusbalsiu niūniuodamas, paskui nusijuokė ir, mostelėjęs ranka, nužingsniavo per pievą, išraizgytą sidabrinių ašuotės gijų. Svirduliuodamas kaip girtas, jis pasileido žemyn, atsisėdo ant atkriaušio ir, nubloškęs žolėn kepurę, apkabino rankomis kelius.

Pirmoji susigriebė Tata.

— Nikulka, betgi tu jau miegi!..

Nikulka, kurį vedė už rankos Veročka, glebiai papurtė galvą, žiūrėdamas kažkur į šalį.

Kol jie užsikapanojo ant šlaito prie arklių, ramiai rupšnojančių žolę, visai sutemo. Virš stepės pakibo apvalus it varinis dubuo mėnulis. Dangumi plaukė gauruoti violetiniai debesiukai.

Apkabinusi Nikulką ir nepasiklaususi niekieno leidimo, Veročka sėdo į vežimą.

Sergejus apžiūrėjo, patvarkė pakinktus, paskui, atsargiai perkėlęs vadžias, įsitaisė Veročkai už nugaros. Visi, kvatodami ir plodami delnais, kažką sušuko. Tik sušvilpė vėjas ausyse, ir prieš akis ėmė vyniotis pilkšva kelio juosta. „Lietaus, lietaus!"— prašė rugiuose putpelės. Cypsėjo starai, išsėlinę į naktinę medžioklę.

Neaukštai kybąs mėnuo neatsilikdamas skriejo virš horizonto. Tuščius pilkšvus laukus gaubstė perregima sidabrinė migla. Toli nuo kelio žaižaravo laužas. Berniūkščiai naktigoniai degino pelynus. Vėjas it pūslę išpūsdavo baltus marškinius Sergejui ant nugaros. Veročkos plaukai, birūs, švelnūs, kuteno jam veidą.

Staiga jis palinko į priekį. Ji ne pamatė, o veikiau pajuto jo šypseną.

— Ak, su kokiu džiaugsmu,— sušnibždėjo jis,— imčiau ir išsivežčiau savo Psichopatėlę į pasaulio kraštą, už jūrių marių.

Jai pasirodė, kad širdis ūmai stabtelėjo, paskui vėl suspurdėjo ir ėmė tuksėti.

Jis išgirdo tą tuksėjimą, bet neištarė daugiau nė žodžio. Jos pečiai vis paliesdavo Sergejaus krūtinę. Nikulka, užliūliuotas greito važiavimo, ramiai miegojo ant sesers rankų, stipriai prisispaudęs prie savęs glėbį vystančių gėlių.

Kažkas sudūlavo priešais. Juodis ėmė karpyti ausimis. Ir staiga į šalį nuo kelio bloškėsi ir nušuoliavo tolyn tabūnas kumelaičių. Jų vešlius juodus karčius kedeno, plaikstė vėjas.

Pasakų karalystė... Kur ji? Ten, už stepės, iš kur jiems priešais vis lekia tasai „spindulingasis dievaitis", naktį nutvieskiąs žalzgana šviesa?..

Kai jis pabudo kitą rytą, pro tamsią sodo lapiją vos vos skverbėsi balzgana, beveik dar neįžiūrima aušra O kambarys buvo sklidinas muzikos. Pagaliau! Užmerkęs akis, jis taip aiškiai, iki menkiausio natų ženklo, išvydo savo ilgai lauktojo *andante* partitūrą, tartum ji jau būtų užrašyta.

Bet ne tik muzika, buvo dar kažkas kita, nauja, nepaaiškinama, neapčiuopiama, ko neužrašysi jokia tonacija. Tą naktį jis tarytum gimė iš naujo: tapo tyresnis, protingesnis, geresnis, nuoširdesnis negu buvo tik vakar. Bet ar gali būti išsyk dvi laimės?.. Ne, ne dvi! Jis nežinojo, kur baigiasi viena ir prasideda kita. Smuikų ir altų melodijoje, skambiuose fortepijono varpeliuose jis girdėjo švelnų, drovų savo draugės balsą ir, rankomis užsidengęs veidą, tyliai juokėsi iš džiaugsmo. Tačiau paslėpti jį nuo žmonių buvo ne mažiau sunku, kaip ir skausmą.

Ir Veročka nenuslėpė nuo seserų to, kas dėjosi jos širdy, ir susilaukė iš jų šilumos ir švelnumo daugiau negu tikėjosi. Kokia juokinga ūmai pasirodė jai širdgėla, paikas jos pavyduliavimas Undinei Dmitrijevnai.

Žmonėse Sergejus neretai dėdavosi jos nepastebįs, kartais erzindavo ją kaip Volodią arba Sonią Pamiršusi tylų susitarimą, Veročka įsižeisdavo. Bet, susitikę akis į akį, jie abu taip jaudindavosi, jog tarpais nežinodavo, nuo ko pradėt šneką.

Kartais pro langelį į jo kambarį vogčia įlįsdavo plonutė ranka su rašalo dėmele ant mažojo piršto ir sauja didelių sodo žemuogių.

Sergejus ūmai pašokdavo, nužerdavo ant grindų pieštukus ir lankstydavosi murmėdamas:

— Ačiū jums, Baltuole! Neužmiršote, pagerbėte senioką. Jūs gerutė...

Už lango nuskardėdavo juokas, ir rupios uogos subirdavo jam į delną.

Buvo delčia. Vakarai pasidarė tamsesni. Šitai taip pat buvo savaip žavu. Tirštėjančiose sutemose vos pastebimai boluodavo tabako žiedų žvaigždelės, mieguistai čiurlendamas, kažką niurnėdavo fontanas, ir Veročkos ranka, rami ir paklusni, gulėdavo Sergejaus delne.

Bet ne veltui Tata sakė, kad Veros Pavlovnos akys kaip katės — mato ir tamsoje. Nužiūrėjo ji ir su neslepiama piktdžiuga persakė motinai.

Audra, rodės, šįkart nepraslinks pro šalį. Tačiau kitą rytą visai netikėtai, pakeliui iš Kaukazo vandenų, užvažiavo generolas Dmitrijus Skalonas.

Jis buvo aukšto ūgio, nešnekus, su nedidute šviesia barzdele ir romiomis pavargusiomis akimis.

Žmona nedelsdama išklojo jam savo nuogąstavimus. Reikia imtis priemonių!

Iki galo ją išklausęs, generolas šyptelėjo:

— Visa tai — blėniai, širdele mano. Argi tu nebuvai jauna?..

Pilką rytmetį ant jauno parko takelio likimas suvedė dvi būtybes. Jiedu patraukė, kur akys veda, pirmyn atgal sūpuodami pirštais sunertas rankas.

Be perstojo ulbavo volungė.

— Gegutės jau negirdėt,— atsiduso Veročka ir truputį garsiau pridūrė:— O tu, miela gelsva paukštyte, sakyk: kiek metų man dar lemta gyventi šiame pasauly. Tik žiūrėk — nepameluok!..

Volungė vis švilpavo ir švilpavo, bet staiga ėmė ir nutilo.

— Dvidešimt,— suskaičiavo Veročka ir vėl atsiduso:— Kaip ilgai!

Sergejus pyktelėjo.

— Jūs gyvensit tol, kol aš numirsiu,— kietai pasakė jis.— Volungė — paikas paukštis! O aš ketinu gyventi šimtą vienerius metus.

Klausydamasi, kaip skambina Sergejus, Veročka galvojo: kodėl prie fortepijono jis visai kitoks? Visada skambina nepakeldamas akių. Nuo nuleistų blakstienų veidu slankioja permainingi šešėliai. Blyškumas prasimuša net pro nudegimą. O koks užsidaręs, koks paslaptingas. Ką jis slepia širdy? Apie ką mąsto?..

Didelė, dosni siela, jautri kito nelaimei, skaudžiai pažeidžiama, nepakenčianti šaltumo, menkiausio atsainumo Visai neseniai, vaikštinėjant laukuose, Sergejui nuo galvos kažkas žaibiškai nuplėšė kepurę. Kol jis ieškojo jos rugiuose, Saša, valiūkiškai švilptelėjęs, supliekė arklį ir nušuoliavo. Visi prapliupo juokais, o Sergejaus veidas tą akimirką pasidarė vaikiškas ir labai nelaimingas.

O štai dabar skamba Šumano fantazija — kokios valdingos, kokia jėga dvelkiančios oktavos...

Pakrypusioje knygų spintoje Sergejus rado sulamdytą Feto tomelį. Iš pradžių sklaidė jį paviršutiniškai, bet netrukus užmiršo viską aplinkui.

Kokie noktiurnai! Štai... Jis nejučia nusišypsojo.

...Gal kartais prislinko ir žiūri langan?
Pažvelgs mama — nesapnuojate;
O gal po klevu tebestovi, ir gan,
Šešėly klevo linguoja ten...

Jis įdėjo žymeklį — klevo lapelį. O štai dar... „Nakties paslaptingoj tyloj". Kaip jis galėjo pamiršti! Juk šį romansą parašė dar pernai.

Parašė? Nesąmonė! Negi jis galėjo ką parašyti dar nesutikęs Brikės!

Sode buvo tamsu. Veranda plieskė it didžiulis, plačiagaubtis žibintas, mesdama atšvaitus ant gėlių. Pro kabineto langus liejosi ritmingai banguojanti „Fingalo olos" melodija. Mirgėjo žvaigždės.

Jelizaveta Aleksandrovna su vyru, susikabinę už parankių, įžengė į namus. Ir tuojau iš tolimųjų kambarių atsklido linksmas skardus tetulės Varvaros balsas.

Sergejus negirdėjo nei šlamesio, nei žingsnių. Tik pajuto kažkieno plaštaką ant savo peties, ir šiltos lūpos akimirką palietė jo smilkinį. Jis užuodė jos plaukų kvapą, ir viskas dingo. Ištiestos rankos rado vien tuštumą.

„Labos nakties!"— atplaukė šnabždesys iš tamsos.

„Labos?.." O ne! Jis iki aušros klajos po sodą, apkvaitęs nuo stepių rasos.

Kuždėt, nuneigti tai, kas buvo pasakyta
Droviom šnekom, surasti žodį kitą
Ir svaiguly, neklausant proto, tik širdies,
Kartoti vardą brangų vidury nakties.

Rugpjūčio pradžioje stepe praūžė audros. Po jų vėl stojo sausra, bet jau visai kitokia.

Aitriau pakvipo kartoki flioksai ir verbena. Vakarais virš stepės it sidabro upė sušvisdavo Paukščių Takas.

Prie tvenkinio riogsojo didžiulis pernykščių šiaudų kūgis. Užsiropšti ant jo buvo kebloka. Šiaudai slydo, sprūdo iš po kelių, kojos grimzdavo juose. Užtat nuo kūgio ežeras atrodė it plati įduba taurė. Padangėje nardė kregždutės. Dandėjo gaudė vakaro varpai.

Po savaitės Sergejus turėjo važiuoti į Maskvą. Ir smagu, ir liūdna buvo prieš išsiskiriant. Abu jie žinojo, kad ši vasara, šis susitikimas Ivanovkoje paliks pėdsakus ne vieneriems metams.

— Ar parašysite, Serioža?— klausė Tata.

— Žinoma, parašysiu!— Ir ūmai prisiminė vakar po balkonu netyčia nugirstą pokalbį: „Vienąsyk visam laikui įsikalk į galvą, Vera: jokių laiškų ir raštelių! Supratai? Kad aš daugiau nieko panašaus negirdėčiau."

Vakare mergaitė ašarodama išliejo širdį Tatai.

— Nusiramink, brangioji!— guodė ją sesuo.— Ar mudvi su Liole tau kokios svetimos? Man tai jau niekas neuždraus rašyti, kam patinka. Nagi nusišypsok, kvailute!

Tą vakarą du muzikantai iki išnaktų čia pirmyn, čia atgal žingsniavo po aikštelę prie fontano, šnekučiuodami apie konservatorijos reikalus.

Zilotis buvo susirūpinęs. Iš laiškų, gautų rytą, jis sužinojo apie kažin kokias intrigas, apie užkulisiuose besikaupiantį nepasitenkinimą naujuoju direktorium Safonovu. Tamsoj spingsojo apvalus porcelianinis verandos šviestuvas. Seserys kažką skaitė, palinkusios prie stalo.

Auštant Sergejui pasivaideno, jog kažkas galvūgaly vos girdimai paniūniavo jo koncerto pagrindinės partijos temą. Bet vos tik jis sujudėjo, balsas nutilo. Kiek palūkuriavęs jis apsirengė ir nuėjo į svetainę.

Namuose tvyrojo pilkšvai žalsva prieblanda. Pilnatis, pamažu leisdamasi, buvo pasidabravusi užvalkčiais aptrauktų krėslų atkaltes. Užsirūkęs jis lėtai nužingsniavo parku prie tvenkinio. Nesimezga jam tas *allegro!* Taip, matyt, ir reikės išvažiuoti, jo „nesuradus"! Tai nakties tamsoje skendintis laukas, virš kurio klajoja paslaptinga efemeriška mėnulio šviesa.

Sidabrinis garas raibuliuodamas srūva virš vandens, nedrumsčiamo jokios bangelės. O štai — tik paklausyk! Sučirškė ankstyvas paukščiukas. Toli toli sugirgždėjo arklidės durys.

Staiga Sergejus sukluso, pasuko galvą prieš vėją. Ir vėl... Lyg daina, lyg aimana. Rodos, pati žemė dejuoja, prislėgta nepakeliamos naštos.

Mitia jam kartą pasakojo, kad Tambovo srityje padienininkės, nepabaigusios darbo, triūsia laukuose naktį, šviečiant mėnuliui, ir dainuoja. Šiurpas nuėjo Sergejui per nugarą. Ūmai jam dingtelėjo, kad Ivanovka, kur jie gyveno, juokavo, kvailiojo, išdykavo ir mylėjo, tik mažytė žalia salelė bekraštėje jūroje, kurios nei aprėpsi, nei išmatuosi akimis. Ir gyvenimas tenai visai kitoks — paslaptingas, nepažįstamas.

Rytą truputį pakrapnojo lietutis. Ivanovkoje visuose kampuose ir verandose buvo rašomi laiškai. Varvara Arkadjevna pasitikti vakarinio traukinio žadėjo siųsti Petrušką. Bet po pietų Sergejus pasišovė važiuoti pats. Pakinkė bričkaitę. Namų šeimininkas „dėl fasono" davė dvailinį arklį.

Nusileidus saulei, horizonte sušmėksavo Ržakso stotis. Sergejus paleido arklius žingine. Iki traukinio buvo daugiau negu keturiasdešimt minučių.

Bet štai lyg kelrodis stepėje subolavo vandens siurblys. Atsivėrė, pasimatė geltonų plytų stoties pastatai, skurdžios akacijos. Priešais priebutį, akmenimis grįstoje aikštelėje palei stulpą pririšti arkliams prikreikta šiaudų, kažko lūkuriuoja vežimai. Valstiečiai nudyžusiom rudom sermėgom rūko machorką.

Platformoje nė gyvos dvasios. Atsarginiam kely du tušti vagonai. Gaudžia kregždžių aptūpti laidai.

Praėjo geras pusvalandis, kol stepėje pasigirdo duslus dundesys, tolumoje sublyksėjo traukinio švieselė.

Kai Sergejus nulydėjo ją akimis, mėnulis buvo pakilęs dar aukščiau, laukuose čirškė svirpliai.

Pasiekęs kryžkelę, jis sulaikė arklius.— Per Vyselkas — bent kiek toliau... Na tai kas, užtat kokia naktis! Ir patraukė vieškeliu. Iš pradžių jis bėgo palei geležinkelio sankasą per žemą eglynėlį.

Netrukus prieš akis mėnulio šviesoje subaltavo geležinkelio būdelė. Virš jos stogo kūpsojo tamsus medžių guotas. Šlagbaumas buvo nuleistas. Langai tamsūs. Ant kelio juodavo varnalėšų šešėliai. Sergejus šūktelėjo. Truputį palūkėjus, priebutyje pasirodė mergaitė ilgu sarafanu, o netrukus ir juodaplaukė moteris.

Ji pasižiūrėjo, paskui neskubėdama pakėlė vieną kartį, nuėjo prie kitos. Mergaitė nubidzeno iš paskos ir prisiglaudė prie motinos.

Sergejus suragino arklius. Ratai trinktelėjo į bėgius. Jis pristabdė brikelį.

— Ačiū...— buvo bepradedąs ir ūmai užsikirto.

Mėnulis švietė tiesiai jai į veidą, į akis, degančias, skvarbias ir kone rūsčias. Po nerūpestingai užsigobta marga skarele pasimatė sunkios kasos. Akinamai baltavo siuvinėtos palaidinukės rankovės.

„Matyt, kazokė, ukrainietė",— pagalvojo Sergejus ir staiga, kažin ką prisiminęs, nejučiomis krūptelėjo.

Ji pastebėjo tai ir, nužvelgusi Sergejų, nusišypsojo.

— Ko taip žiūri... pone? — paklausė lyg ir susidrovėjusi. (Ponaičiu nėra kaip vadinti: toks išstypęs!)

Sergejus baisiai sutriko, bet neparodė.

— Žiūriu,— tarė jis vogčiom gaudydamas orą.— Gal daugiau gyvenime tokio grožio nematysiu... Tai tu viena gyveni čia, stepėje?

— Viena,— atsakė ji žemu dainuojančiu balsu.— Štai su dukrele. Ir patylėjusi pridūrė: — Tokia jau mūsų dalia!.. Kareivio žmona aš.

„O dukrelė baltapūkė",— vėl pagalvojo Sergejus.

— Duok ranką,— pasilenkė jis prie dukrelės ir supylė į tamsų delną saują ledinukų, kurių Veročka buvo įbėrusi jam į kišenę kelionei.

Kareivio žmona tyliai nusijuokė.

— Gal pailsėt norėtum? Virtuvą užkaisiu...

— Ačiū, ne. Jau vėlu,— sumurmėjo Sergejus, vis labiau glumdamas.

— Laimingos kelionės!— ramiai palinkėjo ji.

Brikelis ėmė riedėti.

Kiek pavažiavęs Sergejus neiškentė, atsisuko. Moteris nejudėdama tebestovėjo prie šlagbaumo ir žvelgė jam įkandin.

— Atstok nuo manęs, šiukštu! — sušnibždėjo jis, nusikvatojo ir akimirką užsimerkė.

Ausyse švilpė vėjas. Naktis tarsi pabudo. Vos girdimas šlamesys nuošė nušiureno laukais. Kai jis privažiavo Kosiakovų beržų giraitę, staiga pirmąkart per visą vasarą garsiai suskambėjo sonatos *allegro* pagrindinė tema, kurioje buvo ir mėnesienos užlieta stepė, ir neaprėpiamos tolumos, ir žemės alsavimas, ir kazokės akys.

Į veidą padvelkė kažkas seniai pažįstama, brangu, artima... Norėjosi užmerkti akis, ištiesti rankas ir eiti, kur akys veda.

Penktas skyrius

„SNAUDĖ NAKTĮ AUKSO DEBESĖLIS“

1

Seniai trokštu parašyti Jums, gerosios, brangiosios generolaitės, ir vis atidėlioju, nenustverdamas laiko.

Kažkodėl man rodosi, kad Jūs pasidarėte man gerokai abejingesnės, kad Peterburgo baronai pamažu išstumia iš Jūsų atminties vargšą klajojantį muzikantą. . .

Sergejus Rachmaninovas

Maskva, 1890 metų gruodis

Seserys Skalon gyveno Peterburge su tėvais viename iš įspūdingiausių ir, matyt, prašmatniausių kavalerijos kareivinių korpusų.

Vos ne iš pirmo karto Sergejus seserims patiko toks, koks buvo iš tiesų. Jos seseriškai pamilo jį — ne juokais, ne trumpam, o tarsi visam gyvenimui.

Tiktai jis dar ir dabar vis nesiryžo iki galo patikėti šia meile, laiškuose tarp eilučių ieškojo paslėptos paniekos tolimam neturtingam giminaičiui, ieškojo „vėstančios" širdies ženklų.

Keista, bet dabar, pas Satinus, savo kambarėlyje ant aukšto, Sergejus buvo vienišesnis, negu tada pas Zverevą.

Visą dieną jis triūsdavo, o vakarais vis dažniau kur nors išeidavo.

Nežinia kodėl savaime baigėsi linksmosios „vakarotuvės" prie fortepijono. Iš visų namiškių jį lankydavo tik trys: Satinų kambarinė Marina — iš pareigos, jo pusseserė Nataša Satina, liesutė juodbruvė penkiolikos metų gimnazistė,— slapčia nuo motinos, kuriai tie apsilankymai ne per labiausiai tiko, ir storulis, labai mandagus, bet suktas katinas Jerofejičius — tikėdamasis gauti ką nors valgoma.

Kambarį jau senų seniausiai šeimininkas buvo išmatavęs žingsniais skersai ir išilgai — penki į plotį, septyni į ilgį. Išsinuomotas fortepijonas, kampe — nususęs fikusas, ant sienos paveikslas, taip pajuodęs, kad, pasak Sergejaus, sunku buvo ir suprasti, kas jame vaizduojama: Vezuvijaus išsiveržimas ar bajorų vestuvės.

Temsta. Pusapvalis langelis apsitraukęs šerkšnu. Ir vis dėlto matyti, kaip vėjas sūpuoja nuogutėles šakas. Virš kapinių varpinės krankdamos suka ratus varnos.

Girdėti, kaip apačioje, valgomajame, Nataša atkakliai kartoja vis tą patį Černio chromatinį etiudą.

> *Paskutiniame savo laiške Vera Dmitrijevna man rašė, kad 26-ją Jūs važiuosite į „Pikų damą". Nesakau — tikriausiai, bet vis dėlto labai gali atsitikti, kad ir aš būsiu tame spektaklyje; o jei būsiu, vadinasi, surizikuosiu užeiti į generolaičių Skalon ložę, norėdamas priminti savo egzistavimą... Tik Jūs nesigraužkite, brangioji Tata! Būkite rami! Sugaišinsiu Jus ne ilgiau kaip penkias minutes, nes puikiai žinau, jog įkyrėti — nemandagu...*

Sergejus susiraukė. Jis gali paikioti, gali apsimetinėti prieš ką tik nori, bet ne prieš seseris.

O kaip užbaigti laišką?..

Ant fortepijono gulėjo ranka perrašytos natos „Naktis — nusivylusio daina" (pagal Rathauzo žodžius). Permetęs akimis puslapį, jis perskaitė:

Kaip noriu aš gyvent,
Širdis šviesos kaip geidžia,
Kaip trokšta vėl prikelt
Ji svajones tylias!
Sakyk, kaip sugrąžint
Man vasarą tą aidžią,
Sakyk, kaip atgaivint
Nuvytusias gėles?..
S a k y k...

„Sakyk..." Bet kodėl jis parašė apie „Pikų damą"? Juk tai utopija!

Stipendiją jau kadai buvo prarijusios nenumatytos išlaidos. Kai kurie konservatorijos draugai, kaip antai Miša Slonovas, gyveno lengvabūdiškai, nuolatos skolindavosi pinigų. O jis net ir s a v i š k i ų nedrįso prašyti paramos.

Už lango medyje tupėjo pasišiaušusi sena varna. Balansuodama ant kreivos šakos, ji kraipė uodegą ir spoksojo į Seriožą smalsiomis geltonomis akimis.

— Na ką?— pašnekino ją Sergejus, susikišdamas rankas į kišenes.

— Ką-ą! — mėgdžiojosi varna, pašaipiai kratydama galvą ir piktai, kiek neša gerklė, karkdama.

— Tu kipšas!— burbtelėjo Sergejus ir atsisuko į langelį nugara.

Tą akimirką sugirgždėjo laiptai. Į duris tankiai pabarbeno Marina.

— Serioža, pas jus!

Per slenkstį persirito vargana būtybė — tokį galėjai vaizduotis esant kalėdų burtininką. Nusmurgusi žmogysta buvo užsimaukšlinusi raudoną pasiuntinio kepurę ir suplyšusį kapišoną. Šniurkščiodamas sušalusia nosimi, žmogelis įteikė Seriožai antspauduotą voką su Gutheilio leidyklos grifu. Kontoros vedėjas prašė jį užeiti rytoj, ne vėliau kaip devintą valandą, neatidėliotinu reikalu.

Gavęs arbatpinigių, „raganius" nusilenkė; ant kilimėlio liko šlapi aptirpusių batų pėdsakai.

Rytą, gūždamasis nuo šalčio, kuris skverbėsi per kiaurai vėjo perpučiamą paltuką, Sergejus patraukė į Kuznecko bulvarą. O vidurdienį, vis dar netikėdamas savo laime, lyg apsvaigęs žingsniavo gatve palei Kitaigorodo sieną. Jo kišenėje šiugždėjo penkiasdešimties rublių banknotas — honoraras už keturis romansus, kurio jis tikėjosi ne anksčiau kaip sausio pabaigoje.

Jis važiuoja, važiuoja! Šiandien pat!..

Varna, tu melagė!

Pro rūką švietė saulė. Iljinka plaukė, juodavo minia. Viršum baltų žemų dantytų bokštų, užgoždamos šviesą, debesimis skraidė kuosos.

Ore sužybčiodavo ir vėl užgesdavo sniego kibirkštys. Sausas šerkšnas balino blakstienas.

Vyko judri, gyva prieššventinė prekyba. Krautuvėlių languose plieskė žiburiavo išpuoštos eglaitės. Nuo šurmulio, tarškynių, išmargintų pripučiamų balionų pypsėjimo, gatvės pardavėjų šūkavimo ir žingsnių per girgždantį sniegą sukosi galva. Pro arbatinių duris tumulais veržėsi garas, it vargonai šniaukrojo, švilpė, gaudė, riaumojo smuklė. Pasigirsdavo „Ei, saugokis!", ir žvangėdamos, slysčiodamos į šalis, pralėkdavo raštuotos pirklių rogės.

Maskva laukė kalėdų.

Buvo gruodžio dvidešimt trečioji.

2

Traukinys turėjo išeiti septintą.

Bet jau penktą valandą Sergejus visai nekalta dingstimi išsiruošė į stotį. Jis troško kuo greičiau ištrūkti iš Maskvos.

Į kelionę Seriožą rengė tik Marina ir, žinoma, katinas Jerofejičius.

Marina gana priekabiai peržiūrėjo jo garderobą, netgi kažką užadė, baltais stipriais dantimis skubiai nukąsdama siūlą. Paskui, apsigaubusi pečius spalvinga skarele, kaukšėdama kulniukais, išlydėjo jį į girgždantį nuo šalčio priebutį.

Vakarop apsiniaukė. Virš stogų kybojo gūdus, juodas dangus. Krito smulkus sniegas.

O pirmos klasės salėje buvo pilna žmonių, šilta. Žmonės šnekučiavo, skambėjo indai, gergždė sunkios kėdės, traukomos per šachmatines grindis, poškėjo kamščiai. Atokiam kampely jis surado laisvą vietą. Prie staliuko sėdėjo vieniša, juodai apsirengusi mergina.

Prie gretimo stalo negarsiai kalbėjosi du keleiviai.

Senukas brangiais kailiniais, garbanota jau pražilusia barzda iš po gauruotų antakių žvelgė į pašnekovą skvarbiomis protingomis akimis.

Jo bendrakeleivis, gerokai jaunesnis, panėšėjo į mokytoją arba zemstvos gydytoją. Sergejui pasirodė, kad jis jau kažkur yra matęs tą paprastą rusišką veidą su pietietiško įdegimo pėdsakais, tą lygią plačią kaktą, mėlynas šypsančias akis, yra girdėjęs tą lygų dusloką balsą.

Netrukus prie tų dviejų keleivių priėjo storas ūsuotas nešikas balta prijuoste, žemai linkčiodamas, kažką pašnibždėjo senukui į ausį ir stvėrė šalia jo stovėjusius lagaminus.

Keleiviai nusikvatojo. Senukas šūktelėjo oficiantą ir užsimokėjo, dosniai pažerdamas arbatpinigių. Jie atsistojo ir neskubėdami nužingsniavo paskui nešiką.

Dabar Sergejus pirmąsyk pažvelgė į merginą. Ji, net užgniaužusi kvapą, žiūrėjo nueinantiems pridurmui. Jos akys buvo nepaprastai juodos. Maža skrybėlaitė su pakeltu vualiu, tokia pat mova... Susidūrusi su Sergejaus žvilgsniu, mergina truputį sumišo ir nuleido blakstienas.

„Va ji, ta juodaakė keliauninkė, tikriausiai žino, kas jis toks! Bet negi dabar imsi ir paklausi nei iš šio, nei iš to?.."

Sergejus išėjo į peroną. Kiaurai smelkiantis vėjas plikino veidą. Akmens plokštėmis, keldama sniego verpetus, šliaužė pūga.

Palei vagonus su žibintais vaikštinėjo konduktoriai, įsisupę į ilgaskvernius kailinius. O vagonuose, prisikimšusiuose žmonių, buvo karšta. Ketaus krosnelė net raudonavo, pripleškinta beržinėmis malkomis.

Atsargiai aplenkdamas kažkieno mantą, Sergejus nusigavo į vagono galą, kuo toliau nuo krosnelės ir vienintelio žibinto su

kreivai įbesta stora žvakė, ir apsidžiaugė, radęs laisvą vietelę visiškoje tamsoje prie lango.

Ir staiga jam toptelėjo. O juk tai buvo Čechovas... Čechovas!.. Prieš akis šmėstelėjo laikraščio eilutės apie rašytojo kelionę į Sachaliną. Apvažinėjęs kone pusę pasaulio, gruodžio pradžioje jis grįžo į Maskvą. Čechovas...

Kažkas praeidamas užkliudė jį šaltais kailiniais. Pakėlęs akis, jis išvydo seną konduktorių.

— Štai nebent čia, panele...— tarė jis, nukeldamas nuo suolo priešais geležinę skrynelę.

Padėkojusi konduktoriui, ji tylomis atsisėdo, o kelioninį sakvojažą pasidėjo ant suolo krašto.

Dar gana negreit peršalusiu balsu traukinio priekyje sublerbė garvežys. Prieš leisdamiesi į tolimą kelionę, ilgai džeržgė vagonai. Dujų ragelio šviesa mirgėdama, iš lėto praslinko pro langą, akimirką nutvieksdama merginos veidą ir akis, plačiai atvertas į tamsą.

Muzikanto bendrakeleivė buvo nešneki. Ir labai gerai! Kelionėje jis nemėgo įkyrių plepalų. Prigludęs prie kybančio savo palto, Sergejus užsimerkė.

Visai neseniai pageltusiame „Novoje vremia" numeryje jis aptiko jau seniai parašytą Čechovo apsakymą „Kelionė" su Lermontovo epigrafu:

Snaudė naktį aukso debesėlis
Ant krūtinės kalno akmenuoto...[1]

Apsakyme nebuvo aiškaus siužeto, užtat buvo kai kas daugiau: jame skambėjo muzika, įsimenanti, nuoširdi melodija.

Kai kurios eilutės taip įstrigo atminty, kad Sergejus nuolat jas kartodavo.

Prabėgo valanda, kita. Maskvos žiburiai seniai dingo tamsoje. Pro tolygų neskubų („trijų taktų") ratų dundesį buvo girdėti, kaip stogą šiušena sausas sniegas.

Kerinti didinga muzika augo, stiprėjo; ir tarpais Sergejui rodėsi, kad jis jau nebe vagone, o dievai žino kur — kažin kokiuose Rogačuose, purvinoje smuklėje, į kurią bjaurus oras naktį atvijo baisų nevykėlį benamį Lichariovą ir turtingą, gy-

---

[1] Vertė A. Churginas.

vėnimo išlepintą panelę Ilovaiskają. Prie ugniakuro šnekantis atsivėrė jai žuvusios, bet dar tebegyvos rusų sielos grožis, sielos, patyrusios ir skurdą, ir karčią sąžinės graužatį, ir meilę, ir kančią, ir atleidimą...

Kokia ji buvo, ta panelė Ilovaiskaja?

Gal panaši va į šitą jauną pakeleivę, kuri sėdi priešais jį it nakviša, žvelgdama į sutemas savo juodomis akimis.

Apie ką ji mąsto?

Mintyse analizuodamas Čechovo apsakymą, Sergejus pajuto, kad jame yra viskas, ko reikia: melodija, tonalumas, harmonija ir net orkestruotė.

Tik reikia mokėti ją „apčiuopti"...

Dvyliktos pradžioje jie atvažiavo į Tverę. Tvankumas darėsi nepakenčiamas. Serioža apsirengė ir išlipo iš vagono. Nuo žvarbaus šalto vėjo susisuko galva.

Pro aukštus stoties langus į peroną krito šviesos ruožai. Priartėjęs prie pirmos klasės vagono, Sergejus išgirdo jau pažįstamą kimoką gerklinį balsą. Keleivis brangiais kailiniais pasišaukė pro šalį einantį konduktorių.

— Tai va, brolau, mušk šitą telegramą. Paskui užsuksi pas mane į vagoną. Supratai? Pasiteirausi Suvorino.

— Klausau!— kilstelėjęs pirštinę prie kepurės snapelio, konduktorius pagarbiai priėmė užsakymą ir nužingsniavo per platformą.

— Eime, Antonai Pavlovičiau!— kibdamas kelionės draugui į parankę, tarė kailiniuotasis žmogus.

Sergejus nuskubėjo tolyn.

Bet staiga šiurkšti komanda „Iš kelio!" privertė jį šokti į šalį.

Prie kalėjimo vagono laiptelių pirmyn atgal žingsniavo sargybinis, užsigobęs kapišoną. Sunkus kardas tabaluodamas daužė jam per kojas.

O kiek tolėliau senukas aptriušusiais nusišėrusiais kailiniais, vos atgaudamas kvapą, greitakalbe kažko prašė dabitišką žandarmerijos karininką, ant kaktos užsismaukusį apvalią avikailio kepurę.

Karininkas jo klausėsi, nudūręs į žemę akis. Paskui už milinės atvarto užsikišo kažkokį popierių ir iš lėto nuėjo stoties link.

— Jūsų prakilnybe!..— sušuko nevilties apimtas senukas ir nutrepeno iš paskos slidžiu peronu. Jo balsas nutrūko. Vėjas šiaušė retus jo plaukus.

Sergejui skaudžiai suspurdėjo širdis. Apsigręžęs jis be tikslo patraukė prieš vėją į atokiausią perono kraštą.

Traukinio priešakyje ritmingai pūkšėjo žemas garvežys plačiu kaminu.

Juodas žmogus su smaluotu fakelu krapštėsi apie didelius ratus raudonais stipinais. Žibalinis žibintas buvo per dvidešimt žingsnių nušvietęs bėgius, nuo kurių buvo nuvalytas sniegas. Toliau tarp pusnių mirkčiojo pusaklės iešmų akys. O ten, už jų,— neįžengiama, snieguota naktis. Rusija...

Jam dingtelėjo mintis, kol kas dar ne visai aiški, kad juos visus jungia tas pats likimas ir tas pats kelias. Ir panorėjęs tapti menininku, jis negalės ir nedrįs toliau gyventi vien tik s a v o paties rūpesčiais.

Pūga nušluoja pėdsakus, tamsoje iš baimės skamba varpai, nykiose sniegu apsiklojusių laukų platybėse siaučia vėjas, naktį darda vagonai su grotuotais langais, o lichariovai klajoja be prieglobsčio, be pastogės, nerasdami kur priglausti galvos.

Žvakė, įsmeigta žibinte, apibėgo ir, rodėsi, tuoj užges.

Tik atviroj krosnelėj dar žioravo ir karščiu tebetvoskė beržiniai nuodėguliai. Kaimietis apiplyšusiais kailiniais ir ant kaktos užsmukusia kepure žiūrėjo į ugnį piktomis padrėkusiomis akimis. Slopioje tamsoje kažkas brazdėjo, kimiai verkė vaikas, jį liūliuodama ramino motina. Tarpais sužybsėdavo suktinė, apšviesdama kieno nors stambią nosį ir susitaršiusius ūsus. Tai šen, tai ten pasigirsdavo grubus juokas arba duslus gergždžiantis kosulys.

Mergina nejudėdama tūnojo savo kampe.

Ir jis veikiau pajuto negu pamatė tamsoje sublizgėjus jos akis.

Dar taip neseniai, prie Kitaigorodo sienos, jis kone vaikiškai džiaugėsi netikėtu laimikiu, artėjančia švente. Pasaulis atrodė toks paprastas, aiškus, šventiškas. O štai dabar jis staiga ėmė gręžtis į Sergejų visai nauja, dar nepažįstama puse. Tarp

viso to, ką jis matė, girdėjo ir galvojo pastarąsias valandas kelionėje, buvo kažkoks paslaptingas vidinis ryšys. Jis dar neįstengė jo suvokti, ir šitai jį slėgė.

Bet štai vėl ėmė dundėti ratai. Į tvankų, prirūkytą vagoną, prigrūstą nusikamavusių žmonių, sugrįžo muzika.

Ir ūmai jis suprato, kad Čechovo apsakymo „melodija" buvo begalinis gailestis vienišam, bejėgiam, skurdo prispaustam žmogui.

Pakirstas snaudulio, jis girdėjo, kaip graudžiai verkia kūdikis, ir nesuprato, kur visa tai dedasi: „t e n" ar iš tikrųjų.

...Sergejus krūptelėjo ir plačiai atmerkė akis. Švito. Vagone buvo pasidarę šalta. Maudė kūną. Suolas priešais buvo tuščias.

Įėjo apsnigtas senasis konduktorius ir dūsaudamas pradėjo krapštinėti apibėgusį žibintą. Žvakė sumirgėjo rausva šviesa, ir dar ryškesnis pasidarė langelis, užlietas iršto žiemos ryto mėlio. Vagone buvo tylu.

„Išlipo",— pagalvojo Serioža apsidairęs.

Traukinys stovėjo mažoje stotelėje tarp senų eglių, pasidabinusių žiemos apdaru. Už vagono sienelės dudeno kimūs neišsimiegojusių žmonių balsai.

Antai vos vos girdimai, plonai džingtelėjo trečias skambutis. Traukinys nenorom pajudėjo. Ir štai jis paskutinį kartą išvydo juodai apsirengusią merginą. Ji stovėjo platformoje, akimis lydėdama pro šalį bėgančius vagonus. Paskui apsisuko, išėjo per vartelius ir pro stoties vandens siurblį patraukė taku, prakastu tarp aukštų pusnių.

„Snaudė naktį aukso debesėlis..."— prisiminė Serioža ir šyptelėjo jai įkandin.

3

Niekas jo nepasitiko. O ir pasitikti nebuvo kam. Juk niekas nežinojo, nei kokią dieną, nei kokią valandą jis atvažiuos

Ar nuo vežikų rėkavimo, ar nuo traukinio tvankumo, ar gal nuo žvarbaus, dūmeliu kvepiančio speiguoto vidurdienio oro jam truputį svaigo galva.

Slogi ir nerami naktis, panaši į sapną, praleista ten, troškiame prirūkytame vagone, vis dar persekiojo jį, ir, vos tik jis užmerkdavo pavargusias akis, ji vėl atgydavo jo sieloje. Ir tada viskas, ką jis dabar regėjo aplinkui skendint švelnioje melsvoje migloje,— virtine išsirikiavę pastatai, grotuotos rūmų tvoros, sidabru pasipuošę skverai,— rodėsi jam tarytum tik stebuklinga šventiška dekoracija, už kurios slypi visai kas kita.

Štai ir Kazanės gatvė, ir pažįstama laiptinė, ir turėklai, kuriais Serioža kadaise taip mėgo nušliuožti, ant pečių pramuštgalviškai užsivertęs paltuko skvernus.

Trubnikovų pastogė jį sutiko svetingai. Beje, namie jis rado tik mažąją Niusę ir auklę Teofilę.

Niusė beregint išpoškino, kad tėtė su Ole išvažiavo pas senelę į Znamenskoję, o mama mieste, bet greitai grįšianti.

Ant stalo kaipmat atsirado tamsiai rudos rūkytos žuvies, pyrago su žuvimi, marinuotų rudmėsių ir grafinukas.

Priemenėje sutilindžiavo varpelis. Nuo šalčio įraudusi Marija Arkadjevna pakėlė šydą ir tik suplojo rankomis. O auklė jau tempė į svetainę kupetą pagalvių: „Nuo to traukinio, kad jį kur griausmas, galvoj spengia..."

— Spengia, auklele, spengia,— pritarė Sergejus, žiūrėdamas į šypsančią tetą Mašą.

Svetainėje, kaip ir anksčiau, tviskėjo išvaškuotas parketas, žiemiškas blizgančio sidabrinių brokato užuolaidų smailialapis raštas skleidė sidabro kibirkštėles. Kampe stovėjo skarota, dar nenurengta eglutė. Nuo jos dvelkė sakais ir tirpstančiu sniegeliu.

Jis girdėjo kiekvieną krebždesį namuose: kažkur toli girgždėjo virtuvės durys, tauškėjo Niusė, nepiktai barėsi Marija Arkadjevna su priekurte aukle Teofile, prieškambaryje tingiai maskatavo laikrodžio švytuoklė, ant grindų spragsėjo iškritusios žarijos

Bet štai dar aitriau pakvipo eglės spygliai, prie ausies, šelmiškai viliodamas, sudūdavo anglų ragas, kampe, iš už eglutės, jam atsiliepė violončelė. Ant vagono stogo sučežėjo sausas sniegas. O šalia, patamsyje, žybtelėjo papirosas.

— Tai va, mano pone,— dusluku bosu kosčiodamas prašneko

Antonas Pavlovičius.— Jeigu jūs, kaip menininkas, ir toliau lindėsite užsisklendęs savo kiaute, greit neturėsite ką pasakyti žmonėms. Reikia pasidairyti į šalis ir pagalvoti, štai kad... ir apie ją...

Jis dėbtelėjo į merginą, kuri, suspaudusi sunertus pirštus, žvelgė pro langą.

— Kad ir apie ją,— dar tyliau pakartojo daktaras.— Kuo ji gyvena, kodėl tyli, apie ką mąsto bemiegėmis naktimis...

— Bet kas gi ji, kas ji tokia?— sunerimo Serioža ir staiga atsimerkė.

Rausvos žiemos saulės atspindžiai bėgiojo apmušalais.

Ach kaip apmaudu!.. Neišmiegota nė ketvirčio valandos... Dar tik trečios pradžia.

Nei tada, nei vėliau Sergejus taip ir nesuprato, kuo, būdamas drovus ir gana uždaras, jis taip traukė vaikų širdis. Vos tik jam spėjus atvažiuoti, Niusė nuo pat pirmos akimirkos sekiojo jį susižavėjimo kupinomis akimis. Toji mergaitė buvo linksma ir švelni, bet padūkusiai atkakli.

Ketvirtą valandą, kai jau buvo nurengta eglutė, Serioža išprašė Niusę iš mamos vienai valandai, kone prisiekdamas, kad parves ją namo vakarienės, dar iki patekant pirmajai žvaigždei.

Pasiekę artimiausią kryžkelę, jie nusisamdė baltabarzdį vežiką, jau įkopusį į aštuntą dešimtį. Neaiškaus plauko kumeliui buvo šiek tiek mažiau.

Saulė jau buvo nusileidusi. Drauge su prieblanda atslinko ir tirštas, speigu tvilkinantis rūkas. Didžiuliai pastatai, apgaubti rūko, buvo tarsi praradę svorį ir atrodė kaip Sniego karalienės rūmai. Viskas buvo vaiduokliška ir širma — medžių šakos, stulpai ir tvorų grotos, praeivių skrybėlės ir barzdos, rotondos ir damų movos. Žibintai, langų vitrinos, išpuoštos eglutės tirštėjančiose sutemose atrodė nušviestos paslaptinga opalo šviesa.

Niusė savo klausimais beregint muzikantą užspietė į kampą. Laimė, jis atsiminė Ziločio pasakotą baleto libretą, pagal kurį muziką rašė Čaikovskis, ir labai gudriai pradėjo kalbą apie mergaitę Mašą ir nuostabų princą, kurį piktoji fėja pavertė aštriadančiu išsigimėliu — spragtuku.

Sadovajos gatvės kampe Sergejus ir Niusė kone „įvažiavo" į žaislų parduotuvės vitriną.

— Štai jis!— staiga sušuko Niusė plonu liūdnu balseliu.

Langai spoksojo į snieguotas sutemas. Puošnios eglutės žėrėjo visomis vaivorykštės spalvomis. Tyliai snigo, patekusios į spindulių ruožą, snaigės plykstelėdavo ir čia pat užgesdavo tarytum žvaigždės, mėlynos, violetinės, žalios ir raudonos.

Sergejus vitrinoje neįžiūrėjo nieko, bet suprato, jog reikia lipti iš rogių.

Tarp atlasu išpuoštų snūduriuojančių lėlių, tarp zuikių, velnių, arlekinų, kupranugarių, kirų, papūgų, spalvotų kamuolių, snieguolių, meškų ir spalvingų popierinių žibintų, pardavėjai padedant, jie aptiko tai, ko ieškojo. Raudonas, kukulakis jo veidas spindėjo atkakliu ryžtu sutriauškinti visus riešutus, kurie tik pateks jam į burną.

Žiemos naktis, vogčia dairydamasi į šalis, sėlino iš tamsių šerkšnu pasidabinusių skersgatvių. Gūdžiai gaudė varpų varis.

Namuose jie rado Liubovę Petrovną, aukštą, labai išblyškusią, juoda suknele.

Pamatęs motiną, Sergejus kažkodėl sutriko. Jam suspaudė širdį, pažvelgus į jos plaukus, nukirptus rudenį po šiltinės, pažvelgus į tamsias drėgnas akis. O ji, truputį paraudusi, pabučiavo jį į smilkinį, uždavė du tris nereikšmingus klausimus ir vėl paskendo savo mintyse. Tylus jos susvetimėjimas nieko nestebino. Jos gyvenimas, matyt, buvo sustojęs tą rytą, kai visi jie išvažiavo iš Onego. Tiesa, ji nemėgo Onego, tačiau, jį praradusi, daugiau nieko neturėjo!

Žvakelės ant eglučių sudegė ir užgeso tamsioje spygliuotoje tankmėje. Niusė leipo nuo juoko, lakstymo ir tauškučių poškėjimo. Vienišas spragtukas tįsojo ant nugaros tarp išbarstytų paauksuotų kevalų, išvertęs akis į užgesintą eglutę. Visi buvo pavargę.

Tik valiūkiška ir švelni Šuberto dainos melodija dar pleveno po Trubnikovų kambarius.

Sergejus tyliai nuleido fortepijono dangtį.

Marija Arkadjevna susimąstė. Iš kur tas prie klaviatūros palinkęs berniūkštis moka taip „liūtiškai" imti akordus, iš kur ta maniera „nugramzdinti" į klavišus atsargius baltus pirštus?..

Kai Sergejus grįžo, palydėjęs motiną, visi jau miegojo.

Svetainėje kvepėjo eglute ir žvakių nuodagu. Pro atvertą langelį įskrisdavo snaigių. Tik viena Marija Arkadjevna vis dar tūnojo krėsle, iki pat akių įsisupusi į baltą orenburgišką skarą.

Pažvelgęs į purius jos plaukus, užšukuotus aukštyn, viršum kaktos, į plonus antakius ir geras, visada susirūpinusias akis, Sergejus pagalvojo, kad iš visos didžiulės šeimos ji, ko gero, buvo jam vienintelis artimas žmogus po senelės. Jis atsisėdo šalia jos ant suolelio, apmušto medžiaga.

— Pasakyk man, tik nemeluok: kaip tau sekasi gyventi tenai, pas Satinus?— atsargiai pasiteiravo ji.— Pas mus tau gal būtų šilčiau...

— Žinoma,— tyliai pratarė jis ir patylėjęs pridūrė:— Bet gal ir nereikia, kad būtų labai šilta!..

Pro apšalusius langus žvelgė mirgančios žiemos žvaigždės.

Antrindamas svirplio dainai, kažkur tyliai užgrojo fagotas. Varna šokinėjo po eglute, krebždindama nagais parketą, ji gręžiojo galvą į Sergejų ir aštriu lyg kaltas snapu lesė ant grindų išsibarsčiusius smulkius karoliukus.

4

Pirmąją kalėdų dieną Sergejus neaplankė Skalonų. Pernelyg didelis buvo jo noras padaryti seserims staigmeną — pasirodyti teatre.

Beveik kiaurą dieną jis praleido Fontankoje pas motiną, mažyčiame jos kambarėlyje, apstatytame Onego relikvijomis.

Diena blausėsi. O ausyse atkakliai vis skambėjo Puškino epigrafas: „Pikų dama reiškia slaptą pikto linkėjimą."

Kai jis įėjo į salę, rampa jau buvo apšviesta.

Dabar, apimtam to „slapto virpulio", neverta rodytis Skalonų ložėje, kur bus pašalinių, iššvaistyti jį, prarasti tuščiai plepant, paikiojant, lankstantis, atiduodant duoklę manieroms, etiketui...

Čia viskas buvo ne taip, kaip Maskvoje.

Pirmiausia ta visur viešpataujanti šaltoka jūrų bangos spalva, sidabru išsiuvinėtos žilaplaukių kapeldinerių livrėjos, imperatorinių erelių tviskesys ir akinanti sietynų šviesa,

Salė buvo pilnutėlė ir atrodė apgaubta melsvo ūkelio. Po visus aukštus ir galerijas tyliai sklandė tas ypatingas, jaudinantis „teatro" vėjelis, dvelkiąs įvairiausiais kvepalais, senu laku ir dar kažkuo, kam ir vardas dar nesugalvotas.

Orkestro — to pajudinto avilio — brunzgimas svaigino, žadindamas publikai džiaugsmingą baugumą.

Neįmantrų, paslaptingą pasakojimą apie tris kortas, apie meilę ir likimą neskubėdamas pradėjo klarnetas.

Kažkas grėsminga, neišvengiama sunkiais žingsniais įslinko į puošnią salę.

Dar vasarą Ivanovkoje Sergejus įdėmiai, muzikanto akimis buvo perskaitęs partitūrą. Bet vasarą pro plačiai atvertus langus iš sodo veržėsi vėjas. Po kambarius sukdamiesi skraidė tuopų pūkai. Ir draugužės balsą girdėdavo kasdien, kiekvieną vakarą.

O čia iš scenos Sergejui į veidą kažkas sviedė karčius, deginančius žodžius:

O ne, deja! Kilminga ji,
Ir man ji priklausyt negali.

Germaną dainavo Nikolajus Figneris. Ir nuo pat pirmosios akimirkos šio mažo judraus žmogaus juoda vengerka ir sidabriniu peruku likimas ėmė jaudinti.

Tai kas, kad Tomskio baladė apie tris „tikras" kortas ironiška. Ji plykstelėjo it žaibas saulės nušviesto sodo pavėsyje ir išjudino Germano ir grafienės tragedijos slaptas varomąsias jėgas.

Pirmiausia avanložėje jis susidūrė su Tata.

Visi kandūs, užgaulūs žodžiai, kuriuos ji buvo sugalvojusi šitam susitikimui, staiga išgaravo. Ir kaip ji galėjo jam neatleisti visko už vieną vienintelę geraširdę ir vos kaltą jo šypseną?

Ložėje, be šeimininkų, buvo dar trys nepažįstami, du iš jų — gvardijos karininkai. Vyresnįjį, trumparegį šateną, jam pristatė kaip baroną Timą. („Prasideda!"— pagalvojo Serioža.)

Trečias svečias buvo jaunas, vidutinio ūgio blondinas vizitiniu kostiumu — labai mandagus, simpatiškas, bet nešnekus ponas. Serioža nesunkiai atpažino, jog tai išliaupsintasis Sergejus

Tolbuzinas. Tą vakarą jis pabrėžtinai laikėsi antrajame plane ir po trečio veiksmo netikėtai atsisveikino.

Vos peržengęs slenkstį, Sergejus akimis susirado Veročką. Alyvinės spalvos suknele, papuošta dulsvu tiuliu, ir ilgomis šviesiai pilkomis laikinėmis pirštinėmis iki alkūnių, ji buvo stačiai neatpažįstama.

Švelnūs papurę plaukai, užšukuoti virš smilkinių, lygi atidengta kakta ir aukštai išlenkti antakiai. Ant plono, visai dar vaikiško kakliuko virpčiojo ir švietė ametisto žvaigždutė.

Bet akys, įsmeigtos į Seriožą, patamsėjo ir iš džiaugsmo, ir iš vaikiško pykčio. Suspaudusi lūpas, laibu ir labai „ponišku" balsu ji pareiškė, kad Sergejus Vasiljevičius per išsiblaškymą, matyt, pateko ne į Marijos, o į Aleksandro teatrą.

O Serioža kaip užkerėtas tik ir žiūrėjo į tas nuostabias duobutes ant jos skruostų, šypsojosi joms ir nežinojo, ką atsakyti.

Jį tučtuojau apibėrė klausimais, o jis vis šaudė pro šalį.

Ūsuotas kapeldineris atnešė pristatomą kėdę.

Salėje dar labiau sutemo, ir siaura, plona pirštine mūvinti ranka švelniai palietė Seriožos delną. Į jį dvelktelėjo švelnia, svaigia šiluma.

O Veročka nenuleido akių nuo įsidegusios rampos, tarytum ten būtų brėškusi jos trumpo gyvenimo aušra.

Imperatorinių teatrų visagalis viešpats Vsevoložskis, pats siūlydamas šį keistą ir šiek tiek kraupų anekdotą, papasakotą Puškino, kaip siužetą naujai operai, jame pirmiausia matė efektingų sceninių situacijų virtinę. Sostinę jis ketino apstulbinti dar neregėtu pastatymo prašmatnumu, prabanga ir drauge pelnyti jo malonybės patrono pagyrimą. Vargu ar jis įsivaizdavo, kas iš to išeis...

Nei polonezo pliūpsniai, nei akinantis atlaso suknių, liemenių ir perukų žvilgesys, nei rožėmis apsikaišiusių, raudonais kulniukais trepsinčių pamaivų rateliai, nei Jekaterinos erelių spindesys, nei švelni, svajinga kunigaikščio kantilena neužgožė tikrosios šios šventės prasmės.

Margame kaukių sūkuryje, konfeti verpete neregima neapčiuopiama sklando trijų kortų šmėkla, gundanti, viliojanti,

Nei pabėgti, nei apsiginti nuo jos Germanas jau nebeturi jėgų.

Ketvirtajame paveiksle — Grafienės miegamajame — tragedija pasiekia kulminaciją. Visa neviltis, visa beprasmė aistros kaitra sudėta į kančios draskomo Germano-Fignerio žodžius:

Atskleiskit man paslaptį savo...

Ir šiurpiuose, grėsminguose pučiamųjų akorduose Sergejus pirmąsyk įžiūrėjo keistą trijų kortų ir Germano, jo meilės ir likimo temų giminystę.

Užsidegus šviesai, Veročka atsigręžė, jos veidas buvo užverktas. Sergejus panoro parūkyti. Jis įsimaišė į ūžiančią kaip išgąsdintas avilys minią. Šitame šurmuly kur ne kur girdėjosi ir susierzinimo gaidelės.

— Susimildami!— karščiavosi, valydamasis akinius, senukas melomanas smaila barzdele.— Nejaugi tai opera? Kur kantilena, kur švelnumas, kur koloratūra? Vien tik marmėjimas arba baisiausias riksmas...

Visi tik ir kalbėjo apie Fignerį.

— O žinote,— pasakė kažkas iš minios,— Vera Nikolajevna Figner, girdėjau,— tikra jo sesuo...

Sergejus negalėjo atsitokėti, jo ausyse vis dar skambėjo muzika, jis net pamiršo, kad nori rūkyti.

Kaip paprasta buvo žiūrėti į Germaną tik kaip į aistros apsėstą beprotį! Bet negi tai raktas, padedantis įspėti mįslę? Serioža prisiminė keistą graikišką žodį „katarsis", reiškiantį sielos apsivalymą kančia ir mirtimi. Jis išgirdo šį žodį iš Sergejaus Ivanovičiaus lūpų, bet tada nesuprato, ką jis reiškia. Gal tasai baisus, nežinomas likimas slypi ne kažkur išorėje, už mūsų, kosminėje erdvėje, o kiekvieno mūsų sieloj, gyvenime, charakteryje.

Ir štai jis, Čaikovskis, nepabūgęs, nenulenkdamas galvos, perėjo šitą pragarą.

Ar pakaks dvasios tvirtybės jam, Seriožai, tapti tokiu, kaip jis? Nepalūžti, nesileisti nuvedamam į šunkelius, stipriai, abiem kojom stovėti ant žemės, jį išmaitinusios.

Jam duota daug. Jau ryškūs didžiulio talento požymiai. Jis apdovanotas geležine, visai nejaunatviška valia, noru dirbti.

Bet, kita vertus, jam būdingi tegu ir reti, bet baisūs paroksizmai — neviltis, pražūtingas netikėjimas savimi, savo jėgomis.

Ir vis dėlto... Dabar jis jau negali sustoti.

Ten, toli, it gulbės sparnai boluoja, spindi dar neparašytos dainos, kurias jis skirs žmonėms, Rusijai.

Rodos, tik trys dienos, kai jis išvažiavo iš Maskvos, o kaip viskas pasikeitė — ir jis pats, ir visa aplinkui jį! Koks ilgas ir koks sunkus kelias atsivėrė prieš jį! Viskas susiplakė krūvon: sapnas ir tikrovė, tiesa ir išmonė, muzika ir širdies tvinksniai.

Ar ir jo, Seriožos, ką tik prasidėjęs gyvenimas bus tokia pat ilga, kaip žiemos naktis prie lango, apysaka apie neišsipildžiusias viltis? O gal jis, kaip ir Germanas, šiam pasauly, kur ištikima vien tik mirtis, taps žiaurių grėsmingų jėgų žaisliuku?

(Ak, kas iš mūsų nebuvo Germanas, eidamas aštuonioliktuosius metus!) Jam rodėsi, kad kiekvienas, tą vakarą matęs „Pikų damą", sužinojo apie save tai, ko nežinojo anksčiau. Sužinojo ir jis, Serioža, ir drauge kažką nesugrąžinamai prarado.

...Geidaut ir neturėt —
turėti ir prarasti...

Štai ji, neįkainojama brangenybė, kuria gyvenimas jį tik pamasino; leidžiasi marmuro laiptais, atsargiai prilaikydama prašmatnios suknelės klostes, žemai nuleidusi galvą, apsunkusią nuo įmantrios „suaugusios" šukuosenos. Netekti jos...

...Taip dvi bangos meilingai šliejas,
Darni pora bangų laisvų
Dykynėj vandenų melsvų.
Kartu jas gena jūros vėjas,
Tačiau kur nors į uolą kirs —
Akmuo bejausmis jas išskirs.

Kai atėjo metas išsivažinėti, sniegas aikštėje ėmė dribte dribti. Iš baltos mirguliuojančios miglos išnirdavo karietos ir dvikinkės rogės. Žvengė arkliai, cypė pavažos, šūkavo vežėjai.

Storas, rudais ūsiukais policininkas, visas apneštas sniegu, net užkimdamas rėkė:

— Barono Fiatinhofo-o-o!

„Ponai baronai" ir čia nedavė ramybės klajojančiam muzikantui.

— Serioža,— šūktelėjo jį Jelizaveta Aleksandrovna,— rytoj jūs pietaujate pas mus. Ateikite iš pat ryto.

Privažiavo karieta su pusnimi ant stogo ir sniego seniu, apsitūlojusiu rudine, ant pasostės.

Pro sūkuriuojantį sniegą jis su kartėlio kupinu švelnumu žvelgė į Veročką. Laiba, visai dar vaikiška ranka išlindo iš voveraičių kailio pelerinos, o akyse po išlenktais it strėlės antakiais žybtelėjo linksmos ir švelnios joninių nakties ugnelės.

— Laukiu,— sušnibždėjo ji vienu atsikvėpimu.

Šį žodį tarsi gyvos šiltos širdies plazdėjimą išgirdo tik jis vienas, jis nuskambėjo tamsoje taip netikėtai aiškiai, jog karštas raudonis užliejo jo veidą.

Dar akimirksnis — ir Veročka dingo.

Trinktelėjo karietos durys, ir sodrus žibuliuojantis sniegas užklojo sunkių ratų pėdsakus.

Šeštas skyrius

PO LAIMINGA ŽVAIGŽDE

1

Konservatorijos klasėse ir koridoriuose papūtė kiti vėjai. Iš direktoriaus posto pasitraukė Tanejevas. Jo įpėdiniu tapo Safonovas.

Beje, permainos pasijuto ne iš karto. Naujasis direktorius Safonovas iš pradžių atsargiai stebėjo gabesnius mokinius. Sergejaus ir kitų Ziločio mokinių skambinimą jis vertino gana santūriai.

O kūrybiniai Sergejaus bandymai — priešingai, jį, atrodo, labai domino. Sutikęs Sergejų per pertrauką koridoriuje, paėmė jį už parankės ir, matyt, norėdamas paglostyti jo savimei-

lę, užsiminė, kad jam gal bus leista anksčiau baigti konservatorijos fortepijono klasę.

— Aš žinau — jus traukia visai kas kita!— pridūrė jis.

Bet per patį ruošimosi egzaminams įkarštį tarp Safonovo ir Ziločio kilo seniai mezgęsis konfliktas dėl vienos talentingos mokinės, kurią Safonovas prieš jos valią pasiėmė į savo klasę. Kai abipusis apmaudas kartą pratrūko viešai, Aleksandras Iljičius pareiškė išeinąs iš konservatorijos.

— Ir aš taip pat,— ūmai nusprendė Sergejus.

— Nekvailiok,— sudraudė jį Zilotis.

Prasidėjo karštos dienos. Sergejus dirbo taip, kad vos laikydavosi iš nuovargio ant kojų. Prie rojalio prasėdėdavo iki vidurnakčio, bet atrodė ramus. Zilotis, priešingai, buvo nervingas. Jo nuomone, Sergejus buvo „blogos formos" ir galėjo neišlaikyti egzamino. Bet koncerto dieną Sergejus surado savy neišeikvotų dvasinių jėgų atsargą. Abi Bethoveno ir Šopeno sonatos nuskambėjo gaiviai, raiškiai, jaunatviškai. Safonovo pasveikinimą Sergejus priėmė mandagiai, bet šaltai.

Toji akimirka uždėjo antspaudą jų santykiams visam laikui.

Vietoj pernykščio, tarpais net varginančio žmonių sambūrio ir šurmulio šią vasarą Ivanovkoje Sergejų pasitiko beveik visiška tuštuma. Seserys Skalon su motina buvo išvažiavusios į užsienį. Satinai gyveno Paduose, didžiuliame Naryškinų dvare.

Pirmąsias dienas Sergejų kankino ilgesys, jis be tikslo bastėsi po kambarius ir parką, smėlyje ieškojo mielų pėdsakų, vildamasis, kad jų nenuplovė polaidžio vandenys ir triukšmingi pavasario potvyniai, bet niekur nieko nerado. Paskui atvažiavo Ziločiai. Vėl buvo grįžta prie Čaikovskio. Mat Čaikovskis laiškuose Aleksandrui Iljičiui buvo į miltus sumalęs pernykštį Sergejaus darbą — „Miegančiosios gražuolės" transkripciją. Sergejus labai krimtosi. Bet Aleksandras Iljičius su jam būdingu staigumu pasisiūlė pusbroliui į pagalbą.

Per dvi savaites jie iš pamatų perdirbo transkripciją. Piotras Iljičius liko patenkintas. Ir tik tada Sergejus vėl galėjo grįžti prie savo Pirmojo koncerto fortepijonui. Nejučiomis šis darbas užgožė visus jo sumanymus, jausmus ir troškimus. Rugpjūčio pabaigoje koncerto partitūra buvo baigta.

Kambariuose buvo tvanku. Už lango, atverto į drėgmės prisigėrusį sodą, šnarėjo naktinis lietus.

Sergejus atsargiai pabarbeno į kabineto duris.

— Na kaip?— paklausė Aleksandras Iljičius.

— Baigiau.

— Sėsk prie rojalio.

— Bet juk visi miega.

— Ne laikas miegoti.

Sergejus buvo nusikamavęs. Bet kai per visą namą nuskardėjo įsakmus įžangos trimitų signalas, kažkas virptelėjo sieloje, pabudo, suplazdėjo.

Srauni muzikos upė, į kurią jis įliejo tiek džiaugsmo ir kančios, pakėlė jį ir nunešė naktin. Jos bangos ritosi pro atvirus langus, ji tekėjo per šlapią žolę, per juodą liepų sodo tankmę. Ir, ko gero, iki pat ryto po jauno parko laukymes klajojo nutilusios muzikos aidas, nuo beržo šakų nukrėsdamas kaskadas ašarų, klajojo tol, kol į rytus nuslinko lietingi debesys ir danguje prieš aušrą įsižiebė pirmosios padūmavusios žvaigždės. Antrą nakties Sergejus grįžo į savo kambarį. Paėmęs plunksną, tituliniame partitūros lape jis užrašė: „Koncertas fortep. su orkestru *fis-moll*. Kūrinys Nr. 1 skiriamas A. Ziločiui."

Artėjant 1891 metų rudeniui, Sergejus rimtai apsisprendė: pas Satinus nebegrįšiąs ir drauge su Slonovu išsinuomosiąs viengungišką kambarį.

Išorinių paskatų tokiam apsisprendimui lyg ir nebuvo. Bet, šeimoje gyvenant, savaime susidaranti „įnamio" padėtis žeidė jautrią muzikanto savimeilę.

Į Maskvą ir iš Maskvos ėmė skrieti laiškai.

Iki atostogų galo likus vos kelioms dienoms, Sergejus nuvažiavo į Znamenskoję pas senelę ir nepagalvojęs išsimaudė ledinėje Matyroje. O parsiradęs į Maskvą, atgulė.

Satinų Maskvoje dar nebuvo. Zilotis, vos grįžęs, tučtuojau pakvietė profesorių Ostroumovą. Šis nustatė, jog Sergejui smegenų uždegimas.

Sergejus atrodė viskam abejingas. Sąmonę čia atgaudavo, čia vėl prarasdavo. Dienas keitė naktys. O šios buvo itin bai-

šios. Debesų sparnais virš laukų skriejo milžiniškas it varis raudonas mėnuo. Vėjas sūpavo, šiušeno ašuotes. Viskas aplinkui šnarėjo, skambėjo. Be paliovos gaudė varpai.

Paskui jis pasijuto ant gultų nepažįstamoje tamsioje iš rąstų suremtoje valstiečių troboje. Kampe, prie ikonos, degė raudona spingsulė, prie jo galvos buvo palinkęs spalvota skarele apveržtas kareivio žmonos veidas.

— Žuvęs žmogus!..— šnibždėjo ji, dūsaudama ir karčiai šypsodamasi, ir lingavo galva.

Galų gale šmėklos pasitraukė nuo jo, jis nugrimzdo į miegą — gilų, ramų, gaivinantį.

Viduržiemy, vos atsigavęs po ligos, Sergejus iki ausų pasinėrė į darbą.

1892 metų kovo 17 dieną konservatorijos orkestras turėjo atlikti koncerto pirmąją dalį. Kūrybinis bendradarbiavimas su Safonovu Sergejų menkai džiugino.

Šis duetas, veikiau panašus į kovą, iš tiesų buvo kankynė abiem.

Safonovas buvo įpratęs despotiškai braukyti mokinių partitūras, savo nuožiūra karpyti jas, perdirbinėti, trumpinti. Taip jis elgėsi su Koreščenka, Kenemanu, Morozovu ir kitais. Iki šiol dar niekas nebuvo išdrįsęs jam paprieštarauti. Ir staiga per pačią pirmąją repeticiją jis susidūrė su ramiu nepalaužiamu Rachmaninovo atkaklumu. Sergejus ne tik nepakluso patvaldiškam Safonovo diktatui, bet pats stabdė dirigentą, nurodinėjo tempo netikslumus, nevykusius niuansus.

Šalti, priešiški jų žvilgsniai susikryžiuodavo kaip špagos. Bet Safonovas buvo pakankamai protingas, todėl valdėsi.

Sergejus nenusileido nė dėl vienos natos. Konservatorijos orkestras stovėdamas sveikino debiutantą. Kažkas priešais jį pastatė pirmąją pintinę gėlių.

Kitą dieną pasirodė ir pirmoji recenzija. Kažkoks A. S. straipsnyje „Mokinių koncertas konservatorijoje" pažymėjo, kad „p. Rachmaninovas, su polėkiu paskambinęs savo paties sukurtą koncertą fortepijonui, padarė malonų įspūdį. Pirmoji jo koncerto dalis, žinoma, dar nėra visai savarankiška, bet esama skonio, nervingumo, melodijos ir nuoširdumo, ir neabejotino išmanymo."

Kartą per užgavėnes, išėjęs į prieškambarį, Sergejus pamatė plačiapetį vyriškį aukšta ėrenų kepure. Jis buvo ką tik peržengęs slenkstį ir stovėjo visas snieginas, pro aprasojusį pensne žvelgdamas į Sergejų nejudriomis išplėstomis mėlynomis akimis.

— Tėte! — staiga sušuko Sergejus, nepažindamas savo balso.

Paaiškėjo, kad Vasilijus Arkadjevičius po daugelio bandymų galop gavo tarnybą, vertą Gardino husaro,— kažkokioje žirgų auginimo draugijos valdyboje ir jau buvo išsinuomojęs kambarį prie Petro parko.

Sergejus persikėlė pas tėvą.

2

Trečią valandą dienos konservatorijos direktoriaus priimamajame, nustėrę iš susijaudinimo, lūkuriavo trys diplomantai. Sergejus buvo jauniausias iš jų.

Bet ir barzdotasis dvidešimt septynerių metų Nikita Morozovas, ir drovus šviesiaplaukis Liovuška Koniusas, ir pats Sergejus buvo tokie pat išblyškę ir sunerimę. Jie mokėsi skirtinguose kursuose ir pas skirtingus profesorius, todėl mažai ką žinojo vienas apie kitą. Per pusvalandį, praleistą laukiamajame, jie beveik nepersimetė nė žodžiu. Bet šis trumpas laiko tarpas susiejo juos draugystės saitais visam gyvenimui.

Galų gale varinė rankena lėtai sukrutėjo, ir konservatorijos inspektorė Aleksandra Gubert, kaip visada sausoka ir rami, ponus studentus pakvietė įeiti.

Viskas vyko gana iškilmingai.

Iš didžiulių aukso rėmų į įėjusius didingai žvelgė petingas caras karišku surdutu, lyg jautis palenkęs atkaklią plinkančią galvą (Sklido gandai, kad jis turėjo muzikinių gabumų ir poilsio valandėlėmis trombonu grodavo *adagio* iš „Gulbių ežero") Prie stalo — tarybos nariai: Tanejevas, Didžiojo teatro direktorius Altanis, aukštaūgis Pabstas ir kažko susirūpinęs Arenskis.

Po trumpos pamokomos įžangos Safonovas kiekvienam įteikė po didelį paketą ir pridūrė:

Liubovė Rachmaninova (Butakova), kompozitoriaus motina

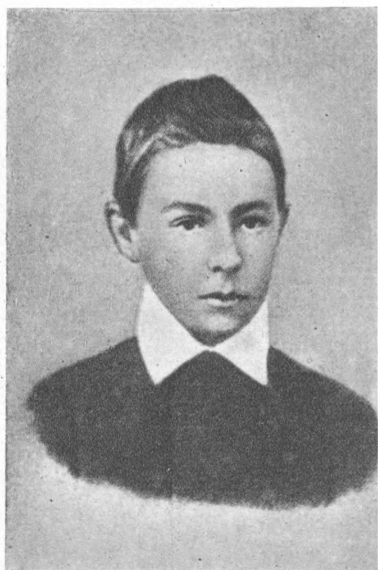

Vasilijus Rachmaninovas, kompozitoriaus tėvas

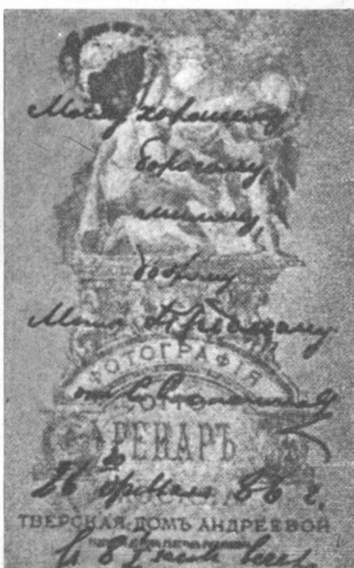

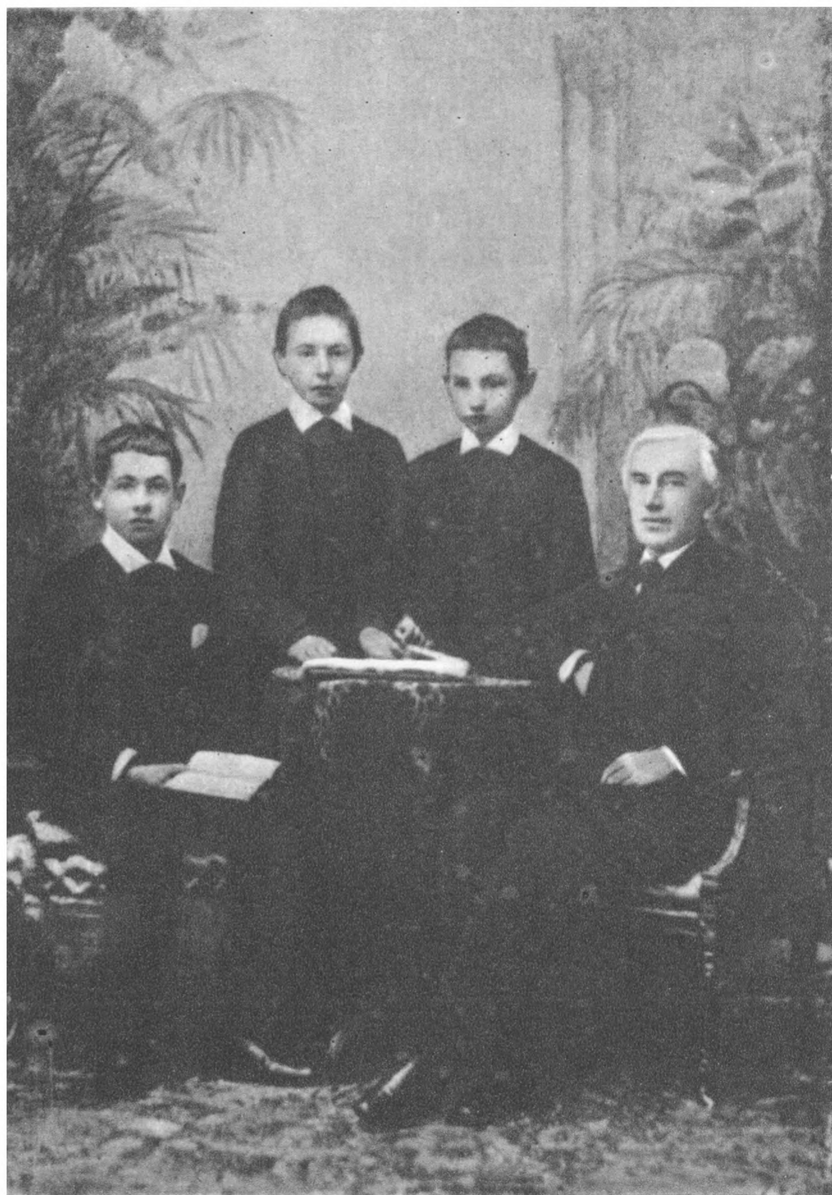
Sofija Butakova,
senelė

Sergejus Rachmaninovas 1885—1886 m.

Nuotrauka užrašyta M. Presmanui

Rachmaninovas su Zverevu, Presmanu, Maksimovu

Jelena Rachmaninova, vyresnioji sesuo

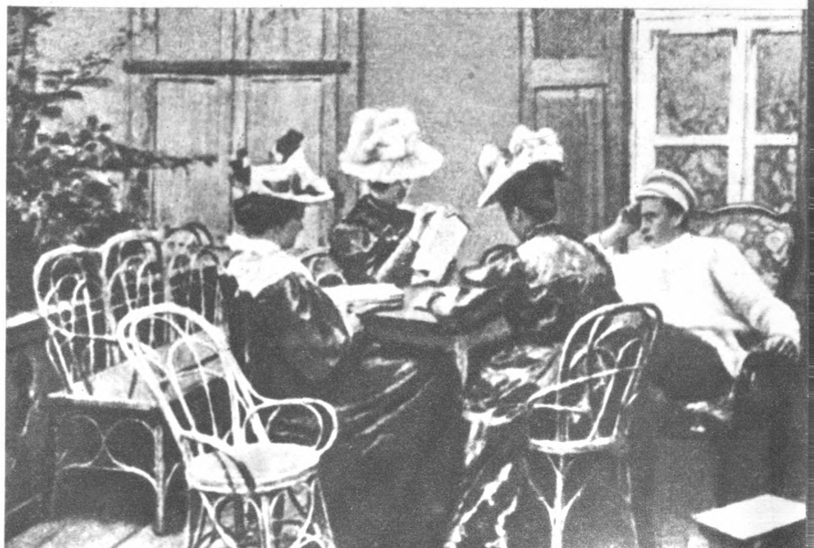

Rachmaninovas su Ana Trubnikova 1894 m.

Vera Skalon

S. Rachmaninovas su seserimis Skalon Ignatovo dvare 1897 m.

ИМПЕРАТОРСКАГО РУССКАГО МУЗЫКАЛЬНАГО ОБЩЕСТВА

МОСКОВСКОЕ ОТДѢЛЕНІЕ И КОНСЕРВАТОРІЯ

ДИПЛОМЪ

БОЛЬШОЮ ЗОЛОТОЮ МЕДАЛЬЮ

S. Rachmaninovo diplomas

S. Rachmaninovas
1899 m.

S. Rachmaninovas su šuniu Levko 1899 m.

S. Rachmaninovas Ivanovkos dvare skaito Trečiojo koncerto korektūrą. 1910 m. vasara

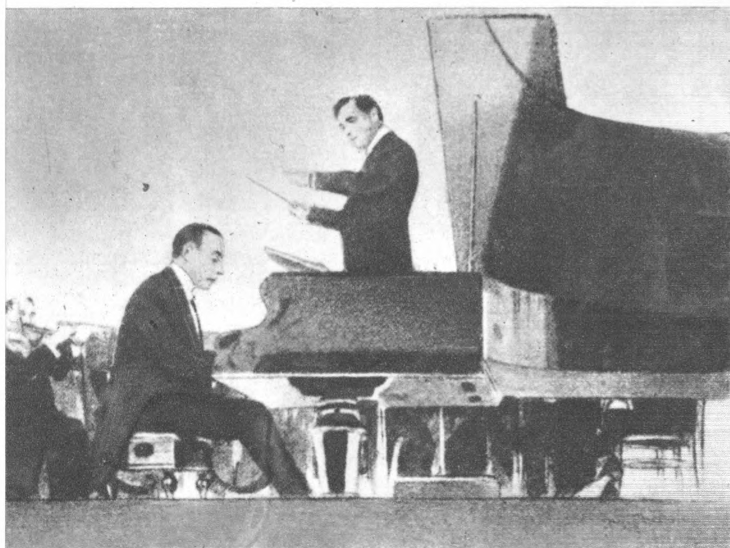

S. Rachmaninovas su N. Lantingu ir A. Trubnikova. 1910 m. pradžia

S. Rachmaninovas su F. Šaliapinu 1916 m.

S. Rachmaninovo koncertas 1917 m. (V. Rosinskio piešinys)

Su dukterimis Tatjana ir Irina 1917 m. Simeize

S. Rachmaninovas Kalifornijoje 1919 m.

F. Šaliapinas, I. Moskvinas ir S. Rachmaninovas Niudžersyje 1923 m.

S. Rachmaninovas su F. Šaliapinu prie savo portreto, nutapyto B. Šaliapino

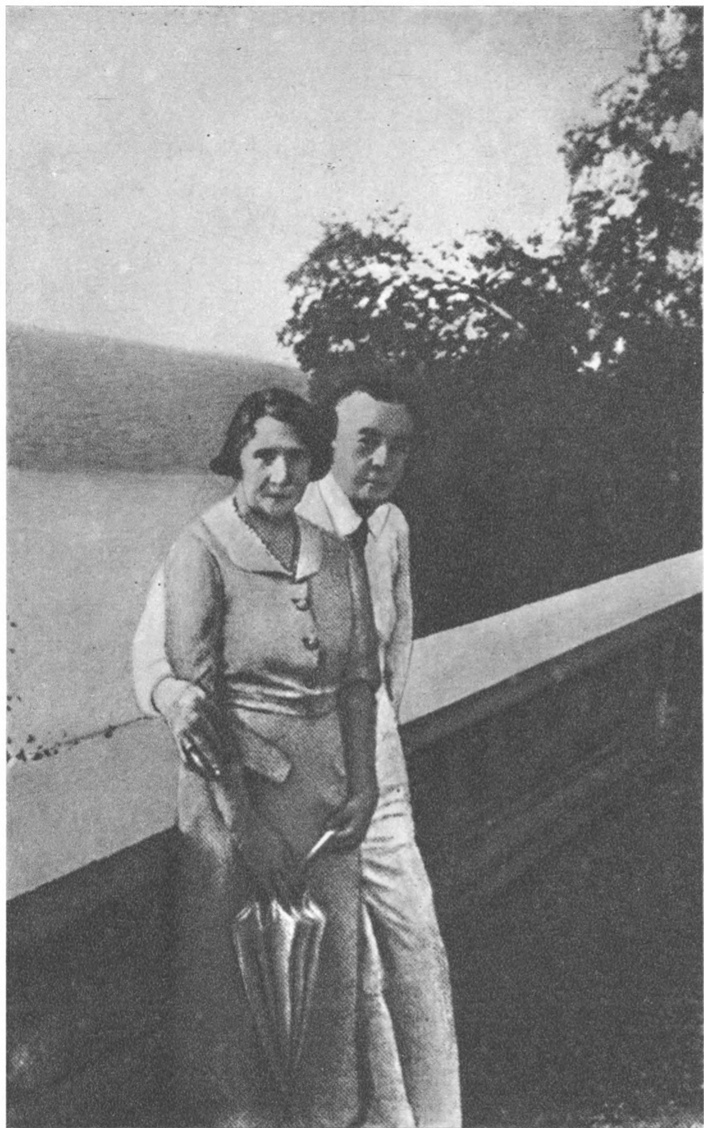
S. Rachmaninovo portretas, ketvirtojo dešimtmečio pabaiga

S. Rachmaninovas savo kabinete Senare

S. Rachmaninovas

S. Rachmaninovas su žmona Senaro vilos sode prie ežero

S. Rachmaninovas

S. Rachmaninovo kapas

— Šiame voke jūs, ponai, rasite būsimos operos libretą ir pagrindines jo sukūrimo sąlygas. Šiandien kovo devynioliktoji. Partitūra turi būti parašyta per vieną mėnesį. Linkiu jums sėkmės, ponai!

Ponai studentai, degdami iš smalsumo, ne itin solidžiai išlėkė į laukiamąjį.

Sergejus pirmasis nuplėšė vaškinį antspaudą.

„Alekas". Libretas Vl. Nemirovičiaus-Dančenkos pagal Puškino poemą „Čigonai".

Jis nežinojo, koks bus libretas, ir kol kas nenorėjo žinoti. Gal įgudęs dramaturgas, susiviliojęs efektingomis sceninėmis situacijomis, visai nutolo nuo Puškino. Bet jeigu scena kaustys balsus, varžys vokalines būsimos operos partijas, jo, Rachmaninovo, muzika, jo orkestras nugalės visas kliūtis.

Sniegas lipdė akis. Jis nieko negirdėjo, vien lūpomis kartojo:

Nemiega vienas senis. Jis
Dar sėdi šėtroj prieš anglis,
Paskutine kaitra jų šildos
Ir žiūri tolin, kaip naktis
Tuščius laukus miglų pripildo.[1]

Eidamas per aikštę, jis dirstelėjo į Puškino siluetą, vos įžiūrimą pro virpančią miglą, mintimis prašydamas palaiminimo darbui, kuris turėjo nulemti jo likimą.

Duris Sergejui atidarė švytintis, pakiliai nusiteikęs tėvas.

— Turim svečių! Užgriuvo tamboviškiai, žirgininkai iš Kozlovo... O tu, Serioža, kiaurai šlapias. Eik persirenk. Tučtuojau sėsim pietauti...

Sergejus nepratarė nė žodžio, tik linktelėjo galva. Nupurtęs sušlapusį paltą, įėjo į savo kambarį, puolė kniūbsčias ant lovos ir pravirko.

Supratęs, kas atsitiko, Vasilijus Arkadjevičius taip smagiai ir be ceremonijų išprašė svečius, kaip tik jis vienas mokėjo. Žirgininkai net nesuspėjo įsižeisti.

Visoje Maskvoje visose cerkvėse visu garsu skambėjo gavėnios varpai, bet tai buvo kažkur toli. Sergejus girdėjo

[1] Vertė K. Snarskis.

cikadas, ant lūpų jautė stepių rasą, kuri brėkštant nukrinta ant pageltusios žolės, girdėjo, kaip vėjas plaiksto saulėje išblukusią čigonės skarą.

Jis žinojo ir tikėjo, kad Alekas — ne piktadarys, o tragiškų aistrų, karčios, nei tarp žmonių, nei dykynėje neišdildytos vienatvės auka, beprasmiško laisvės ilgesio, nenumalšinamo meilės troškulio auka.

Tačiau, tik priėjęs Aleko kavatiną, jis suprato, koks brangus, koks artimas jam šis žmogus, kurio rankos nudažytos dar nepralietu krauju. Ir štai visai netikėtai jis surado tokių spalvų, kokių dar niekada nebuvo buvę jo paletėje.

Sergejus rašė neįtikėtinai greit, braukė, plėšė, svaidė į kampą sudraskytus lapus, paskui vėl rašė ir nežiūrėdamas mėtė lapus Slonovui, kuris, šaltakraujiškai įsikandęs dantyse ilgą riešutmedžio kandiklį su papirosu, švariai perrašinėjo juos savo tvirtu kaligrafišku braižu.

Lyrinė įžangos melodija pirmąsyk nuskambėjo tik birželio trečiąją Sergejus žinojo, kad ta pačia fraze opera ir pasibaigs. Joje buvo senuko pasakojimo tragiškos atomazgos esmė.

Balandžio šeštosios naktį Sergejus nėjo gulti. Jis žinojo, kad paskutinysis choras „Eik nuo mūs, tegul tave ramybė lydi" klausytojams primins paskutiniąsias „Pikų damos" eilutes. Toji sąšauka buvo neatsitiktinė, kaip kad neatsitiktinis buvo ir Germano bei Aleko temų panašumas.

Bet paskutinis klavyro puslapis jį nuvylė. Melodramiška pabaiga, kurią libreto autorius buvo prilipdęs „Čigonams", jam iš pat pradžių pasirodė nevykusi. Visi garsai staiga kažkur dingo, nutolo, ir, siaubo apimtas, jis suprato, jog tokiems apgailėtiniems žodžiams jis negali parašyti jokios muzikos.

Už lango, virš namų ir nesuskaičiuojamų cerkvių kupolų jis matė aušrą, perregimus violetinius debesis. O jis pats, užsidengęs rankomis veidą, grimzdo vis gilyn į naktį, taip kvepiančią pelynais.

Kambaryje pasidarė šviesu. Jis užgesino lempą ir, netekęs jėgų, palinko prie Puškino, jo akys bemat surado eilutes, kurios Vladimirui Dančenkai atrodė nesvarbios:

Pasakė senis — ir niūriai
Bastūnų taboras išvyko
Iš slėnio baisiojo. Būriai
Tolybėj stepių greit pranyko,
Ir tik vežimas vienas liko
Stovėti apleistam lauke,
Užtrauktas drobe nesaugia.[1]

Gatvėje buvo taip tylu, kad Sergejus net girdėjo, kaip skubiai dunksi vienišo praeivio žingsniai lentiniu šaligatviu.

Ant stalo, tarp papirosų nuorūkų, mėtėsi partitūros juodraščiai. Švarraštį Slonovas dar vakare buvo nunešęs įrišti.

Sergejus sustūmė juos į krūvą, griuvo lovon ir išmiegojo dvidešimt šešias valandas.

Antonijus Stepanovičius, su bucharišku chalatu, ilgu kandikliu dantyse, žiūrėjo, kaip rūpestingai Sergejus ima iš portfelio storą tomą, įrištą avietiniu tymu su auksiniais įspaudais. Net jo akys išsiplėtė.

— Na, na...— suniurzgėjo jis kone piktai ir staiga ėmė sakyti jam „tu".— Ką gi tu čia dabar atitempei? Jau visą klavyrą?

— Ne, partitūrą.

Gūžtelėjęs pečiais, Arenskis nepatikliai permetė akimis keletą puslapių. Paskui pažvelgė į Sergejų. Jo akys šypsojosi.

— Neblogai. Jeigu ir toliau taip dirbsi, per metus vietoj dviejų paveikslų, ko gero, parašysi dvidešimt keturis veiksmus... Na ką gi, sėsk prie fortepijono!

1892 metų gegužės 7 dieną, per viešą baigiamųjų egzaminų koncertą, Sergejus skambino paskutinis. Salė buvo sausakimša. Klausytojai stovėjo net tarpdury, ištempę kaklus, kad viską matytų ir girdėtų. Minioje buvo pasklidęs gandas, jog direkcija buvo ėmusis užkulisinių žygių, kad Sergejus nebaigtų su pagyrimu. Bet po trumpo, grynai formalaus pasitarimo Safonovas atsistojo ir, priverstinai šypsodamasis, paskelbė:

---

[1] Vertė K. Snarskis.

— Rachmaninovui Sergejui — Didysis aukso medalis. Suteikiamas laisvo menininko vardas, o jo pavardė bus įrašyta marmurinėje Garbės lentoje.

Susijaudinęs ir suglumęs Sergejus, vos ne vos ištrūkęs iš vieno draugiško glėbio, tučtuojau atsidūrė kitame, buvo triskart švystelėtas į orą. Galop įraudęs, susitaršęs medalininkas išsiveržė į koridorių. Ir štai čia kelią jam pastojo kažkokia aukšta žmogysta. Sergejus dėbtelėjo į ją ir — apmirė. Zverevas...

Įdėmiai žvelgė Nikolajus Sergejevičius į savo išaugusį sūnų. Staiga jo smakras suvirpėjo, ir jis smarkiai prispaudė Sergejų prie krūtinės. O šis, nudžiugęs ir susidrovėjęs, neištarė nė žodžio.

— Viskas pamiršta, Serioža!— drebančiu balsu tarė Zverevas.— Aš didžiuojuos tavimi, Sio. Štai...

Jis skubiai nukabino nuo grandinėlės masyvų auksinį laikrodį ir, įkišęs jį Sergejui į kišenę ir triukšmingai nusišnypštęs nosį, nuėjo.

Tačiau dar buvo aukščiausias teisėjas, kurio nuosprendžio Sergejus laukė virpančia širdim,— Čaikovskis. Nei sėkmė, nei pats medalis neišsklaidė jo nepasitikėjimo savimi ir savo kūrybos verte. Ne veltui laiškuose Tatai „Aleką" jis vadino operete, o save — operečių kompozitorium. Už juokų slypėjo nerimas, kurio jis neįstengė užgniaužti. Kai jam buvo užsiminta, kad natų leidėjas Karlas Gutheilis aplinkiniais keliais teiravosi, ar galima pirkti „Aleką" ir kokios jo, Sergejaus, sąlygos, jis ryžtingai pasakė, jog apie tai dar per anksti net galvoti.

Per vakarienę pas Zverevą Piotras Iljičius atrodė pajaunėjęs dešimčia metų.

— Koks jūs laimingas, Serioža,— džiaugėsi jis.— Jūs iš tiesų gimęs po laiminga žvaigžde. Aš buvau už jus vyresnis, kai pirmą kartą suradau leidėją. Dar gerai, kad už garbę išsispausdinti savo kantatą man pačiam neteko primokėti. Ir jeigu Gutheilis ne tik siūlo jums honorarą, bet ir domisi jūsų sąlygomis, ko gi čia svarstyti! Aš patariu rytoj pat nueiti pas jį ir paprašyti, kad pats išklotų savo sąlygas. Nedelskite. Kalkite geležį, kol ji karšta!

Prie stalo Žverevas pakuždėjo Sergejui, kad jo opera susidomėjo imperatorinių teatrų direkcija.

Bet praėjo dar nepilni metai, kol tasai susidomėjimas įgijo apčiuopiamą formą. Statyti „Aleką" preliminariai buvo nutarta 1893 metų pavasarį. Bet viskas įšalo — reikėjo, kad įsikištų Čaikovskis; šiam atkakliai spustelėjus teatrų direktorių Vsevoložskį, ledas atitirpo.

Čaikovskis buvo užsivertęs skubiu darbu, bet, atidėjęs jį, atvažiavo į Maskvą pasiklausyti pirmųjų repeticijų.

Per vieną jų jiedu su Rachmaninovu sėdėjo apytamsėje salėje.

Altanis darkyta kalba barė kontrabosistus. Sergejus apmaudžiai raukėsi.

— Ar jums šitas tempas patinka? — staiga paklausė Čaikovskis.

— Ne.

— Tai kodėl tylite?

— Bijau.

Per pauzę Piotras Iljičius kostelėjo ir, pakilęs nuo kėdės, garsiai pasakė:

— Sergejaus Vasiljevičiaus nuomone, šitoje vietoje tempas turi būti greitesnis.

Atėjo 1893 metų balandžio 27-ji.

Dangus buvo apniukęs. Ilgakarčiai žirgai ant Didžiojo teatro frontono atrodė visiškai juodi. Kur tasai šilto šalto matęs kinkinys nulakdins klajojantį muzikantą?..

Užkulisiuose plaktukų kaukšėjimas, sąmyšis, blaškymasis, puldinėjimas, — tarytum laukiant priešo antpuolio. Tai šen, tai ten slankiojo valdininkai teatro žinybos mundurais, šmėsčiojo blizgantys čigonių — nugrimuotų choriščių — veidai. Sergejus pasijuto svetimas ir nereikalingas šitoje maišaty. „Kad galėčiau pabėgti!" — pagalvojo jis.

Bet vos tik nušvitus rampai, jis kone prievarta buvo nutemptas į direktoriaus ložę.

Primygtinai prašant Čaikovskiui, į premjerą atvyko pats kamerheras Vsevoložskis. Piotras Iljičius pristatė Sergejų. Ka-

merheras prisimerkęs pažvelgė pro pensnė, pakrutino katino ūsus ir, pro dantis iškošęs stereotipinę mandagybę, kyštelėjo autoriui tris pirštus.

— Daugoka! — nusistebėjo šalia stirksojęs kanceliarijos valdytojas.— Ivanas Aleksandrovičius net garsiems artistams paprastai kyšteli tik du...

Nors dekoracijos buvo puošnios, choras milžiniškas, daug kas Rachmaninovą stačiai varė iš proto, o ypač keverziška Aleką dainavusio Korsovo figūra. Jis buvo nei su šiokiu, nei su tokiu — lyg čekišku, lyg vengrišku — kostiumu, plokščia kepuraite, užtraukta ant vienos ausies, Čaild-Haroldo apsiaustu ir dabitiškais lakuotais batais. Įspūdingai kaukšėdamas lazda, panašia į nukirstą šaką, Korsovas maurojo ir piktai vartė akis.

Didelis šio gražaus paveikslo žmoniškumas ir taurumas buvo visiškai sumenkintas.

Ne kažin kiek džiugino ir jaunas čigonas, kažkodėl aprengtas kaip neapoliečių žvejas.

Tik Zemfira — Deiša Sionickaja — neapvylė.

Maskva tą vakarą buvo nusiteikusi palankiai. Griaudė ovacijos. (Beje, po operos parodytas „mišrainiškas divertismentas" turėjo dar triukšmingesnį pasisekimą.) Iš kažkur išnėrė pajaunėjęs, švytintis, išsipuošęs tėvas. Direktoriaus ložėje vogčiom šniurkščiojo senelė Varvara Vasiljevna Sergejus buvo grūste išgrūstas į sceną Pirmąsyk gyvenime per nušviestą rampą jis žvelgė į tą tamsią riaumojančią bedugnę.

Nerangiai lankstydamasis, Sergejus pamatė Čaikovskį. Persilenkęs per ložės barjerą, Piotras Iljičius plojo iš visų jėgų. Jam, berniukui, juk šito reikia, labai reikia!

Bet rytą, išsisklaidžius svaiguliui, atsivėrė akys.

Išvakarėse Zilotis buvo davęs jam peržiūrėti „Jolantos" klavyrą. Pergrojęs operą iki galo, Sergejus drauge su visa savo „operete" pasirodė stačiai niekingas pačiam sau. Recenzija, išspausdinta rytiniame laikraštyje, buvo lašas, perpildęs taurę.

„Alekas", kaip aštuoniolikmečio opera, pranoksta visus pagyrimus Bet kaip opera Didžiojo teatro scenai, ji turėtų būti gerėlesnė... Opera parašyta senamadišku italų pavyzdžiu, kuriuo jau nuo seno įpratę sekti rusų kompozitoriai."

Paauksuota strėlė, sviesta taiklios, bet nelabai draugiškos rankos, įsmigo į pačią jautriausią vietą.

„Nejaugi,— galvojo susijaudinęs Sergejus,— Piotras Iljičius pagyrė mane tik iš gailesčio?"

Rudenį per koncertą Maskvoje elektros reikmenų parodoje pirmąsyk buvo atliktas Rachmaninovo preliudas *cis-moll*. Turbūt dar nė vienas rusų muzikas nedidelės fortepijoninės pjesės rėmuose — tik keturių puslapių — nebuvo bandęs įkūnyti tokio grandioziško sumanymo. Jis sukūrė didingą monumentalų garsų statinį, pagrįstą trimis valdingomis oktavomis. Tai buvo tarytum įkūnytos muzikoje Mikelandželo freskos.

Taip savo ilgą kelią pradėjo viena iš garsiausių pasaulyje fortepijoninių pjesių. Ji atnešė autoriui šlovę ir pinigus, sielvartą ir nusivylimus. Bet visa tai dar buvo ateity.

Kitą dieną po „Spragtuko" ir „Jolantos" premjeros Peterburge kažkas paskambino prie durų Maloje Morskajos gatvėje. Piotras Iljičius su chalatu, su papirosu rankoje pastūmė į šalį dar neišgertą puodelį arbatos. Per metus jis buvo visai pražilęs. Tarpais jam vos pastebimai trūkčiodavo veidas. Jį kamavo nuovargis, pasibjaurėjimas gyvenimu, kartkartėmis ilgesys, tik jau nebe tas, žadantis naują jėgų antplūdį, o kažkas „beviltiška, finališka ir net, kaip kad būdinga finalams, banalu".

— Ponas Protopopovas iš „Peterburgo laikraščio",— pranešė tarnas.

Čaikovskis susiraukė. Vietoj smilkalų debesėlio, gaubiančio jo vardą spaudoje, vis dažniau tarp eilučių ėmė kyščioti nuodingi geluonys!

Po mandagaus pokalbio apie orą Protopopovas pasiteiravo, kokie Čaikovskio planai artimiausiais metais.

— Bijau tik vieno dalyko,— pasakė Piotras Iljičius,— jog nepajusiu momento, kad pradedu išsikvėpti... Vis dėlto kokius penkerius metelius dar norėčiau pratempti, o paskui jau baigčiau... Dabar man penkiasdešimt dveji. Iki penkiasdešimt septynerių galėčiau padirbėti.

— Man atrodo, jog šitas pavojus jums negresia.

— Kas žino!.. Tiesiai į akis mums niekas šito nepasakys... Argi Antonui Grigorjevičiui kas nors drįstų patarti, kad jam jau

laikas mesti rašius? Aišku, niekas neišdrįs, o jis vis rašo ir rašo... Ne, reikia duoti kelią jauniems žmonėms!..

— Ką jūs turite galvoje?

— Šiuo metu Rusijoje daug talentingų kompozitorių. Čia, Peterburge,— Glazunovas, Maskvoje — Arenskis, Rachmaninovas, parašęs puikią operą pagal Puškino „Čigonus". Jam aš pranašauju didelę ateitį,— kiek patylėjęs, baigė Čaikovskis.

Anksčiau negu paprastai, nelauktas nekviestas, atėjo ruduo. Vėjas lakdino bulvarais paskrudusius lapus, aikštėmis — papuvusius šiaudus, šlapią sniegą.

Tą žiemą Sergejus gyveno už Tverės užkardos pas konservatorijos bičiulį Jurijų Sachnovskį, stengdamasis sudaryti įspūdį, jog verčiasi kukliai, bet pakenčiamai. Tai buvo nelengva, nes muzikantas jokių pajamų daugiau neturėjo, kaip tik atlyginimą už pamokas po penkrublę. Jam ne kasdien ir papietauti ištekdavo, tačiau to nežinojo nė Sachnovskis.

Su vėjo kiaurai perpučiamu paltuku prisivaikščiojęs po šaltą lietų, muzikantas kartais užklysdavo į vežikų arbatinę — prie balto pilvoto virdulio jis šildydavosi rankas, žiūrėdamas, kaip dideli lašai ritasi blausiais aprasojusiais stiklais.

Vakarus, jeigu nebūdavo koncertų, jis dažniausiai praleisdavo pas Lodyženskius Zamoskvorečėje.

Su Ana Lodyženskaja pernai rudenį Didžiajame teatre jį buvo supažindinęs Slonovas. Daug kam atrodė, kad jos išvaizdą gadina burna, stambios, raudonos lūpos. Bet kartu ji buvo ir nepaprastai patraukli. Degančios čigoniškos akys tankiom blakstienom, nuostabus spalvingo tembro balsas, čia matinis, čia skambus it sidabras, graži maskvietiška tartis; bet, ko gero, labiau už viską žavėjo paperkantis jos paprastumas, prieš kurį buvo sunku atsilaikyti.

Lodyženskajai ėjo dvidešimt penkti metai. Ji mokėjo kukliai ir skoningai rengtis, be tradicinio čigoniško margumo. Sergejus ją vadino „Brangiąja". Iš pradžių juokais. Paskui šis kreipinys nejučiomis jiem abiem įgijo visai kitą prasmę.

Viduržiemy spustelėjo smarkūs šalčiai. Visam gyvenimui muzikanto atminty įstrigo šiurpi gruodžio aštuonioliktoji.

Sergejui susiruošus namo, Brangioji vos ne su ašaromis įkalbinėjo jį po vasariniu paltu pasivilkti seną kailinį berankovį.

Prie Maniežo jis sėdo į apledėjusį tramvajų, bet neištvėręs iššoko ir pasileido tekinas namo.

Aikštėse degė laužai. Jis neatsiminė, kaip pasiekė užkardą. Viskas buvo sustingę, sušalę į ragą, rankos, kojos ir, rodės, net pati siela.

Karštai prikūrentame kambaryje jis puolė prie stalo, ieškodamas degtukų. Bet pirštai nenorėjo klausyti. Galop degtukas vargais negalais plykstelėjo. Ant kanapos pūpsojo didžiulis paketas, perrištas juostele. Prie jo buvo prismeigta kortelė: „S. Rachmaninovui"— ir daugiau nė žodžio.

O pakete — šiltas žieminis paltas su šilkiniu pamušalu. Sergejus valandėlę stovėjo kaip stabo ištiktas.

Parašas kortelėje buvo pažįstamas.

Seserys Skalon, surinkusios savo kuklias santaupas, šią tokią atšiaurią žiemą gelbėjo klajojantį muzikantą.

Kvaila savimeilė buvo bepašokanti piestu. Bet staiga jis susgniužo ir susmuko kėdėn.

1893 metų vasarą Rachmaninovas praleido Charkovo gubernijoje, atkampiame, nykiame Lebedino miestelyje, skendinčiame vyšnių soduose. Į pirklių Lysikovų namus Sergejų įvesdino tas pats Slonovas. Ir nuo pirmųjų pažinties valandų jis pasijuto supamas tokio nuoširdumo ir gluminančio gerumo, tokio švelnaus rūpinimosi, kokio nebuvo patyręs nuo to laiko, kai viešėdavo Novgorode pas senelę Butakovą, ir jauno menininko siela karštai atsiliepė į šias malones.

Jis rašė siuitą dviem fortepijonams, iš anksto dedikuotą Čaikovskiui.

Keturioms dalims buvo parinkti epigrafai iš Lermontovo („Barkarolė"), Bairono („Ir naktis, ir meilė"), Tiutčevo („Ašaros") ir Chomiakovo („Šviesi šventė") poezijos.

Turbūt tik nedaugelis įspėjo, kad trečioji siuitos dalis „Ašaros" buvo pagrįsta keturiais neužmirštamais Novgorodo Sofijos varpų tonais.

Siuitoje jaunasis kompozitorius surado ir tarė naują, nepakartojamą rachmaninovišką žodį. Gaivios, tyros lyrinės melo-

dijos plaukė lygiu Ilmenio ežero paviršiumi, pasklidusios skambiais sidabro ribuliais, jų aidas atsiliepdavo lakštingalų sodo tankmėj, liejosi kaip lietaus srovės, džiaugsmingai mirgėjo „Šviesios šventės" žiburiuose ir varpų kaskadose.

O rugpjūčio mėnesį, įkvėptas perskaitytų Čechovo apysakų, pageltusių eskizų aplanke jis susirado kadaise sumanytą simfoninę fantaziją „Uola" ir vėl sėdo prie jos.

Visa, ką išgyveno tą atmintiną naktį prie šerkšnu padengto lango, vėl atgijo jo širdy.

Snaudė naktį aukso debesėlis...

Rudens vakarą, dulkiant lietui, Sergejus keliavo pas Sergejų Ivanovičių; jo širdis neramiai daužėsi.

Tokią jau madą turėjo Rachmaninovo bičiuliai, mokęsi konservatorijoje Tanejevo klasėje. Kiekvienas jų virpėdamas, susijaudinęs ir be galo pasitikėdamas nešė parodyti mokytojui, ką buvo sukūręs per vasarą.

Duris atidarė Sergejaus Ivanovičiaus auklė Pelagėja Vasiljevna, visą gyvenimą popinusi jį kaip mažą vaiką.

Iš kabineto buvo girdėti balsai.

— Savi, savi! — sušnibždėjo auklė.— Eik, nebijok!

Prie rojalio Piotras Iljičius dešine ranka sklaidė natas, o kairiąją šypsodamasis padavė Sergejui.

— Oho, Serioža,— pagrasino jis pirštu,— jūs jau pradėjot kurti šedevrus. Žinau, nesiginkit! Vakar skaičiau apie jūsų fortepijonines pjeses... Sergejau Ivanovičiau, susimildamas,— atsigręžė jis į Tanejevą.— Aš visą vasarą plūkiausi kaip jautis ir išvargau tik vieną simfoniją. O jis, malonėkite pasidžiaugti: ir poemą, ir siuitą, ir religinio turinio koncertą, ir pjesių smuikui, ir romansų, ir tikriausiai dar ką nors bus nuslėpęs...

Simfonija, apie kurią kalbėjo Čaikovskis, buvo šeštoji — Patetinė. Išklausęs „Uolą", Piotras Iljičius tylėdamas ilgai vartė partitūrą:

— Žinai ką, Serioža,— tarė jis,— sausio mėnesį Peterburge du mano simfoniniai. Jeigu patikėtumėte man „Uolą"...

— Patikėčiau?..— Sergejus net pašoko nuo kėdės.— Piotrai Iljičiau!..

— Netriukšmauk! Aš ne dievai žino koks kapelmeisteris...

Svečiai užsisėdėjo iki vidurnakčio. Piotras Iljičius buvo smagus, kupinas vilčių ir užmojų.

Jie atsisveikino, neprièję Arbato, susitarė netrukus vėl susitikti. Čaikovskis dingo tamsoje, kaukšėdamas lazda.

1893 metų spalio pirmosios naktį staiga mirė Nikolajus Zverevas. Šalia jo buvo tik senas virėjas Matvejus ir ekonomė.

— Lik sveikas, brolau! Aš — tiu tiū! — pasakė jis atsitiktinai užėjusiam Kenemanui.

Prieš pat mirtį jis per visą namą rėkė pirmykščiu, dar rūstesniu balsu, kad kas atskleistų užuolaidas, atidarytų langus, duris. O už langų buvo glūdi rudens naktis.

3

Visą spalio šeštąją Kline pūtė vėjas, lingavo pageltusias liepas, nešė dulkes ir gainiojo po aikštę aplinkui cerkvę čežančius lapus.

Nuo kelio buvo gerai matyti pilkas dviaukštis, lentomis apkaltas namas, stūksąs vidury sodo prie užkardos.

Ten buvo svečių.

Atokiau nuo priebučio ir raibų klombų, pievelėje, tarytum draugės, susikibusios rankom, stovėjo trys garbanoti berželiai.

Žvarbaus vėjo draskomi, jie ošė, kaip ir visi kiti medžiai, ir vis dėlto iki jų atskriedavo muzikos garsai, skambantys tenai, už apšalusių langų. Dainavo violončelė, balbatavo pianinas, o paskui pasigirdo besiginčijantys balsai ir kažkieno skardus griausmingas juokas.

Vienuoliktą valandą vėjas nuščiuvo. Ir staiga ėmė snigti — ramiai, smulkiai, be perstojo. Sniegas tykiai gulė ant stogo, žemės, ant šlapių gėlių ir žole apsiklojusių tamsios, šaltos upelės Sestros krantų.

Muzika nutilo. Po kambarius ėmė klaidžioti šviesa. Sužibo du langai antrajame aukšte, įkypi žieminės verandos langučiai. Paskui lempą su apvaliu porceliano gaubtu kažkas prinešė prie pat lango, delnu patrynė aprasojusį stiklą, ir ūmai pasimatė visai pražilusio žmogaus veidas. Jo tamsios akys nemirkčiodamos

žvelgė į juodą naktį už lango, tarytum ko ieškodamos tenai. Snaigės, sutviskusios nuo šviesos spindulių, it baltas kilimėlis dengė langų karnizą.

Palydėjęs svečią, Piotras Iljičius grįžo į svetainę.

Visą dieną — dabar jam taip dažnai būdavo — jį persekiojo mintis, kad jis nepadarė kažko labai svarbaus. Stengdamasis prisiminti, kas būtent nepadaryta, Piotras Iljičius pradėjo vaikštinėti po svetainę. Tarpais jis sustodavo, paliesdavo delnu juodą poliruotą rojalio dangtį. Įsiklausydavo. Štai silpnas, vos ausimi pagaunamas virpesys perbėgo fortepijono stygų arfa. Taip ir yra: greitasis traukinys!

Jis kažkodėl priėjo su lempa prie lango, tarytum pro medžius būtų galėjęs išvysti žiburius.

O išvydo visai ką kita — sniegą. Labai ankstyvą!

Užpūtęs lempą, Piotras Iljičius nuėjo į miegamąjį, nusirengė, žibant silpnai naktinei lemputei, ir atsigulė aukštielninkas, pasikišęs po galva ranką su neužgesintu papirosu. Užsnūdo ir, ūmai krūptelėjęs, atvėrė akis visiškoj tamsoj.

Tyloje suskambo akordai — skaidrūs, tyri, vos vibruojantys. Žalvario spyruoklės skambesiui atliepė stiklinių varpelių džerškėjimas, vario stygos bosas įsipynė į sidabrabalsį kurantų gaudesį.

Tai ant židinio grojo senovinis laikrodis, kurį Piotras Iljičius buvo atsivežęs iš Prahos.

Keista vidurnakčio muzika dar ilgai aidėjo miegančio namo kambariuose.

Ir kai ji galop nutilo, užgeso ir papiroso žiburėlis.

Prie lango, užleisto dryžuotomis violetinėmis portjeromis, stovėjo paprastutis riešutmedžio staliukas. Prie jo buvo parašyta Šeštoji simfonija. Ir šiandien čia tebeguli partitūros juodraščiai, pensnė auksiniais rėmeliais, mėgstama kelioninė rašalinė.

Čia, šiame kambaryje, simfonija pradėjo savo ilgą kelią, kuris niekad nepasibaigs.

Nuo to laiko, kai skamba muzika, dar nė vienas menininkas nėra taip tiesiai, taip drąsiai žvelgęs į akis gyvenimui ir mirčiai.

Tuose kukliuose kambariuose, vienišame name prie Klino užkardos, ji nuskambėjo pirmiausia, tik paskui buvo atlikta viešai. Šitos sienos slepia nutilusios muzikos aidą.

Tamsoje, tarp pievų ir giraičių, tekėjo upelė Sestra. Ir beržai kuždėjosi per naktį, išgąstingai, su gailesčiu žvelgdami į tą mielą langą, pro kurį vos girdimai sklido lėti Prahos kurantų dūžiai.

Likus trim dienom iki „Aleko" premjeros Kijeve, Sergejų gatvėje šūktelėjo pažįstamas balsas. Atsigręžęs pamatė Piotrą Iljičių.

Su šviesiai pilku paltu ir skrybėle, skėčiu rankoje jis išėjo iš krautuvės ir jau buvo besukąs prie laukiančio vežiko, smagus, gyvybingas.

Sergejus jau seniai buvo matęs jį tokį.

Sėdęs į ekipažą, Čaikovskis paklausė:

— Serioža, jūs neatvažiuosit į Peterburgą šešioliktą?

Sergejus papasakojo, jog jis pakviestas į „Aleko" premjerą Kijeve.

— Na štai, matote, Serioža! Mudu dabar jau garsūs kompozitoriai! Visur mus kviečia: jus į Kijevą — operos diriguoti, mane į Peterburgą — simfonijos...

Jis juokdamasis pamojavo ranka.

Sergejus stovėjo ir šypsojosi, nieko nematydamas ir negirdėdamas aplinkui tol, kol arklys ir vežikas dingo už kampo.

Tą dieną, kai reikėjo važiuoti į Kijevą, iš laikraščių jis sužinojo, jog Čaikovskis staiga susirgo. Smulkmenų niekas neskelbė, bet skiltys mirgėjo žiniomis apie cholerą.

Atvažiavęs į Maskvą, dešimtą ryto jis nuskubėjo į konservatoriją pas įrišėją, užlaikiusį „Uolą".

Buvo šalta. Medžiai stovėjo visai nuogi. Pro šalį klapsėjo vežikai. Kiemsargiai į krūvą šlavė per naktį nukritusius lapus. Dar prie Voroncovo rūmų jis pamatė būriuojantis sunerimusius studentus. Jie skaitė laikraštį, plėšdami jį vieni kitiems iš rankų.

— Čaikovskis...— išgirdo jis, ir kažkas nutrūko jo sieloje.

Vėliau nebūtų galėjęs rišliai papasakoti, kaip praleido tą dieną.

Jis važiavo Miasnickajos gatve, pro Raudonuosius vartus kratančiu, tilindžiuojančiu, bildančiu arkliniu tramvajum, abejingo, šiokiadieniško pakeleivių klegesio supamas.

Nė akimirką neatstojo mintis: „Greičiau, greičiau! Šalin iš čia, iš tos Maskvos, kur akys veda — į mišką, į laukus!"

Jis išlipo Sokolnikuose ir neatsigręždamas patraukė laukyme.

Diena buvo be vėjo, apniukusi, nors pilkšvai melsvose debesų gijose tai šen, tai ten prasišviesdavo balzganai mėlyni giedro dangaus lopinėliai. Po kojom šlamėjo lapai, dar nespėję paruduoti. Šalikelėse stovėjo susimąsčiusios pušys. Aplinkui nebuvo nė gyvos dvasios.

Jo gyvenimas, jo buvimas tarp mūsų buvo toks pat amžinas ir pastovus, kaip dienos ir nakties kaita. Ir staiga atsivėrė didžiulė, niekuo neužpildoma tuštuma. „Jūs, Serioža, gimęs po laiminga žvaigžde",— kartą pasakė jis. „Kurgi ji, Piotrai Iljičiau? — nusmelkė Sergejui širdį.— Jūs pats buvote man toji žvaigždė, bet ji užgeso."

Nedrąsiai išlindo ir vėl pasislėpė saulė. Nesmarkus vėjas praūžė viršūnėmis.

Suošė pušys, kartkartėmis oriai sugirgždėdamos.

Įsiklausęs į jų ošimą, Sergejus pirmąsyk išgirdo muzikinę trijų pasikartojančių natų frazę.

„Gailintis praeities, tikint ateitimi, niekada nesitenkinant dabartimi: štai taip ir slenka mano gyvenimas..." „Mano laikas ateityje... tokioje tolimoje ateityje, kad aš jo nesulauksiu."

„Keistas ir nelemtas jūsų charakteris, brangusis Piotrai Iljičiau!"— atsakydavo jam pašnekovai.

Štai vėl tas pats motyvas!..

Ir ūmai Sergejus suprato, kad tai skamba naujas Eleginis trio Didžiojo menininko atminimui, kurį jis pradės rašyti šiandien, tučtuojau.

Tarp medžių kamienų, toliau nuo kelio, kuriuo žingsniavo Sergejus, šmėkštelėjo kažkokia didžiulė pilka paukštė. Jis pradėjo ją vytis.

Miške kvepėjo grybais ir rudens puvenomis.

Jis ėjo. Paukštė lukteldavo jo tarpumišky ir staiga, suplasnojusi sparnais, vėl nulėkdavo.

Ir jam pasirodė, jog tie paukštės skrydžiai taip pat siejasi su pamažu gimstančia muzika, kuri kuo toliau, tuo stipriau skambėjo ta pačia įkyriai persekiojančia *d-moll* tonacija.

Nuo tos dienos pusantro mėnesio gyvenimas jam tartum sustojo.

Visos jo jėgos, mintys, jausmai buvo sutelkti į tą vieną vienintelę giesmę apie draugą, pasitraukusį iš gyvenimo. Jis kankinosi, kartais subraukydavo viską, ką buvo parašęs, ir vėl kibdavo į darbą...

Taip, „jo laikas ateityje".

Tai, kas atsitiko tada naktį, nebuvo menininko kelionės šioje žemėje pabaiga, o tiktai jos pradžia. Visada ir visur Čaikovskis bus tarp mūsų, bus gyvas ir artimas. Ne mirtis, ne „atgrasi duobė", jį bauginusi, jo dalia, bet gyvenimas, nemirtingumas.

Sergejus net nepajuto, kaip atėjo žiema.

O ji vis dėlto atėjo ir šerkšnu pasidabravo laurų vainiką, gėles ir marmurinio angelo sparnus ant kapo Aleksandro Nevskio lavroje.

Septintas skyrius

PRANAŠINGOJI PAUKŠTĖ

1

Maskva. Vozdviženka. Mebliuoti „Amerikos" kambariai.

1893—1894 metų žiema.

Tamsokas, prastos valgyklos dvoku trenkiąs koridorius, susivėlęs liokajus Piotras, dėmėti apmušalai, grafine užsistovėjęs vanduo. Tokioje be pagražinimų aplinkoje buvo lemta gyventi ir kurti visų apleistam, vienišam muzikantui.

Kol rašė savo Eleginį trio, jis nieko aplinkui nematė. Atsitokėjęs pradėjo ieškoti atspirties varganame jį supančiame gyvenime.

Sergejus negėrė ir nelėbavo, bet buvo jaunas ir mėgo papuikuoti bent pora naujų pirštinių. Ir kai aukštas, lieknas, labai išblyškęs, visada rūpestingai nusiskutęs, pražingsniuodavo bendru koridoriumi, visiems sutiktiesiems jis atrodydavo panašus

į ateivį iš kito pasaulio, tarytum į kokį serafimą, kurį tik piktas pokštas arba dangaus kerštas galėjo nutrenkti į apgailėtiną priplėkusią „Ameriką".

Niekas nė nenutuokė, kiek „serafimui" kainavo tas paradinis pasitempimas, tas tariamas „gerbūvis". Niekas nematė jo taip keturių sienų, susigūžusio įdubusiame prairusiame krėsle. Ar maloningam Karlui Gutheiliui galėjo ateiti į galvą, kad už kuklų avansą, kurį jis išrašė jaunajam muzikantui, tučtuojau iš lombardo bus išpirktas Zverevo laikrodis?

Sergejus žinojo, kad panorėjęs beregint galėjo liautis šitaip vegetavęs. Pas Satinus jis būtų buvęs sotus, toji šeima jį sušildytų, priglaustų. Bet jis atkakliai nesidavė šiai pagundai, žinodamas, kad dvilypis gyvenimas tarp saviškių bus šimtą kartų sunkesnis. Ko gero, tik viena Tata Skalon daug ką įskaitė Sergejaus laiškuose, įžvelgė tarp eilučių.

Lapkričio viduryje jis nusiuntė jai dedikuotą romansą pagal Heinės žodžius, daugiau ničnieko nepridurdamas:

Turėjau tėviškę ir aš,—
Graži jinai,
Ir sviro eglė ten, dievaž,
Bet tai sapnai!
Klegėdavo draugų būrys
Kasdien tenai,
Iš meilės alpo man širdis,
Bet tai sapnai!

Vienintelė paguoda tą piktą rūsčią žiemą muzikantui buvo Brangioji.

Asmeninis Lodyženskajos gyvenimas nenusisekė. Jos vyras Piotras Viktorovičius buvo talentingas, geras, taurus žmogus, tačiau beviltiškas, nepataisomas diletantas. Išbandęs daugybę profesijų, jis taip ir liko savo vietos neradęs bastūnas. Ana Aleksandrovna buvo labai vieniša, neturėjo su kuo dalintis nei savo mintimis, nei rūpesčiais, nei negandais. Ji nuolankiai taikstėsi su savo dalia, nes žinojo, kad niekada negalės palikti žmogaus, su kuriuo visam gyvenimui buvo ją susiejusi lemtis. Drovi ir kiek inertiška, ji nebūtų įstengusi ką nors iš pagrindų pakeisti. Dar jaunystėje piktas pašaipus likimas buvo užkirtęs jai visus kelius į laimę.

Ir vis dėlto, atsitiktinai susipažinusi su Sergejum, ji palinko į jį instinktyviai, visa savo karšta veržlia vieniša siela. Vos ne iš pirmo žvilgsnio suprato, kad ir Sergejus vienišas, be globos, be pastogės, kad ji reikalinga jam šiandien, dabar, nors iš anksto žinojo, jog nieko iš tos bičiulystės neišeis. Toji kibirkštėlė buvo abipusė. Praėjo visai nedaug laiko, ir Sergejus ūmai pajuto, jog negali gyventi be jos kambario, be tų pavakarių, sutemų, be mielo sidabrinio balso, be seno jos fortepijono. Kaip tik tada Sergejus ir dedikavo Lodyženskajai savo pirmą ir vienintelį „žiaurų" romansą „O ne, maldauju, neišeik". Jos rūpinimasis Sergejum beveik visada buvo kiek motiniškas. Brangioji niekad neužmiršdavo, jog Sergejui sukako tik dvidešimt, o ji ėjo jau dvidešimt šeštuosius metus.

Brangioji dovanojo Sergejui viską, ką galėjo: širdies šilumą, švelnumą, karštą užuojautą, nuoširdžią draugystę. Prieblandos gaubiamuose jų pokalbiuose nebuvo tik vieno dalyko — vilties.

Ji neklysdama įspėdavo, kas slegia jo širdį, kada jis pavargęs, kada neturi už ką nė papietauti. Čia ji jau būdavo grynakraujė čigonė. Ir veltui mėgindavo išsisukinėti Sergejus.

Sunkiausiomis valandėlėmis Brangiąją neretai paremdavo jos sesuo Nadežda Aleksandrovna, tuomet garsi čigonų dainininkė, šeimoje kažkodėl vadinama Nona. Lodyženskių namuose ji retokai pasirodydavo, bet visada triukšmingai ir netikėtai. Buvo jaunesnė ir gerokai gražesnė už seserį, linksma, smarki, tik ne per didžiausio proto. Pasiautusi Nona dingdavo, ir žiemos sutemos vėl smelkdavosi į erdvų kertinį kambarį, kur pro krosnies dureles blykčiojo rausvi atšvaitai, mezgėsi negarsus pokalbis, retkarčiais suskambėdavo prislopinti fortepijono garsai.

Šitai truko jau treti metai.

Eleginis trio Didžiojo menininko atminimui buvo baigtas gruodžio vidury. Tačiau Goldenveizeriui tik atkalėdžiais pavyko išprašyti rankraštį iš autoriaus. Tą patį vakarą drauge su violončelistu Bukiniku, smuikininku Saradževu jie ėmė repetuoti Trio. Paaiškėjo, jog jį labai sunku groti. Bet ne techniniai sunkumai trukdė muzikantams — tarpais juos kaustė širdgėla.

Į trečią repeticiją atėjo Rachmaninovas ir tylėdamas atsisėdo atokiausiame kampe. Goldenveizeris paprašė jį pagroti su visais, kad paaiškėtų tempai. Muzikantai apstulbo. Ten, kur muzika jiems atrodė kupina širdį veriančio tragizmo, autorius buvo pabrėžtinai santūrus, vos ne ledinis. Jis tarytum demonstratyviai nenorėjo klausytojams rodyti didžiulio širdies skausmo, iš kurio ir gimė ši muzika.

Toks jis buvo visą gyvenimą.

Trio nuskambėjo vėliau, per autorinį koncertą,— jį grojo kiti muzikantai. Kažin ar šis koncertas apskritai būtų įvykęs, jei ne Anatolijus Brandukovas. Jis pasitarė su Pabstu ir pats nuvažiavo pas garsią dainininkę Lavrovskają, neseniai pasitraukusią iš Didžiojo teatro.

Sielvartinga melodija suskambėjo salėje, ir skaudaus, ką tik patirto praradimo jausmas vėl užplūdo čia susirinkusius. Apie tą, kuris taip karštai mylėjo gyvenimą ir ne mažiau karštai nekentė mirties, bylojo įtaigus Brandukovo smuikas.

Antroje dalyje dainininkei ir violončelistui akompanavo pats autorius.

Lavrovskajos balsas jau silpo, bet, jos klausantis, baisu buvo praleisti bent vieną žodį, bent vieną intonaciją.

Oi vargeli oi, pamylėjau aš
Našlaitėlį tą nelaimingąjį...—

pradėjo ji labai tyliai, širdim sušildydama kiekvieną kartėlio pilną žodį.

...Ir vienužei man, vienužėlei čia
Reiks gal nugyvent svetimuos namuos...

Puošni, šventiška salė akimirką kažkur dingo, ir Sergejus net pašiurpo, taip aiškiai išvydęs senas liepas prie pervažos, skendinčias mėnulio šviesoje, ir tiesiai į jį žvelgiančias skvarbias kazokės akis juodomis smailėjančiomis blakstienomis.

Sykį, žiemai baigiantis, atėjęs į Piatnickajos gatvę, jis nerado Brangiosios namie. Per daugelį mėnesių tai buvo pirmas kartas, ir Sergejus iš pradžių net suglumo. Lauke siautė pikta pūga. Kurgi dabar eiti? Pas Satinus? Tanejevą? Brandukovą? Niekam jis nereikalingas... Ką gi, tada namo, į „Ameriką".

Dar niekada jo taip nebaugino tas kambariukas pridvisusio koridoriaus gale.

Dešimtą valandą, taip nieko ir nesugalvojęs, jis vis dar mėgino prie atvėsusio virdulio sušilti atgrubusius pirštus.

Staiga už durų pasigirdo žingsniai, šnabždesys.

— Nevalia pono trukdyti!— pakėlė balsą sargas.

Kažkas neramiai pasibeldė, ir durys atsidarė. Prieš Sergejų išdygo nedidelio ūgio moteriškė su sidabrinės voverės pelerina stačia apykakle ir su skrybėlaite, apvedžiota kailiu. Po vualiu, nusėtu baltais taškučiais, kibirkštis svaidė ir it smala kunkuliavo įžūlios, besijuokiančios akys.

Už nekviestos viešnios pečių stovėjo du palydovai — Slonovas ir Lodyženskis.

Kas gi tai? Na, žinoma, Nona!

Kambarys prisipildė klegesio ir juoko. Nona dvelkė atodrėkiu ir brangiais kvepalais.

— Na, renkis, ir kuo greičiau! Tūnai čia kaip koks apuokas...

— Kur?..

— Sužinosi. Paskubėk! Aš nusisuksiu į langą.

Sergejus neįstengė atsispirti ir tylomis pakluso.

— Šaunuolis!— pasakė Nona, trūktelėjusi kaklaraiščio mazgą. Ir piktai pridūrė: — Ech, visai iš veido išėjęs! Prisitupėsi, sakale, šitoje lindynėje... Petia, užpūsk lempą.

Prie durų žvangėjo trikinkė. Greta plačių rogių lūkuriavo aukštas, nepažįstamas kariškis su akiniais ir apskrita rusva barzdele. Nona pavadino jį kunigaikščiu.

Pro sniego sūkurius šmėkščiojo žiburiai. Jie prašvilpė tiltu.

Vežėjas kilstelėjęs tik suriko, ir trikinkė nuskriejo Jakimankos gatve. Šalinis arklys, užrietęs galvą, prunkšdamas, drabstė kanopomis tyžtantį sniegą. Kalugos gatvė, susivokė Sergejus. Patamsyje jis atpažino ir kampinį Donskojaus vienuolyno bokštą, už jo akligatvį, žemą namą su uždarytomis langinėmis kiemo gilumoje. Durys atsivėrė vos Nonai pabeldus. Prieškambaryje tvoskė kailiniais. Moteris juoda skarele, delnu pridengusi žvakės liepsną, stumtelėjo plačias dvivėres duris.

Kambarys, Sergejui pasirodęs toks didelis, buvo beveik tuščias. Prie vidinės sienelės stovėjo senamadiška sofa, priešais — ovalinis stalas su dviem kandeliabrais. Vidury kambario pus-

račiu buvo išrikiuotos dvi eilės kėdžių. Langus užgožę fikusai. Kampe — didelis, pajuodęs paveikslas, apšviestas rausvos lampados.

Pro galines duris svečių sutikti išėjo aukštas kresnas vyriškis su ilgais batais, šilkiniais marškiniais ir juodu durtiniu. Į jo tankią juodbruvą garbanotą barzdą jau buvo įsivijęs sidabro gijų. Nusilenkęs svečiams, jis priėjo prie Nonos.

Sergejus suprato, jog tai Nikolajus Šiškinas, prisiminė, kaip užpernai pavasarį su triukšminga konservatorijos draugų kompanija jie „Strelnioje" laistė pirmąjį honorarą, gautą už „Aleką".

Nona kilstelėjo nuo veido vualį ir, traukdama nuo pirštų laikines pirštines, dairėsi aplinkui švytinčiomis akimis.

Susėdę prie stalo, jie dirsčiojo į duris.

Netrukus pasirodė du čigonai aksominėmis liemenėmis, nešini gitarom, įkandin jų, viena paskui kitą, tyliais smulkiais žingsniukais sugužėjo čigonės, visos labai kukliomis juodomis sukniomis, tik pečius apsisiautusios spalvingomis kutuotomis skaromis.

Nona atsistojo, ir jos staiga ėmė kuždėtis, šypsotis svečiams. Paskui oriai ir ramiai susėdo ant kėdžių, taisydamosi šiugždančias klostes.

Suskambėjo, sudūzgė derinamos gitarų stygos ir vėl nutilo. Vos Šiškinui kilstelėjus antakį, čigonai užtraukė tradicinę „Pasitiktinę":

Sakyk, ar ne žavinga,
Kai, meilę slėpdama,
Svečius daina sutinka
Čigonų mūs šeima...

Ir pamažu realybė nutolo: snieguota naktis, Maskva, trikinkė. Ilgesingos dainos kartėlis lyg kokie apžavai drumstė sielą, gniaužė kvapą, kiekvienas širdies tvinksnis skaudžiai smelkė krūtinę.

Ant stalo prieš svečius tik šiaip sau buvo padėtas didelis padėklas, ant kurio tviskėjo lėkštelės su riešutais, bokalai ir du buteliai baltojo vyno. Jie taip ir liko neatkimšti. Kas gi, iš tiesų mėgstąs dainą, ims ją maišyti su vynu!

O paskui laikas visai sustojo. Geltona mirganti liepsna virp-

čiojo į gitaros taktą. Kunigaikštis sėdėjo prie stalo krašto, veidą pasirėmęs rankomis: jis buvo išblyškęs.

Sergejus susižavėjęs klausėsi pažįstamo niūraus motyvo. Nona su choru traukė senovišką taboro dainą.

Stojusioje tyloje pasigirdo žemi, dvigubų stiklų prislopinti vienuolyno didžiojo varpo dūžiai. Čigonės atsistojo ir, žegnodamosi priešais paveikslą, ėmė ruoštis į ankstyvąsias mišias.

Takelis palei duris buvo užpustytas.

— Na kaip?— išdidžiai paklausė Nona, paėmusi Sergejų už parankės.

Trikinkė jau vėl žvangėjo prie vartų. Virš galvų, pasidabruoti šerkšno, rymojo beržai svyruokliai.

— Aš eisiu pėsčias,— tarė Sergejus.

— Nekvailiok,— sudraudė Nona, bet, pažvelgusi į jį, viską suprato.— Beje, kaip tau geriau. Tik drožk palei sieną. Nuvešim kunigaikštį ir greitai pavysim tave.

Aušo tykus rytas. Gaudė varpų varis. Bet, kai Sergejus praėjo kampinį bokštą, prieš akis atsivėrė visai kitas reginys.

Pakele driekėsi fabrikų kiemai ir užkaboriai, aplūžusios tvoros, užpustyti malkų sandėliai, pakrypusių lūšnų ir barakų virtinės. Net po sniego patalais šis laužas buvo juodas. Bolavo tik skurdūs, į ragą sušalę skarmalai, kabantys ant virvių. Prie apledėjusių šulinių būriavosi moterys, apsigobusios sudriskusiom skarelėm, riebių suodžių išpaišintais veidais. Jos nesibarė, nesiplūdo, neliežuvavo, tylomis nulydėdavo Sergejų nieko gero nelinkinčiais žvilgsniais.

Prieblandoje rūko juodi kaminai. Švietė grotuoti fabrikų korpusų langai. Priešais Sergejų ėjo ir ėjo žmonės. Nežinia kodėl, jam buvo neapsakomai sunku žiūrėti į jų veidus, akis, nieko nesitikinčias iš naujos dienos.

Prie kampo, palei mūrinę tvorą spygliuota ketera, pirmyn atgal žingsniavo policininkas, standžiai susijuosęs šviesiai pilką milinę. Prie jo kojų tabalavo kardas. Pralenkęs jį, Sergejus pajuto į nugarą įsmeigtas dygias akis.

Ir staiga virš fabriko dykviečių bosu suriaumojo garvežio švilpukas. Peršalusiu gergždžiančiu falcetu jam atsakė antras, trečias...

Šis niūrus, grėsmingas daugiabalsis choras bemat užgožė rytinį vienuolyno varpų dandėjimą.

Gatvė buvo tuščia. Ne, štai dar vienas... Jis įtempė žvilgsnį. Šmėstelėjo studentiška milinė.

— Saša, kur tu! — sušuko Sergejus, apstulbęs iš netikėtumo.

Sutiktasis krūptelėjo, neramiai apsidairė ir, netaręs nė žodžio, dingo pripustytame skersgatvyje.

Sergejus ilgai stovėjo kaip kuolu gavęs per galvą. Jo širdis daužėsi. O gal jam tik pasivaideno?..

Akimirką nutrūko minčių gija, jis nebesigaudė, kur esąs ir kas jam nutikę.

Bet štai toli rūke, užpakaly jo, pasigirdo smagi, kol kas dar akimi neįžiūrimos trikinkės žvangučių sutartinė.

2

1894 metų vasarą Sergejus „už pamokas" pragyveno bajoro Konovalovo dvare Kostromoje.

Kai grįžo, jo kambarys aklino „Amerikos" koridoriaus gale jau buvo užimtas. Jam pasiūlė kitą. Bet jo kaimyno, nusigėrusio aktoriaus, griausmingas knarkimas ir marmėjimas per miegus už plonos sienelės varė Sergejų iš proto.

Mėnesį jis stengėsi nepasiduoti, bet, atėjus spaliui, persikraustė pas Satinus į Arbatą ir tučtuojau sėdo rašyti Čigonų kapričio orkestrui, sumanyto dar pernai.

Pirma, lėtoji dalis, visu garsu jo ausyse suskambėjo tą neužmirštamą su čigonais praleistą naktį Donskojaus vienuolyno kaimynystėje. Antroji, šokinė, gerokai prikamavo.

Sergejus buvo nusiklausęs ją Ivanovkoje, jauname sode. Dainavo trys merginos, renkančios obuolius krituolius. Pasislėpęs už medžio, jis šypsojosi, gėrėdamasis žaismingu valiūkišku motyvu. Merginos, jį pamačiusios, paspruko.

Jo klausa dainą beregint pavertė visai kitonišku, tik labai panašiu deriniu. Jis virpėjo iš džiaugsmo, girdėdamas, kaip tas žaismingas, šmaikštus merginų „žodžiavimasis" it ryški spalvinga gija įsipina, įauga į niaurią, ilgesingą čigoniškos nakties melodiją.

Diena Satinų namuose prasidėdavo anksti.

Pirmosios kildavo mergaitės — Nataša ir Sonia. Rudom uniforminėm suknelėm ir juodom prijuostėm, jos gerdavo iš dube-

nėlių arbatą, dirsčiodamos pro langą. Ant šakų virpėdavo dar nenukritę geltoni lapai.

Paskui jas iškeliaudavo Saša, plevėsuodamas neužsagstyto studentiško švarko skvernais. Gurkšnodamas stiprią arbatą, jis godžiai rydavo akimis laikraštį ir, automatiškai jį įsikišęs į kišenę, skubėdavo į universitetą.

Saša buvo pasikeitęs, kažkas jam buvo pasidarę. Pasitaikydavo, kad vakarais jis, kaip ir anksčiau, plepėdavo, vis prisimindavo savo numylėtinį Benerdakį. Bet pačią pirmąją dieną Saša pasirodė Sergejui panašus į žmogų, be atvangos krečiamą drebulio. Vargu ar čia kuo dėta buvo jurisprudencija, kurią jis studijavo universitete. Saša daug ir uoliai mokėsi. Kai į jo kambarį kas įeidavo nepasibeldęs, jis mikliai užversdavo kažin kokią knygą. Kartą Sergejus netyčia perskaitė jos pavadinimą viršelio nugarėlėje —„Kapitalas".

„Kam gi jam tas „Kapitalas"?..— nusistebėjo ir ketino paklausti, bet paskui užmiršo.

Ne tik knygos — ir krūvos laikraščių — rusiškų ir vokiškų, primargintų raudonu pieštuku, gulėjo ant stalo.

Ruduo padarė dar vieną permainą muzikanto gyvenime. Jis buvo pakviestas į Marijos mergaičių mokyklą dirbti etatiniu dėstytoju. Ši „tarnyba" Sergejui davė apie penkiasdešimt rublių per mėnesį. Tai buvo patikimas, o svarbiausia — pastovus uždarbis.

Paskui Sergejų pas Satinus visai žiemai atvažiavo Liolė Skalon. Ji ėmė kosčioti, ir gydytojai ją iki pavasario išsiuntė iš drėgno Peterburgo. Kai Sergejus skambindavo mansardoje, Liolė su knyga ar rankdarbiu sėdėdavo prie lango, žvelgdama į rūke nugrimzdusius šlapius stogus, varpines ir belapius sodus. Ant jos kelių patikliai murkdavo katinas Jerofejičius. Jam, matyt, patiko gamos.

Sykį per gavėnią Sergejus neturėjo pamokų. Jis nuvedė Liolę į Tretjakovo galeriją. Mažne dvi valandas jie praleido prie Kramskojaus paveikslo. Grįždami, dar nepriėję tilto, jiedu išgirdo nutirpusia krantine kaukšint pasagas. Pro šalį ant sočių širmų žirgų nušuoliavo žandarų kavalerijos būrys.

Prie pat tilto stovėjo du policininkai ir varstė tiriamais žvilgsniais praeivius.

— Kas gi čia dabar?— sunerimo Liolė.

— Nieko. Tučtuojau sužinosim.

Ir jis paklausė po žibintu stoviniavusį rusvaplaukį žmogų drobine prijuoste ir kepėjiška kepure:

— Kas ten dedasi?

Znamenskojėje juodavo minia.

— Kas?! — krautuvininko kiauliškos akutės piktai sužibo.— Kas, mielasis pone?.. Studentai maištauja, bruzda... Kas gi daugiau!

Vėl sukaukšėjo kanopos, per tiltą jojo kazokų patruliai.

— Eime,— ramiai tarė Sergejus, imdamas Liolę už parankės, ir jiedu pasuko į artimiausią skersgatvį.

Saša grįžo vėlai smagus ir piktas. Geriant arbatą, papasakojo, kaip studentai buvo nuėję pas rektorių reikalauti, kad būtų pašalintas vienas iš profesorių retrogradų. Rektorius persigandęs iškvietė policiją. Alma Mater suūžė kaip pajudintas avilys. Vieną kitą suėmė, bet, kaip paprastai, ne tuos.

1895 metų gegužės vidury Satinai ir Skalonai, o drauge su jais ir Sergejus visai vasarai išvažiavo į Ivanovką.

Prieš pat išvažiuojant, Sergejus staiga pajuto, kad jau gana eksperimentuoti, gana bandymų, atėjo metas išsitiesti visu ūgiu. Įvairiausi gyvenimo įspūdžiai, slapčiausi apmąstymai apie žmogaus dalią ėmė lietis į kažkokią vientisą, didžiulę formą. Ir jis suprato, jog tai pagaliau jo Pirmoji simfonija.

Pamažu kaldamiesi pro judrų, gyvą garsų audinį, ryškėjo pagrindinės temos kontūrai. Iš kur ji atsirado, toji tema?

Gal ją įkvėpė vienuolių stichyra, kurią Sergejus išgirdo vieną žiemą po aidinčiais Čudovo vienuolyno skliautais, dar prieš aušrą tenai užsukęs. Kažin! Rachmaninovas visą gyvenimą vengė tiesmukai cituoti folklorą arba apeigų melodijas. Jis panaudodavo tik kai kurias intonacijas, menininko sąmonėje jos suskambėdavo visai kitaip.

Perdirbta jo kūrybinėje laboratorijoje, jo vaizduotėje, tema ilgainiui įgijo visiškai naują prasmę.

Jis skaičiavo dienas ir valandas, kada, ištrūkęs į vienatvę, galės sėsti prie fortepijono, prie natų lakštų. Bet kai pagaliau visa tai Sergejui tapo prieinama, jis suprato, jog laukia jo ne skrydis, ne įkvėpimo audros, bet darbas — milžiniškas, lėtas kruopštus darbas. Prieš pradėdamas kūrybiškai sklaidyti gilius

filosofinių apibendrinimų klodus, jis galbūt turi pats geriau suvokti, apmąstyti pasaulį, kuriame gyvena.

Jis įniko į knygas. Bet iš pradžių jos tik sukėlė dar didesnius prieštaravimus.

Pirmasis toks kūrinys, patekęs jam į rankas, buvo Čechovo „Juodasis vienuolis". Tasai keistas apsakymas jį sukrėtė, suaudrino. Užmerkęs akis, jis išvydo didžiulį juodą dulkių stulpą, vėjo genamą vieškeliu. Medžių ošime jis girdėjo meilikaujamas vienuolio šnekas. O jeigu ir jis, Sergejus, pasidavė apgaulingoms iliuzijoms, atplėšiančioms nuo gyvenimo, jeigu ir jis, kaip Kovrinas, prisiklausęs vylingų kalbų, patikėjo esąs dievo išrinktasis?..

Kai ką apie tai, nors ir nenorom, Sergejus prasitarė Sašai.

— Ne, ne,— nuramino šis.— Veltui nesigraužk. Šitai anaiptol tau negresia — tu visą gyvenimą abejosi savimi, savo muzika, savo talentu... Bet čia... kaip tau paaiškinti... tik viena klausimo pusė. O sakyk, ar „Palatą Nr. 6" tu jau esi skaitęs?

Sergejus niūriai linktelėjo galvą ir pasimuistė, prisiminęs šią apysaką, kuri jam pasirodė pati šiurpiausia visoje rusų literatūroje.

— Nejaugi,— tarė jis,— viso šito nebuvo galima papasakoti kaip nors... kitaip?

— Jokiu būdu ne,— papurtė galvą Saša.— Dar stipriau reikėjo parašyti, kad mudu suprastume... Juk pati istorija, kaip matai, gana banali. Tačiau dėl to ji dar tūkstantį kartų baisesnė.

— O ką tada daryti?..

— Grumtis,— šūktelėjo Saša, kumščiu trenkdamas į delną, ir švelniu balsu pridūrė: — Kiekvienam, žinoma, pagal išgales ir sugebėjimus. Tau duota daug. Savo muzika tu gali įsiskverbti į pačias žmogaus sielos gelmes. O juk reikia, kad kiekvienas nors akimirką pasijustų pats pabuvęs toje palatoje, kad ją kur velniai!.. Juk mes joje gyvename. Na, o juodą darbą jau padarysim mes!

— Kas tie „mes"?

Saša truputį sumišo, paskui nepaprastai švelniai pažvelgė į Sergejų.

— Ech Serioža!..— atsiduso jis ir, papurtęs jį už peties, nuėjo šalin.

Natašą ir Sonią Satinas Sergejus anksčiau vadino savo vaikais. Laiškuose seserims Skalon jis skundėsi, kad vaikai „mažai drumsčia jo senatvę".

Liesutę juodaplaukę Natašą Sergejus vis erzindavo, patyliukais ir graudžiai rypuodamas:

Plona kaip skiedrelė,
Juoda kaip varnelė...

Sonią, kaip ir visi, pravardžiavo „Fofa".

Sergejus ir nepastebėjo, kaip jo sesutės išaugo. Svetimų akyse abi mergaitės buvo labai drovios, tylios, bet tik tuo ir panėšėjo viena į kitą. Šiaip kiekviena jų turėjo savo gyvenimą. Nataša, metams lekiant, nejučiomis ėmė vis gražėti, darėsi panaši į gruzinę, labai mėgo skambinti fortepijonu.

Šviesiaplaukė pilkaakė Sonia iš mažens stačia galva veržėsi į paslaptingą gamtos pasaulį. Jos netraukė nei puošnūs drabužiai, nei šokiai. Vabalai, peteliškės, žiogai, medžiai, gėlės ir varpiniai augalai — štai kas domino Fofą. Didžiausi jos patarėjai ir draugai buvo knygos ir herbarai, na dar muzika, kurią ji, kaip vyresnioji sesuo, nepaprastai mėgo.

Veročka buvo labai atsidėjusi rankdarbiams, daug skaitė, nugrimzdusi į didžiulį krėslą prie lango, atverto į sodą.

Ji iš tolo nusišypsodavo Seriožai, kaip ir anksčiau, buvo linksma, klausydamasi muzikos jaudinosi. Bet, susidūrusi akis į akį su Sergejum, tučtuojau prarasdavo žadą, užsisklęsdavo savy. Per visą vasarą tarp jų buvo užsimezgęs tik vienas vienintelis trumputis pokalbis, bet ir tas pats gana keistokas.

Liepos pradžioje Sergejų nei iš šio, nei iš to paguldė maliarija. Seserys švelniai slaugė ligonį.

Kartą vakarėjant, pažvelgusi į Sergejaus darbo stalą, Veročka išvydo stirtą natų lapų.

— Kas čia?.. Serioža!.. Simfonija *d-moll?* — kilstelėjo ji savo antakį strėlę,— „Skiriu..." Kam? Man?..

Sergejus sutriko.

— Ne,— atsakė užsikirsdamas.— Jums, Brike, aš parašysiu kitą...

— Kitą ..— nusivylusi šyptelėjo ji.— Kada aš jos sulauksiu... Skubėkite, mielas muzike! Mano amžius neilgas.

Rugpjūčio pradžioje Sergejaus dienotvarkė suiro iš pamatų. Jis dirbdavo po dešimt dvylika valandų per dieną, apimtas keisto pašėlusio atkaklumo. Nuo „Aleko" laikų jis dar nebuvo patyręs nieko panašaus.

Naktį pliaupdavo lietus. O jis gulėdavo atviromis akimis, po galva pasikišęs rankas, ir klausydavosi, kaip ošia sodas.

Rugpjūčio trisdešimtąją, kai buvo užbaigta ir simfonijos partitūra, jis tarė sau: „Štai aš ir baigiau!" Bet šie žodžiai buvo kupini ironijos, jis žinojo, kad jo kančios tik prasideda, kad sunkiausia ir baisiausia dar ateityje.

Keista buvo antroji vasara Ivanovkoje!

Įsitraukęs į darbus, Sergejus jos tarytum nė nepastebėjo ir atitoko tik tada, kai ji buvo jau prabėgusi.

Rugsėjo pabaigoje, šaltam vėjui pučiant, šnarant lietui, prie žiburio, jis rašė tik vakar išvažiavusioms seserims Skalon:

„Ką tik perskaičiau Sonios laišką. Anot jos, ir tuščia be jūsų čia, ir tylu, ir keista; bjauri mergiūkštė, negalėjo pasakyti stačiai —„ilgu". O aš galiu atvirai pasakyti, kad be jūsų, brangiosios pusseserės, man nežmoniškai liūdna Ilgu! Be jūsų čia niekas niekam nepavyduliauja, niekas garsiai, per visą kaimą, nežiovauja, niekas taip maloniai, simpatiškai nečirškauja, nesvirpia. Ir šiaipjau čia dabar, kaip ir lauke, rūškana, drėgna ir šalta..."

Vos tik Sergejus grįžo į Maskvą, jį aplankė kažkoks G. P. Langevicas — kamerinės muzikos koncertų impresarijas iš Varšuvos. (Šitaip jis pats ir prisistatė!)

Muzikantui jis pasiūlė lapričio ir gruodžio mėnesiais drauge su įžymia italų smuikininke de Tua pakoncertuoti „Lenkų karalystės" ir Pabaltijo gubernijos miestuose, surengti dvidešimt du koncertus.

Kitą dieną filharmonijoje Sergejus buvo pristatytas miniatiūrinei, maždaug trisdešimties metų moteriškei juodais it var-

nū sparnas plaukais. Ji koketiškai markstėsi, šypsojos ir čiauškėjo siaubingu prancūzišku-itališku žargonu. Juos suvedęs Langevicas apskelbė Sergejui, kad prieš jį — grafienė Marija Feličita (ji dar ir Terezina) de Tua i Franki Vernėj de la Valeta.

Toks ilgas ir spalvingas tituluotos partnerės vardas pribloškė Sergejų, o dar labiau — jos manieros. Bet tiltai jau buvo sudeginti.

Kontrakto sąlygos viliojo Sergejų, žadėjo jam gyvenimą be rūpesčių ištisą žiemą. Be to, Rachmaninovo vardas pagaliau išsiveržtų iš trikampio Maskva—Charkovas—Kijevas į platesnes Rusijos erdves.

Koncertas Lodzėje turnė pradžioje suteikė vilčių. Sergejus turėjo didelį pasisekimą, bet Terezina, ko gero, dar didesnį. Grojo ji, tiesą sakant, ne kažin kaip, jos technika buvo vidutiniška. Užtat akimis ir šypsenomis stačiai kerėjo publiką. Nerimta ji buvo menininkė, nors neabejotinai talentinga. Jos vaipymasis, garso trūkinėjimai grojant aukštas natas, fermatos à la Mazini Sergejui buvo nepakenčiamos. Beje, jis atskleidė dar vieną jos bruožą — nepaprastą šykštumą. Sergejui ji stengėsi apsukti galvą, matyt, būgštaudama, kad jis nepasprūktų. Netolimoje ateityje pasirodė, kad jos būgštavimai buvo gana pagrįsti.

Vis dėlto sandėrio finalas buvo netikėtas visiems, net ir pačiam Sergejui.

Kelionė per Mogiliovą, kratantis per duobes ir balas, buvo lašas, perpildęs taurę. Po antro koncerto Mogiliove, pasinaudojęs dingstimi, jog žadėtu laiku negavo honoraro, Sergejus nutraukė kontraktą, susidėjo daiktus ir išvažiavo į Maskvą.

Grįžęs jautėsi nepatogiai. Buvo gaila Langevico, kurį jis įklampino. Kita vertus, jis kaip koks vaikėzas džiaugėsi vėl atgauta laisve.

Ilgainiui viskas pasimiršo, tik vienas, lyg ir dėmesio nevertas epizodas vis iškildavo muzikanto atminty. Pakeliui į Mogiliovą, tvankioje, į šalis tabaluojančioje karietoje, susisupusi į lūšies kailinius Terezina drebėjo iš šalčio ir baimės.

— O madona! — murmėjo ji žegnodamasi.

Staiga išmaknoto kelio dešinėje, už miško, pasirodė pašvaistė, nurausvinusi žemai plaukiančius debesis.

— Kas ten dega?— paklausė Sergejus vežėją.

— Pono Mazurkevičiaus ekonomija,— išpoškino dilba avikailių skranda, sėdėjęs ant pasostės.

Ir Sergejus ūmai pamatė, kaip piktas džiaugsmas akimirką švystelėjo kumpanosiame vežėjo veide, apžėlusiame rusvais šeriais.

Jau ne pirmą kartą Sergejui dingtelėjo, kad Kaščejaus karalystės požemiuose, ko gero, verda savas, visai kitoniškas gyvenimas, ne kiekvienai akiai prieinamas, bet turintis gilią ir galbūt šiurpią prasmę.

3

Sergejus Tanejevas ilgai žingsniavo po kambarį tylėdamas.

— Kodėl gi neparodėte anksčiau, Serioža? Parodyti čia, žinoma, yra ką, bet...

Ir staiga jis prabilo plonu, verksmingu balsu, tarsi kam nors skųsdamasis:

— Tos melodijos glebios, vangios, bespalvės... Nieko iš jų nepadarysi! Tačiau... tai nereiškia, kad jūs būtumėte teisingai padaręs, nuslėpdamas simfoniją! — kone griežtai užbaigė jis.

Sergejus ir pats žinojo: ne viską iki galo jam pavyko išsakyti simfonijoje.

Kovo mėnesį Saša Satinas ūmai pradėjo spjaudyti krauju — tai buvo netikėta tik artimiesiems. Jis pats niekad negailėjo savęs ir ramiai laukė, kada išmuš jo valanda. Gulėdamas aukštielninkas Sklifosovskio klinikoje, karštligės dėmių išmargintais skruostais, jis dar bandė pašnibždom juokauti — norėjo išblaškyti motiną. Šypsodamasis žvelgė į purpurinių rožių puokštę, kurią jam atnešė nešneki, labai drovi mergina — kursantė juoda skrybėlaite su vualiu. Saša, matyt, vienas ir žinojo, kas ji, bet, paklaustas artimųjų, nutylėjo.

Kad ir kaip būtų keista, po mėnesio jis atsikėlė. Rožių gavo dar ne sykį. Nors gydytojai ir murmėjo, bet jis neleisdavo jų išnešti iš palatos. Balandžio mėnesį, gydytojams liepus, Saša buvo išvežtas į Tirolį.

Anksčiau negu visada pabudusia upe plaukė lytys Pro ūkanas švietė saulė, tekančiame vandenyje atsispindėjo raudoni Kremliaus bokštai.

Maskva rengėsi jauno caro karūnavimui.

Dar prieš dvi savaites iš visų Rusijos kampelių buvo etapu suvarytos minios valstiečių „caro vienybei su liaudimi" pademonstruoti.

Gatvės ir aikštės it per kokią mugę stebino neapsakomu kostiumų, sermėgų, sarafanų margumynu, ūžė klegėjo visokiausiomis tarmėmis Įbauginti, sutrikę žmonės tartum po skruzdėlyną klaidžiojo po didžiulį miestą, kuriame kiemsargiai ir komendanto sutelkti būriai mėgino sudaryti švaros ir tvarkos įspūdį. Nusiplūkę, nuo kojų nusivarę mužikai ir jų bobos sėdo čia pat ant žemės bulvaruose ir skveruose („Vis žolelė žalia, o ne prakeikti akmenys!"). Tačiau juos bemat pakeldavo nuo žemės įtūžusi policija, trypdama kojomis ir visaip juos plūsdama.

Galop įgąsdinti caro svečiai bėgdavo, kur akys veda, nebesižinodami žegnojosi, lankstėsi Kazanės stočiai ir Rumiancevo muziejui, turgui ir miesto dūmai.

Šiaipjau Sergejus vengdavo žmonių O dabar jis valandų valandas klajodavo po tą margą, įvairiakalbę šurmuliuojančią minią,— klausėsi, įtempęs ausis, žvalgėsi, išpūtęs akis. Čia juk ne šiaip sau minia! Čia buvo visa Rusija. Tarytum į kaimo šventę išsipustę žmonės, tegu ir ne savo valia atvažiavę, buvo atsinešę bekraščių laukų, miško tankmės, tarp žalių kalvų mėlynuojančių upių ir ežerų, drėgnos žemės ir stepių gėlių kvapą.

Bet štai prasidėjo!

Patrankų griausmas sudrebino žemę. Nuo ryto iki vakaro, keldami apdujimą ir kvaitulį, visose pirmosios Rusijos sostinės cerkvėse skambėjo gaudė varpai, girgždėjo paauksuotos karietos, iš Granovitajos palatos išriedėjusios į dienos šviesą, po Archangelų soboro skliautais „Ilgiausių metų" plėšė į žvėris panašūs diakonai, tamsaus raudonio išmušti nuo riksmo ir nuo įsitempimo, kas sau, pakrikai trenkė kariniai orkestrai, ant namų langų ir karnizų smilko iliuminacijai skirtos aliejinės spingsulės, su triukšmu, žerdamos avietinę ir žalią ugnį, spro-

ginėjo danguje raketos, it paklaikusi po miestą švaistėsi policija.

Praėjo dvi dienos, prasidėjo trečia.

Miesto pakrašty, Chodynės lauke, viskas buvo parengta caro ir liaudies broliavimuisi, linksmybėms: stirksojo greitosiomis iš lentų sukaltos tribūnos liaudžiai, apkaišytos trispalvėmis vėliavomis, stovėjo dar naktį atgabentos vyno ir alaus statinės, vežimai su caro dovanom, emaliuotais, ereliu papuoštais puodeliais, pilnais saldumynų.

Apie vidurdienį sustiprėjo vėjas. Dingo saulė. Šiaurinis dangaus pakraštys pritvinko grėsmingo tamsaus švininio mėlio.

Sergejų visą dieną kamavo keistas nerimas. Iš rankų krito darbas, net koktu buvo prisiliesti prie fortepijono.

Penktą valandą tolumoje, už namų, staiga kažkas kurčiai sudundėjo, sutrinko. Griaustinis? Ne tik griaustinis, dar kažkas kita!..

Staigiai stumtelėjęs, jis atidarė langelį. Viesulas plėšė rėmą, nešė virš miesto gelsvai rusvus debesis smėlio.

Jie kilo vis aukštyn ir aukštyn, viršum stogų, užgoždami gūdų, niaurų prapliupusios audros juodumą. Iš tolo atsklido neaiškus, vos girdimas lalesys. Baisiausiai bildėdamos, Arbatu nudardėjo ugniagesių statinės. „Visi į vietas!"— riktelėjo kažkas gatvėj. Paskui gaisrininkus nušuoliavo raitų policininkų būrys, paskui jį tekini pasileido karininko vadovaujami kareiviai. Kambariuose pasidarė visiškai tamsu.

Staiga prieškambaryje pasigirdo kažkieno verksmas, išgąstingi balsai. Tai buvo Marina, paplūdusi ašarom.

— Dieve mano! — neatgaudama dvasios, raudojo ji.— Visi žuvo... Ten, Chodynėje... Viskas sugriuvo... prispaudė senus ir mažus.

Labai vėlai, lauke įsisiautėjus liūčiai, grįžo daktaras Grauermanas, buvęs Sašos auklėtojas, nuo seno gyvenantis pas Satinus ir per tai jau tapęs šeimos nariu. Vanduo sroveno nuo juodos jo skrybėlės kraštų.

— Baigta! — suriko jis plonu verksmingu balseliu, virš galvos iškėlęs suglaustą skėtį.— Viskas baigta! Prisižaidė! Tai bent karūnavimas! Dabar jau viskas... Atminsite mano žodžius: daugiau jokių karūnavimų Rusijoje nebebus. Tas paskutinis.

Nebus!.. Man protas susimaišė. Kodėl aš čia?.. Bėgu... Važiuoju į Obuchovką. Ten tūkstančiai lavonų, suluošintų žmonių, šimtai vežimų gabena juos... Visa Maskva paplūdusi krauju... Šito kraujo praliejimo niekas nepamirš, nedovanos..

Jis nutilo ir užsidengė rankomis veidą. Skėtis nuriedėjo per grindis.

— Saša! Saša! — sušnibždėjo daktaras.— Kokia laimė, kad jo nėra Maskvoje!..

Visą naktį į mansardos stogą barbeno lietus, ūkė vėjas. Tame ūksme Sergejus, rodos, girdėjo čia rūstų minios murmėjimą, čia širdį draskantį gailų verksmą.

„Kas gi tai? — svarstė jis, plačiai atvertas akis įsmeigęs į lubas.— Kvailumas ar piktadarystė?.."

Prabėgo savaitė. Buvo išvežiotos lūženos, supilti brolių kapai, geltonu smėliu užbarstyti nekalto kraujo pėdsakai, apverkti žuvusieji. O likusieji gyvi skubiai išsiųsti namo. Prisidengęs nakties tamsa, iš Maskvos slapčiom paspruko caras. Ir miestas, nuo pečių tarytum baisų sapną nusibloškęs kruvinosios šventės prisiminimų naštą, vėl grįžo į kasdienybę.

1896 metų gegužės pabaigoje, Lysikovų pakviestas, Sergejus išvyko savaitei į Lebediną.

Ir kone sulig pirmu ratų apsisukimu muzikanto siela sunerimo. Niekas pasauly nepraeina be pėdsakų!

Simfonija, sumanyta prieš metus ir, kaip jam rodės, jau kone išblukusi iš atminties, netikėtai vėl atgijo ir sutvisko neregėta šviesa.

Dar tada, pirmųjų ieškojimų ir blaškymosi, dvejonių dienomis, kai pats laikė savo kūrinį tik bandymu naujai atskleisti amžiną žmogaus galynėjimąsi su likimu, jis suvokė, kad už šitos temos slypi kita, prasmingesnė ir svarbesnė.

Jau daugiau kaip pusė šimtmečio stengiamasi iššifruoti simfonijos programą, išsiaiškinti jos sumanymo esmę.

Ir pati simfonija, ir jos dedikacija „A. L.", ir epigrafas teikia daug peno apmąstymams ir spėlionėms.

Lengviausia būtų pasiduoti tokiai pagundai — pagrindinės partijos niūriame, rūsčiame „vienuoliškame" motyve įžiūrėti

„dieviškojo gailestingumo" temą, o trapioje ir liūdnoje rytietiškoje melodijoje — grakštų moterišką portretą tos, kuriai dedikuotas kūrinys.

Daugeliui atrodė, kad ši simfonija — tai tik naujas žingsnis keliu, kurį nurodė Čaikovskis, didžiuosiuose savo kūriniuose su nepranokstama jėga ir įtaiga išreiškęs amžininko veržimąsi į šviesą ir laimę. Tačiau tokia išvada būtų tik pusė tiesos. Rachmaninovo simfonijos tragiško konflikto ištakos turbūt yra kur kas gilesnės. Palaipsniui kaistančioje naujo amžiaus slenkstį pasiekusios epochos atmosferoje likimo mįslei reikėjo visiškai naujo sprendimo.

Žmogaus lemties tema čia glaudžiai susipynusi su tėvynės ir liaudies dalios tema.

Ar tik ne todėl Rachmaninovo simfonijos sandara iš esmės epiška ir artima Borodino simfoninėms drobėms? Pirmoji dalis auga plečiasi tarytum audra stepėje, tarytum pašvaistė, sodriu raudoniu nudažiusi sidabrinius ašuotės kuokštus.

Pirmosios simfonijos muzikoje pirmąsyk ir visam laikui neatsiejamai susipynė abi pagrindinės kryptys, kuriomis vystėsi rusų muzikos menas ir kurioms atstovavo „Galingojo sambūrio" kompozitorių kūryba ir Maskvos mokykla.

Dar tada, pirmųjų ieškojimų ir dvejonių dienomis, Sergejus manė, jog pagrindinė simfonijos tema siejasi su kažkokiais žodžiais. Jis aptiko juos iš netyčių, atskleidęs titulinį „Anos Kareninos" puslapį. Jo širdis suvirpėjo. Štai jie:

„M a n o y r a k e r š t a s, i r a š a t s i l y g i n s i u."

Ir vis dėlto kompozitoriui nepavyko galutinai įgyvendinti sumanymo. Už natų eilučių jam neretai sutavaruodavo kažkieno rimtas, didingas ir, net keista, toks pažįstamas paveikslas.

Ankstyvą tų metų pavasarį, vaikštinėdamas po Tretjakovo galerijos sales, Sergejus sustojo prieš V. Vasnecovo paveikslą „Gamajun — pranašingoji paukštė". Ne vienam menininkui buvo sugildęs širdį šis keistas paveikslas. Po trejų metų dramatiškomis eilėmis apie jį prabils jaunasis Aleksandras Blokas:

Jos siela siaubo apimta,
Bet veidas meile spinduliuoja.
Ir gryną tiesą visada
Kraujuojanti burna byloja.[1]

Įsižiūrėjęs į nuostabų, skausmingą paukštės veidą, Rachmaninovas galvojo, jog mainūs šios paukštės bruožai, matyt, jį persekiojo visą gyvenimą ir visur: ir drėgname Ilmenio paežerės smėlyne, ir tvankiame, žmonių prisikimšusiame vagone, ir Maskvos užkaboriuose prie pat Donskojaus vienuolyno sienų. Ir staiga muzikantui dingtelėjo, kad galbūt ji, Rusija, o ne biblinis Jehova turi teisę tam „kerštui" už marias ašarų, už pralieto kraujo upes, ir anksčiau ar vėliau ji atseikės už galybę neatlygintų skriaudų.

Liepos gale atėjo nevilties kupinas laiškas iš Tirolio. Labai blogai jautėsi Saša ir prašė, kad šeima atsiimtų namo. Rugpjūčio šeštą Varvara Arkadjevna su vyru išvyko jo parsivežti. O po mėnesio permirkęs, purvais apdrėbtas raitelis atskraidino iš stoties telegramą, adresuotą Natašai. Tą pačią dieną Nataša, Sonia ir Sergejus skubiai išvažiavo į Maskvą, bet pavėlavo.

Saša gulėjo karste, ramus, su slėpininga šypsena veide. Atsaką į šią šypseną, peržengęs slenkstį, Sergejus išvydo veide merginos juoda suknele ir skrybėlaite — ji vienut viena stovėjo galvūgalyje. Kambaryje tuo metu daugiau nieko nebuvo. Ašarotomis akimis, pridengtomis ilgų blakstienų, žiūrėjo ji į Sašą. Sergejus net nustėro prie slenksčio. Išgirdusi žingsnius, ji tylomis padėjo gėles ir pasuko durų link.

Sunku buvo patikėti tuo, kas atsitiko. Kambariuose, rodos, dar tebeskambėjo jo balsas, nesutramdomas juokas...

Rytojaus dieną visi išvažiavo į Ivanovką laidoti Sašos.

Vėjas plaikstė geltoną vaško žvakių liepsną, beveik neregimą šviečiant saulei.

Sergejus stovėjo be kepurės, apkabinęs nepaguodžiamai įsiraudojusią Sonią.

Ir gedulo giesmė, kurią, čerškindamas smilkytuvą, trūkinėjančiu balsu sugiedojo kaimo popas prie ką tik supilto Sašos kapo, skendinčio gėlėse, drauge su lengvu melsvu dūmeliu nu-

---

[1] Vertė A. Baltakis.

plaukė į laukus, nusinešdamas ir jo pyktį, jo viltis ir tikėjimą, kad šviesa vis tiek nugalės tamsą.

Saulėta padange, vos girdimai klykdamos, į pietus voromis traukė gervės.

Sergejus lydėjo jas liūdnu, ilgesingu žvilgsniu, lydėjo tol, kol jos dingo tolumoje.

5

Sergejus Ivanovičius dar vasarą pradėjo susirašinėti su Beliajevu, siūlydamas į „Rusų simfoninių koncertų" programas įtraukti ir Rachmaninovo simfonijas.

Mitrofanas Beliajevas rusų „mecenatų" plejadoje buvo itin įdomi figūra. Talentingas diletantas jaunystėje žavėjosi Glinkos muzika, paskui suartėjo su iširusio „Galingojo sambūrio" kompozitoriais ir Leipcige įsteigė rusų natų leidyklą, o Peterburge — ėmė rengti simfoninius koncertus.

Visą milžinišką savo palikimą jis užrašė „Kuratorių tarybai rusų kompozitoriams ir muzikantams remti". Kai reikėdavo atrinkti kūrinius, jis besąlygiškai pasikliaudavo Glazunovo skoniu.

Piteryje Rachmaninovo partitūra iš pradžių susilaukė ne visai palankaus įvertinimo.

Bet Sergejus Ivanovičius buvo atkaklus.

Jis pageidavo, kad komitetas pernelyg griežtai nesmerktų „harmoninių įmantrybių, pasitaikančių šiame neabejotinai talentingame kūrinyje. Šitaip likimo apdovanotas žmogus, kaip kad Rachmaninovas, veikiau ras tikrąjį kelią, jei girdės savo kūrinius. Jų trūkumai būdingi ir visai šiuolaikinei mūsų muzikai, o tų įmantrybių vaikymasis atleistinas jaunam kompozitoriui."

Nors, kaip jis rašo, Rachmaninovas ir pasirodė jam per daug pasitikintis savimi, šitai galbūt ir buvo tikro, neeilinio savo talento ženklas. „O jeigu tasai talentas kol kas dar ne visai išryškėjęs dabartiniuose jo kūriniuose, mano tvirčiausiu įsitikinimu, jis netrukus atsiskleis vėlesniuose. Ir šiaipjau į Rachmaninovą aš dedu labai dideles viltis."

1896—1897 metų žiema buvo kupina nerimo, Sergejus skurdo.

Vienintelis jo pragyvenimo šaltinis buvo inspektoriaus pareigos Marijos mokykloje. Kad ir labai nemėgdamas pedagogikos, jis ilgainiui apsiprato su darbu ir net prisirišo prie vargšių našlaičių, kurios su virpuliu ir džiaugsmu laukdavo jo ateinant.

Sergejus rašė, jog tas „nuolatinis skurdas jam, viena vertus, naudingas, nes priverčia uoliai dirbti", bet, kita vertus, menkina muzikanto skonį. Nuo spalio mėnesio jis parašė šešis chorus vaikams, šešias pjeses fortepijonui ir dvylika romansų.

Tarp šitų „vertelgiškų" romansų buvo tikrų meno kūrinių. „Salelę" pagal Šelio žodžius jis, matyt, neatsitiktinai paskyrė Soniai Satinai. Giedras, apmąstymams nuteikiantis gamtos paveikslas buvo artimas jos sielai.

Visai kitaip skambėjo „Pavasario vandenys" pagal Tiutčevo žodžius. Šis romansas, dedikuotas A. Ornatskajai, po dešimties metų virto kone Rusijos „visuomeninio pabudimo" simboliu.

Iki šiol dar tebėra neįspėta, kaip vidury rūsčios, nerimastingos žiemos ūmai ištryško toks įkvėpimo, audringo džiaugsmo šaltinis.

Pavasaris! Pavasaris!
O mes — pavasario šaukliai,
Pirmi išbėgę pro duris...

Paskutinysis, dvyliktasis, romansas „Jau metas!" — pagal anuomet populiarų Nadsono tekstą. Pats Nadsono „pranašo" paveikslas Sergejui atrodė išgalvotas ir teatrališkas. Bet eilėraščio melodikoje jis išgirdo maištingą sielvarto, pykčio, nepasitenkinimo motyvą.

Kvietimas „Jau metas!" skambėjo jam kaip pavojų skelbiančio varpo dūžiai.

„Visa liūdesio ir meilės galia" muzika šaukė, ragino pabusti, suprasti, pajusti, jog jau nebegalima ramiai gyventi pasaulyje, kur „sąmonė blausiasi, gėdos nebėr, miega sąžinė..."

Lava tik paviršiais atrodo šalta ir sustingusi. Tai šen, tai ten kyščioja liepsnos liežuviai, dega ponų Mazurkevičių dvarai, viršum juodų dykviečių, fabrikų kiemų susitvenkę juodi baisios neapykantos debesys. Ir ji, lava, ima srūti prieš valią tų, kurie nori ją pakreipti į geidžiamą pusę, ir prieš valią tų,

kurie nenori nieko nei matyti, nei girdėti. Saša buvo neabejotinai teisus: menininkas negali būti aklas ir kurčias tam, kas dedasi aplinkui, negali gyventi atitrūkęs nuo savo laiko, nuo savo kartos.

Jo amžininkai, jauni šiuolaikiniai žmonės, buvo jau kažkuo nepanašūs į savo vyresniuosius devintojo dešimtmečio brolius, kurie po nelemtos kovo pirmosios gyveno prispausti sunkios geležinės letenos. Ne šalintis jų reikia, bet eiti drauge su jais, pasistengti suprasti jų siekius, žadinti jų savimonę, sąžinę.

Sergejaus Rachmaninovo muzika niekad neviliojo į nerealų transcedentinį pasaulį. Visa, apie ką ji pasakoja, vyksta žemėje — rusų žemėje, jos gamtoje, ruso sieloje. Ir kompozitorius tikėjo, kad taip bus visada, kol jis gyvas.

Gruodžio mėnesį pagal ankstesnius apmatus Sergejus parašė šešis „muzikinius momentus" fortepijonui.

Nuo jaunystės ciklų juos skiria ištisa praraja.

„Muzikinių momentų" puslapiai buvo kupini dainingo, grynai rachmaninoviško maištingumo, juose jau grumėjo tie pykčio, nepasitenkinimo, kovos motyvai, kurie vėliau galingai skambės preliuduose, etiuduose ir fortepijoninėse sonatose.

Pagaliau paaiškėjo koncerto data. Rachmaninovo simfonija bus atlikta 1897 metų kovo penkioliktąją. Norėdamas dalyvauti pirmosiose repeticijose, Sergejus turėjo išvažiuoti į Peterburgą ne vėliau kaip kovo aštuntą.

Baigiantis vasariui, ore padvelkė tižiu tirpstančiu sniegu. Parlėkė varnėnai ir, triukšmingai vaikydami kuosas, kurdinosi medžiuose prie Ivano Karžygio cerkvės. Lašnojo nuo stogų.

Varvara Arkadjevna buvo įpratusi būti autoritetas ir savo namuose, ir šeimoje. Bet kai sykį, vakare geriant arbatą, tarsi drobė išbalusi Nataša pareiškė drauge su Sergejumi važiuojanti į Peterburgą, pas Skalonus, ji neįstengė tam pasipriešinti.

Pasvarsčiusi numojo ranka:

— Darykit, kaip norit!

Traukiniui pajudėjus, Sergejus pamatė vienišą moterį, stovinčią tolėliau, šešėlyje po pastoge. Tik kai ji pakėlė ranką, vogčia žegnodama, jam dingtelėjo, jog tai Brangioji.

Sutemo. Ūsuotas palydovas uždegė žibintus — storas rūkštančias stearino žvakes. Prieblandoje už lango virš tirpstančio sniego sukosi būriai paukščių.

Staiga Nataša tylėdama palietė jo rankovę. Sergejus šyptelėjo — suprato, kad ji mato jį kiaurai ir švelnia seseriška glamone nori sugrąžinti pasitikėjimą savimi šią sunkią valandą. Tačiau tuomet jam nė nedingtelėjo, kad su šia trapia mergaite atkakliomis tamsiai pilkomis akimis kada nors jis dalinsis ilgo bendro gyvenimo rūpesčiais, vargais ir kad toji dar labai liauna paauglės ranka bus toks tvirtas jo ramstis iki paskutinio atodūsio.

Paskui ji užsnūdo, susirietusi į kamuoliuką ant kieto trumpo suolo, aptraukto pilka gelumbe.

O Sergejus beveik visą naktį rūkė prie aprasojusio lango.

Taip, viskas pastatyta ant kortos!

Iš kalbų konservatorijoje jis suprato, kad į jo simfoniją Maskvoje dedamos didelės viltys.

Dar daugiau: likus savaitei iki išvykimo, Gutheilis, sutikęs jį gatvėje, pareiškė perkąs simfoniją ir liepė kontoroje jam išmokėti penkis šimtus rublių. Tai, žinoma, buvo pačiu laiku.

Bet jeigu...

Dar praeitą rudenį, grįžęs iš Peterburgo, Brandukovas papasakojo Sergejui, kad nauja A. Čechovo pjesė „Žuvėdra", spalio septynioliktąją parodyta Aleksandro teatre, nesusilaukė pasisekimo. Sergejų tada labai sujaudino bičiulio muzikanto pasakojimas. Mintis apie „Žuvėdros" nesėkmę vėl atėjo jam į galvą.

Jis stipriai užmerkė akis.

6

Sergejus suprato, jog šitai labai paika, ir vis dėlto erdviuose vestibiuliuose, nukabinėtuose carų portretais, prieš pirmąją repeticiją jis vylėsi rasti bent kiek šventiškos nuotaikos.

Deja, išvydo tik pilkus, užmiegotus, abejingus muzikantų amatininkų veidus, užuodė įsisenėjusios drėgmės ir sudūlėjusio popieriaus kvapą.

Jis ilgai vaikščiojo, kol pagaliau rado Glazunovą. Šis, jau pradėjęs truputį pilnėti, buvo susirūpinęs. Raitydamas savo chanišką ūsą, jis išsiblaškęs atsakinėjo į klausimus.

O patys pirmieji orkestro garsai — triukšmingas nedarnus unisonas — Sergejų stačiai pribloškė. Nejaugi tai parašė jis?! Partijos neišmoktos, nėra ritmo, šuoliai, netikėtos duobės... Visa tai jam pasirodė taip keista ir nesuprantama, jog jis išsyk prarado žadą ir beveik ničnieko negalėjo atsakyti į dirigento klausimus. Ką čia padės pastabos! Viskas taip baisu, siaubinga. Jam net ausyse spengė.

Vakare pas Skalonus Sergejus atkuto, kvatojo, pasakojo visokius niekus, improvizavo fortepijonu variacijas „Džiūgauk, Izaijau" tema. Nataša žiūrėjo į jį nepatikliomis akimis. Ar toji linksmybė ne apsimestinė, ar tai ne bravūra prieš žūtbūtinį mūšį?

Generalinė repeticija turėjo įvykti tryliktą dieną. Salėje buvo drėgna ir gana tamsu. Tik du sietynai degė virš estrados.

Glazunovas, nepaslankus ir abejingas, įsistebeilijęs į partitūrą, nepakeldamas akių į orkestrą, mosavo lazdele be jokio įkvėpimo. Rodės, jam visai nerūpi, ar styginiai, pučiamieji ir mušamieji seka jo mostus, ar neseka.

Per trumpas pauzes, užmiršęs „korifėjus", žvelgusius iš pustamsės salės, Sergejus keletą kartų buvo priėjęs prie dirigento.

— Man rodos, orkestras paprasčiausiai nemoka partijų, Aleksandrai Konstantinovičiau! — slopindamas pyktį, kalbėjo jis.

— Aš manau, kad viskas bus gerai,— ramiai atsakinėjo Glazunovas.

Ir štai išaušo toji diena.

Rytą pro skystą rūką prasimušė saulė ir nuauksino Isakijaus kupolą, uždegė Admiraliteto adatą. Ir gatvėmis nuplasnojo dar nedrąsios, neryžtingos šypsenos šešėlis. Tai buvo pavasaris, bet kažkoks keistas, tarytum netikras... Ko jam trūko, sunku buvo suprasti. Jis šypsojosi, bet žmonėms į akis žvelgė šaltai, atšiauriai.

Kaip buvo sutarta, Sergejus atėjo pas Skalonus pietų. Jis buvo išblyškęs, bet išoriškai ramus.

Vakarop ėmė dribti šlapias sniegas. Aikštė priešais filharmoniją pasidarė balta. Dideli kąsniai sukosi apie neseniai atsiradusias elektros lempas. Jos skleidė ryškią, vos mirgančią melsvą šviesą.

Sujudimas buvo seniai regėtas. Prie durų voromis važiavo ir vėl suko atgal rogės ir karietos.

Iš už kolonos jis puikiai matė pirmąsias parterio eiles. Štai jie, jo teisėjai!

Jau blykčioja Rimskio-Korsakovo akiniai, boluoja brolių Stasovų barzdos. Visi buriasi apie Mitrofaną Beliajevą; štai garbanota Napravniko galva, tabaluojanti ant plono kaklo. O tasai pusamžis blondinas su nedidele barzdžiuke, akiniais ir inžinerinės kariuomenės pulkininko uniforma turbūt Cezaris Kiuji. Viešpatie, kodėl jų šitiek daug!..

O štai visai netoli, trečiojoje eilėje, generolas Skalonas su trimis dukterimis. Brikė sėdi dešinėje, prakaulius pečius apsigobusi nauja balta kailine pelerina.

Salė greitai prisipildė. Šilkai, kailiai, epoletai...

Visa Peterburgo diduomenė! Tik paskutiniosiose eilėse ir balkone tai šen, tai ten šmėkščiojo laiko nutriušinti, juostele apkraštuoti barzdotų inteligentiškų seniokų surdutai ir studentų palaidinės po atsegiotais švarkais.

Koncerto pradžioje buvo atlikta Glazunovo Šeštoji simfonija.

Koks orkestras! Nė kiek nepavydėdamas, Sergejus džiaugėsi svetima laime ir pasisekimu. Jau vien už tai, kad toje įmigusioje Kaščejaus viešpatijoje, nejautrių, apkiautusių sielų viešpatijoje atsiranda žmogus, kuris, pats išgirdęs, padovanojo kitiems tokį džiaugsmą, už tai jam viską galima atleisti.

Pertraukos metu Sergejus nuėjo aplankyti seserų. Atėjo ir Slonovas su Jurijum Sachnovskiu. Sergejus buvo ramus, juokavo.

Toli parteryje jis pamatė Tanejevą.

Pasigirdo skambutis. Veročka išbalo.

— Brike,— švelniai tarė jis,— argi verta šitaip jaudintis! Kad ir kaip nenusisektų simfonija, ji vis tiek sykį baigsis! Vadinasi, viskas gerai.

Jis prisiminė, kad labai norėjo rūkyti, ir greit pasuko prie durų, palikdamas paneles Slonovo ir Sachnovskio globai.

Jis ėjo priešais žmonių srautą, pamažu plaukiantį į salę.

Sučerškė antras skambutis, ir Sergejus, taip ir neatvožęs portsigaro, grįžo į salę.

Ir staiga...

Sergejus net ne išsyk suprato, iš kur tas surūdijusių gelžgalių žvangėjimas, tos sunkiasvorės oktavos.

„Negali būti!"— sumurmėjo jis. Visa, ką jis girdėjo per repeticijas, buvo šimtą kartų geriau už tą košmarą. O tempas... Kai orkestras ne laiku pradėjo lakią sonatinio *allegro* temą, Sergejus suprato, kad viskas baigta. Jis nepajuto, kaip atsidūrė ant sraigtinių laiptų, vedančių į galeriją. Ten, ant ledinių pakopų, jis prasėdėjo kone iki pat koncerto pabaigos, gūždamasis nuo nepakenčiamo skausmo, kartkartėm delnais užsidengdamas ausis, kad negirdėtų kakofonijos, draskančios klausą.

Deja, jis girdėjo viską, net vos girdimą šnaresį, tarpais nubanguojantį per salę.

Trečioje, lėtojoje, dalyje trumpam blykstelėjo viltis. Bet finalas sužlugdė viską. Jis virto pasibaisėtinu grotesku, o siautulingas skitų šokis salėje sukėlė prislopintą juoką.

Po dviejų mėnesių Sergejus rašė: „Aš stebiuosi, kaip toks didžiai talentingas žmogus gali taip blogai diriguoti! Turiu galvoje ne Glazunovo dirigavimo techniką (ką čia apie ją ir kalbėti), o jo muzikalumą. Diriguodamas jis nieko nejaučia. Ir tarytum nieko nesupranta..."

Bet nesėkmės priežastys, matyt, glūdėjo gerokai giliau, negu jam atrodė. Pats muzikinio mąstymo pobūdis, pasaulėjauta ir meniniai principai — viskas šioje partitūroje buvo Glazunovui svetima.

Muzikantai nervingai vartė natų lapus. Čia ne vietoj suplerpė trombonas, ten subaubė tuba.

Pagaliau Glazunovas paskutinį kartą beviltiškai mostelėjo batuta. Stojus mirtinai tylai, nei iš šio, nei iš to sudundėjo didysis būgnas.

Salėje vienur kitur supliauškėjo skysti plojimai.

Keli žmonės plodami priėjo prie estrados.

— Glazunovai! — demonstratyviai šūktelėjo vienas iš jų.

Glazunovas atsigręžė. Jo veidas buvo išmuštas raudonom dėmėm. Prie plačios kaktos — prilipęs šlapias kuokštas plaukų. Jis nevikriai, skersas, nusilenkė ir išėjo neatsigręždamas.

Vladimiras Stasovas, garsiai atsikrenkštęs, nosine nusibraukė plinkantį pakaušį.

— Tai bala žino kas,— bosu sududeno jis.— Pirmąsyk girdžiu tokį dalyką.

Cezaris Kiuji, gudriai šypsodamasis į ūsus, mintyse jau rikiavo eilutes, kurias parašys rytoj rytą. Strėlė buvo paleista taikliai. Pripažindamas jauno maskviečio talentą, jis vis dėlto apgailestavo, jog „temos skurdžios, o harmonijos nedarnios, pakrikos".

Bet pats geluonis buvo pataupytas pabaigai!

„Jeigu pragare būtų konservatorija, jeigu vienam iš jos talentingų muzikų būtų užsakyta parašyti programinę simfoniją apie „septynias Egipto mirties bausmes" ir jeigu jis parašytų tokią simfoniją, kaip p. Rachmaninovas, jo užduotis būtų atlikta kuo puikiausiai ir pragaro gyventojai netvertų iš džiaugsmo."

Rimskis-Korsakovas vienintelis nepasidavė emocijoms. Tą patį vakarą savo protokoliškame „Metraštyje" jis lakoniškai įrašė:

„Kovo 15-ją pirmą kartą buvo atlikta nuostabi Glazunovo Šeštoji simfonija *c-moll*, Rachmaninovo simfonija *d-moll*."

Vos tik Glazunovui nuėjus nuo scenos, Nataša, braudamasi per minią, atbėgo prie geležinių laiptų. Ji matė, kaip Sergejus lipo jais antrosios dalies pradžioje. Bet ant laiptų buvo tuščia.

Tik kai jie visi sėdo į karietą, Sergejus netikėtai pasirodė.

— Viskas gerai,— pasakė jis, aiškiai vengdamas klausimų.— Aš nakvosiu pas mamą.

Ir nė vienai iš seserų nespėjus nė atsitokėti, jis linktelėjo galva ir pranyko už baltų sniego tumulų...

Veltui Sergejaus buvo laukiama rytą. Po pirmos Nataša išvažiavo jo ieškoti: pas Pribytkinus, į Fontanką, kur akys veda... Ji nebegalėjo tverti nežinios.

Tik ketvirtą valandą Sergejus grįžo pas Skalonus.

Prieškambaryje jį pasitiko Veročka. Tylėdama paėmė už rankų. Rankos — kaip ledas. Jis buvo kažkur pametęs pirštines.

— Po dviejų valandų išvažiuoju,— nusiėmęs kepurę, tarė jis.

— Kur?.

— Į Novgorodą, pas senelę.

— O pinigų bilietui turite?

Akimirką patylėjęs, jis papurtė galvą.

Veročka suplojo rankomis.

— Viešpatie, na kas čia dabar!.. Eime į vidų per vaikų kambarį... Niekas jūsų nepamatys. Tata, Liolė, aš... tučtuojau ką nors sugalvosim...

Dirstelėjusi į svetainės duris, ji ūmai pasistiepė ant pirštų galų ir pabučiavo jį į lūpas. Tame karštame ir švelniame atsisveikinimo bučinyje ištirpo visi jų nesutarimai, susvetimėjimas, visa, kas juos anksčiau skyrė.

Sergejaus veidas — pilka, nejudri kaukė — suvirpėjo. Jis apipylė bučiniais jos rankas, anuomet, laimingomis, nepamirštamomis dienomis, vaišinusias jį žemuogėmis. Nesurasdamas naujų žodžių, jis tik murmėjo:

— Ačiū jums, Brike, Baltuole... Jūs tokia gera...

Išpuolusi pro duris Liolė tik aiktelėjo. Jos nutraukė nuo jo pečių šlapią paltą ir per vaikų kambarį nusivedė į savo kampelį.

Kiek apšilęs Sergejus aprimo ir, matydamas, kaip jos kenčia, ėmė šypsotis.

— Serioža, brangusis,— jaudindamasi kalbėjo Tata,— už pusantro mėnesio, pirmosiomis gegužės dienomis, išsivešim jus į Ignatovą ir niekam niekam neatiduosim. Tučtuojau pažadėkit, kad sutinkat važiuoti...

— Taip, sutinku,— pasakė jis ir kaip paprastai pridūrė: — Jūsų valia!

7

Pavasaris nesiskubino į Novgorodą. Beržai svyruokliai tebestovėjo apsisiautę sidabrine šerkšno skraiste. Buvo septinta valanda ryto. Nenorom brėško rūškanas, apšarmojęs rytas.

Pavasarį pranašavo tik varnėnai,— vieninteliai! Jie vos švintant straksėjo nuo šakos ant šakos ir, plasnodami sparnais, barstė sniegą retiems praeiviams ant galvų.

Viskas čia buvo kaip pirma: tokie pat dūmų stulpai kilo virš baltų stogų ir kraigų į pilką, vėjų nedrumsčiamą padangę. Taip pat ankstyvosioms mišioms skambino Fiodoro Stratilato cerkvės varpai. Tokios pat mergaičiukės trumpais puskailiniais kvatodamos ėjo vandens prie apledėjusio šulinio.

Štai viena, atsiskyrusi nuo draugių, pasuko Sergejui priešais. Naščiais ji tempė du medinius kibirus, kuriuose teliūskavo ledinis vanduo.

Ir lengva eigastis, ir degantis skruostų raudonis, ir iš po margos skarelės išslydusi ant krūtinės sunki kasa, ir visa ji buvo tokia puiki, tokia daili, kad Sergejaus veidu, iškamuotu bemiegės nakties, nuvingiavo vos pastebima šypsenėlė.

Ne, ne, dar ne viskas baigta, dar ne „atgrasi duobė"! Jai, Rusijai, nėra ir niekados nebus galo! Ir vien dėl jos verta iškęsti visa, kas jo laukia ateityje.

Andrejaus gatvėje, prie namo vartų, žvangindami žąslais, kažko laukė arkliai. Aukštas petingas valstietis su kailiniais, prisidengęs ranka akis, žvelgė į Sergejų. Staiga, bloškęs žemėn kepurę ir botagą, jis ėmė kretėti iš juoko.

— Gavrila Oleksičius! — apsidžiaugė Sergejus ir apkabino jį.— Kaip senelė?..

— O viešpatie,— smagiai tauškė Oleksičius.— Tai bent džiaugsmas, kad tave kur!.. Borisove jinai... Tučtuojau švilpiam. Laukėm tik vakarop. Svečių turim. Vladimiras Vasiljevičius su jaunąja... Tpru, kipše tu žvairaaki!.. Sėsk, Sergejau Vasiljevičiau... Na ir džiaugsmelis!.. Tučtuojau, tik sąmatą atleisiu.

Negalėjai nesišypsoti, žiūrėdamas, kaip kruta tas didelis, šiaipjau lėtas, nerangus žmogus. Ana, jau ir barzda žilstelėjusi, o vis dėlto dar ąžuolas!

Rogės lėkė pakalnėn. Ausyse švilpė vėjas, skambėjo žvangučiai, ir sidabriniai beržai mojavo įkandin nusvirusiomis šakomis. Oleksičius vis grįžčiojo į Sergejų, netikėdamas savo akimis ir tartum bijodamas, kad kur pakeliui nepamestų. Ir vis nusijuokdavo, net jo balti dantys sublizgėdavo.

Sugirgždėjo pusnių užnešti vartai. Triukšmadarys Šarikas, išsisnieginęs, inkšdamas, šoko Sergejui ant krūtinės.

Tik viena senelė dar nemiegojo ir išskubėjo pasitikti anūko. Apkabinęs Sergejus pajuto, kaip virpa jos pečiai.

Ji nieko neklausinėjo, tik išdžiūvusia ranka glostė trumpai apkirptą anūko galvą. Bet jos akys, kiaurai smelkiančios, visa reginčios, be abejonės, išsyk kažin ką įžvelgė...

Vladimiras jam pasirodė visai kitas žmogus, tarytum su broliu jie būtų susitikę pirmą kartą. Iš pirmykščio pasipūtusio gaidžiuko nebuvo likę nė ženklo. Aukštas, stiprus, ramus, geromis, kiek pašaipiomis akimis.

Sergejų sujaudino Volodios ir jo žmonos santykiai. Jiedu buvo dar visai neseniai vedę. Jis džiaugėsi, žiūrėdamas į svetimą šilumą, svetimą laimę, nuoširdžią ir švelnią. Žiūrėk, žiūrėk į svetimą, kol savos neturi!

Viską jie apšnekėjo tą ilgą, bet visai dar žiemišką dieną! Tik skambinti Sergejus nesutiko. Suvertė kaltę neva skaudamam pirštui. Ir neatvožė fortepijono dangčio iki pat išvažiuojant.

Tą patį rytą sėdo rašyti seserims.

O senelė liepė visiems vaikščioti po namus nusiavus, pirštų galiukais, kad tik netrukdytų jam!

Jis rašė seserims, jog, atsisveikinęs su jomis, nuvažiavo pas Glazunovą, ir šiurpo vien nuo minties, kad, jeigu ne jos, ko gero, jam būtų tekę nori nenori prašyti Glazunovą pinigų kelionei.

Šiam neišvengiamam vizitui Sergejus ryžosi tik sukaupęs visą drąsą. Bet jau pačią pirmąją akimirką Glazunovas papirko jį savo atlapaširdišku gerumu ir šiek tiek kalta šypsena. Visas pyktis ir apmaudas, čionai atsineštas, bemat išgaravo.

Po daugelio metų, kalbėdamasis su garsiu rusų muziku ir mokslininku Borisu Asafjevu, Glazunovas labai šiltai atsiliepė apie Rachmaninovo simfoniją ir apgailėjo, kad Rachmaninovas visiems laikams paslėpė ją nuo žmonių. Jis neigė „visišką nepasisekimą", apie kurį tuomet buvo daug kalbėta ir rašyta.

„...Ji buvo nevykusiai pagrota, nes, rengiant Beliajevo koncertus, buvo tapę įpročiu iki galo neišmokti su orkestru

kūrinio, o čia iškilo neeilinių sunkumų — muzika neįprasta, publika paviršutiniška, į esmę nesigilinanti. Rachmaninovas be reikalo įsižeidė. . ."

Į Maskvą Sergejus išvažiavo vakare. Siautė kovo pūga.

Čudovo stotyje lūkuriuodamas traukinio, per naktį jis mintyse išvaikščiojo visus kelius, ieškodamas sau kokios nors atspirties.

Ir ničnieko nesurado, išskyrus tik senelės meilę ir švelnų prisirišimą tų mielų mergaičių, seserų, kurias jis neretai ir nepelnytai užgauliodavo savo laiškuose. Jam pasirodė, kad dabar jo žaizdos negalima užgydyti jokiu švelnumu. Mirčiai pasmerktas brangus jo kūrinys, niekam nepadaręs blogo.

O jeigu tai ne mirtis — vien sapnas? Galbūt jo simfonija tik miega kaip Borodino „kunigaikštytė" stiklo karste!

Ir nežino nieks, ar greit ateis
Valanda to prabudimo. . .

Visokios kvailystės lenda į galvą!

Jis pernelyg gerai pažino save, žinojo esąs ir pastovus, ir gebąs atkakliai dirbti, tik, deja, jam dar stinga valios kovoti, grumtis dėl savęs, dėl savo kūrybos, tikėjimo savo teisumu, to aistringo pykčio, kurio kupinos patetiškos jo klavyrų ir partitūrų eilutės.

„Keistas ir nelemtas jūsų charakteris, brangusis Sergejau Vasiljevičiau",— karčiai palingavo galva Sergejus, parafrazuodamas žodžius, kuriuos anuomet kažkas pasakė Čaikovskiui. „O galbūt tiesiog niekingas? . ."— tarytum išgirdo kažką slapčia kuždant.

Štai atėjo eilė ir jam atsisveikinti su jaunyste. Ką gi, jau metas! Visiems juk taip esti.

O vis dėlto gaila.

Žvelgdamas į prabėgusius metus, jis galvojo apie tai, ar ne per dažnai būdavo nepatenkintas gyvenimu, raukydavosi net tada, kai šis jam šypsodavosi!

Laimė, švelni ir jauna, praėjo pro šalį, praėjo taip arti, kad jis išgirdo jos žingsnius. Ir ne tik išgirdo, bet ir papasakojo apie ją žmonėms savo muzika, savo dainomis.

O argi to maža?!

Niekas, ką jis patyrė jaunystėje, su kuria šiandien atsisveikina, nedingo, nepraėjo veltui: nei nuoskaudos, nei abejonės ir nuopuoliai, nei viltys ir nusivylimai, nei brangiausios jos dovanos... O juk dar Gogolis yra sakęs: „Žengdami iš švelnios jaunystės į atšiaurų, širdis niršinantį vyriškumą, nepameskite savo žmogiškų jausmų, neišmėtykite jų pakeliui: vėliau nesusirinksite jų!" [1]

O jeigu jaunystė buvo tik jo šlovės preliudija?..

Jam pasirodė, jog jis mato ir girdi, kaip eina pro šalį metai, kaip skausmingai, iš lėto, atitiesdama apdegintus sparnus, tvirtėja dvasia, vaduojasi iš slogios nevilties gniaužtų, netikėjimo gyvenimu, gėriu, tiesa, pačiu savimi, veržiasi iš to dvasinio apsnūdimo, stingulio, kuris baisesnis už mirtį.

---

[1] Vertė M. Miškinis.

ANTROJI DALIS

Pirmas skyrius

PRIVATI OPERA

1

1897-jų balandis buvo žvarbus. Sergejus kiauras dienas tįsodavo ant minkštasuolio, nereaguodamas nei į švelnų rūpestį, nei į drovią užuojautą, nei į raginimus suimti save į rankas. Jam nežmoniškai gėlė sąnarius, bet daug labiau jį gąsdino giluminis, šaltas, maudžiantis skausmas nugaroje.

— Inkstai,— skėstelėjęs rankomis, pasakė Grigorijus Lvovičius.

Profesorius Ostroumovas, pakviestas apžiūrėti ligonio, šią diagnozę patvirtino.

— Vežkite jį į kaimą, ir kuo greičiau, tuo geriau.

Gegužės pirmąją drauge su seserimis Skalon Sergejus iškeliavo į Nižnį. Nataša, Volodia ir Sonia laikė egzaminus, tačiau visi trys atbėgo į stotį palydėti.

— Jūsų globai atiduodu savo numylėtinį! — Liolei į ausį pasakė Nataša. Jos lūpos suvirpėjo.

Vasara buvo ilga — beveik keturi mėnesiai. O prašvilpė kaip viena diena.

Ignatove buvo tikras rojus. Medinis namas stūksojo ant aukšto kalno. Sergejui teko erdvus šviesus kambarys mansardoje. Laukujai laiptai vedė į balkoną. Pasižvalgysi, būdavo, iš jo ankstų rytą — net kvapą gniaužia! Žemai, pakalnėje, didžiulis ežeras, sena ąžuolų giraitė, užliejamos pievos.

Seserys tupinėjo apie Sergejų kaip apie mažą vaiką.

Deja, vidinė muzika, kurią jis buvo pratęs visur girdėti, buvo nutilusi; tasai dvasinis kurtumas jam buvo nepakenčiamas.

Tik vieną vienintelį sykį kažkas lyg pasigirdo, bet tuojau vėl nuščiuvo. O jis ilgai negalėjo nurimti.

Vėlai vakare prapliupo neregėta audra. Seserys ir Sergejus išpuolė į antro aukšto balkoną. Iš pradžių tik pliekė ir pliekė akinantys žaibai, nutvieksdami apačioje vėjo įsiūbuotą eže-

rą — lyg tamsią taurę, ir kitą ežerą ten, tolumoje, priglobusį pulką baltų žąsų. Nejaukūs šviesos blyksniai drumstė sielą, baugino, neleisdami nė atsitokėti. Ir staiga, užgožusi net ir vėjo staugimą, dangaus eskadra trenkė kurtinančią salvę.

Paryčiui Sergejus pradėjo naują kūrinį orkestrui.

Ant skersai išilgai pribraukytų lapų tebėra išlikęs ironiškas užrašas: „Apmatai mano naujos simfonijos, kuri, sprendžiant pagal pradžią, vargu ar bus kam nors įdomi."

Ir dar vienas akimirksnis įstrigo jo atminty iš tos paskutiniosios vasaros, praleistos su seserimis Skalon. Pageltusi nuotrauka išsaugojo jį mums.

Tykią popietę jie sėdėjo didžiojoje verandoje. Liolė siuvinėjo, Tata garsiai skaitė, o Veročka sklaidė knygą su paveiksliukais.

Sergejus, įsitaisęs erdviame krėsle, atsismaukęs ant pakaušio baltą kepuraitę ir ranka parėmęs smilkinį, neįdėmiai klausėsi ir vogčia stebėjo Brikę. Štai jinai išaugo jo akyse, bet tarytum vis tokia, kokia buvusi! Ta pati šilkinė palaidinukė ir skarelė ant liesų pečių.

Nuo šiaudinės skrybėlaitės ant veido krinta šešėlis, o po juo pasislėpusios bėga teka tos pačios mintys, čia permainingos, čia šelmiškos, čia nuobodžios, čia liūdnos.

Sergejui atrodė, kad toji paskutinė vasara, praleista su mielosiomis seserimis Skalon, be pėdsako išsklaidys debesis, aptemdžiusius jo gyvenimą. Bet štai ji baigėsi.

Kur, kieno meilės ir prieraišumo galėtų tikėtis keliaujantis muzikantas?

Kas paduos jam ranką?..

Jaunesnės jo sesutės Nataša ir Sonia? Jis nė nepajuto, kaip jos užaugo, ir iš papratimo vis dar tebelaikė „savo vaikais". O kas dar?..

Brangioji... Jos vardas skaudžiai nusmelkdavo širdį.

Dar prieš jam išvažiuojant į Peterburgą, sykį lyg tarp kitko ji prasitarė, jog artėja jų išsiskyrimo valanda. Ir kai grįžęs pirmąkart susidūrė su jos akimis, didžiulėmis, giliomis, juodomis ir tarsi kuo prasikaltusiomis, suprato, kad jų keliai jau nuvingiavo kas sau. Sunku buvo su tuo susitaikyti protu, bet jis žinojo, kad gyvenimo ratas, kuriame sukantis buvo parašyta simfonija, užsisklendė jam visiems laikams.

Brangioji... Iki paskutiniųjų jos gyvenimo dienų Sergejus Rachmaninovas buvo kupinas švelnumo, rėmė ją materialiai, laikas neišdildė iš jo atminties nuoširdžios tikros bičiulės paveikslo.

Vos tik Sergejus spėjo grįžti į Maskvą, jau pačią pirmąją dieną jį visu sunkumu prislėgė neišsprendžiama problema. Štai jis namie. O kas toliau? Kas jis dabar toks? Kompozitorius? Ne, šitai, matyt, reikės ilgam užmiršti.

Pianistas? Tačiau, norėdamas koncertuoti, turės skambinti mažiausiai metus.

Bet iš ko jis tada gyvens?.. Kaip versis?

Kai po savaitės Slonovas užsiminė Sergejui, kad juo susidomėjęs pats Sava Mamontovas ir tarytum yra numatęs jį į Privačios operos antrojo dirigento vietą, Sergejus trumpam atkuto.

Apie Mamontovą sklido legendos: milijonierius, geležinkelių tiesėjas, architektas, talentingas menininkas, skulptorius, dramaturgas, dainininkas, operos antrepreneris...

Visa tai, drauge paėmus, skambėjo kone fantastiškai ir, ko gero, nerimtai, bet, kita vertus, žadino smalsumą.

Dar pernykščių metų gruodžio mėnesį Sergejus lankėsi Mamontovo operoje — Mamontovas tuomet nuomojo Solodovnikovo teatrą.

Buvo statomas „Faustas". Tiesa, orkestras grojo šiaip sau, choras dainavo labai blogai, kėlė Sergejui įtarimą ir scenoje viešpataujanti improvizavimo dvasia, bet spektaklis jam vis dėlto patiko. Kai kas įstrigo ilgesniam laikui, ypač jaunas Mefistofelis, jo tyli sėlinanti eigastis, neįprasta išvaizda (jis buvo be raudono apsiausto ir folgos skyvytėlių ant blakstienų), aksominis ir kartu dygus balsas — „su pašaipėle".

Ne, ne, atsisakyti teatro jis, Sergejus, kol kas dar neturi teisės, ir ne vien dėl to, jog teatras akimoju išspręstų jo materialines problemas, bet ir todėl, kad jam, kaip muzikantui, lieka tiktai dirigavimas.

Beje, tai buvo dar per ankstyvi svarstymai. Niekas kol kas jo dar niekur nekvietė.

Tik, rugsėjui baigiantis, kai visos viltys jau, rodos, buvo palaidotos, jis gavo raštelį — Sava Ivanovičius kvietė užsukti į teatrą pokalbiui.

Sergejui net akys sublizgo.

— Bet visa tai stačiai siaubinga! — piktinosi Nataša.— Argi galima šitaip blaškytis?!

Jis šypsojosi lyg truputį nusikaltęs, bet aiškiai buvo matyti, jog jau apsisprendęs.

„Pokalbis" truko gana trumpai. Sava Ivanovičius kažkur skubėjo. Plinkanti, panaši į totoriaus galva, rusva barzdelė, skambus, tarpais prikimęs balsas, išmintingos, gyvos ir skvarbios akys, nepaprasta jėga ir pasitikėjimas savimi, trykštąs iš kiekvieno žodžio, kiekvienas Mamontovo judesys Sergejui darė didžiulį įspūdį.

Pirmąsis dirigentas Espozitas, deja, pasirodė pernelyg jau kasdieniškas. Už jo saldokos šypsenėlės Rachmaninovas nesunkiai įžvelgė įtarų atsargumą ir blogai slepiamą priešiškumą.

Mamontovas pasiūlė Sergejui debiutuoti opera „Gyvenimas už carą". Rachmaninovas nesvyruodamas sutiko. Argi jis nežino Glinkos partitūros!

Vienintelė bandomoji repeticija buvo paskirta rytą — spektaklio dieną.

Jis nė nepajuto, kaip pasinėrė į naują pasaulį, triukšmingą, ieškantį, neramų. Čia nebuvo nieko panašaus, ką jis matė Didžiojo teatro užkulisiuose per „Aleko" repeticijas.

Pakliuvęs į tą šurmulį, jis neryžtingai sustojo ir santūriai atsakinėjo į nepažįstamų žmonių sveikinimus.

Staiga stačiai į jį iš tos šurmuliuojančios minios, atkišęs plaštaką, žengė labai aukštas, liesas ir nerangus vaikinas žaliu ankštoku surdutėliu. Jis buvo visas šviesus — plaukai, antakiai, blakstienos,— plačių mostų, veržlus. Jo šnervės virpčiojo, balti dantys tvieskė šypsena.

— Šaliapinas,— prisistatė jis, stipriai spūstelėdamas Rachmaninovui ranką.

Rachmaninovo santūrumą šis milžinas pavertė niekais. Prieš jį nebuvo galima atsilaikyti. Jis paėmė Sergejų už parankės ir, be perstojo plepėdamas, nutempė jį pažindinti su visais iš eilės solistais ir choristais. Kas jau kas, o jis čia jautėsi kaip namie.

Supažindinimo ceremonija būtų užsitęsusi ilgai, jeigu ne Espozitas, kuris antrąjį dirigentą pakvietė prie pulto.

Patį paskutinį mirksnį, jau laikydamas rankoje lazdelę, Rachmaninovas prisiminė, kad visa jo dirigento patirtis ir tėra trys „Aleko" spektakliai Kijeve. O trauktis negalėjo. Pirmasis įžangos taktas buvo labai baisus, rodos, žemė išslydo jam iš po kojų. Bet netrukus jis vėl ją pajuto.

Orkestras pakluso. Jis buvo jo rankose. Net galva sukosi iš džiaugsmo. Mamontovas, stovėdamas ant tako, palankiai šypsojosi.

Ir staiga viskas pakriko. Choras įstojo puse takto vėliau, prasidėjo chaosas. Mirtinai išblyškęs, Sergejus nutraukė repeticiją. Pasitaisė pensnė, dirstelėjo į partitūrą, tarytum ieškodamas priežasties, kodėl taip atsitiko.

Dešimtys akių klausiamai sužiuro į jį iš orkestro, nuo scenos.

— Atleiskite!..— pasigirdo meilikaujantis balsas.

Espozitas, užgniaužęs piktdžiugišką šypseną, atsistojo į jo vietą ir tvirtu mostu grąžino į vėžes chorą ir orkestrą.

Sergejus, virpančiais pirštais mankydamas cigaretę, valandžiukę tarsi apdujęs stoviniavo šoniniame take. Paskui, netaręs nė žodžio, išėjo.

Štai ir viskas. Vėl nesėkmė, šįsyk jau nepataisoma.

Kažkas minkštu delnu draugiškai apglėbė jo pečius.

— Na na, Serioža... Liaukis! Nenukabink nosies! Orkestras tavo rankose, brolau, skamba tiesiog puikiai!

Šito jautraus, žemo, linksmo balso intonacijose buvo tiek nuoširdaus džiugesio, kad Sergejui nė į galvą neatėjo vaduotis iš jo glėbio.

— Fedia, luktelėk,— pertraukė jį Mamontovas ir, lyg ni kur nieko paėmęs už parankės Sergejų, nusivedė į užkulisius. — Žinote, Sergejau Vasiljevičiau, aš persigalvojau. Mes pradėjom repetuoti „Samsoną ir Dalilą". Atiduosiu šią operą jums. Pirmasis „bandymas" tebūnie, sakysim... kitos savaitės penktadienį, dešimtą ryto... O šiandien vakare...— jis reikšmingai paspaudė Sergejui ranką,—... būtinai ateikit į spektaklį. Pasižiūrėkit, pasiklausykit, ir viskas klosis kuo puikiausiai.

„Neisiu",— nusprendė Sergejus. Jo ausyse įkyriai spengė.

Bet jis atėjo. Vienas atsisėdo direktoriaus ložės gilumoje. Iš čia buvo gerai matyti didesnė dalis scenos ir visas orkestras.

Jis sėdėjo, kaip vėliau išsitarė, ištempęs ausis tartum seklys... sekė kiekvieną virptelėjimą, kiekvieną judesį — ir muzikoje, ir scenoje.

Staiga jis garsiai atsikvėpė ir nosine nusibraukė suprakaitavusią kaktą. Viskas buvo aišku. Mat, neturėdamas patirties, įsiklausęs vien į orkestrą, neparodė chorui, kada reikia įstoti.

2

Naujas dvasinis sukrėtimas Sergejui buvo labai sunkus. Bet trečią dieną jis jau įsitraukė į „Samsono" partitūrą. Ir penktadienį numatytą valandą paslaptinga, nenugalima jėga atvedė jį prie „Paradizo" slenksčio, kur, sudegus Solodovnikovo teatrui, buvo prisiglaudusi Privati opera.

„Samsonas" pajudėjo sunkiai, bet neužstrigdamas.

Antrajam dirigentui labiausiai vis dėlto rūpėjo orkestras. Atsistojęs prie pulto, Sergejus pajuto, kaip į jį susmigo nedraugiški, nepatiklūs žvilgsniai. Jis matė absoliučiai viską: ir susimirkčiojimus, ir dviprasmišką juokelį, ir kone atviras pajaciškas grimasas. Ir žinojo, jog viskas taikoma jam.

Tikrasis išmėginimas prasidėjo dar nepraėjus nė pusvalandžiui.

Pastebėjęs, kad storas fagotistas, mirktelėjęs akį kaimynui, groja nei šį, nei tą, Sergejus griežtokai nutraukė orkestrą.

— Pirmasis fagote! — lediniu tonu tarė jis.— Malonėkite aštuonioliktąjį numerį solo.

Stojusioje tyloje netvirtai, melancholiškai sušniaukrojo fagotas.

— Ne! Man tiek ne gana. Malonėkite iš pradžių.

Pačiame kreipinyje „malonėkite" buvo kažkas negirdėtai įžūlu.

„Tik pamanykit, pienburnis!" Fagotistas išraudo kaip vėžys. Juokeliai nuščiuvo.

Rachmaninovas užkamavo muzikantus ir pats vos stovėjo ant kojų. Tačiau per trečiąją repeticiją orkestro jau nebuvo galima pažinti. Taip pat ir orkestrantų. Jie pradėjo jam šypsotis — kol kas dar nedrąsiai, bet draugiškai. Per generalinę repeticiją žilagalvis koncertmeisteris atsistojęs padėkojo dirigentui.

Mamontovas švytėjo: „Mat kas dedasi! Ar aš nesakiau?!"

Espozitas paniuro. Ko nors klausiamas, tik trūkčiojo pečiais: „Vėliau pamatysite!.." Bet jo sarkazmas kažin kur buvo išgaravęs.

Kas kita — dainininkai. Sunkiausiai įkandamas riešutas buvo „žvaigždė"— Marija Černenko, atliekanti Dalilos partiją. Ji labai žavėjosi savimi. O dirigentas jausdavosi laimingas tik tada, kai nematydavo jos scenoje. Labai nevykęs buvo choras. Choristai ir įstodavo laiku, ir klausydavo nurodymų, bet vis dėlto jiems tekdavo išklausyti daug karčios teisybės.

„Samsonas" turėjo didžiulį pasisekimą. Dirigentas buvo kviečiamas į sceną daugiau kartų negu dainininkai.

„Moskovskije vedomosti" išspausdino straipsnį apie didžiules p. Rachmaninovo galimybes, jame buvo itin akcentuojama, jog orkestras skamba tiesiog neatpažįstamai.

Rubikonas buvo peržengtas.

Daug dienų praėjo, kol Rachmaninovas pagaliau susivokė chaose, viešpatavusiame Mamontovo operos užkulisiuose, tame nesuderinamų charakterių, profesijų, temperamentų, talentų ir nevykėlių, išpuikėlių ir savikvaišų kratinyje. „Respublikoniška sankloda", įsigalėjusi už scenos, teikė daug erdvės ieškojimams, polėkiams ir užmojams, bet, reikia pripažinti, tarpais dėl to būdavo daug netvarkos.

Scenoje šeimininkavo ne viena galva, o dešimt. Niekas nežinojo, kas bus ne tik poryt, bet ir rytoj, ir net šiandien.

Laiške Liolei Skalon Sergejus skundėsi, jog tie visi šeimininkai arba nelabai išmintingi, arba nelabai garbingi žmonės. Iš didelės — trisdešimties dainininkų — trupės maždaug dvidešimt penkis reikėtų vyti iš teatro, jie niekam tikę. Repertuaras platus, bet kone visos operos (išskyrus „Chovanščiną") atliekamos prastai, aplaidžiai.

Apmaudžiausia buvo tai, kad Mamontovas, turėdamas šitokią energiją, protą, talentą ir būdamas toks puikus organizatorius, neretai imdavo blaškytis ir pasiduodavo svetimai įtakai.

Ypatingą vaidmenį trupėje vaidino Tatjana Liubatovič.

Teatro viešpačiai už akių vadino ją primadona, nors ji buvo nebejauna, o jos balsas pamažu silpo, nebežavėjo nei gaivumu, nei grožiu. Bet Liubatovič buvo labai muzikali, talentinga ir protinga. Įsisiautėjus aistroms, ji vienintelė sugebėdavo išlik-

ti ironiškai šaltakraujiška ir prasidedantį kivirčą labai taktiškai paversti juokais. Užtat visi ir kreipdavosi į ją tarytum į kokį neklystantį teisėją.

Privačios operos solistai buvo nelygiaverčiai. Šalia ryškių, talentingų individualybių — Varvaros Strachovos, Sekaro-Rožanskio ir Nadeždos Zabelos-Vrubel — trupėje buvo ir visiškai blankių atsitiktinių žmogystų be jokio talento, užtat jiems netrūko paikumo ir ambicijų, kurioms palankūs buvo tuometinio teatro papročiai.

Visa galva praaugęs tą margą skirtingų charakterių minią, krypuodamas vaikštinėjo, šurmuliavo, griaudėjo bosu, kvatojo ir gestikuliavo baltaplaukis milžinas trumpučiu, aiškiai ne pagal ūgį, surdutu. Jis visiems trukdė, bet visi jį mėgo, nors jis anaiptol nebuvo nei romus, nei nuolankus. Nebuvo dienos, kad Fedia Šaliapinas nesusivaidytų su choru, orkestru, kirpėjais, kostiumininkais. Bemat jį sutramdyti galėjo tik pats Mamontovas ir Tatjana Liubatovič.

Labai svarbų, bet ne visai suprantamą vaidmenį teatre vaidino dailininkai. Kai kurie iš jų Mamontovui buvo neginčijami autoritetai, netgi tais klausimais, kurie su daile nė kiek nesisiejo. Šiems išrinktiesiems priklausė pirmiausia broliai Korovinai, ypač Konstantinas, geraširdis brunetas su smailą barzdele.

Rečiau teatre pasirodydavo liesas rusvabarzdis ir mažakalbis Viktoras Vasnecovas, susimąstęs Polenovas ir Isakas Levitanas degančiomis ir liūdnomis beduino akimis.

Žiūrėdamas į šituos žmones, kurių vardai jau skambėjo po visą Rusiją, Sergejus suglumdavo.

Vėliau jis išvydo Valentiną Serovą, visų kažkodėl šaukiamą „Antonu" arba „Antoša". Iš pradžių jis atrodė sausokas ir net truputį nemalonus, kol Sergejus nesusidūrė su juo nedidelėje kompanijoje ir neperprato, jog tai linksmų išdaigų ir nepiktų intrigų pramaniūgas.

Jevgenijus Espozitas buvo stropus muzikos amatininkas. Jis turėjo didžiulę patirtį ir todėl prie pulto kol kas buvo nepamainomas. Jis sąžiningai darė viską, ko iš jo reikalavo šeimininkas, nors jam pačiam tai buvo visiškai svetima. Kaip ir anksčiau, jis tebeskersakiavo į antrąjį dirigentą: „O jeigu ims ir pakiš koją?.." Nesivėlė jis ir į karštus mamontovininkų ginčus apie rusų meną.

Bet, nors visur buvo toks chaosas, taip stigo tvirtos rankos, nors vis įsiliepsnodavo kivirčai ir skandalai, nors Sava Mamontovas nepakentė lėto kruopštaus darbo (jis nebuvo pratęs laukti ir mėgo dirbti plačiais drąsiais mostais), nors jis buvo pernelyg prisirišęs prie italų operos, teatras gyvavo, kūrė, darė didžiulį rusų kultūrai naudingą darbą, skynė naujus kelius, kurie anuomet buvo neįveikiami imperatoriniams teatrams, nugrimzdusiems biurokratiškoje rutinoje.

3

Antrajam dirigentui dažnai būdavo striuka — ir ne vien todėl, kad per keturis mėnesius jam reikėjo „įsisavinti" dešimt naujų partitūrų (per savaitę kartais būdavo po dvi premjeras). Liūdniausia buvo tai, jog beveik visas operas dirigavo ir Espozitas.

Šitokiomis sąlygomis Rachmaninovas veltui bandydavo iš choro ir orkestro išgauti ką nors nauja. Orkestras jo klausė, bet, kai Sergejui užeidavo noras ką nors pakeisti savo nuožiūra, prasidėdavo murmėjimas ir skundai.

Kartkartėmis jis puldavo į neviltį. Teatre praleidęs dvylika valandų, namuose būdavo užsidaręs ir niūrus.

Bemaž kiekvieną vakarą jis duodavo sau žodį išeisiąs. O rytą, prisiminęs, jog dar kažkas nepadaryta su orkestru, vėl nuspręsdavo likti.

Dėl to kaltas buvo ir Fiodoras Šaliapinas. Vos Šaliapinui išdygus prie rampos, Rachmaninovas ne kartą trumpam pamiršdavo ir orkestrą, ir operą, kurią diriguoja, ir save patį. Sergejus jautė, jog tai ne tik įgimtas talentas, o stačiai stebuklas, dar neregėtas rusų teatro istorijoje, ir kad jis tiesiog negali būti abejingas šitam vaikinui nevykusiu surdutu ir klostytu žabo iš „Eugenijaus Onegino".

Fiodoras Ivanovičius savo ruožtu visam gyvenimui įtikėjo, jog Rachmaninovas, kaip muzikas, niekada neklysta.

Baleto trupėje buvo dvi merginos, italės, kurias, pasibaigus pernykščiam sezonui, atsiviliojo Mamontovas. Viena iš jų, Jola Tornagi, buvo jaudinamai drovi ir liūdna. Apie šokėjas nuolat sukinėjosi Šaliapinas — saugojo jas nuo įsivaizduojamų ir tikrų užpuolikų, švelniai globojo, bet čia pat nugąsdindavo triukšmingais išsišokimais ir begaliniu plepumu.

Kartą, per „Karmen" repeticiją, kai absoliučiai nesisekė, Sergejus pagavo kažkieno žvilgsnį iš scenos.

Jola Tornagi šoko čigonų šokį. Tamsios, pietietiškos, iš baimės išsiplėtusios merginos akys žvelgė į šaltą antrojo dirigento veidą.

Ūmai pastuksenęs lazdele, Rachmaninovas sustabdė orkestrą ir per rampą kreipėsi į ją prancūziškai, ar madmuazelei tinkąs toks tempas. Šypsena ir joje netikėtai švystelėjęs gerumas (jis vienintelis mokėjo taip šypsotis) visai suglumino Jolą.

Gruodžio mėnesį Rachmaninovo programoje buvo „Orfėjas", „Rogneda", „Minjonė" ir „Askoldo kapas". Espozitas rengė „Sadko".

Į trečią spektaklį atvažiavo pats Rimskis-Korsakovas. Ir scenoje, ir užkulisiuose kiekvienas stengėsi kaip galėdamas sublizgėti. Kartais šių pastangų rezultatai būdavo labai netikėti.

Trečiajame veiksme su siaubingu trenksmu atitrūko Sadko laivo bortas, o sekančiame — prieš apstulbusių žiūrovų akis didingai praplaukė viena iš povandeninės karalystės žuvų pabaisų, atgręžta į publiką atvirkščia puse, sulopyta drobės ir faneros gabalais.

Orkestru nuošė juoko banga. Rimskis-Korsakovas vos tvardėsi iš apmaudo. Bet argi tie juokingi mažmožiai galėjo užgožti didingą, tarsi iš bronzos nukaltą Šaliapino — Variagų svečio — figūrą, nustelbti šitą muziką ir kerintį Zabelos — Volchovos — balsą.

Salė stovėdama plojo spektakliui ir sveikino droviai linkčiojantį autorių, kuriam scenoje buvo įteikti vainikai.

Visą sausį Rachmaninovas plūkėsi su „Gegužės naktimi".

Galva-Šaliapinas buvo neprilygstamas. Bet apskritai spektaklis nenusisekė. Spauda nekaltino dirigento ir gyrė jį už visa, už ką buvo galima girti.

Dar rudenį Mamontovo bibliotekoje Sergejus aptiko Šumano „Manfredo" partitūrą. Jis pagrojo ją, paskui kibo į Bairono poemą. Ir ūmai suprato, kad šis kūrinys tarytum parašytas tik jam vienam, Šaliapinui. Jis skaitys, akompanuojant orkestrui. Koks tai galėtų būti stebuklas!

Sava Ivanovičius tučtuojau užsidegė šia idėja. Bet, pasitaręs su dailininku Korovinu, beregint atvėso.

— Na ką jūs, meldžiamasis! Juk mūsų teatras — opera, supraskite gi mane, o ne dailės ir literatūros būrelis!..

Per gavėnią, kai spektaklių nebūdavo, jie rinkdavosi vakarais pas Mamontovą Sadovajos-Spaso gatvėje, o dažniausiai — pas Liubatovič.

Muzikuojant, dainuojant, juokaujant, improvizuojant ir karštai ginčijantis, ryškėjo būsimo sezono kontūrai.

Jo centras ir ašis buvo Musorgskio „Borisas Godunovas" su Šaliapinu.

— „Borisą" ketinu atiduoti Sergejui Vasiljevičiui,— pareiškė Sava Ivanovičius.— Metas jam išskleisti sparnus!

Ir nuo žodžių nedelsdami perėjo prie darbų.

Tais kovo vakarais Rachmaninovas pasisėmė patirties tūkstantį kartų daugiau negu šurmulingoje ir neretai isteriškoje teatro atmosferoje. Visos jo mintys dabar sukosi tik apie „Borisą".

Šitam gigantiškam darbui Mamontovas skyrė tik vieną vasarą. O sunkiausia buvo prieiti vieningą nuomonę, kurgi reikės dirbti. Sava Ivanovičius atkakliai piršo Abramcevą. Liubatovič kvietė pas save, į Putiatiną. („Ir toliau nuo Maskvos, ir mažiau svečių!") Ir jos kvietimas buvo priimtas.

4

Putiatino viensėdis buvo už dviejų varstų nuo Arsakų stoties, važiuojant Jaroslavlio keliu, Vladimiro krašte.

Didžiulis medinis daugelio kambarių namas su fligeliais, perkvipęs pušimis, stovėjo vidury milžiniško apleisto parko, pereinančio į mišką.

Tatjana Spiridovna su jai būdingu taktu parinko svečius, neužgaudama niekieno savimeilės. Į Putiatiną suvažiavo vieni „godunoviečiai", tiesiogiai ar netiesiogiai dalyvaujantys spektaklyje.

Dekoracijų eskizus tvarte piešė Korovinas.

Visas juodas darbas su solistais buvo užgulęs Rachmaninovo pečius.

Pasak Jelenos Vinter-Rožanskos (Liubatovič dukterėčios) ir paties Šaliapino, Rachmaninovas pasirodė esąs „linksmas ir draugiškas" žmogus. Šie žodžiai mums skamba keistokai, bet, matyt, tą nuostabią vasarą Putiatine jis tikrai buvo toks!

Putiatine niekas netinginiavo, bet užvis labiausiai dirbo Rachmaninovas. Jam talkininkavo Ana Strachova — puiki pianis-

tė, tik, anot Rachmaninovo, baisi „bailiukė". Seserys Strachovos — Ania ir jaunesnioji. Varia, dainininkė,—Sergejui buvo pažįstamos jau seniai, kai jos mokėsi konservatorijoje, dar Zverevo laikais.

Daugiausia vargo Sergejus turėjo su Šaliapinu. Jis viską suvokdavo iš pusės žodžio, bet dirbo su ilgiausiais pertrūkiais, neturėjo nė menkiausio supratimo apie kokį nors režimą, o svarbiausia — mėgo ilgai pamiegoti.

Iš pradžių negelbėjo niekas — nei prašymai, nei įtikinėjimai. Bet ilgainiui despotiškasis dirigentas aptiko silpną vietą — savimeilę ir, visiems kvatojant, ėmė prie stalo žiauriai tyčiotis iš mokinio, vadinti jį neraliuotu tinginiu.

Šaliapinas bandė atsikirtinėti, bet paskui užsirūstino ir pradėjo iš po šviesbruvių antakių svaidyti žaibus į šaipūną.

Tačiau pamokos nenuėjo veltui. Karčiai dūsaudamas ir suraukęs kaktą, Fiodoras Ivanovičius suskato dirbti. Be „Godunovo" jis, Rachmaninovui padedant, dar turėjo išeiti muzikos teorijos kursą.

Iki Šaliapino vestuvių jie dviese gyveno medžiotojų namelyje tarp beržų, tolėliau nuo didžiojo namo. Viename kambaryje jiedu miegojo, kitame, kur stovėjo pianinas, dirbo.

Po fligeliuko langais nuo ryto ligi vakaro švilpavo volungės — Šaliapino „draugužės". Jis atpažindavo jas vos ne visas ir su kiekviena savaip, vis kitaip kalbėdavosi, švilpčiojimu taikliai pamėgdžiodamas net pačius švelniausius ir vingriausius „flažoletus". Susilaukęs savo numylėtinės atsako, jis nušvisdavo ir džiaugdavosi kaip vaikas.

Kartais, vos auštant, kol jo pastogės draugas dar miegodavo, šiltam lietučiui dulksnojant, Sergejus su Liole Vinter eidavo į mišką grybauti. Liolė tą pavasarį baigė gimnaziją, todėl Rachmaninovas erzindamasis žmonėse ją vadindavo „Jelena Rudolfovna".

Tuoj po rytinių pamokų mokinys ir mokytojas lenktyniaudami bėgdavo maudytis.

Šaliapinas su neprilygstamu atkaklumu bandė įsigyventi, įsijausti į kuriamą paveikslą, „ieškojo" cariškos Boriso eigasties. Rachmaninovas leipdavo juokais, žiūrėdamas, kaip Šaliapinas, nerangus ištįsėlis, nuogut nuogutėlis iškilmingai žingsniuoja per šlapią smėlį.

— Fiodorai Ivanyčiau, bent jau paklode apsisuptumėte!

— Na jau nei Paklode apsisiautęs, kiekvienas kvailys bus didingas. O aš noriu, kad ir nuogas atrodyčiau caras!

Penktą valandą dienos darbai baigdavosi, prasidėdavo linksmybės. Jie traukdavo prie tvenkinio žvejoti, važiuodavo puotauti į Zubovo šilą, žaisdavo „paskutinė pora bėga", o kartais temstant, susėdę ant suoliukų ir stačiai ant žolės po atvirais langais, iki vėlumos klausydavosi Sergejaus Vasiljevičiaus skambinimo.

Kai atvažiuodavo Mamontovas, paprastai kildavo baisus sambrūzdis. Įsiliepsnodavo aistros. Rodės, dar valandžiukė,— ir mamontovininkai susiplieks. Bet kuris nors (dažniausiai Antoša Serovas) tėkšdavo žaismingą repliką, ir kraštutinių nuomonių susirėmimą nutraukdavo juoko banga.

Taip viskas klostėsi iki liepos vidurio. Šaliapinas nervinosi, laukė Jolos Tornagi laiškų ir telegramų. Tarpais ilgesingo skundo gaidelė pasigirsdavo net „nuodėmingo caro Boriso" balse.

Galų gale sulaukė.

Tornagi atvažiavo, dar labiau išgražėjusi, drovi, laiminga, švelniai pietietiškai įdegusi. Po savaitės įvyko vestuvės.

Tuokėsi jaunieji medinėje cerkvelėje Gagino kaime. Svotas buvo Sava Mamontovas, pabroliai — Rachmaninovas, Korovinas, tenoras Sabaninas ir Semionas Kruglikovas.

Sergejus, virš jaunikio galvos laikęs karūną, galiausiai neištvėrė ir ją iš šono uždėjo Šaliapinui. Varia ir Liolė, jaunosios pamergės, vos tramdė juoką.

Zalichvato cerkvės varpams dar tebeskambant, vestuvių svita išgarmėjo į prieangį. Kelionė atgal trikinkėmis panėšėjo į totorių antpuolį. Dulkių debesys kilo net virš pušų viršūnių.

Į vestuves suvažiavo kone visa trupė.

Vestuvių puota, prasidėjusi vidudienį, nusitęsė gerokai po vidurnakčio. Nebuvo, kaip papročiai reikalauja, nei šventiško stalo, nei prašmatnių patiekalų. Buvo puotaujama turkiškai, ant milžiniško buchariško kilimo per visą salę, nubarstyto lauko gėlėmis.

Siautė bangavo linksmybės jūra.

Sergejus Vasiljevičius skambino šokius iš „Spragtuko", Korovinas, akompanuodamas sau gitara, dainavo Zibelio ariją su fioritūromis, Sava Mamontovas visus prijuokino solo šokiu iš „Žizel".

Vėlai naktį vestuvininkai klaidžiojo po alėjas, užlietas mėnesienos. Kažkur ūbavo pelėda. O virš jų galvų suposi daili-

ninkų iškabinėti kiniški popieriniai žibintai su žvakelėmis eglutei. Už miško vos brėško.

Jaunųjų miegas ant šieno buvo neilgas.

Šeštą ryto, krapinant lietučiui, kluone kilo pragariškas triukšmas, riksmas, čerškėjimas, švilpimas, dundesys.

Mieguistas Fiodoras Ivanovičius iškišo pro langą pasišiaušusią galvą.

Kažkokių pečenegų minia, vadovaujama Savos Mamontovo, kibirais, keptuvėmis, krosniadangtėmis ir šaižiomis švilpynėmis grojo rytinę serenadą.

— Kurių velnių taip ilgai kirmijate! — šaukė įdūkęs Mamontovas. — Kaime nevalia miegoti. Kelkitės! Eime į mišką grybų.

Ir vėl „orkestrantai" ėmė švilpti, riaumoti, daužyti krosniadangtes.

O šiai Sodomai dirigavo Sergejus Rachmaninovas.

Vasara ritosi į pabaigą. Visų akivaizdoje ryškėjo caro Boriso paveikslas — didingas, žiaurus, kupinas kančios. Kai vakarais pustamsėje verandoje pasigirsdavo sielą stingdantis riksmas: „Jau viskas baigta...", net labiausiai užsigrūdinusių nugara pašiurpdavo.

Idėjos pylėsi kaip iš gausybės rago. Rugpjūčio mėnesį Zabela-Vrubel parašė Rimskiui-Korsakovui, jog namų sąlygomis buvo atlikta opera „Mocartas ir Saljeris". Mocartą dainavo Sekaras, Saljerį — Šaliapinas. Rojalių akompanavo Sergejus Rachmaninovas. Ir štai, kai „Borisas" buvo beveik surepetuotas, Rachmaninovas, viską apsvarstęs, staiga pareiškė išeinąs iš teatro. Apsisprendė, žinoma, ne per vieną dieną. Jis jau seniai kažko laukė — taip būdavo visada, kai ateidavo metas įgyvendinti naują didelį sumanymą.

Jį gąsdino vien mintis, kad vėl reikės vaidytis su choru, orkestru, veltis į slaptą kovą su Espozitu, ryjančią ir laisvo laiko trupinius, ir dvasines jėgas. Bet kai apie savo apsisprendimą jis kartą ryžosi prašnekti prie stalo, tarytum bomba sprogo. Mamontovas ūmai pasidarė niūresnis už debesį ir, nebaigęs pietauti, išėjo į sodą. Sergejus, priblokštas ir apsiniaukęs, verandoje rūkė papirosą po papiroso ir laukė jo grįžtant daugiau negu valandą. Bet staiga beržų alėjoje pasigirdo smagus pirmykštis balsas, paskui žingsniai.

— Ką gi,— atsidusęs tarė Sava Ivanovičius,— jūs turbūt teisus. Ką jums, menininkui, ateityje duos dirigavimas? „Oi tai ar

garbė narsuoliui vyžas pint, karžygiui po balą braidžioti!" Garbė jums už tai, ką mums padarėte! Mūsų draugystė šiuo jūsų žingsniu nepasibaigia. Bet stoti jums skersai kelio mes, ko gero, neturime teisės.

5

Sezono pradžia dėl pastato remonto nusikėlė iki spalio pirmos. Norėdamas įrodyti, kad draugystė nė kiek nenukentėjo, Mamontovas pasiūlė Sergejui dalyvauti koncertinėje kelionėje po Pietų Rusijos miestus. Jam magėjo, kad pietiečiai pamatytų tokius artistus, kaip Šaliapinas, Sekaras-Rožanskis ir Rachmaninovas.

Charkovas — Kijevas — Odesa. Visur gastrolininkus lydėjo didžiausia sėkmė. Iš Odesos jie garlaiviu nuplaukė į Jaltą.

Kryme buvo puikus ruduo. Tik prieš pat koncertą Jaltos teatre nuo Ai Petrio kalno staiga atplaukė debesis. Takeliai po platanais net padūmavo nuo lietaus purslų.

Per pertrauką publika užplūdo estradą, apsupo dainininką milžiną. Ir jis, ir įkandin jo Rachmaninovas vargais negalais prasigrūdo į artistų kambarį.

Sergejus atsisėdo lango nišoje, ant marmurinės palangės. Labai magėjo užsirūkyti.

Sergejus pastebėjo, kaip per minią lėtai, bet atkakliai iriasi kiek gunktelėjęs žmogus su nedidele tamsiai rusva barzdžiuke, pensne ir languotu švarku. Sergejaus širdis suvirpėjo. Jis atsistojo ir, labai sutrikęs, paspaudė jam paduotą šiltą ranką. Kaip per sapną suskambėjo negarsus, drovus, duslokas balsas.

— Žinote,— nedrąsiai kosčiodamas, prašneko jis,— visą šį vakarą žiūrėjau į jus ir galvojau, kad jums tikriausiai lemta tapti dideliu žmogum. Jūsų nuostabus, nepaprastas veidas.

Sergejus nuraudo ir burbtelėjo kažkokius padėkos žodžius.

— Žinote...— kalbėjo toliau daktaras Čechovas ir, staiga nusiėmęs pensnė, ėmė valyti nosine stiklus, žvelgdamas į Sergejų geromis trumparegėmis akimis. — Imkit ir atvažiuokit pas mus į Autką su Fiodoru Ivanovičium rytoj papusryčiauti.

Daug kartų vėliau jis atvažiuodavo pas Antoną Pavlovičių kaip saviškis, kalbėdavosi su juo, skambindavo ir susižavėjęs klausydavosi Baltojo vasarnamio šeimininko. Bet tuos pirmuo-

sius žodžius, tarytum visai nečechoviškus, jis išdidžiai ir su meile nešiojosi širdy kaip didžiausią šventenybę.

„Mirsiu — neužmiršiu!" — sakydavo jis.

Paskutinysis koncertas įvyko rugsėjo gale Alupkoje, Voroncovų rūmų terasoje, užlietoje mėnulio šviesos. Pūtė vos juntamas vėjelis, šlamėjo oleandro lapai, žemai, apačioje ramiai alsavo jūra.

Publika susėdo ant terasos turėklų ir laiptų. Prie rojalio nedegė žvakės.

Šaliapinas padainavo karaliaus Renė ariją, Rachmaninovas paskambino savo „Melodiją".

Kad vėl galėtų kurti, Sergejui reikėjo nedrumsčiamos vienatvės ir metus dvejus nesirūpinti kasdieninės duonos kąsniu. Jis žinojo, kad ir viena, ir kita efemeriška ir praktiškai nesuderinama.

Koncertinė kelionė tik trumpam gelbėjo jį nuo skurdo, tad reikėjo kuo greičiau kam nors ryžtis.

Bet štai, likus dviem dienom iki išvykimo į pietus, kai Rachmaninovas įėjo į Satinų prieškambarį, kelią jam pastojo aukšta figūra.

— Galų gale! — tarė Zilotis. — Aš jau rengiausi išeiti. Palydėk mane.

Jie patraukė Arbato gatve. Sergejus žinojo, kad Aleksandras Iljičius visai žiemai vyksta koncertuoti į užsienį.

Pirmiausia jis pasiteiravo apie teatrą.

— Gerai, taip ir reikia,— pritarė jis Sergejaus sprendimui.— Bet kaipgi tu gyvensi?

— Dar apie tai negalvojau,— niūriai atsakė Sergejus.

— Tada leisk man apie tai pagalvoti ir išspręsti šią problemą. Tik būk malonus — nekvailiok. Juk mes nesvetimi. Kaip nors atsiteisim...

— O jeigu... — vėl paniuro Sergejus.

— Na jeigu... — garsiai nusikvatojo Zilotis ir užsimovė madingas geltonas pirštines.— Jeigu „jeigu", ką gi... Trejus metus Verai Pavlovnai už dyka pjausi malkas. Tik tiek!

Taigi antras, rodos, visai beviltiškas klausimas, buvo išspręstas mažiausiai dvejiem metam.

Liko pirmasis: vienuma.

Pakeliui iš Krymo vagone jis išsikalbėjo su Tatjana Liubatovič.

Už langų skriejo stepių sutemos, šmėkštelėjo telegrafo stulpai.

— Kur ketinate žiemoti, mielas drauge?

Sergejus truktelėjo pečiais.

— Dar galutinai nenusprendžiau. Ko gero, važiuosiu į Saratovo guberniją, pas labai tolimus giminaičius, į stepę, į pusnis...

— Ak, kokia nesąmonė! — pasibaisėjo Liubatovič. — Negalėjot sugalvoti nieko gudresnio! Nagi atvažiuokite pas mane į Putiatiną. Niekas jums tenai netrukdys. Gyvensite kaip lokys. Sodininkas Foma, virėja Lukaša, kambarinė... Na, dar trys mano šuneliai. Tai ko jums dar? Maskva pašonėj. Važinėkit nors ir kasdien, jei tik panorėsit! Pas „giminaičius", — šyptelėjo ji. — O mes argi ne giminaičiai? Ir visai, man rodos, netolimi...

Antras skyrius

PABUDIMAS

1

Ruduo žengė miško daubomis ir Zubovo draustinių šilų išvartomis, auksu ir raudoniu pasipuošusiomis baltaliemenių beržų giraitėmis, plačiomis jų proskynomis. Geltoni lapai šiureno po kojomis tuščiuose vėjo kiaurai perpučiamuose alėjų koridoriuose. Dieną saulė nutvieksdavo tarp pušų nudriektus nematomus voratinklių tiltus. Vakarais padangėje gageno žąsys. Auštant žemę padengdavo ankstyva šalnelė. Paskui pakildavo rūkas ir kabodavo sustingęs tarp medžių, kol vėlai, gal kokią dešimtą valandą, jį vangiai išsklaidydavo saulė. Prie balkono net pro rūką skaisčiai raudonavo šermukšnių kekės. Į plaučius skverbėsi drėgnas melzganas dūmelis, pakvipęs sukežusiais grybais ir aitriu pūvančių lapų kartėliu.

Ištuštėjusiuose Putiatino namo kambariuose dar stipriau negu vasarą kvepėjo pušimi. Kažkas patyliukais krebždėdavo sienose, o vidury nakties staiga garsiai sugirgždėdavo grindys.

Pirmąsias naktis Rachmaninovas krūpčiojo per miegą. Tamsoje smarkiai daužėsi širdis. Bet netrukus jis priprato prie visko, kas dėjosi toje „miško skylėje", į kurią jis atsibeldė savo noru.

Tatjanos Spiridonovnos „šuneliai", trys milžiniški senbernarai — Cezaris, Belanas ir Saltanas,— nesitraukė nuo Sergejaus nei dieną, nei naktį. Ir miegodavo ant kilimo prie jo lovos, tapnodavo paskui jį išdidžiai siūbuojančia eigastimi, lydėdavo į pasivaikščiojimus.

Drauge su jais, nebijodamas pasiklysti, Sergejus nusibelsdavo į neįžengiamus eglynus, prižėlusius kerpių kuokštų. Aidas per miško raguvėles nešė storą grėsmingą Cezario amsėjimą.

Putiatino šeimynykščiai, matyt, buvo patenkinti netikėtu įnamiu.

Paduodama Sergejui Vasiljevičiui pietus, kambarinė Luška būtinai prisikišdavo baltą prijuostę ir tyliai šypsodavosi kažkokioms savo vylingoms mintims. Sergejui sėdus prie rojalio, name įsiviešpataudavo mirtina tyla. Luška patykomis slankiodavo veltinio naginėmis, piktai sudrausdama Belaną, vizginantį uodega ir staiga, užkerėta muzikos, prisėsdavo ant sofos krašto. O tarpais, matyt, kažką prisiminusi, tylutėliai kūkčiodavo.

Sergejus buvo laimingas. Bet šią giedrą laimę miškų glūdumoj temdė viena dėmelė. Jis manė: vos tik atsidursiąs toje atkampioje buveinėje, ir muzika pati atskubėsianti pas jį. Bet ji neskubėjo.

Sergejus jau seniai liovėsi mąstęs apie naują simfoniją. Dar nuo vasaros galvojo tik apie Antrąjį koncertą fortepijonui, kurį net buvo pažadėjęs rudeniop Goldenveizeriui, bet, rugpjūčiui baigiantis, pats ėmė abejoti duotu žodžiu. Dešimtis kartų jis bandydavo užfiksuoti dingtelėjusią mintį ir vėl suplėšydavo į gabalėlius, ką parašęs. Vis ne tai ir ne tai!

Putiatine buvo aibė aplamdytų, apdraskytų knygų ir žurnalų. Jis skaitė ir skaitė, daug skambino, bastėsi laukymėmis ir proskynomis. Siela buvo gyva, ji alsavo, liūdėjo ir grožėjosi auksiniu rudeniu, bet vis dar tylėjo...

Kas antrą dieną šlubas paštininkas iš Arsakų stoties atnešdavo laiškų ir laikraščių. Dažniausiai jam rašydavo Modestas Čaikovskis, rečiau — Glazunovas. Pastarasis Putiatino atsiskyrėliui atsiuntė savo naujos — Šeštosios — simfonijos partitūrą. Pagrojęs pirmą jos dalį, Rachmaninovas susimąstė.

Atslimpino ir jam ant kelių padėjo sunkią galvą Saltanas, spoksodamas romiomis tamsiomis akutėmis su melsvais atšešėliais.

— Na va, šuneli! — pašnekino jį Sergejus.— Girdėjai? Mudviem nesiseka, ir tiek...

Kartą per savaitę jis važiuodavo į Maskvą, žinoma, ne tik „pasirodyti", bet svarbiausia dėl pamokų, kurių turėjo trijuose namuose. Pernakvojęs Satinų mansardoje, ankstyvu rytiniu traukiniu grįždavo į savo Dykynę.

Vieną rytą, Luškai atidarius langines, jis išvydo ant eglių ir klombų iškritus sniegą.

Lapkričio vidury jam prireikė mėnesiui grįžti į Maskvą — leistis aršeniką, kurį atkakliai piršo Ostroumovas. Gruodžio mėnesį, grįždamas atgal, jautėsi važiuojąs namo. Arsakai jau skendėjo pusnyse. Riestanosė Luška pati atvažiavo jo pasitikti rogėmis. „Šuneliai" puolė muzikantą su tokiu džiaugsmu, jog jis neišsilaikė ant kojų ir kvatodamas pargriuvo į sniegą.

Bet kalėdoms Sergejui vėl reikėjo vykti į Maskvą. Mat Satinai gavo voką su anglišku pašto ženklu. Adresas buvo užrašytas Ziločio ranka. Rachmaninovo mokinė Liolė Kreicer laišką tučtuojau išvertė. Londono filharmonijos draugija pianistą ir dirigentą S. Rachmaninovą kvietė dalyvauti koncerte, įvyksiančiame 1899 m. balandžio 19 d. (pagal naująjį kalendorių) „Karalienės salėje". Aleksandras Iljičius laiške rašė, jog Preliudas *cis-moll* per jo, Ziločio, koncertus Europos miestuose turi stulbinantį pasisekimą, ir patarė, jog, be Preliudo, į programą reikėtų įtraukti koncertą fortepijonui ir fantaziją „Uola".

Nesulaukęs kalėdų „atostogų" galo, Sergejus Vasiljevičius netikėtai sugrįžo į Putiatiną.

Lauke spigino šaltis. Beržai ir eglės buvo pasipuošusios sidabru.

Ant stiklų visomis vaivorykštės spalvomis it brokatas mirgėjo ledo raštai. Krosnyje, svaidydamos žiežirbas, traškėjo pliauskos.

Karštai prikūrentuose kambariuose nuo ryto iki vakaro skambėjo rojalis. Sergejus tik skambino ir skambino. Deja, pastangos pažadinti nutilusią vidinę muziką, kaip ir anksčiau, buvo bevaisės.

Dabar laiškai ilgai pragulėdavo be atsako. Dieną jis nešiodavosi juos kišenėje, o eidamas gulti, pasidėdavo šalia, ant naktinio staliuko,— tai buvo it sąžinės priekaištas.

Kartą kažkas pažadino jį dar prieš aušrą. Pasirėmęs alkūne, jis įsiklausė į tylą. Pasivaideno, ar ką?.. Ne, trys jo sargai taip pat pakėlė galvas ir pro nesandariai uždarytą langinę žiūrėjo į speiguotą naktį. Štai ir vėl... Visai netoli, gal net sodo pakrašty, pasigirdo prislopintas ilgesingas staugimas.

Pastatęs ausis, Cezaris tyliai suurzgė. Bet, susidūręs tamsoje su Sergejaus žvilgsniu, sunkia uodega paplekšnojo į kilimą.

„Nebijok! — bylojo protingos, nuleistais kampučiais jo akys.— Mes su tavimi."

2

Visą 1899 metų sausį ir vasarį Rachmaninovas darbavosi be poilsio ir atvangos — ruošėsi pirmajam koncertui užsienyje.

Kovo mėnesį liūdėdamas jis atsisveikino su Putiatinu ir grįžo į Maskvą, o balandžio — iškeliavo į Londoną.

Nuo darbų ir rūpesčių atitoko tik tada, kai, dvi dienas prasikratęs vagone, atsidūrė Kale, ant siauručio, turėklais aptverto tiltelio. Po jo poliais sūkuriavo šaltas pilkas vanduo. Vėjas blaškė, draikė tamsiai rudų garvežio dūmų kamuolius. Šiurpiai, tarytum prieš kokią nelaimę, klykė žuvėdros.

Londono filharmonijos orkestras, pasirodo, buvo stačiai nuostabus. Apie tokį orkestrą savo tėvynėje Rachmaninovas tuomet negalėjo nė svajoti. Maskvietį muzikantą gerokai nustebino ir penkiatūkstantinė minia, suplaukusi į „Karalienės salę". Didžiausią pasisekimą, kaip ir reikėjo laukti, pelnė Preliudas. Sergejui niekada nebūtų nė į galvą atėję, jog anglai moka šitaip rėkti.

Kitą dieną gidas impresarijas, globojęs Rachmaninovą, nusivedė jį į prabangią natų parduotuvę ir parodė vitrinoje Preliudą, kurį buvo išspausdinusios net trys stambiausios leidyklos.

Netikėdamas savo akimis, jis skaitė pavadinimus ant spalvotų viršelių. Ant vieno buvo užrašyta „Rūsčio dieną", ant kito — „Maskvos gaisras", o ant trečio net „Maskvos valsas"...

Gegužės pabaigoje iš Londono į Maskvą jam buvo išsiųstos iškarpos iš keturiasdešimt dviejų angliškų laikraščių. Recenzi-

jos apie koncertus buvo labai prieštaringos. Lermontovo „Uolą" tenykščiai kritikai pripažino nenusisekusia.

„Snaudė naktį aukso debesėlis..." Argi tokiems nevykusiems žodžiams galima parašyti gerą muziką?

„...Kaip ir buvo galima tikėtis, turint galvoje autoriaus tautybę, rūkas muzikoje pavaizduotas tarytum tikrų tikriausia laivo katastrofa, vienišos Uolos ašaros perteikiamos siaubingu trenksmu..."

Du kritikai įnirtingai polemizavo, bandydami kiekvienas savaip debesėlio plevenimą paaiškinti fizikos dėsniais.

O Rachmaninovo pianizmą daugelis Londono recenzentų vertino mažiau negu Hofmano ir Rozentalio.

Tik pagyrimų choras Preliudui buvo vienbalsis.

Grįžęs į Maskvą, Sergejus užsuko pas Liubatovič. Mamontovininkai (kone visa trupė) sukėlė muzikantui triukšmingas ovacijas.

— Palūkėkite! — pertraukė jas namų šeimininkė.— Ko gi čia dabar triukšmaujate tuščiai? Aš Sergejui Vasiljevičiui esu paruošusi dovaną.

Ji kažkur dingo ir grįžo, už ausies vesdamasi didžiulį juodą leonbergą. Tik iš akių, kvailokų, linksmų ir kiek nerimastingų, buvo galima spėti, jog jam dar nėra nė dešimt mėnesių. Tai buvo Levko, kuris ilgus metus gyveno šalia kompozitoriaus.

Nuo pat pirmos dienos šeimininkas ėmė mokyti žalgų kvailiuką.

Levko patiko ir Satinams. Tik vienas katinas Jerofejičius šnairavo į ateivį ir piktai urzgė.

Arenskis dar birželio mėnesį pranešė Sergejui, kad Puškino jubiliejinis komitetas į iškilmių programą įtraukė operą „Alekas".

Kompozitorius ir apsidžiaugė, ir drauge pajuto apmaudą. Savo operą jis laikė nebrandžia ir jau buvo pradėjęs drausti ją statyti scenoje.

Bet, Tauridės rūmų pakyloje išvydęs Šaliapiną, jis viską užmiršo.

„Aš girdžiu iki šiol,— vėliau pasakojo Slonovui,— kaip jis raudojo operos pabaigoje. Taip raudoti gali arba didelis artistas, arba žmogus, gyvenime patyręs tokią pat širdgėlą, kaip ir Alekas."

Koncertas, kaip atrodė Rachmaninovui, jau beldėsi į duris, o problema, kur dėtis vasarą, vis dar kybojo ore.

Ir Putiatine, ir Ivanovkoje, kaip visada, turėjo būti daug žmonių. Bet štai visai nelauktai Rachmaninovo mokinės Liolės Kreicer tėvas Julijus Ivanovičius pakvietė muzikantą į savo pastogę. Tuo metu senukas Kreiceris valdė Rajevskių dvarą Krasnenkoję Voronežo gubernijos pietuose.

Ten Sergejus rado tokią darbo atmosferą, kokios jam kaip tik reikėjo.

Dvare niekas nesėdėjo rankas sudėjęs — dirbo ir senukai, ir pati Liolė, ir jos brolis Maksas, kuris rengėsi egzaminui į Žemės ūkio akademiją.

Lygiai pusę devintos Sergejus eidavo pusryčių, Levko oria mina sekdavo paskui šeimininką. O devintą šeimininkas kaip visada paragindavo:

— Na, Levko, dabar eime darbuotis!

Ką čia slėpti, Liolė Kreicer, užsiglaudusi sodo gilumoje, ne kartą klausėsi garsų, sklindančių pro atdarus langus. Bet kiekvienąsyk girdėdavo tik likimo temą iš Bethoveno Penktosios simfonijos.

Mįslė atsiskleidė vidurvasary, kai į Krasnenkoję atvažiavo Nataša, Volodia ir Sonia Satinai. Paaiškėjo, jog tai buvo naujas romansas pagal Apuchtino eilėraštį „Likimas". Laikas parodė, kad jį dainuoti mokėjo tik Šaliapinas.

Netrukus po „Likimo", norėdamas paerzinti paneles, Rachmaninovas parašė pusiau komišką chorą pagal Aleksejaus Tolstojaus „Pantelejų gydytoją".

Premjera įvyko Kalinovo miško laukymėje, mėgstamoje pievutėje, pasidengusioje ramunių kilimėliais. Vasara buvo karšta. Visi puikiai skaitė natas. Nataša dainavo sopranu, Liolė — altu, Maksas — tenoru. Autorius taip pat dalyvavo šiame kvartete.

Choras buvo harmonizuotas, nusižiūrėjus į senovines religines giesmes, aklųjų giedamas mugių metu.

Pantelejus šviesus vaikšto po lankas —
Ir žolė, ir gėlės jam čia po ranka...

Maksui Kreiceriui, kaip būsimajam agronomui, labiausiai patiko trečias posmas:

...Auga žolės žolelės vaistingosios,—
Joms ir dainos sudėtos šlovingosios,
O prieš piktą žolyną lapuotąjį
Tuoj pakyla lazda jo šakotoji...

— Kaip nuostabu! — džiaugėsi Sonia, delnu lygindama partitūros puslapius.

— Iš tiesų neblogai,— sutiko autorius, nenorėdamas jos liūdinti.

Pasigavę šiuos žodžius, spektaklio dalyviai privertė autorių pasirašyti „vekselį", kuriame jis, Sergejus Rachmaninovas, pripažino ir patvirtino, kad choras apie Pantelejų vis dėlto neblogas. Nepraėjo ir savaitė, kaip „vekselis", visiems leipstant juokais, buvo įteiktas autoriui, vos tik jis prasižiojo, jog „Pantelejus" — stačiai šlamštas.

Sergejus čia pragyveno iki rugsėjo galo. Visi kažko tikėjosi...

Prieš pat išvažiuodamas Sergejus gavo Natašos laišką, kuriame ji labai atsargiai pranešė, jog išteka Veročka Skalon.

Per vakarienę Sergejus buvo smagus. Bet vėliau, kai visi sumigo, jis tris valandas vaikštinėjo po medžiais, šlamindamas nukritusius lapus. Tamsoje čia įsidegdavo, čia užgesdavo papiroso ugnelė. Levko niūriai slimpino šeimininko pėdomis.

Vestuvių išvakarėse Vera Skalon sudegino šimtą Sergejaus Rachmaninovo laiškų.

3

Kartą, grįžęs iš pamokos, Sergejus už svetainės durų išgirdo grojant violončele.

Be abejonės, tai buvo mėgėjo, nors ir muzikalaus, smičius. Sergejus pravėrė duris. Nugara į jį, žemai palenkęs galvą prie violončelės, sėdėjo nepažįstamas juodbruvas maždaug keturiasdešimties metų vyriškis.

Daktaras Grauermanas, nugrimzdęs šalia į gilų krėslą, neslėpė pasitenkinimo, kurį jam teikė Sen Sanso „Gulbė" ir, pamatęs Sergejų, tuoj pat supažindino jį su Nikolajum Daliu.

Daktaras Dalis — buvęs Grauermano universiteto laikų bičiulis, o dabar talentingas Maskvos psichiatras. Didžiulis dar-

bo krūvis, slegiantis jo pečius, netrukdė jam aistringai mėgti muziką ir dalyvauti šeimyniškuose kameriniuose ansambliuose.

Dalis nuleido smičių ir šyptelėjęs pareiškė, jog metas keisti programą.

Jis buvo ramus, rimtas, mažakalbis, bet į jo žodžius norėdavosi įsiklausyti, kad nepraslystų kas nors labai svarbu.

Atėjo naujų 1900 metų žiema. Muzika vėl nutilo. Ir, rodos, pasaulyje šįsyk nebebuvo jėgos, kuri galėtų pramušti nykią bežadę sieną.

Kartą per savaitę prie Jekaterinos mokyklos vartų Rachmaninovas sutikdavo kunigaikštytę Liven.

Aleksandra Liven buvo labai turtinga, kilminga ir nebejauna. Jos asmeninis gyvenimas nesusisekė, ir ji pasinėrė į labdarybės veiklą. Per moterų kalėjimo komitetą, kuriam Liven vadovavo, ir jo reikalus ji buvo artimai pažįstama su Varvara Skalon. Įtaka, kurią ji turėjo Maskvoje, darė ją neįkainojamą šiame poste. Ji viešėdavo net pas didžiąją kunigaikštienę ir dažnai, pati nežinodama, ką daro, užsistodavo tuos, kurie Maskvoje senu papratimu vis dar buvo vadinami nihilistais. Rachmaninovą ir jo muziką ji dievino. Sergejus neretai dalyvaudavo kunigaikštytės rengiamuose labdaringuose muzikos vakaruose.

Išvydusi Sergejų, ji nusigando: akys tuščios, visas pageltęs, prigesęs ir, aišku, nieko nerašo!..

— Žinot ką,— staiga nusprendė ji,— nuvesiu jus pas Levą Nikolajevičių. Jis vienintelis, jei tik geru laiku pataikysim, jums tokį žodelį tars, kad visas jūsų gyvenimas iki pat gelmių nušvis.

— O jeigu negeru?..

— Čia jau pasikliaukit manimi!

Sergejus ir pamiršo šį pokalbį. Bet po mėnesio gavo raštelį. Liven prašė, kad vasario pirmąją, lygiai dešimtą vakaro, jis būtų Chamovnikuose.

Snieguotą šaltą vakarą, aukštai kybant mėnuliui, medinis dviejų aukštų namas kiemo gilumoje jam pasirodė itin baisus. Tik dviejuose antro aukšto languose pro užuolaidas sklido rausva šviesa. Rodos, dvi akys žvelgė į vienišą svečią, bylodamos: „Įkliuvai, brangusis!"

Virš sniego dangos mirgėjo spalvingi žvaigždžių spinduliai. Plykstelėdavo kibirkštys ir tuoj pat užgesdavo mėlynam sniege.

Jau užlipęs į priebutį, jis pajuto tokį išgąstį, kad vos nepasileido galvotrūkčiais, kur kojos neša. Įveikęs baimę, trūktelėjo skambutį.

Priemenėje trenkė kailiais. Pagyvenęs tarnas nuvedė jį laiptais, užtiestais raudona gelumbe. Dešinėje, už kažkurių durų, suskambo jauni balsai, gitara. Prieš jį atsivėrė kitos durys, ir, sukaupęs visą drąsą, jis peržengė slenkstį.

Jis žinojo, kad Tolstojus nėra toks milžinas, kaip daugelyje portretų. Bet, pamatęs seneliuką, pledu apsisupusį pakumpusius pečius, jis sutriko. Iš po tankių, iškilių gauruotų antakių į svečią įsmigo mažos skvarbios akys.

Paėmęs Sergejų už rankos, kuri buvo šalta kaip ledas, jis nusijuokė ir palingavo galva.

— Ai ai ai! Na ką gi, eime...

Kambaryje buvo daug Sergejui nepažįstamų žmonių, kurie lyg niekur nieko ir toliau negarsiai kalbėjosi. Svečią pasodinęs ant minkštasuolio krašto gale kambario, Levas Nikolajevičius paglostė jam kelį. Kelis drebėjo.

— Kas gi dabar čia...— suniurnėjo jis gaižokai.— Jūs tik nemanykite, jaunikaiti, kad mano kelias buvo rožėmis klotas! Kad tikėjimas visada buvo toks pat stiprus! Visiems pasitaiko sunkių valandėlių. Toks jau yra gyvenimas! Geresnių laikų, kaip dabar, jau nesulauksite. Laimės nėra pasauly, tik jos atšvaitai, blyksniai. Gaudykite juos, džiaukitės jais. Paskui bus per vėlu... Pakelkite aukščiau galvą ir eikite į užsibrėžtą tikslą. O svarbiausia — dirbkite. Aš dirbu kiekvieną dieną.

Jis kalbėjo iš lėto, kupinas mąslaus gerumo, tačiau visa, rodos, jau buvo dešimtis kartų sakyta kitiems. Sergejus karštai klausė ir vis laukė to stebuklingo žodelio. Bet nesulaukė. Jis niekaip negalėjo atsikratyti minties, kad pataikė negeru laiku.

Netrukus, nutykojęs progą, Sergejus atsisveikino, kitąsyk pažadėjęs čionai atvažiuoti su Šaliapinu, kurį Tolstojus taip pat buvo kvietęs.

Žadėtas vizitas įvyko po dviejų savaičių.

Pakeliui į Chamovnikus Fiodoras Ivanovičius buvo smagus, bet, vos įėjęs į prieškambarį, labai susidrovėjo. Šitai pastebėjusi, Sofija Andrejevna tučtuojau pakvietė juodu prie rojalio.

Šaliapinas ant piupitro padėjo „Likimą", neseniai išmoktą iš rankraščio.

— Nereikia... — sušnibždėjo Rachmaninovas.

Bet jau buvo per vėlu.

Šaliapinas dainavo... Jo balsas skambėjo kokiais tik nori tembrais: gaudė it varpų varis, dunksėjo it sunkus geležinis kūjis, šlamėjo ošė it vėjas, dainavo it violončelė.

Vien nuo grėsmingo „tuk-tuk-tuk!" klausytojams kiekvieną sykį nejučiom suvirpėdavo širdis.

O Šaliapinas dainavo:

Varguolis draugą rado sau:
Laukuos kartu plušėti gali
Ir gali guostis — pailsau,
Tą patį vargdamas vargelį.
Lietus per dieną kaulus gels,
O vakare dainuos jam vėtros,
Kol naktį, nesurasdams vietos,
Likimas jo langan pabels —
„Tuk tuk tuk"...

Bepratrūkstančią visuotinio džiaugsmo audrą sutramdė atokiau sėdėjusio Tolstojaus tylėjimas.

Sergejus jį stebėjo akies krašteliu.

Išbalęs, kažko prislėgtas, niūrus jis tūnojo krėsle ir tarpais raukėsi — galbūt iš skausmo, o gal iš apmaudo.

Rachmaninovas jo žvilgsnio vengė kokią valandą. Tolstojus su Goldenveizeriu žaidė šachmatais. Paskui staiga atsistojo, priėjo prie svečio, atsargiai paėmė jį už parankės.

— Jūs žinot, ši muzika man siaubingai nepatinka. Nejaugi manot, kad ji kam nors reikalinga?..

Ir jau tylesniu balsu pridūrė:

— Atleiskite, bet aš nesuprantu, kuo čia dėtas Bethovenas, likimas? Bethovenas — blėniai...

Visa Rachmaninovo „Likimo" koncepcija jam, matyt, atrodė perdėm išpūsta, išgalvota, jaunasis menininkas, jo nuomone, ėjo klaidingu keliu.

Sergejui akimirksnį atėmė kojas, rankas, žadą. Sofija Andrejevna, viską įdėmiai stebėjusi, pasiskubino Tolstojų įtraukti į bendrą kalbą.

Kankynė truko dar apie valandą.

Kai svečiai ėmė skirstytis, Tolstojus vėl priėjo prie Sergejaus, geraširdiškai pažvelgė jam į akis ir nelinksmai šyptelėjo.

— Nepykite ant manęs. Aš senas. Patikėkit: aš nenorėjau jūsų užgauti.

Kažkas virptelėjo Sergejaus sieloje, bet jis buvo tarsi stabo ištiktas.

Spausdamas paduotą ranką, Sergejus žemai nulenkė galvą.

— Ką jūs, Levai Nikolajevičiau!..— tarė jis, nepažindamas savo balso. — Jeigu neįsižeidžiau dėl Bethoveno — kokią teisę turiu įsižeisti dėl savo kūrybos!

Sergejui nė į galvą neatėjo, kad kaip tik tuo metu, mąstydamas apie meno prigimtį, Tolstojus kartais negailestingai sugriaudavo nusistovėjusius teiginius, sąvokas, nuomones ir neretai prieidavo paradoksalias išvadas.

Po daugelio metų pokalbį Chamovnikuose Rachmaninovas prisiminė be jokios nuoskaudos, su jam būdingu humoru.

Bet tą vakarą jam pasirodė, kad sugriuvo visas pasaulis.

4

Viskas prasidėjo kitą dieną.

Pokalbis Chamovnikuose tik patvirtino tai, ko jis pats nenorėjo sau pripažinti. Ausyse vis skambėjo pranašiškas senyvas balsas. Jis ištarė nuosprendį Sergejui Rachmaninovui ir jo muzikai. O argi tai ne tiesa: kam ji reikalinga? Niekam. Žmogaus sieloje ji, matyt, pažadina tik lėkštus, paviršutiniškus jausmus. Štai ji, tegu ir žiauri, bet tikra teisybė! Kur jam ieškoti dar aukštesnio, griežtesnio teisėjo, negu tasai išminčius, aiškiaregys, kiaurai perpratęs žmonių mintis ir darbus?..

Iš pradžių Sergejus stengėsi neišsiduoti, nė per nago juodymą neparodyti, kas jam darosi. Šaliapinas pas Satinus nesirodė.

Sergejus Vasiljevičius nenorėjo matyti nė vieno žmogaus. Bet pakeliui į namus sutiko Slonovą ir Sachnovskį. Šiedu nusitempė jį į Testovo restoraną. Ir pirmąsyk per daugybę metų Sergejus beregint visiškai apgirto. Namo negrįžo, tik per kurjerį pasiuntė raštelį. Neparėjo jis ir kitą dieną, parsirado tik trečiąją — vakarop.

Jis žingsniavo Raudonąja aikšte. Ausyse gaudė, tas gausmas pamažu vis stiprėjo. Sergejus nejučiomis užsidengė net akis, laukdamas kažko baisaus. Netrukus gausmas virto kone griū-

ties dundesiu, kuriame taip aiškiai viena po kitos skambėjo atskiros orkestro grupės. Jis atpažino neapsakomai iškreiptą savo simfonijos finalą. Vos ne vos atplėšė vokus. Viskas nutilo.

Šūktelėjęs vežiką, Sergejus nuvažiavo namo. Grįžęs niekuo nesiskundė. Bet, kvočiamas, kas nutiko, jis atkakliai ir niūriai tylėjo. Nusisukęs į sieną, pareiškė norįs užsnūsti ir gulėjo plačiai atvertas akis įbedęs į apmušalus.

Grigorijus Lvovičius, pačiupinėjęs pulsą, gūžtelėjo pečiais.

Visą naktį, jau nebe pirmąkart, jam vaidenosi juoda rąstų troba. Galvūgalyje skambėjo gerai pažįstamas žemas rypaujantis balsas.

„Gieda!.." — pagalvojo jis. Bet balsą nustelbė vėjas, ir staiga jis virto ilgesingu vilkų staugimu seno parko pakrašty.

— Cezari! — sušuko Sergejus, krūptelėdamas visu kūnu ir išversdamas akis. Bet ne Cezaris, Levko prisėlino, vizgindamas uodega, ir ant lovos krašto padėjo savo sunkią juodą galvą. Atsigodęs Sergejus įkibo į tankius šiltus gaurus ir bemat užmigo.

Rytą atvažiavo Ostroumovas. Sergejus išgirdo, kaip Varvara Arkadjevna už durų ištarė virpančiu balsu (ji niekad nemokėjo kalbėti pašnibždom):

— Bijau, kad jis neišprotėtų...

Ką atsakė Ostroumovas, Sergejus nenugirdo.

Nataša, Sonia ir Marina budėjo prie sergančio muzikanto pasikeisdamos, o juodasis gauruočius Levko — ištisai.

Šeštą dieną, visų nuostabai, Sergejus atsikėlė. Jį sunku buvo atpažinti. Kiaurą dieną jis praslankiojo po kambarius, o vakarop, temstant staiga pareiškė einąs pasivaikščioti.

Staiga, kur buvęs, kur nebuvęs pasirodė daktaras Grauermanas ir, pamatęs Sergejų apsirengusį, pasisiūlė į palydovus. Sergejus paniuro, bet nieko neatsakė.

Kai jiedu išėjo į lauką, regis, žemė ūmai slystelėjo Sergejui iš po kojų, bet jis greit atgavo pusiausvyrą. Sušnekęs apie šį, apie tą, Grigorijus Lvovičius lyg tarp kitko pasiūlė jam užsukti pas Nikolajų Dalį. „Gudrauk, gudrauk!" — apmaudžiai pagalvojo Rachmaninovas. Bet kažkodėl visai neprieštaraudamas sutiko.

Daktaras Dalis, pakėlęs nuo knygos pavargusias akis, žvilgtelėjo į svečius taip paprastai ir ramiai, tarytum būtų laukęs jų ateinant. Grigorijus Lvovičius tuojau pat išskubėjo neva ap-

lankyti ligonio. Nekaltą apgaulę, kurios auka tapo Sergejus, buvo nesunku perprasti.

Bet Sergejus Vasiljevičius visai nenorėjo eiti iš kambario, kur viskas dvelkė ramybe, kur, rodos, net kvėpuoti buvo lengviau. Klausydamasis neskubių šeimininko žingsnių, svečias pasijuto vaduojąsis iš ilgo slogaus dvasinio sustingimo.

Vėliau Sergejus ir pats nebeįstengė suprasti, kaip čia viskas atsitiko.

Jis nejučiomis įsišneko apie muziką, negana to — atvėrė širdį. Kam?.. Diletantui ir dar — psichiatrui... Dalis papirko muzikantą pirmiausia tuo, jog buvo visai „nedaktariškas". Iš lėto, neįkyrėdamas ir kaip visada pilnas kuo geriausių norų, jis nuoširdžiai bandė rasti kelią į pašnekovo širdį.

Kalbėjo jis labai paprastai, visai negarsiai, bet kaip viršesnis, kalbėjo apie tai, jog Sergejus klysta. Labai klysta! Kad svarbiausia gyvenime — jo muzika, tai jo alsavimas, šviesa, laimė, kad koncertas nesiseka jam todėl, jog jis, Rachmaninovas, nusikamavęs, netekęs dvasinių jėgų, nesuranda atramos taško, tikslo, kuris pažadintų didžiules, dar neišjudintas dvasios galias. Ir kaip jis drįsta netikėti savimi, jeigu juo taip karštai, taip aistringai tiki kiti! Jiems reikalinga muzika, kad ir kažin ką sakytų išminčiai. Pasaulis sujudęs, kupinas baisių ir džiaugsmingų nuojautų. Jie, paprasti, eiliniai žmonės, nerimauja. Jie kažko laukia ir nežino, ko jiems viltis, kuo tikėti, ką mylėti... Argi jis, toks reiklus, griežtas rusų menininkas, drįs tylėti dabar, žinodamas, kokią galią turi jų širdims!..

Paskui kambaryje iš kažkur atsirado nedrąsi mergaitė, konservatorijos studentė. Pažinusi svečią, ji smarkiai nuraudo.

Sergejus buvo pasodintas į gilų garbingą krėslą, anot Dalio, skirtą tik žymiems svečiams. Pasak padavimo, proseneliui gyvam esant, jame dažnai sėdėdavęs Puškinas.

— Tuojau mudu jums pagrosim, — tarė Dalis, pagavęs išsigandusį sesers žvilgsnį..

Krėslas iš tiesų, matyt, buvo „nepaprastas". Į jį nugrimzdęs, Sergejus su nuostaba tarsi pirmąsyk klausėsi neįmantrios Mendelsono dainos, ji plaukte plaukė iš po daktaro Dalio smičiaus.

Atsargiai, it plonyčiai pirštai, daina skverbėsi į sužeistą sielą, po lašelį išsunkdama kančią. Paskui toji daina pasidarė tarsi pabalsis kitai, visai dar negirdėtai, galingai, sklidinai šviesos ir iškilmingumo. Ji, toji melodija, vis artėjo ir artėjo, nugalė-

dama kelyje visas kliūtis. Jis klausėsi, ir šykšti, rūsti ašara, išsprūdusi iš po blakstienų, lėtai nusirito įkritusiu skruostu.

Lydėdamas jį namo, Nikolajus Vladimirovičius kalbėjo, kad dabar jis turįs atsikovoti miegą. Jam, Sergejui, tik atrodo, kad jis miegąs, o iš tiesų naktį vyksta nepaliaujamos grumtynės, kuriose jėgos mąžta nesugrąžinamai, be jokios kompensacijos.

Tą vakarą užmigdamas Rachmaninovas staiga nusijuokė, pagalvojęs, kad Dalis visai nepanašus į hipnotizuotoją — vyriškį gauruotais, susitaršiusiais plaukais ir kiaurai veriančiomis juodomis išsprogusiomis akimis. Jo akys juk mėlynos, lyg išsiblaškiusios, lyg liūdnos.

— Stačiai neįtikėtina,— vėliau prisiminė Rachmaninovas, — bet gydymas iš tiesų man padėjo!

Taip truko kas antrą dieną pusantro mėnesio. Jis vis užeidavo pas Dalį ir tada, kai ant mansardos palangės mėlynai pražydo Marinos atneštos žibutės ir debesys ėmė pamažu sklaidytis, atidengdami naują, neregėtai žydrą dangų.

5

Kunigaikštytę Liven Sergejus sutiko visiems prieinamame Dallės teatre, kur su Nataša ir Liole Kreicer buvo atėjęs žiūrėti „Paskendusio varpo".

Tame teatre, atidarytame prieš metus, o gal dvejus, viskas buvo ne taip, kaip kitur. Sienos ir grindys, aptrauktos pilka medžiaga, slopino žingsnius ir balsus. O žuvėdra ant tamsios persiskiriančios uždangos tarsi sakyte sakė, kad reikia laukti kažko nepaprasto. Ir lūkesčiai neretai pasiteisindavo.

Išvydęs kunigaikštytę, Sergejus sutriko.

Valandėlę ji tylėdama žiūrėjo į jį, kažką galvodama. Paskui linktelėjo galva ir su jai būdingu tiesmukišku geraširdiškumu užkvietė muzikantą į savo vilą Jaltoje. Ten, sode, esąs visai atskiras fligeliukas. Net pianinas, puikus „Bliutneris", stovįs verandoje. Niekas jam tenai netrukdysiąs. Antonas Pavlovičius taip pat dabar vienas. Neseniai apie jį, Sergejų, teiravęsis. Ko gi jam dar reikia?

Akimirką svyravęs, Rachmaninovas priėmė pasiūlymą.

Pavasaris Kryme buvo vėlyvas. Vis lijo. Ant Jailos viršūnių tebesilaikė sniegas. Pūkiniai debesys atšlaitėmis nusliuogdavo iki pat totorių kiemų ir vynuogynų. Jūra dieną naktį pla-

kėsi į granito krantinę. Baltų purslotų putų debesys ir sūkuriai ištrykšdavo net virš muitinės stogo. Sode žydėjo kamelijos. Priekalnėse šen ten teberausvavo migdolų krūmai.

Jis klausėsi: kad tik neapsigautų ir šįsyk!

Vieną labai ankstų rytą, vos tik saulei nuauksinus aukščiausius kalnų ganyklų šlaitus, jis ėjo taku prie jūros, nurimusios per naktį. Ūmai šiltas vėjas drauge su gėlių kvapu atnešė iš toli giedrą klarneto skambesį, tokį ryškų, taip aiškiai girdimą, jog Sergejus net atsigręžė, ne iš karto supratęs, kas čia dedasi. Melodija, paremta vargonų punktu, suskambėjo vėl ir buvo tokia gaivi, tyra, tokia nuostabi, jog Sergejus tiesiog visas virpėjo. Ji beregint nuščiuvo, bet iš širdies plakimo jis suprato, jog netrukus vėl ją išgirs.

Daktarą Čechovą jis sutiko netikėtai pašte jau trečią dieną. Antonas Pavlovičius atrodė mažai pasikeitęs. Tik veidas buvo pageltęs, balsas pasidaręs duslesnis ir sidabro gijų kur ne kur įsiviję į tamsiai rusvą barzdą.

Su Rachmaninovu jis pasisveikino maloniai ir taip paprastai, tarytum jie būtų tik vakar išsiskyrę. Šį paprastumą daugelis laikydavo abejingumu.

Įdėmiai pažvelgęs pro pensnė stiklus ramiomis pilkomis akimis, jis pabarė Sergejų, kodėl neaplankąs.

— Ateikit vakare, šeštą valandą!

Už tvoros Sergejus Vasiljevičius išvydo ką tik sukastas lysveles, žiedais apsibėrusį persiko medelį. Visi augalai dar tokie jauni, nesustiprėję, bet kiek darbo ir meilės įdėta į kiekvieną savo rankomis įdirbtą žemės pėdą! Priešais priebutį svečias užsižiūrėjo į hiacintus. Jų švelnus, šiek tiek kapines primenantis kvapas sklido net per tvorą. Pratrūko loti mažutis, gelsvas šleivakojis šuniukas. Sergejus žinojo, kad jo vardas Kaštonė.

Į priebutį šypsodamasi išėjo Marija Pavlovna ir pakvietė į vidų. Vakarėjanti saulė valgomajame buvo įžambiai nušvietusi Nikolajaus Čechovo žinomo paveikslo „Siuvėja" apatinį kraštą. Kairėje jis pamatė naują pianiną. Jie iki sutemų užsisėdėjo verandoje.

Rachmaninovas papasakojo viską, ką žinojo apie Maskvą, apie Dailės teatrą, jo aktorius. (O juk teatras jau rengėsi važiuoti į Jaltą.) Tarpais abu patylėdavo. Tada būdavo girdėti,

kaip Jevgenijos Jakovlevnos kambaryje tiksi laikrodis. Virš kalnų kamuoliais kilo debesys. Staiga neregimas mėnuo sidabru nužėrė ant keteros boluojantį sniegą. Antonas Pavlovičius negalėjo nuo jo atitraukti akių.

Išėjęs į priebutį išlydėti svečio, jis tarė:

— Užsukit rytoj!.. Žinot, čia yra Kalinikovas su žmona. Aplankykite juos. — Ir patylėjęs pridūrė: — Reikia!

Kodėl „reikia", Rachmaninovas suprato tik rytojaus dieną.

Jis užėjo pas juos ir buvo iki širdies gelmių sukrėstas reginio, kurį tenai pamatė. Liga, matyt, jau artėjo prie lemtingos baigties. Karšta ranka su neapsakomu dėkingumu suspaudė jo pirštus. Ligonio veidas buvo geltonas, kone žemės spalvos, apėjęs retais šeriais, į svečią žvelgė šviesiai mėlynos iškamuotos akys.

Juodos Kalinikovo žmonos Sofijos Nikolajevnos akys klausė ir pačios kalbėjo. Jos buvo kupinos atkaklumo, tikėjimo ir nevilties. Tyli, drovi, ji tik šypsojosi ir, išleisdama svečią, padėkojo už muziką. Jiedu su Vasilijum Sergejevičium jau seniai nieko panašaus negirdėję.

Tą patį vakarą Rachmaninovas parašė Jurgensonui. Ir netrukus jam pasisekė prastumti į spaudą Kalinikovo simfonijas ir romansus, kuriuos nusivylęs autorius jau ketino atiduoti veltui.

Tik vieną sykį Antonas Pavlovičius buvo užėjęs į Liven vilą. Jiedu kalbėjosi susėdę prie rojalio. Rachmaninovas daug skambino svečiui „Bliutneriu", kuris iš tiesų buvo puikus. Čechovas įdėmiai žiūrėjo į klavišais bėgiojančius ilgus muzikanto pirštus. Jis netarė nė žodžio, tik atsisveikindamas ilgiau sulaikė jo ranką savojoj. Nors ir atsisveikinę, jie dar ilgai vaikštinėjo krantine. Saulė leidosi už Ai Petrio keteros. Jūra buvo nurimusi, pasidariusi lygi kaip stalas ir balzganai žydra. Horizonte dūlavo turkų feliugų burės. Antonas Pavlovičius, jiedviem šnekantis, prisiminė, jog Gasproje netrukus laukiama atvažiuojant Tolstojaus.

Ir štai visai netikėtai sau pačiam Rachmaninovas jaudindamasis išpasakojo Čechovui viską, kas atsitiko Chamovnikuose. Čechovas iš padilbų, mažne valiūkiškai pažvelgė į pašnekovą, stuktelėjo į akmenį lazda, palingavo galva ir rimtai pasakė:

— Tą dieną jį, matyt, kamavo kepenų skausmai, ir jis negalėjo dirbti. O tokiomis dienomis jis linkęs prišnekėti kvailysčių. Į jas neverta kreipti dėmesio.

Bet štai vieną dieną, nenumatytą valandą, jūroje bosu suūkė Sevastopolio garlaivis. Ir visi kas gyvas puolė į krantinę. Nuo tos akimirkos dešimčiai su trupučiu dienų gyvenimas išsiveržė iš krantų. Į Jaltą gastrolių atvyko Maskvos dailės teatras.

Drėgnokame, visą žiemą nekūrentame miesto teatre sutilindžiavo rankinis skambutis. Buvo šalta, pro langus pūtė, užtat kvepėjo jūra ir gėlėmis.

Rachmaninovą, nors ir prieš jo valią, įtraukė žmonių verpetas. Jis tyrinėjo veidus, tokius nepanašius vienas į kitą. Jį pakerėjo jų veržli jaunystė, jų tikėjimas tuo, ką daro ir ką duoda žmonėms.

Labiausiai Rachmaninovą sujaudino spektaklis „Dėdė Vania". Kiekviena šios pjesės eilutė, kiekvienas „taktas" jam atrodė kupinas muzikos. Kaip visa tai nauja, netikėta ir drauge kaip paprasta!..

Autkos vasarvietėje, sode, kasdien pusryčiaudavo beveik visa trupė. Po senu išsišakojusiu platanu pirmyn atgal lingavo Čechovui padovanotos sūpynės iš „Dėdės Vanios". Vakarais šiltas vėjas, atlėkęs iš kalnų pievų, plaikstė žvakių liepsną ir siūbavo glicinijų kekes. Apačioje ošė jūra. Ir dangus buvo nusėtas deimanto krisleliais.

Tarytum į šventę atkeliavo rašytojai: Kuprinas, Staniukovičius, Maminas-Sibiriakas, Buninas. Tomis dienomis Rachmaninovas pirmąkart pamatė Gorkį. Jį pribloškė aukšta figūra balta palaidine, sujuosta dirželiu, ant pakumpusių pečių užsisiaustas švarkas, susitaršę, burną užkėtę ūsai ir guvios nuostabios akys.

Prieš išvažiuojant Dailės teatrui, išvakarėse, aktorių ir rašytojų garbei viešbučio „Rosija" terasoje miestas surengė iškilmingą vakarienę.

Šalia Rachmaninovo sėdėjo Ivanas Buninas. Iš visų žmonių, su kuriais Sergejus Vasiljevičius buvo susidūręs Autkos viloje, Buninas jam, ko gero, mažiausiai patiko. Antonas Pavlovičius jį kažkodėl vadino „deputatu Bukišonu". Pirmą kartą susitikus, žmones nemaloniai nuteikdavo jo rafinuotas sąmojis, išo-

rinis šaltumas ir pernelyg dabitiški drabužiai. Bet per vakarienę, kuriai nebuvo pašykštėta putojančio „Abrau-Diurso", jie nejučiomis įsišnekėjo. Ir Rachmaninovas labai nustebo, pamatęs, jog tas mažaūgis dabita su smailėjančia barzdele visai kitoks žmogus. Abu jie buvo jauni ir iš pusės žodžio suprato vienas kitą.

Jiedu kalbėjosi apie prozos ir poezijos nuosmukį naujo amžiaus priešaušryje.

Verandoje, užskleistoje dryžuotomis užuolaidomis, buvo tvanku. Jie nusileido iš pradžių į apatinę terasą, paskui — į viešbučio kiemą ir, įsitraukę į pokalbį, nuklydo toli molu, kur nebuvo nė gyvos dvasios, tik blausiai švietė žibintai. Susėdę ant susukto, degutu atsiduodančio laivų lyno, jie alsavo gaivuma, kuria dvelkia tik Juodosios jūros vanduo.

Jie vis karščiau ir linksmiau kalbėjosi apie nuostabius posmus, įstrigusius iš Puškino, Lermontovo, Tiutčevo, Feto, Maikovo poezijos. Rachmaninovas ėmė jausmingai deklamuoti Maikovo eiles, tomis dienomis aptiktas Liven vasarnamyje.

Šiose eilutėse po ilgų klaidžiojimų tamsoje jis rado visai naują pasaulį. Ir jis žinojo, kad dabar jau nereikės taip ilgai laukti.

Grote tavęs aš laukiau jau seniai.
Bet ėmė temt; garsai dienos užslopo,
Nurimusios užsnūdo aukštos tuopos:
Ir veltui!.. Mėnuo pažiūrėjo taip liūdnai.
Naktis — šviesyn; meilužė jau Kefalo,
Pravėrusi žaruojančius vartus
Jaunos dienos, graži tokia be galo,
Vis žėrė grūdus perlų ir opalo,
Nuauksindama klonius ir miškus.

6

Vėliau, prisimindamas šį savo gyvenimo tarpsnį, Rachmaninovas ėmė suprasti, kad jam, kaip menininkui, baisūs tylos metai nepraėjo veltui. Po netikėjimo savim ir nevilties našta kaupėsi ir brendo naujos jėgos.

Ir neatsitiktinai iš praeities, iš tolstančios jaunystės kranto tomis laukimo dienomis ataidėjo romanso „Pavasario vandenys" intonacijos, — romanso, parašyto kone katastrofos išvakarėse:

Pavasaris! Pavasaris!
O mes — pavasario šaukliai,
Pirmi išbėgę pro duris.
Jau tuoj gegužis čia atskris,
Ir šoks ratelį pakiliai
Jaunų šviesių dienų būrys.

Netrukus po koncerto vienas paskui kitą buvo sukurta: Siuita dviem fortepijonams, kantata „Žaliasis gaudesys" pagal Nekrasovo žodžius ir galop puikioji Sonata violončelei. Bet visa tai dar buvo ateityje.

O kol kas jis gyveno nuolatinio nerimo apniktas. Jam atrodė, kad neturi teisės tūpčioti vietoje, kad reikia žengti į priekį, ieškoti nepramintų takų, naujų ryškių įspūdžių.

Dar balandžio mėnesį, prieš teatrui atvykstant į Jaltą, subrendo kelionės į užsienį planas. Užsimota buvo plačiai — garlaiviu per Konstantinopolį, Pirėnus ir Atėnus į Genują.

Apie tai jis įsišneko su Čechovu. Antonas Pavlovičius, kažką svarstydamas, pažvelgė į jį. Paskui tarė:

— Žinote, galbūt ir aš važiuosiu su jumis.

Gegužės mėnesį Čechovas ėmė karščiuoti. O kitas kandidatas į bendrakeleivius — Fiodoras Šaliapinas — atsisakė vos ne išvažiavimo dieną, susirgo vaikai.

Į Stambulą neleido įplaukti maro karantinas. Ir Rachmaninovas visai netikėtai atsidūrė vienas Adrijos pakrantėje netoli Genujos.

Ore tvyrojo alpinanti tvankuma. Rachmaninovas tik vakarop nusileisdavo prie jūros. Bangos viena paskui kitą ritosi į lėkštą plačios lagūnos krantą. Nepaliaujamame jūros ošime ir bangavime buvo ne išsyk suvokiamo polifoninio dėsningumo. Bangos skubėjo į krantą nevienodu greičiu ir jėga, vydamosi ir lenkdamos viena kitą, tikšdamos į drėgną smėlį balta it sniegas puta. Kaip ir Jaltoje, pakrante skraidė žuvėdros. Bet klykė jos visai ne taip, kaip Rusijoje.

Prieš pat išvažiuodamas į Italiją, Maskvoje Mochovajos gatvėje jis sutiko Verą Tolbuziną. Iš pradžių jiedu abu šiek tiek sutriko. Jis kilstelėjo prie lūpų jos ranką. Pro ploną nėrinių pirštinę sublizgo aukso žiedas. Visa ji ūmai nušvito: ir plaukai, ir net akys. Pro melsvai žalsvą jas aptraukusį ūkelį jis neįstengė įžvelgti, kas dedasi jos sieloje. Ji pasirodė jam labai rami, tik kas minutę gręžiojo pavėjui veidą. Po pilka skrybėlaite

virpėjo plona auksinė sruoga. Jiedu kalbėjosi padrikai — apie viską ir apie nieką. Išsiskyrė, slėpdami vienas nuo kito savo jausmus.

Bet čia, visiškoje vienatvėje, ant tolimo svečios šalies kranto, jis nuolatos atkakliai galvojo apie tą susitikimą, aitrindamas giliai užslėptą širdgėlą.

...Liepos pradžioje jis grįžo į Krasnenkoję. Koncertas prasidėjo nuo finalo. Pagaliau pralaužusi užtvanką, srauni upė nuplukdė jį prie kitų krantų. Baigiantis vasarai, dešimtys natų lapų mirgėjo nuo smulkių it karoliukai taškelių, kabliukų, užraitymų, uodegėlių.

Sergejų apėmęs karštligiškas susijaudinimas nejučiom užkrėtė ir jo artimuosius. Labiausiai nerimavo Aleksandras Zilotis. Jis nedvejodamas tikėjo Seriožos koncertu, jo laukė ir stačiai užkamavo aplinkinius. Rugpjūčio pradžioje, jam primygtinai reikalaujant, į Krasnenkoję išvažiavo Nataša.

Tačiau pastangos ką nors iškvosti iš autoriaus labai ilgai buvo bergždžios. Tik 1900 metų gruodžio mėnesį Zilotis galų gale pasiekė, ko norėjo. Dvi koncerto dalys nuskambėjo gruodžio antrąją per simfoninės muzikos vakarą Maskvoje.

Tačiau koncertas vis dar nebuvo užbaigtas arba tikriau — nepradėtas. O kokia bus toji pradžia, nežinojo niekas ir mažiausiai — pats autorius.

7

Visus tuos mėnesius Rachmaninovą krėtė drebulys. Beje, ar jį tik vieną? Daugeliui atrodė, jog karštligės apimta visa Maskva, visa Rusija, visas pasaulis... Devynioliktasis amžius, dovanojęs žmonėms šitiek vertybių, krypo į saulėlydį. Bet ar žmones jis padarė laimingesnius?.. Vargu!

Sunkūs, slogūs debesys dengė horizontą. Tai šen, tai ten įsiliepsnodavo ir vėl pamažu išblėsdavo gaisrų židiniai — Transvalyje, Kinijoje, Mažojoje Azijoje, Balkanuose... Pasaulio būklė vienam prancūzų žurnalistui davė dingstį gana niūriai pajuokauti. Paskutinį myriop žengiančio amžiaus dešimtmetį jis palygino su neapsakomai užsitęsusia puota. „...Visi pavargo. Niekas jau negali šokti ir iš apmaudo leidžiasi į visokias ekscentriškas pramogas, išdarinėja *salto mortale*..."

Neramu buvo Maskvoje. Vėjas, tarytum patrakęs šuo, blokšdavosi iš už kampo ant praeivių, nušvaistydamas jiems nuo galvų skrybėles, prižerdamas akis dygaus sniego, skverbėsi pro langus ir duris, nei iš šio, nei iš to per naktis žvangino varpus. Iš pavarčių ir užkampių sklido keisti ir neretai paiki gandai. Girtų muštynės čia Chitrove, čia Trūbe įgydavo visai kitokį, jau seniai regėtą užmojį. Visur, kur tik susirinkdavo minia, imdavo šmižinėti sekliai, nervingai, reikia nereikia švilpčiojo policininkai. Fabrikų kiemuose juodavo nebylios darbininkų minios.

Smulkių kasdieninių reikalų gožiamų sielų gelmėse kaupėsi tas „didysis maudulys, ieškantis kur pratrūkti",— maudulys, apie kurį rašė Stanislavskis.

Ir vėl kaip prieš penkerius metus, subruzdo suūžė universiteto koridoriai. 1901 metų vasario sąjūdis pranoko viską, kas buvo iki šiol. Rusijai iš tiesų grėsė baisi audra, kurią artinantis išgirdo jautri daktaro Čechovo ausis.

Tokiomis dienomis, tirštėjant sutemoms, Rachmaninovui dažnai pasivaidendavo pažįstamas duslokas balsas, kosulys. Kartą, gegužės mėnesį, Čechovas pusiau juokais, pusiau rimtai pasiūlė Sergejui sukurti operą pagal „Juodojo vienuolio" siužetą. Sergejus taip ir nesuprato, kodėl tai buvo pasakyta, ir tą vakarą ilgai neužmigo.

Neseniai iš Stanislavskio jis sužinojo, kad dar gruodžio mėnesį nuo stenokardijos mirštantis Levitanas per Baidarus buvo nuvažiavęs į Jaltą atsisveikinti su senu draugu. Jam išvažiavus, Čechovo kabineto židinio nišoje liko paveikslas, per dvi valandas nutapytas aliejiniais dažais: „Mėnesienos naktis. Kupeta".

Dabar Antonas Pavlovičius vėl vienas.

„Vienišam visur dykynė!" Šiuos žodžius Sergejus kartą automatiškai perskaitė antspaudėlyje, gulėjusiame ant Čechovo stalo Autkoje. Iš jūrininkų jis buvo girdėjęs, kad, vėlyvą vakarą įplaukus į Jaltą, pro žiūronus matyti Čechovo kabineto lange šviečianti žalia lempa. Ji žvelgia į tamsą tolimame rusų žemės pakrašty. Ir šviečia ne vien tik jūrininkams, bet ir kiekvienam mūsų, kam pritrūko drąsos, ryžto, kas pradėjo netikėti žmogumi.

Pirmaisiais gyvenimo Jaltoje mėnesiais Čechovas rašė seseriai iš dar neužbaigtos vasarvietės:

„Jaltoje kaukia šunys, švilpia virduliai ir ūkia krosnių kaminai... bet nors ir kažin ką darytų šunys ir virduliai, po vasaros vis tiek turi ateiti žiema, po jaunystės — senatvė, po laimės — nelaimė, ir atvirkščiai; žmogus negali visą gyvenimą būti sveikas ir smagus, jo visada laukia praradimai, jis negali apsisaugoti nuo mirties... Bet reikia pagal išgales atlikti savo pareigą — ir nieko daugiau."

Marijos mokykloje Rachmaninovas susibičiuliavo su Aleksandru Goldenveizeriu (jie kartu dirbo), kurio namuose vakarais buvo dažnai muzikuojama. Kartą su Goldenveizeriu peržiūrėjęs siuitą, Rachmaninovas išėjo į prieškambarį ir ištraukė iš palto kišenės natų popieriaus ritinėlį.

— Galų gale aš parašiau pirmąją koncerto dalį,— tarė jis. Goldenveizerį pribloškė stulbinantis muzikos grožis, jis įkalbėjo ką tik paskambintą dalį pakartoti tą patį vakarą muzikantams, kurie susirinks jo namuose. Deja, pastarieji ją sutiko gana santūriai.

Koncertas buvo užbaigtas 1901 metų pavasarį, o atliktas rudenį. Bet nei didžiulis pasisekimas, nei spaudos liaupsės neįstengė galutinai įtikinti autoriaus, kad sielą kaustęs ledas pagaliau suaižėjo, suskilo, prasiskyrė į šalis, kad kelias į ateitį, į dar neregėtas aukštumas jam vėl atviras. Vos kelioms dienoms likus iki premjeros, Rachmaninovą apniko baisiausios abejonės. Spalio dvidešimt antrosios laiške Nikitai Morozovui girdėti karčios nevilties gaidelės.

Praslinko dar kone pusmetis, kol Rachmaninovas patikėjo savo pašaukimu, savo atgimimu. Tada buvo parašyti dar du kūriniai — Sonata violončelei ir kantata „Pavasaris".

8

'Atšniokščia Žaliasis Gaudesys,
Pavasarinis gaudesys! [1]

Nekrasovo eilių muziką Rachmaninovas išgirdo ankstyvoje jaunystėje. Dar būdamas vaikas, kiekvieną pavasarį jis širdim pajusdavo „Žaliąjį Gaudesį" ir šypsodavosi jam kaip senam bičiuliui.

---

[1] Vertė A. Venclova.

Padangėj vėjas suplasnos,
Staiga įsibėgės:
Krūmokšnius alksnio pasūpuos,
Pakels jis dulkes nuo gėlių
Kaip debesį: ir sužaliuos
Ir oras, ir vanduo![1]

Bet, matyt, viskam savo metas. Ir galbūt neatsitiktinai šį kartą muzikantas išgirdo jį, pradėjus siautėti žvarbioms sausio pūgoms. Nuo ryto iki vakaro į namo vidų žvelgdavo aklinai užburbėję, apšerkšniję langai. Pabudęs karštai prikūrentame kambaryje tebetvyrant prieblandai, jis klausydavosi, kaip „žiema gauruotoji... staugia nuolatos", kaip ji ūkia švilpia kamine, kaip drebina langų rėmus ir kaulėtais pirštais barbena į stogą. Ir kai vieną ankstyvą rytą, pamažu tykstant raganų nakties puotai ir vėjo staugimui, padvelkė pirmuoju atlydžiu ir staiga galingai ir švelniai jam uždainavo violončelės, jis suvirpėjo. Turbūt pirmąsyk taip dosniai prabilo tamsioje belangėje iškamuota klajojančio muzikanto siela, triumfuodama, jog pagaliau diena pergalėjo naktį, meilė — neapykantą, pavasaris — žiemą.

Trumpiau negu per mėnesį jis sukūrė didžiosios kantatos „Pavasaris" chorui, solistui ir simfoniniam orkestrui partitūrą.

Paprastai užrašyta muzika tučtuojau paliaudavo jam skambėjusi. Šįkart buvo kitaip. Jis vis dar vaikščiojo tarsi apgirtęs.

Sekmadienio rytą, norėdamas prasiblaškyti, su Nataša nuėjo į Tretjakovo galeriją. Visą trumpą žiemos dieną jie tylomis praleido Levitano salėje. Levitanas buvo miręs užpernykščių metų liepos mėnesį. Bet tykiame erdviame kambaryje, blausiai apšviestame pro lubų stiklus, viskas kalbėjo, kuždėjo, juokėsi ir verkė: upė plukdė vakarinių varpų gaudesį, čiurleno vanduo tvenkinio sietuvėje, vėjas buvo išpūtęs bures virš raštais išmargintų Volgos laivų, apie kažką šnibždėjosi skurdūs beržai, saugantys amžiną poilsį, teškėjo kovo lašai, šniokštė ošė Žaliasis gaudesys.

Rusia... Kiekvienas žinojo, kad po šiais skliautais niekada nenutils jos dainiaus balsas, nenublanks dovanos, kurias jis paliko. Ir, ko gero, čia Rachmaninovui pirmąkart dingtelėjo mintis, iš pradžių pasirodžiusi šventvagiška, kad jam, jo muzikai,

[1] Vertė A. Venclova.

galbūt lemta papasakoti apie rusų gamtą tai, ko nespėjo Čechovas ir Levitanas.

Jau išeidami jie stabtelėjo prieš nedidelę drobę. Tvorelė kaimo pakrašty. Pro atvirus pakrypusius vartus kelias veda į laukus, į mišką, nutviekstą vakaro šviesos. Ir, rodos, kiekvienas jau buvo regėjęs lygiai tokį pat vakarą, bet kur ir kada — nežinia!

Lauke po truputį žnaibė šaltukas. Maskva pasipuošusi šerkšnu.

Sergejus dilbtelėjo į Natašą. Ji buvo labai miela su ta voverės kailio kepuraite. Kiek kelių jau išvaikščiota drauge su ja, kaip jie vienas kitą pažįsta!

Sergejus iš įpratimo buvo beketinąs ją paerzinti, bet, užuot taip pasielgęs, staiga prašneko visai apie ką kita, ką slėpė širdy dar nuo pernykštės vasaros. Jis paklausė: ar jai neatrodo, kad jie, ko gero, nebegalės vienas be kito gyventi?

Gatvėmis plūdo puošni minia. Virš galvų suposi žali ir avietiniai balionai. Šūkavo gatvių pardavėjai, zvirbė pripučiamos švilpynės. Tyliai biro smulkus sniegas. Skambėdamos žvangučiais, šokčiodamos per išvažinėto kelio duobes, skriejo vežėjų trikinkės.

Jie ėjo susikibę už parankių, pamiršę laiką, patys nežinodami kur: ar į šventines Maskvos sutemas, į tuščius, be žmonių, laukus už tvoros, o gal į skambų pavasario šilą, kur klajoja Žaliojo gaudesio aidas, įvairiausiomis tonacijomis kartodamas vis tą pačią dainą:

Mylėk, kol dar mylėt gali,
Kentėk, kol dar gali kentėt,
Atleisk, kol dar gali atleist,
Ir dievas tau padės. [1]

9

Prie dirigento pulto įsižiebė žalia lemputė. Garsiau, nerimastingiau sugaudė orkestras.

Tada jie vienas paskui kitą išėjo pro šonines duris, abu aukšti, gražaus stoto, abu šiek tiek panašūs, bet šiaipjau visai skirtingi. Pirmas žengė Rachmaninovas, įkandin jo — Zilotis.

---

[1] Vertė A. Venclova.

Žilotis — šviesiaplaukis, šviesiaakis, žydintis, užgniaužęs valiūkišką šypseną. Rachmaninovas — išblyškęs it žemė, labai santūrus, išvargęs, neįžvelgiamas, šaltas.

Plojimų griausmas lydėjo jį einant prie rojalio, iš lėto aplenkiant piupitrus. Atsisėdęs jis ilgai ieškojo padėties, tarytum tikėdamasis rasti kažkokį absoliutų atramos tašką, ilgai trynė rankas.

Orkestras beregint nuščiuvo. Tada Rachmaninovas grįžtelėjo į salę trumpai apkirptą galvą ir padėjo ant klavišų savo dideles baltas rankas. Visiems gerai pažįstamas buvo tas Rachmaninovo akordas — kvietimas susikaupti.

Staiga iš kažkur toli atsklido varpų skambesys, iš pradžių vos girdimas, paskui vis garsesnis. Ritmingi, svarūs sunkūs dūžiai vienas paskui kitą skverbėsi pro tamsą. Staiga neramus gūsis, praošęs oktavomis, pažadino orkestrą, sustingusį nuo laukimo. Ir štai salėje valdingai suskambėjo pagrindinės partijos tema. Ji buvo kupina pavojaus nuojautos. Kompozitoriui Nikolajui Metneriui visada atrodė, kad jos — to lėto varpų talandavimo — pažadinta, visu savo galiūnišku ūgiu kyla Rusija. Ir niekas nebegali sustabdyti veržlių, didingų jos žingsnių. Toji tema vis taip pat tebeskambėjo ir tada, kai, perskrodę daugiaspalvį orkestro audinį, į ją įsiterpė rūstūs Rachmaninovo rojalio akordai.

„Ši muzika tokia intensyvi, tokia audringa, jog, rodos, štai štai pralauš užtvanką, nušluos nuo kelio visas kliūtis." Bet ji sukaustyta geležinio ritmo. Tai atspirtis ir apsauga nuo dvasinio chaoso.

Titaniškos muzikanto grumtynės su orkestru stebino juo labiau, nes, kaip ir anksčiau, tebebuvo giliai užslėpta jas kurstanti vidinė ugnis. Tas pats išbalęs veidas virš klaviatūros, vis taip pat nuleistos blakstienos. Tik muzikoje tarpais pasigirsdavo neramus, trūkčiojantis muzikanto alsavimas. Jis nejučiomis persidavė ir klausytojams. Ši muzika nemigdė, neliūliavo, o žadino visa, kas yra geriausia, vertingiausia žmogaus sieloj, jos gelmėse,— slapčiausias mintis, troškimus, svajones, džiaugsmą ir pyktį. Nejuokais kažkam grasino tas drąsus, uždegantis maršas.

O paskui, po akimirksnį trukusios pauzės, vos salei suspėjus atgauti kvapą, kažkieno rankos atsargiai išsklaidė tirštas ūkanas, norėdamos parodyti unikalią, nepakartojamą Baltąją naktį, kurios dangus žėri deimantais.

Melodija, nusiklausyta vasaros vakarą, tarytum sukosi apie vieną pasikartojantį garsą, pleveno, virpčiojo, mirgėjo it mėnulio atšvaitas vaiskiame vandens paviršiuje, virš kurio kyla garo tumulai.

Per vieną repeticiją, aidžioje pustuštėje salėje suskambėjus šitam *adagio*, jaunasis Tolia Aleksandrovas, sėdėjęs šalia Tanejevo, išgąstingai pažvelgė į kaimyną. Sergejaus Ivanovičiaus skruostais ritosi didžiulės ašaros.

— Tai genialu! — virpančiu balsu tarė jis, staiga sutrikęs, nusigręžė ir giliai, iš pat plaučių nusikosėjo į nosinę.

Bet šie žodžiai, tokie netikėti Tanejevo lūpose, Rachmaninovą pasiekė tik po daugelio metų, kai jo mokytojas jau seniai ilsėjosi kapinėse.

Kartą Peterburge vienas tulžingas modernistinės pakraipos kritikas su pikta ironija kreipėsi į audringai plojantį tamsiaakį studentą.

— Kaip jūs galite ploti? Šitoks salsvas vandenėlis... Juk jis greit nutekės!..

— Ne, — nervingai atrėžė studentas Jurijus Šaporinas. — Jūs klystate. Ši muzika pergyvens ir jus, ir mane, ir daugelį kartų po mūsų.

Artistų kambaryje iš Rachmaninovą supusių žmonių būrio išniro išbalęs, susijaudinęs daktaras Dalis. Jam būdingo santūrumo šįkart nebuvo likę nė lašo.

— Jūsų koncertas... — pradėjo jis.

— Ne, — nukirto Rachmaninovas šypsodamasis, — ne mano, o jūsų...

Jis pakvietė svečią į kambario gilumą ir iš portfelio ištraukė autorinį klavyro egzempliorių, ką tik išėjusį iš spaudos. Ant viršelio buvo užrašyta:

„S. Rachmaninovas. Koncertas *c-moll*. Skiriu N. Daliui."

Antroje koncerto dalyje pirmąsyk buvo atlikta kantata „Pavasaris". Tą vakarą Rachmaninovo muzika apsvaigino, užganėdino ištroškusias sielas. Ir koncertas, ir kantata nuskambėjo it himnas ateinančiam pavasariui. Tarytum būtų pokštelėjęs ir sutrūkinėjęs daugiaamžis ledas. Pajudėję kol kas dar nematomi ledo kalnai.

Seniai ištuštėjo salė, prie paradinių durų užgeso žibintai. Bet daugeliui vis dar rodėsi, jog džiaugsmo kupina, pergalinga

melodija lydi juos Maskvos gatvėmis, nuo laidų ir medžių nušluodama varganą purų kovo sniegą, užgniauždama paskutiniąsias žūčiai pasmerktos žiemos įstangas.

Atšniokščia Žaliasis Gaudesys,
Pavasarinis gaudesys!..

10

Vestuvėms daug kas trukdė. Pusbrolis ir pusseserė galėjo tuoktis tik gavę aukščiausios valdžios leidimą. Negana to — Sergejus kategoriškai atsisakė eiti išpažinties, o be formalaus liudijimo, jog išpažintis atlikta, nė vienas šventikas nebūtų rizikavęs tuokti. Išeitį rado Marija Trubnikova. Ji buvo gerai pažįstama su rašytojo Amfiteatrovo tėvu, Archangelų soboro valdytoju. Jos nuomone, tai buvo išmintingas, geras, visapusiškai išprusęs žmogus. Ji įtikino Sergejų nueiti ir pasitarti su juo.

Apie ką kompozitorius šnekėjosi su tėvu Valentinu (vargu ar apie nuodėmių atleidimą!), taip niekas ir nesužinojo. Bet jis grįžo linksmas. O caro „palaiminimas" atkeliavo jau po vestuvių.

Vestuvės buvo numatytos balandžio pabaigoje.

Pakeliui iš Peterburgo Sergejus užvažiavo pas senelę Butakovą. Tas susitikimas ant naujo gyvenimo slenksčio buvo kupinas gilios prasmės, švelnios šilumos, gailesčio ir kartėlio. Pasinėręs į savo jausmus, slegiamas širdgėlos ir nesėkmių, Sergejus mažai galvodavo apie ją. O ji tik juo ir gyveno.

Vėl kaip kadaise Čudove reikėjo dvi valandas laukti greitojo traukinio. Diena slinko vakarop. Virš horizonto, sergėdami vėjuotą saulėlydį, kybojo purpuriniai debesys. Ore sūkuriavo smulkus sniegas. Padangėje klykė akimi neįžiūrimos gervės.

Jam vis atrodė, jog galinga upė neša jį, blaškydama it skiedrelę. Kur?..

O jis norėjo stabtelėti valandėlę, atsigosti, pamąstyti.

Bet veltui jo širdis troško atvangos. Dar vaikystėje jis dažnai kartodavo juokingą smagų vaikiškos pasakos posmelį, kurį buvo išmokęs iš Uljašos:

Neša mane lapė
Per tamsius miškus,
Per aukštus kalnus...

Taip, iš tiesų tamsūs paslaptingi horizonte dunksojo Novgorodo krašto miškai. Jis bandė atmintyje atgaivinti praeities kontūrus, bet laikas buvo juos beveik išdildęs.

Balandžio pradžioje Sergejus vienas iškeliavo į Ivanovką.

Per dvi savaites Sergejus žadėjo parašyti dvylika romansų Karlui Gutheiliui, o šis — sumokėti muzikantui pusketvirto tūkstančio rublių, kurių labai reikėjo būsimai kelionei į užsienį.

Pirmąsias dienas jis niekaip negalėjo priprasti prie tylos, tvyrančios tuščiuose namo kambariuose, kur visur traukė skvarbūs skersvėjai.

Sode pro parudavusius lapus kalėsi žali smailūs snieguolių daigai.

Kompozitorius vieną paskui kitą kūrė romansus. Ne visi jie, savaime aišku, buvo lygiaverčiai. Bet tarp jų buvo ir „Fragmentas iš Miuse", ir „Čia gera", ir pagaliau — „Alyvos". Tos pačios „Alyvos", kurios vėliau tapo vos ne Rachmaninovo lyrikos simboliu, kurių atbalsių pilna jo klavyrų ir partitūrų puslapiuose. Kiek jaunų širdžių jos praturtino! Kiek lūpų kartojo švelnius slaptingus žodžius:

Vos tik žaros užkais, aš rasotais takais
Eisiu rytmečio gerti gaivos,
Ir alyvų tankmėj, jų melsvojoj ūksmėj,
Aš ieškosiu ten laimės savos.

Jo išvažiavimo dieną ant žalių, rasa nubertų šakų švelnias violetines burnytes jau vėrė pumpurai...

Iki vestuvių likus dviem dienoms, vėlai vakare užėjo Zilotis su Brandukovu. Vizitas buvo dalykiškas — Sergejus juos abu kvietė į pabrolius. Bet Anatolijus Andrejevičius per savo nuolatinį išsiblaškymą atsinešė violončelę, savo brangiąją „Mantanjaną".

Namie visi vos laikėsi ant kojų iš nuovargio. Tetulė bambėjo: „Rado mat laiką!" Bet muzika nugalėjo ir nuovargį. Zilotis sėdo prie rojalio, šiltas violončelės skambesys pasklido po kambarius. Kiek visko jie prisiminė tą naktį!

Vienintelė žvakė degė ant Brandukovo piupitro.

Nataša su Sonia apsikabinusios kiūtojo didžiuliame sename krėsle. Sergejus sėdėjo ant buchariško kilimo, rankomis apglėbęs prakaulius kelius. Šalia ant suoliuko apie kažin ką liūdnai mąstė Marina. Laiką jie kaip ir užmiršo.

Apie laimę, auksinę laimę dainavo Brandukovo smuikas. O kai jis nutilo, Zilotis į sodą atvėrė langą. Padvelkė gėlėmis ir šiltu lietumi. Jis buvo jau bepraeinąs, bet vis dar kažką šnibždėjo ievos.

Sutuoktuvės įvyko balandžio dvidešimt devintą įgulos cerkvėj už miesto.

Jungtuvėms Nataša rengėsi pas savo jaunystės draugę Verą Tolbuziną.

Trečias skyrius

PIRMOSIOS AUDROS

1

Rusų muzikos draugija tada jau buvo tapusi monolitiška jėga. Ją palaikė tradicijos, aukšti šulai, konservatorija, Didysis teatras, garsūs vardai.

Visai šiai „mašinai" iš pirmo žvilgsnio trukdė susiskaldžiusios grupuotės ir pavieniai asmenys: filharmonija, Privati opera, smukusi išėjus Mamontovui ir Šaliapinui, visokiausi rateliai, čia suburiami, čia vėl išyrantys ansambliai, atsitiktiniai dirigentai ir amžinas pinigų stygius.

Bet šitas iš pažiūros lyg ir nugeibęs „atžalynas" grūmėsi už kiekvieną užgyventos žemės pėdą. Nesukaustyti rutinos, šie rateliai ir sambūriai be baimės ir be atodairos griebdavosi naujovių, eidavo dar nepramintais takais, jų neparklupdydavo nei nesėkmės, nei klaidos.

Dažnai tai buvo žmonės, šiaipjau nesusiję su muzika. Ar galima pamiršti ilgametę pasiaukojamą Arkadijaus ir Marijos Kerzinų veiklą? Kerzinų sutelktas „rusų muzikos mėgėjų ratelis" ilgą savo kelią pradėjo vos ne prie arbatos stalo.

Per šešiolika metų jis surengė šimtą vienuolika kamerinių ir simfoninių rusų muzikos koncertų. Į savo koncertinę estradą

Kerzinai atsiviliodavo geriausius to meto dainininkus, muzikantus, o vėliau ir geriausius dirigentus. Bet visa tai buvo dar ateityje.

Vasilijus Safonovas garsėjo kaip pirmaklasis pianistas ir dirigentas, puikus pedagogas, išugdęs ištisą plejadą nuostabių rusų muzikantų. Ilgametė Safonovo, kaip RMD Maskvos skyriaus pirmininko ir konservatorijos direktoriaus, veikla paliko gilius pėdsakus rusų meno istorijoje. Nežabota energija, organizatoriaus talentas kryžiavosi su begaliniu valdžios troškimu. Užtat bendradarbiauti su Safonovu tarpais būdavo itin sudėtinga. Skirtingu metu šitai savo kailiu patyrė Čaikovskis, Zilotis, Arenskis, Tanejevas, Pabstas ir kiti.

Rachmaninovas Safonovo akyse buvo vienas iš jų.

Vasilijus Iljičius turėjo pakankamai proto ir talento, kad įvertintų su kiekviena diena augančią Rachmaninovo reikšmę.

Jeigu sunkiais momentais Rachmaninovas būtų bent kiek nusileidęs Safonovui, viskas dar galėjo kitaip susiklostyti.

Bet kadangi šis „Tanejevo auklėtinis", susitikęs Safonovą, visada dėdavosi esąs išpuikėlis, atžarus pasipūtėlis, direktorius netverdavo įniršiu.

Ir vis dėlto Antrasis koncertas Vasilijų Iljičių sutrikdė. Užteko jam, kaip muzikantui, permesti akimis tik dvi dalis, ir jis išsyk suprato, ko vertas šis koncertas.

Labai nenorom, beveik prieš savo valią jis parašė autoriui laišką, kupiną oficialaus mandagumo, ir pasiūlė jam orkestro ir savo — dirigento — paslaugas. Kompozitorius lygiai taip pat mandagiai jų atsisakė.

Bet jų kūrybinio dueto vis dėlto būta.

Rudenį, grįžęs iš kelionės po užsienį, Rachmaninovas suprato, kad, jeigu norės Maskvoje gyventi su šeima, jam reikės dirbti neatitiesiant nugaros. Gutheilio honorarai ištirpo per vasarą, abu institutai (jis inspektoriavo ne tik Marijos, bet ir Jekaterinos institute) jam mokėdavo iš viso tik šimtą rublių per mėnesį, koncertų buvo numatyta mažai. Liko tik pamokos — tai, kas visiškai netraukė jo sielos. Su jomis jis taikstėsi kaip su neišvengiamu blogiu.

Ir štai visai netikėtai gavo kvietimą dalyvauti koncerte Vienoje, kurį rengė kažkokia labdarybės draugija.

„Dirigentu pakviestas V. Safonovas..."— bylojo prierašas. Rachmaninovas net nusipurtė, bet tučtuojau apsigalvojo.

Tai kas, kad jiedu su Safonovu vienas kito nemėgsta ir niekada nesusibičiuliaus. Bet argi tai trukdo jiems susitikti „neutralioje" zonoje, kur abu yra kviečiami? Argi verta pasikarščiavus atsisakyti pasakiško honoraro?!

Su niekuo nepasitaręs, jis priėmė kvietimą. Ir tučtuojau prapliupo audra. Ir namie, ir muzikantų sferose jam buvo sakoma, jog jis žengiąs neapgalvotą žingsnį. Vos prabrėškus atvažiavo Zilotis ir pasiūlė Rachmaninovui „pamokestį", kad tik jis atsisakytų.

Lemiamą žodį turėjo tarti Tanejevas. Rachmaninovas parašė mokytojui. Jis žinojo, kad Sergejaus Ivanovičiaus nepaveiks jokie švelninantys motyvai. Jis, nepaperkamas teisėjas garbės klausimais, kaip visada, atsakys tiesiai.

Visą dieną kamavosi Rachmaninovas, laukdamas to atsakymo. Bet vėlai vakare Sergejus Ivanovičius atvažiavo pats jo nuraminti. Tarytum kalnas nusirito Sergejui nuo pečių. Apimtas karščiausio dėkingumo, Rachmaninovas tuojau pat užrašė ką tik iš Gutheilio gautą pirmą autorinį Sonatos violončelei egzempliorių savo mokytojui, dar kartą parėmusiam sunkią valandą.

Koncertai sulaukė didžiulio pasisekimo. Viena ir Praha triukšmingai plojo. Tik daugelį stebino tai, jog, nuskambėjus fortepijoniniam koncertui, abu rusų muzikantai, užuot pagal tradiciją paspaudę vienas kitam ranką, tik šaltai vienas kitam linktelėdavo.

O „audra" Maskvoje nuščiuvo anksčiau, negu kompozitorius grįžo namo. Nugalėtojo niekas nesmerkia!

1902 metų gruodžio mėnesį į Ziločio simfoninį koncertą kaip į šventę suplaukė visa Maskva. Buvo atliktas Bairono „Manfredas" su Šumano muzikos akompanimentu. Skaitė Fiodoras Šaliapinas ir Komisarževskaja.

Ji stovėjo viduryje orkestro, apsirengusi baltai, tokia mažytė ir trapi šalia milžino Šaliapino. Kai surdinomis prislopintų styginių fone suskambėjo jos balsas, Rachmaninovas sunerimo, net palinko į priekį, bijodamas praleisti bent vieną žodį. Ro-

dės, kad kol jis, tas balsas, skambės, tol siela bus kupina tikėjimo grožiu, tiesa ir gėriu.

Tie, kurie dalyvavo koncerte, išsaugojo jo atminimą visam gyvenimui.

Tris mėnesius keliavęs po Vieną, Šveicariją, Italiją, Rachmaninovas grįžo į Maskvą, į Vozdviženką, į kuklų butą, kurį buvo parengusi Varvara Arkadjevna. Pas jaunuosius nuo pat pirmos dienos namų ekonomės teisėmis perėjo gyventi Marina — brangus, artimas, iki pat grabo lentos ištikimas žmogus, tikras draugas.

Prasidėjo naujas gyvenimas.

Atslinko žiema. Rachmaninovas susibičiuliavo su Kerzinais, kartais dalyvaudavo jų ruošiamuose koncertuose. Akompanuodavo Brandukovui, dainininkams — Leonidui Sobinovui, Zabelai, Petrovui. Bet kūrybos banga, taip aukštai jį pametėjusi ant savo keteros, greitai ėmė slūgti. Jo nebetraukė stambiosios formos, kartkartėmis, tiesa, pagalvodavo apie ką nors nauja, tačiau tai buvo tik nedidelės pjesės fortepijonui.

Gegužės vidury Ivanovka laukė svečio: Natalja Aleksandrovna — sūnaus, o Sergejus Vasiljevičius — dukters, ir būtinai Irinos.

Irina išvydo pasaulį gegužės keturioliktąją ir tučtuojau paleido gerklę — neeilinio vokalinio talento įrodymą.

Po nerimo pilnos nakties išaušo rytas. Saulė įžengė į namus, o drauge su ja dar vienas svečias — gaivus, laime trykštąs Preliudas *Es-dur*, būsimų Rachmaninovo „fortepijonininų akvarelių" pirmtakas.

Netrukus užgriuvo negandai — ištisas anginų antplūdis.

Bet vos mergaitė atkuto, Gutheiliui žadėti preliudai pabiro vienas paskui kitą.

Daugelyje šio ciklo pjesių Rachmaninovo peizažinės lyrikos pasaulis sužėrėjo neregėtomis spalvomis, tai tikri himnai rusų gamtai. Tik atskirose pjesėse girdėti rūsčios, vyriškos audringo protesto intonacijos. Ypač išskirtinas Preliudas *d-moll* (menueto tempu), labai tragiškas, ryškaus nacionalinio kolorito kūrinys.

2

Spalio gale Maskva paminėjo dešimtąsias Čaikovskio mirties metines. Ir visa, kas skambėjo tomis dienomis,— ir Šeštoji simfonija, ir Tanejevo „Joanas Damaskietis", ir Arenskio variacijos „Turėjo kūdikėlis Jėzus sodą" tema, ir du trio — kuriam laikui užgožė kitus įspūdžius.

1903 metais lapkričio penkioliktąją dieną iš Peterburgo turėjo atvažiuoti Ziločio simfoninis orkestras ir pirmą kartą atlikti Rachmaninovo Koncertą *c-moll.*

Baltose sutemose, dusliai dunksint traukinio ratams, Rachmaninovo atmintyje atgijusios melodijų nuotrupos pynėsi su pragyventų metų atbalsiais. Prieš akis vėl iškilo tas pats vaizdas, kartkartėmis įkyriai persekiodavęs kompozitorių. Ar tai buvo iš tiesų, ar jam tik sapnavosi, jis negalėjo pasakyti. Tik, rodos, kažkada jis jau lėkė šitomis plačiomis girgždančiomis rogėmis. Tingia risčia trikinkė ropštėsi į kalną. Ieninis arklys, prunkšdamas ir žvangindamas pakinktais, kratė išsidraikiusius karčius.

Ir keistas nerimas įsivogė į širdį. Kur jį veža tas petingas nekalbus valstietis, susijuosęs sermėgą spalvota juosta? Kas ten, už kalvelės, už tamsaus eglyno, už beržų giraitės?..

Taip jau susiklostė, kad Peterburge po milžinišku švytinčiu perono laikrodžiu muzikanto visada laukdavo jo maža dukterėčia Zoječka Pribytkova, iš pradžių lydima auklės, o kai paūgėjo — pati viena. Mergaitė buvo nuovoki, ji jautriai rūpinosi ilgakoju dėdule. Už tai Zoją, visai mažytę, dėdė juokais praminė „Sekretoriuke". Jis pamilo ją visam gyvenimui, kol į šį pasaulį dar nebuvo atkeliavusi Irina.

Rogėse muzikantas sužinojo visas Pribytkovų namų naujienas. Be kita ko, ir tai, kad kabinete, kuriame jį visada įkurdindavo Pribytkovai, prieš jam atvažiuojant, gyveno kažkokia Vera Fiodorovna.

Bet visos Rachmaninovo mintys sukosi apie būsimą koncertą.

Turint galvoje, jog tai buvo Peterburgas, aplodismentus galima laikyti kone audringais. Iš minios, kuri plūstelėjo prie es-

trados, į Rachmaninovą žvelgė švytintys veidai, akys. Tik tame salės gale, kur paprastai spiesdavosi sostinės recenzentai, viešpatavo ironiškas šaltis, iš lūpų į lūpas skriejo kandus žodelis „archaika".

Tą patį vakarą buvo atlikta jauno maskviečio Aleksandro Gedikės simfonija.

Po koncerto per vakarienę Ziločio namuose, kur dalyvavo visas muzikinis Peterburgas, Šaliapinas atsistojęs paprašė dėmesio ir, žvilgčiodamas į debiutantus, šiek tiek kliūvančiu liežuviu išrėžė pompastišką kalbą čia esančio „rusų muzikos tėvo Rimskio-Korsakovo" vardu. Turint galvoje šaltokus santykius tarp sostinių, kalba buvo ne tik netaktiška, bet ir nederama. Visi buvo priblokšti. Rimskis sėdėjo, netardamas nė žodžio, į lėkštę nudelbęs akis.

Šaliapinas ir Rachmaninovas tą vakarą išsiskyrė neatsisveikinę.

Sergejus Vasiljevičius ilgai negalėjo užmigti, o pabudo slegiamas nesmagumo ir apmaudo, jis net širdo ant savęs, kam užsisakė bilietą tik rytdienai.

Bet Zoja Sekretoriukė pralinksmino jį, parodydama už lango tirštai drimbant sniegą. Paskui pašnibždom apskelbė, jog svetainėje Vera Fiodorovna dar su dviem dėdėmis kažin ką „vaidina".

Už durų išgirdęs žvalius smagius balsus, Rachmaninovas tik dabar viską suprato. Skubiai apsirengęs, norėjo sprukti, bet buvo pastvertas ir įkalbėtas pasilikti. Vera Komisarževskaja, Vladimiras Davydovas ir visai dar jaunas Aleksandro teatro aktorius Chodotovas repetavo Faberio pjesę „Amžina meilė".

Pasisodinęs ant kelių Sekretoriukę, Rachmaninovas įsitaisė atokiame kamputyje, po palme.

Tai, kas dėjosi svetainėje, jį bemat pakerėjo, o visa, kas buvo nutikę vakar, pasirodė menka, neverta dėmesio. Rachmaninovas žinojo, kad tokia proga jau nepasikartos, ir todėl jis turi įsidėmėti kiekvieną judesį, kiekvieną žodį ir kiekvieną tų spinduliuojančių, protingų ir neapsakomai liūdnų akių žvilgsnį.

Gyvenime ji buvo kitokia — labai nuoširdi, paprasta, užkrečiamai juokdavosi ir tuo nė kiek nepanėšėjo į aktores, su kuriomis Rachmaninovą suvesdavo likimas.

Niekas nė nepajuto, kaip prašvilpė trumpa žiemos diena. Po pietų Davydovas skaitė pasakėčias. Visiems kvatojant, jis vaidino čia varną, čia virėją, čia eibininką katiną Vasilijų. Paskui, akompanuodamas sau gitara, čigonų dainas dainavo Chodotovas; staiga nutilęs, jis išskėtė rankas ir puolė keliais ant minkšto kilimo.

Vera Fiodorovna nusijuokė. Netrukus jos veidu nuslinko liūdesio šešėlis, ji šonu atsisėdo ant kėdės, ant sunertų rankų padėjo smakrą. Suskambėjo gitaros stygos, ir Rachmaninovas pirmąsyk išgirdo bekraitės Larisos dainą. Ne seną, nuvalkiotą itališką romansą dainavo ji, o karčią tiesą apie meilę ir neviltį. Tik ar galėjo ką paguosti šie žodžiai:

Jis man kalbėjo: „Būki mano..."

Chodotovas delnu atsargiai nutildė stygas. Ir staiga prieškambaryje smagiai sutilindžiavo varpelis.

Aleksandras Zilotis bemat pagavo improvizacijų toną. Lyg netyčia atsisėdęs prie rojalio, jis koketiškai ir žaismingai paskambino savo mėgstamą fantaziją „Šikšnosparnio" tema.

Rachmaninovas neiškentęs atvožė kito rojalio dangtį. Prasidėjo „žaidimas sviediniu". Lyg stebuklinga lazdele pamojus, valsas virsdavo mazurka, maršu, polka, fuga ir net choralu. Šokinėdami iš vieno tempo į kitą, iš tonacijos į tonaciją, jie nė sykio neišmušė vienas kito iš vėžių ir „nepametė" kits kito.

Kai jie liovėsi improvizavę, visi stačiai leipo juokais.

Paskui ant etažerės Zilotis rado Komisarževskajai dedikuotas melodeklamacijas pagal Arenskio muziką. Ji perskaitė Turgenevo eilėraštį prozą „Kokios gražios, kokios gaivios buvo tos rožės..."

Deklamavo paprastai, be menkiausio patoso ir plėšymosi: argi ne čia ir glūdėjo jos nepakartojamo žavesio paslaptis!

Kai ji baigė, Rachmaninovas susijaudinęs pabučiavo jai ranką ir sumurmėjo: „Ačiū".

Netrukus Vera Fiodorovna išėjo, pasiskundusi, jog nuvargo. Bet nuostabiosios viešnios balsas dar ilgai skambėjo nuščiuvusiuose kambariuose.

3

1904 metų sausio septynioliktąją, Antono Čechovo gimimo dieną, Maskvos dailės teatro scenoje įvyko pjesės „Vyšnių sodas" premjera.

„Dailiečiai" buvo pamėgę pjesę, bet būgštavo dėl jos likimo. Premjeroje žadėjo dalyvauti pats Čechovas, tad buvo nuspręsta spektakliu „pridengti" visiems brangaus solenizanto pagerbtuves.

Aišku, tai buvo žiauru! Visi gerai žinojo, kaip Čechovas nemėgo minėjimų ir jubiliejų, žinojo, kad jis sunkiai serga, bet apie tai niekas laiku nepagalvojo.

Pjesė iš tiesų buvo „neįprasta", kėlė liūdesį ir šypseną, gailestį ir nuostabą. Atsisveikindama su senove, miela, bet atgyvenusia, ji sveikino nauja. O kas yra „nauja", dar niekas gerai nežinojo.

Keistai ir beveik kraupiai ausyse nuaidėjo pergalingas Lopachino šūksmas: „Vyšnių sodas dabar mano! Mano!"

„Kieno mano?.."— sutrikusiais žvilgsniais klausė vienas kitą žiūrovai.

Po trečio veiksmo prasidėjo minėjimas.

Pirmą akimirką Rachmaninovas iš salės net neatpažino jo. Išblyškęs, žemės spalvos veidas, įdubę skruostai... Jis stovėjo paniuręs, nepakeldamas akių. Tik vieną kartą Antono Pavlovičiaus lūpos vos pastebimai virptelėjo, kai storulis vasnojančia barzdele ėmė rėžti pompastišką kalbą. Matyt, pjesės autorius prisiminė „brangią ir didžiai gerbiamą spintą..."

O kiek vainikų! Panašu į laidotuves...

Dar prieš kalėdas Maskvoje pasklido gandai apie kažkokius „neramumus" Rytuose. Vis dažniau gatvėse šiurpiai tratėjo būgnai. Krantinėje, gubomis sustatę šautuvus, šildėsi nužvarbę kareiviai. Rachmaninovas netikėjo gandais. Jis rašė vienaveiksmės operos „Šykštusis riteris" klavyrą.

Bet štai kartą, sausio gale grįždamas iš pamokos, jis išgirdo nerimastingus laikraščių pardavėjų balsus:

— Portartūras!.. Vietininko telegrama!.. Japonai užpuolė Ramiojo vandenyno eskadrą... Atšauktas rusų pasiuntinys Tokijuje... Aukščiausiasis manifestas dėl karo su Japonija...

Taigi plepalai ir šnibždėjimasis pakampėse virto realybe.

Minios valdžiai atsidavusių pirklių ir rėksnių su ikonomis, bažnytinėmis vėliavomis ir „dievinamo monarcho" portretais, raudoni, orumo ir puikybės pilni policininkų veidai, paklaikęs valdžios laikraščių kauksmas, grasinimai kepurėmis užmėtyti „geltonąsias makakas"— visa tai atrodė gana banaliai.

Rachmaninovo savimeilė buvo kažkodėl užgauta: už klyksmų „valio" ir pirmųjų miglotų žinių apie kol kas nedideles nesėkmes, tarp laikraščio eilučių jis stengėsi įžvelgti daug svarbesnę priežastį, dėl kurios Rusija buvo šitaip nuskausta.

Kovo pradžioje Sergejaus Tanejevo dienoraštyje atsirado lakoniškas įrašas:

„...Pusę antros buvo Rachmaninovas. Skambino „Šykštųjį riterį". Puikus kūrinys. Nuostabi scena rūsyje... Daug geros, taurios muzikos..."

Rachmaninovas susidomėjo Puškino „Mažosiomis dramomis", kaip ir Dargomyžskis su Korsakovu. Melodinio rečitatyvo intonacijomis jis bandė perteikti aistrą, pražudžiusią šykštuolį.

Tuo metu jam atrodė, jog žmonių aistros — pagrindinis gyvenimo stimulas. Iš to paties branduolio išsirutuliojo ir antrosios jo operos, „Frančeskos da Rimini", sumanymas.

Kovo mėnesį Sergejų Vasiljevičių netikėtai pakvietė imperatorinių teatrų kanceliarijos valdytojas ir pasiūlė jam Didžiojo teatro dirigento postą.

Abejonės apniko tik tada, kai sutartis jau buvo pasirašyta. Jis suprato, jog už materialinį savarankiškumą ir galimybę dirbti su puikiu ansambliu jis turės atiduoti visą laiką, skirtą kūrybai.

Rachmaninovas tučtuojau atsisakė inspektoriavimo ir pamokų, kol kas pasilikdamas tik darbą Jekaterinos mokykloje.

Balandžio mėnesį buvo pargabenti pirmieji sužeistieji, nukentėję prie Tiurenčenio. Ir beveik kasdien kas nors buvo išlydimas, kaip tada buvo sakoma, „į karo veiksmų teatrą". Jau pati šita formuluotė Rachmaninovui atrodė lyg pikta patyčia.

Gegužės pradžioje pakeliui į Ivanovką, traukiniui ilgai stoviniuojant Tambove, Sergejus Vasiljevičius matė, kaip išvežami naujokai. Atsarginiame kelyje stovėjo ilga tuščių apšildomų prekinių vagonų virtinė. Platformoje prie pat traukinio šurmuliavo susijaudinusi minia. Kas juokėsi, kas švilpė, kas liurlino armoniką, kas nešvankiai plūdosi, nykiai raudojo bobos.

Ir staiga visą tą šurmulį perskrodė kraują stingdantis pratisas skambus trimitininko signalas.

Iš pietų, uždengdamas saulę ir kol kas nesmarkiai griaudėdamas, slinko mėlynas audros debesis.

— Į vagonus! — pasigirdo kraupus riksmas.

Ir tarsi pragaras būtų atsivėręs. Visi ėmė bėgti. Jauna vyžota moteriškė, su ryšulėliu rankose stovėjusi prie stulpo, šiurpiai sukliko ir griuvo į purvą, apkabindama ant pakaušio kepurę atsismaukusio naujoko batus. Jis buvo girtas; stengdamasis ištrūkti, žvelgė tiesiai prieš save apsidrumstusiomis melsvomis akimis.

Rachmaninovas praėjo pro šalį, nejausdamas po savim žemės.

Akimirką kilstelėjo uždangos kraštelis, ir jis išvydo tai, ko nebuvo galima perskaityti nei reliacijose, nei korespondencijose iš to prakeikto, šėtoniško „teatro".

Muzikanto ausyse be paliovos skambėjo eilutės iš Dantės „Pragaro":

Čia kelias į dejonių viešpatystę,
Čia kelias ten, kur skausmas ir tamsa,
Čia kelias į šešėlių karalystę.[1]

Čia, Ivanovkoje, „dejonės" skambėjo dar smarkiau, negu žmonių knibždančioje Maskvoje.

Nuo Volgos žemupių pūtė svilinantys sausvėjai, laukais gindami bado ir negandų šmėklą. Baisios krušos iki pašaknų išmušdavo dar nesustiprėjusių žiemkenčių rėžius.

Žmonės skurdo, neturėdami duonos, arklių...

Vakarais Sergejus Vasiljevičius išeidavo į jauno parko pakraštį. Blausiai mirksėjo stepių žvaigždės. Švietė jos ir ten, anam žemės krašte, virš nykių sopkų ir gaoliano laukų.

---

[1] Vertė A. Churginas.

Tris kartus per savaitę ateidavo pašto siuntos. Visi užguldavo laikraščius.

Kiekvienas troško prasigauti pro painų salsvų sentencijų, nykių Kuropatkino reliacijų apie „strateginį armijų atitraukimą prie Liaojanu" voratinklį, sužinoti tikrą tiesą, kad ir kokia baisi ji būtų.

Bet vieną tvankų liepos mėnesio vakarą voratinklis netikėtai sudrisko, ir akimirką pranyko viskas: ir Mandžiūrija, ir bado šmėkla, ir „Frančeska"... Akis užkliuvo už vieno baisaus ir lemtingo žodžio gedulinguose rėmuose: „Badenveileris".

Antonas Čechovas...

Valandėlę Rachmaninovas sėdėjo, delnais suspaudęs smilkinius, nieko nematydamas prieš save. Paskui atitoko. Kambaryje nieko nebuvo. Irina turėjo temperatūros, motina, nukamuota kaitros, snaudė šalia jos. Tik iš verandos jį pasiekė kažkieno tylus, graudus verksmas. Ten nuėjęs jis išvydo Sonią.

Apkabinęs pasisodino ją šalia ant meldinės sofutės.

Duslus daktaro Čechovo balsas dar skambėjo jo ausyse. Bet žaliasis žiburėlis Autkos vasarvietės lange buvo užgesęs amžinai.

Taip jiedu ir sėdėjo tylėdami, žvelgdami į atslenkančias sutemas, ir mąstė apie tai, kad dabar jau nebėra kuo pasikliauti.

Vidurvasary teko atidėti „Frančeską" ir kibti į operų partitūras. Rugsėjo trečiąją buvo numatyta „Undinė". Laimė, būdamas toli nuo Didžiojo teatro, jis daug ko nežinojo ir nenujautė. Gailėdami muzikanto, nenorėdami drumsti jo poilsio, bičiuliai laiškuose nė neužsimindavo, kokios aistros užvirė, paskyrus jį į dirigento postą.

Priešiški vėjai pūtė, matyt, iš Rusų muzikos draugijos. Pats Safonovas šįkart buvo nusprendęs, jog naudingiau likti nuošaly, tačiau, be abejonės, veikė per kitus.

— Argi su Rachmaninovu galima dirbti!— dūsavo garbūs muzikantai.— Nežmoniškai reiklus, griežtas, nesugyvenamas.

Gandas persimetė į artistų trupę, į chorą ir orkestrą. Peržengęs teatro slenkstį, Rachmaninovas išsyk pasijuto varstomas nepatiklių ir nedraugiškų žvilgsnių.

Kalbantis su juo, kiekvienam darydavosi nejauku. Liesas, aukštas, sausoku balsu. Ypač trikdė jo žvilgsnis, šaltas, tarsi viskam abejingas.

Jau pačią pirmąją dieną, pradėjus ruoštis „Kunigaikščio Igorio" premjerai, jis paskyrė atskiras repeticijas vyrams ir moterims.

Užkulisiai suūžė: „Rachmaninovas visus plūsta, ant visų įdūkęs Rachmaninovas pasakė, jog niekas nemoka dainuoti, jog daug kam būtų pravartu dar sykį pasimokyti konservatorijoje..."

Netrukus prasidėjo ilgaamžių tradicijų laužymas.

Dirigento pultą Rachmaninovas liepė perkelti prie barjero.

— Aš noriu, kad orkestras būtų prieš mane,— pareiškė jis.

Dainininkai ėmė murmėti: „Velniai žino, kas čia dedasi! O kaipgi mes — kaip mes matysim jo lazdelę?!"

Užprotestavo ir Altanis. Stengdamasi numalšinti kylančią audrą, direkcija liepė statyti pultą „priklausomai nuo dirigento": prie rampos — Altaniui, o prie barjero — Rachmaninovui.

Bet netrukus Altanis pripažino, kad jo „užvadas" buvo teisus.

Rachmaninovas teatre būdavo šaltakraujiškas, o grįžęs namo lyg pakirstas griūdavo ant kanapos.

Buvo žiema. Siautė pūgos. Iš paskutiniųjų grūmėsi Portartūro įgula, tarp pusnių prie Šache upės dūmavo žeminės, o jūra nakties tamsoje plakėsi į geležinius Ramiojo vandenyno eskadros laivų bortus, per tris vandenynus traukusios į Cusimą.

4

Lūžis įvyko, bet ne iš karto.

Didžiojo teatro orkestrą sudarė puikūs muzikantai. Tačiau jo, kaip ansamblio, pamatai buvo išklibę ir dėl to pirmiausia buvo kalti „estradiniai" dirigentai (tokie kaip Bulerianas), nuolatos pasirodydavę prie pulto.

Po daugelio metų prisimindamas andainykščius teatro papročius, Rachmaninovas su nepamėgdžiojamu humoru papasakojo vieną iš daugybės incidentų.

Pirmąja valtorna orkestre grojo čekas Osipas Schanilecas, herakliško stoto vyriškis su didžiule juoda barzda. Kartą Bulerianas per išsiblaškymą ne laiku parodė, kad jam reikia įstoti. Schanilecas, nė nepajudinęs nuo kelių valtornos, iškėlė tris pirštus — davė dirigentui suprasti, kad per anksti, likę dar trys taktai.

Tik pamažu tie, su kuriais dirbo Rachmaninovas, ėmė suprasti, kad ši atbaidanti bendravimo maniera padiktuota tik kuo rimčiausio savo atsakomybės suvokimo, nepaprastai rimto požiūrio į darbą Daug savaičių prabėgo, kol į save įsmeigtose akyse dirigentas pradėjo įžvelgti ne baimę, ne apmaudą, bet nuoširdų susižavėjimą ir karštą norą padėti įgyvendinti sumanymą.

Tartum gaivus vėjas pūstelėjo dulkėtuose užkulisių labirintuose. Operos, viena paskui kitą statomos Didžiojo teatro scenoje,— „Undinė", „Oneginas", „Susaninas" ir ypač „Pikų dama",— skambėdavo tarytum pirmąsyk.

Nuoširdžiai it kūdikis „savo Serioža" džiaugėsi Šaliapinas. Nesusipratimo Peterburge lyg nebūta. Laisvais vakarais Fiodoras Ivanovičius mielai užeidavo ir pas Rachmaninovus, ir pas Satinus, ir dainuodavo taip, kad jam išėjus sunku būdavo užmigti.

Jis jautriai pagaudavo Rachmaninovo orkestro intonacijas, bet ir pats nelikdavo skolingas muzikantui.

Kaskart nuoširdžiai jaudindamasis, dirigentas laukdavo Šaliapino Demono. Ši didžiulė dulsva figūra staiga išnirdavo iš raudonų, mėlynų ir violetinių spindulių verpeto tarsi Vrubelio paveiksle.

Jis — ne būtybė nuodėminga,
Ne pragaro dvasia maištinga:
Jis — ne diena ir ne tamsa,
Jis — ne naktis ir ne šviesa... [1]

Ir smagus šiurpas nubėgdavo kūnu, kai. vis stiprėdamas iš scenos gilumos skambėdavo kerintis, bet niaurus rečitatyvas:

Kai tik mėnulis sidabrinis
Iš už kalnų pakils nakčia
Ir į tave pažvelgs slapčia,—
Atlėksiu pas tave kas dieną

---

[1] Vertė Just. Marcinkevičius.

Ir lig aušros gaisų pirmų
Aš tavo šilkines blakstienas
Užklosiu auksiniu sapnu...[1]

Kartą vėlai vakare Rachmaninovo kabinete sučirškė telefonas.

— Serioža! Pasigauk vežiką ir kuo greičiausiai dumk pas Nikolajų Telešovą. Visi čia: Aleksejus Maksimovičius, Buninas, Andrejevas... Dainuoti norim mirtinai. Kiaurą naktį dainuosim...

Pridengęs delnu ragelį, Sergejus Vasiljevičius iš pradžių pyktelėjo. Bet vis tebešnekančio balso intonacijoje jis pajuto kažką, iš ko suprato, jog būtų nusikaltimas praleisti tokį vakarą.

Didysis kambarys buvo apšviestas žibalinės lempos, kabėjusios virš apvalaus stalo. Tolimajame kampe (į jį buvo nukreiptos visų akys), prisišliejęs prie sienos, ranką padėjęs ant fortepijono dangčio, stovėjo Šaliapinas, aukštas, stotingas, prasegiota liemene.

Šalimais, virš klaviatūros, buvo palinkęs Rachmaninovas.

Tą vakarą pirmąkart suskambėjo „Marselietė". Tasai Kazanės pameistrys beveik nemokėjo prancūziškai, o dainavo kaip tikrų tikriausias prancūzas. Jo balse grumėjo seniai praūžusių audrų atgarsiai.

Pailsęs Šaliapinas išėjo parūkyti. Rachmaninovas, nuleidęs akis į klavišus, „pusbalsiu" improvizavo. Negarsus pokalbis, užsimezgęs kambaryje, nuščiuvo. Visi sukluso. Rojalis, tyliai gaudžiantis po Rachmaninovo pirštais, tarsi kartojo Šaliapino balso intonacijas. Ir staiga per kambarį nuplaukė nepažįstama melodija. Tai buvo Preliudas *Es-dur*.

Gorkis pakėlė galvą, įprastu judesiu praskėstais pirštais nubraukė nuo kaktos ilgus plaukus ir, pasilenkęs prie sėdėjusio šalia Bunino, pašnibždom tarė:

— Kaip jis moka įsiklausyti į tylą... Stačiai stebuklas!

Niekas nedirsčiojo į laikrodžius. Ir vidurnakčio koncertas tęsėsi toliau.

— O dabar... — pradėjo Šaliapinas, akimirką pamąstęs. — Klausykitės. Čia manęs klausykitės, draugužiai, o ne teatre. Dabar mudu su Serioža padainuosim... „Oi traukim!"

[1] Vertė Just. Marcinkevičius.

Jis žvelgė per žmonių galvas. Lėta, rūsti melodija pynėsi su nuovargio sklidina balso intonacija.

Beveik viską Šaliapinas dainavo negarsiai, tarytum iš toli. Tik sykį, pasiekęs kulminaciją, balsas sustiprėjo, suskambo kraupiai, grėsmingai. Net subarškėjo stiklai.

Ir šaltukas nusmelkė pečius.

Gorkis sėdėjo stambiais kampuotais pirštais apkabinęs sulenktą kelį. Bet jo akys žiūrėjo ne į Fiodorą, o pro šalį, į langą, pamažu užsiplieskiantį sodria širmo ankstyvo ryto mėlyne. Ten, tame mėlyje, dunksojo Maskva, bežadė, giliai mieganti, tarytum neturinti jėgų prabusti, prislėgta neišvengiamų negandų nuojautos.

5

Lapkričio pabaigoje Beliajevo komitetas, susidedantis iš Rimskio-Korsakovo, Liadovo ir Glazunovo, paskyrė Rachmaninovui premiją už Koncertą fortepijonui su orkestru *c-moll.*

1905 metų sausio aštuntąją Šaliapinas drauge su atvykusiu į Maskvą Ziločiu pirmąsyk atliko „Pavasarį".

Per vakarienę buvo įsišnekta apie įvykius sostinėje. Streikuoja gamyklos. Gatvėse siautėja gvardija ir kazokai.

O kitą dieną vakarop Maskvą aplėkė baisi žinia — iššaudyta dviejų šimtų tūkstančių žmonių minia, su ikonomis ir bažnytinėmis vėliavomis atėjusi į Dvorcovajos aikštę nusilenkti carui tėveliui, pasiguosti sunkia savo dalia, pasakyti, kad nebėra jėgų kentėti. Gvardijos salvių liepsna it žaibas nuplieskė tamsius Žiemos rūmų langus.

Tų salvių aidas kaip griaustinis nusirito laukais, žadindamas baisią, rūsčią neapykantą, baimę ir sukrėsdamos visą šalį. Tai šen, tai ten pratūkdavo slopinamas nepasitenkinimas, kartais virsdamas ir atviru protestu.

Žinios iš Rytų skriejo, lenkdamos viena kitą.

Nesulaukęs išvaduotojų, pasidavė Portartūras, Antrosios eskadros kapinėmis virto Cusimos įlankos dugnas, Mandžiūrijos armija, jos pažibos išgulė Mukdeno laukuose. Visur tik raudos ir gedulas: gatvėse, krautuvėse ir sausakimšose cerkvėse. Net tarp juodai apsirengusių moterų, kryžium gulinčių ant žemės, šmirinėjo sekliai. Gatvėse patruliavo raitų policininkų būriai.

Vasara Ivanovkoje prabėgo gana ramiai.

Rachmaninovas buvo įsitraukęs į „Frančeskos" orkestruotę.

Kunkuliuojančiame Dantės „Pragare" tarpais pasigirsdavo laiko atbalsiai.

Vidurvasarį prabilo šarvuotasis „Tauridės Potiomkinas", suskambėjo ir amžiams nutilo narsaus, bebaimio leitenanto Šmito balsas.

Bėgo vasara. Derlius žadėjo būti geresnis už pernykštį. Bet vakarais Ivanovkoje kartkartėmis darydavosi kažko nejauku. Stepės platybėse, supančiose „žaliąją salą", buvo tylu.

Kartą, iš valties gaudydamas šapalus, Rachmaninovas užgaišo iki sutemų. Rišdamas valtį, jis pamatė vienišą būtybę, sėdėjusią ant samanoto kelmo. Tai buvo senasis sargas Mitrofanas.

Mitrofanas nusiėmė kepurę, pasisveikino, padėkojęs paėmė žiupsnį tabako. Bet jo akys be atvangos žvelgė į stepę. Dviejose vietose ant žemai kybančių debesų atsispindėjo tolima pašvaistė.

— Dega...— tyliai tarė muzikantas.— Ir čia, ir ten. Gal ir mums eilė ateis?... — pridūrė šyptelėjęs.

Senukas atsakė ne išsyk ir šiek tiek mįslingai.

— Čia tai jau kaip dievas duos...

Jis patylėjo, surūkė suktinę, nusispjovė ant žemės ir staiga įdėmiai ir švelniai pasižiūrėjo į Rachmaninovą.

— Ech pone mielas, Sergejau Vasiljevičiau! Žmogus tu, dieve duok tau sveikatos, geras, išmintingas, o va iki pamatų neprisikasei!.. Ne dvarininkai dega — liaudies kraujas užsidegė!

„Šykštųjį riterį" Rachmaninovas parašė Šaliapinui, „Frančeską da Rimini" — Šaliapinui ir Neždanovai. Iš pradžių viskas lyg ir žadėjo sėkmę. Dar praėjusią žiemą Šaliapinas senąjį riterį sudainavo iš klavyro. Visiems, tą vakarą viešėjusiems pas Goldenveizerį, į atmintį įstrigo šiurpūs barono žodžiai:

Taip! Jeigu visos ašaros ir kraujas,
Ir prakaitas, kuris yra pralietas
Už visa, kas čionai sudėta guli,
Iš žemės gilumos staiga ištrykštų,
Tai vėlei būtų tvanas...[1]

---

[1] Vertė A. Churginas.

Ir kiekvienam nejučiom virptelėjo širdis, pajutusi atgrasią ir nusikalstamą aukso galybę, apie kurią su tokia neįtikėtina, sukrečiančia jėga bylojo muzika ir dainininko balsas.

Bet kai atėjo metas repetuoti, Šaliapinas kažkodėl pradėjo vilkinti (kaip paaiškėjo vėliau, kažkas jį atkalbinėjo Peterburge). Netekęs kantrybės, Rachmaninovas abi partijas — riterį ir Lančotą — atidavė jaunam solistui Georgijui Baklanovui, turėjusiam nepaprasto gražumo balsą.

Bet vis dėlto tai buvo ne Šaliapinas!..

Antrojo nesusipratimo pasekmės buvo rimtesnės — daugeliui metų pagadino bičiuliškus santykius.

Antonina Neždanova žavėjosi Frančeskos vaidmeniu. Vasarą, būdama Italijoje, aplankė tragedijos areną — Riminių pilį. Bet rudenį ji ėmė dvejoti. Lemtingą vaidmenį čia suvaidino dirigentas Avranekas, su kuriuo Neždanova tuo metu repetavo Nakties karalienės partiją. Jis įtikino Neždanovą, kad Frančeskos partija jai per žema. Antonina Vasiljevna vėliau skaudama širdim prisimindavo Rachmaninovo veidą tą akimirką, kai ji atsisakė vaidmens.

Bandymai rasti kitą dainininkę buvo nesėkmingi.

Kartą po repeticijos Rachmaninovas užkalbino Saliną ir atsivedė ją į sceną, kur dar tebestovėjo rojalis.

— Nadežda Vasiljevna,— prašneko jis niūriai. — Aš parašiau velniai žino ką. Niekas negali padainuoti. Vienai per žemai, kitai — per aukštai. Aš duosiu jums punktuaciją, viską, ko tik panorėsite. Tik bandykite sudainuoti.

Salinai ėjo keturiasdešimt treti metai. Argi gerokai papilnėjusiai moteriai apvytusiu veidu tiko dainuoti jauną gražuolę, kurios paveikslą įamžino Dantė? Bet ji ryžosi ir dainavo ne mėgaudamasi, o kankindamasi. Visas mėnuo praėjo, kol pagaliau iš kitapus orkestro duobės ji išgirdo santūrų pagyrimą: „Labai gerai. Dėkoju jums!"

Dar vasario antrąją spaudoje pasirodė „Laisvųjų menininkų deklaracija", — menininkų, kuriuos prievarta ir sauvalė padarė „beteisiais vergais". Ją pasirašiusieji, tarp jų ir Rachmaninovas, buvo įtraukti į nepatikimų asmenų sąrašą.

1905 metų rudenį Didžiojo teatro orkestrantai, choristai ir scenos darbininkai ėmė taip smarkiai bruzdėti, kad imperato-

rinių teatrų direktorius Teliakovskis buvo priverstas iš Peterburgo važiuoti į Maskvą.

Savo memuaruose Teliakovskis šią kelionę motyvuoja iš dalies tuo, kad, girdi, Didžiojo teatro kapelmeisteris S. Rachmaninovas „buvo ne iš tų žmonių, kuriais galima pasikliauti ir kurie užkirstų kelią streikui — priešingai, jis tučtuojau pereitų į nepatikimųjų pusę".

Tą patį rudenį įvyko pasibaisėtinas, stačiai neįtikimas skandalas konservatorijoje. Jo auka šįkart tapo Tanejevas.

Eiliniame meno tarybos posėdyje, užsigarantavęs paramą iš aukščiau, Safonovas apskelbė, jog, kuriam laikui išvažiuodamas į Ameriką, pats paskirsiąs vietoj savęs pavaduotoją. Visada labai santūrus Sergejus Ivanovičius ramiai paaiškino, jog šiuo punktu taryba turi nuostatus ir griežtai apibrėžtas teises. Praradęs savitvardą, direktorius pašoko iš už stalo, ir ant Tanejevo galvos pasipylė vežikiškų keiksmų srautas.

Visi, priblokšti netikėtumo, sėdėjo prie stalo nudelbę akis, ir nė vienam neužteko drąsos atsistoti ir apginti žmogų, kuriam amžinai skolinga buvo ne tik konservatorija, bet ir visa rusų kultūra.

Susiėmęs savo popierius, mirtinai išblyškęs ir netaręs nė žodžio, Sergejus Ivanovičius išėjo ir tučtuojau kanceliarijoje parašė pareiškimą, kad jį atleistų iš darbo. Nepadėjo nei atsitokėjusios administracijos prašymai, nei įkalbinėjimai.

Beje, taikytis Safonovas bandė tik dėl akių. Vogčia jis buvo laimingas, kad taip lengvai pavyko padaryti tai, ko norėjo vyriausioji direkcija, jau seniai šnairavusi į profesorių, kuris, kaip ir Rimskis-Korsakovas Peterburge, buvo laikomas „raudonu".

Kad išvengtų užuojautų, Sergejus Ivanovičius išvažiavo į kaimą. Ten pavėluotai jam buvo persiųstos Arenskio, Rimskio-Korsakovo, Glazunovo ir Rachmaninovo telegramos. Jį įskaudino ne grubus Safonovo išpuolis, o konservatorijos draugų silpnadvasiškumas,— tai, jog jie neišdrįso jo užstoti.

Išdirbęs konservatorijoje dvidešimt septynerius metus, Tanejevas į ją daugiau nesugrįžo.

Jau buvo girdėti grėsmingi gruodžio žingsniai.

Paralyžius sukaustė geležinkelius. Nedirbo fabrikai. Alkanos minios, vaikomos policininkų, juodavo kryžkelėse. Vyriausybė permetė iš Kaukazo tenykštės kavalerijos divizijas.

Kartą ūkanotą rytą Rachmaninovas matė Arbato aikštėje šauniai jodinėjančius lenktanosius raitelius atsmauktomis papachomis ir juodomis gauruotomis burkomis. Naujų žinių ir gandų parnešdavo iš turgaus Marina.

— Oi Sergejau Vasiljevičiau, dabar geriau nevaikščiokite į teatrą.

Bet jis vaikščiojo — vaikščiojo tol, kol teatras buvo uždarytas Presnios dienomis.

Vidurdienį prie Maniežo suplaukė minia. Kur ne kur plazdėjo raudonos vėliavos.

Pas Satinus Rachmaninovas rado Mariją Trubnikovą su Niuse.

Staiga pro dvigubus stiklus iš gatvės pasigirdo duslus pokšėjimas.

— Serioža! Žiūrėk!.. — šūktelėjo Niusė, užsikvempusi ant palangės.

Visi puolė prie langų.

Gatve it juoda srovė plūdo minia. Gale ji buvo retesnė. Paskutinysis bėgęs žmogus avikailio kepure ir juodu paltu su diržu staiga atmetė ranką. Pykštelėjus šūviui, net sužvangėjo stiklai.

— Nežiūrėk! — sušuko Rachmaninovas ir šiurkščiai atstūmė mergaitę nuo lango.

It pilka lavina, prigludę prie balnų, švysčiodami apnuogintais kardais, puolė į ataką kazokai. Minia akimoju išsisklaidė. Tik ant sniego liko gulėti kažkokia moteris sudriskusia skarele.

Rytą pasklido žinia: Presnioje barikados.

Visą dieną skardėjo trumpos papliūpos. Vakarop per sutryptą sniegą ėmė riedėti patrankos. Vežėjai pasiutusiai plakė arklius.

Visi tūnojo tamsoje. Staiga tarytum žemė prasiskyrė. Subarškėjo stiklai. Ant apmušalų supleveno atšvaitai.

Šitai truko savaitę. Gatvės apmirė. Sunkūs sprogimai drebino pastatus. Ten toli, už namų, už barikadų iš stulpų, grindinio akmenų ir parverstų tramvajų, nevilties apimti, žūtbūtinai grūmėsi žmonės.

Kaip neregėtas akibrokštas, kaip atviras iššūkis per visą Rusiją tomis dienomis nuskambėjo Šaliapino „Dubinuška". Jis dainavo ją per Ziločio koncertą Peterburge.

Bet Maskvą žinia apie šiuos įvykius pasiekė tik aštuntosios rytą, kai buvo palaužta Presnia.

7

Iš lėto, tarsi po siaubingų pagirių, į gyvenimą grįžo didžiulis miestas. Presnioje dar ilgai rūko apanglėję namų griaučiai. Buvo išardytos barikados, išgabenti žuvusieji. Pūga kaip rūpestinga šeimininkė nušlavė kraujo pėdsakus deguliais apsinešusiame sniege. Vėl pamaldoms šaukė varpai, žvangėjo tramvajai. Tik dujų dar ilgai nebuvo. Kazokų būriai žingine jodinėjo tamsiomis, prieš naktį ištuštėjusiomis gatvėmis. Policininkai uoliai lupinėjo nuo stulpų proklamacijų likučius.

Kartkartėmis vienur kitur sprogdavo bomba, ant šaligatvių ir grindinio pažerdama stiklo skeveldrų.

Kai kur dar tęsėsi streikai, tai šen, tai ten kildavo „skrajojantys" mitingai. Galvą pametusi policija neišmanė, ką daryti: juk, šiaip ar taip, esama konstitucijos!

Spaudoje, trumpam ištrūkusioje iš cenzūros pančių, pliekėsi kraštutinės nuomonės.

Kalėjimai buvo sausakimšai prigrūsti. O gatvėse pasirodė atletai naujomis ilgomis milinėmis, įmitusiais, įžūliais veidais ir su trispalviais kaspinėliais ant krūtinės.

Teatrai tebebuvo uždaryti. Ir žiūrovai, ir aktoriai vakarais bijodavo išeiti iš namų.

Vis dėlto 1906 metų sausio vienuoliktąją Rachmaninovo operų „Frančeska" ir „Šykštusis riteris" premjera įvyko.

Baklanovas, Salina ir jaunasis Bonačičius pagal išgales padarė viską, kad tik klausytojai pajustų ir išgirstų tą aistros, pykčio, meilės ir nusivylimo muziką.

Kunkuliuojančiose, knibždančiose pragaro gelmėse, atsiveriančiose „Frančeskos" prologe, daugelis „išgirdo" atgarsius tų piktų viesulų, kurie tebesiautė virš apsnigtų Maskvos aikščių.

Į sceną plaukė gėlės ir dovanos, o pustuštėje salėje aidėjo karšti plojimai.

Rachmaninovas dėkojo operos dalyviams už nuoširdų pasiaukojimą. O pats į tamsias gatves išsinešė kartėlį, palikusį nuosėdas daugeliui metų. Jo operos buvo parodytos tik penkis kartus. Publika jas sutiko gana santūriai.

Keistas ir nesuprantamas jų likimas. Kažkodėl šie auksiniai rusų muzikos puslapiai iki šiol tebelaikomi „melomanų ir žinovų" duona!

Rachmaninovas suprato, kad tame sudrumstame, įaudrintame pasaulyje, kur viskas jam kelia nerimą ir skaudina, jo kūrybiniai užmojai neduos vaisių. Paprašęs direkcijos, kad kontrakte numatytus spektaklius perkeltų į rudenį, jis su žmona ir dukrele Irina išvažiavo padirbėti į Italiją.

Irina gražėjo ir darėsi protingesnė ne dienom, o valandom. Niūriausiu metu Maskvoje muzikantui ji buvo džiaugsmas ir paguoda. Jis vadino ją savąja Žorž Sand. Nuostabesnės moters jis nežinojo.

Kelionė buvo sunki. Traukiniai arba įstrigdavo pusnynuose, arba valandų valandas prastovėdavo prie streikininkų berjerų...

O ant Fjezolės kalvų jau žydėjo migdolai.

Rachmaninovas rašė operos apmatus pagal Flobero „Salambą". Jam rodėsi, kad jį vis dar tebejaudina tyros neatlieptos meilės tema. Libretą kūrė Slonovas ir siuntinėjo dalimis paštu.

Gegužės pradžioje Rachmaninovai atvažiavo į pajūrį ir Marina di Pizoje išsinuomojo mažą baltą vasarnamį. Akmeninių laiptelių papėdę skalavo jūra. Vandenyje, kuris panėšėjo į akinamai mėlyną skystą stiklą, suposi rausvos medūzos.

Svetimos šalies saulė šildė kūną, bet ne sielą, kuri buvo bežadė.

Vėliau, pasibaigus pamokoms gimnazijoje, pas Rachmaninovus atvažiavo Niusė Trubnikova. Paskui jie atsikvietė ir Mariną.

O kaipgi opera?.. Et!

Veltui, blykšdamas iš aistros, Salambas tiesia rankas į Tanitą. Deivė jo maldavimams abejinga ir šalta.

Rugpjūčio pradžioje jie grįžo į Ivanovką. Čia per du mėnesius Rachmaninovas sukūrė penkiolika romansų Kerzinų užsakytam ciklui. Pirmasis iš jų — „Mes atsikvėpsim". Tai Sonios monologas iš Čechovo pjesės „Dėdė Vania".

Maskvoje Sergejus Vasiljevičius sutiko Teliakovskį, ir šis pasiūlė kompozitoriui Didžiojo teatro direktoriaus postą. Kiek pasvarstęs, Rachmaninovas atsisakė.

Jo populiarumas Maskvoje tuo metu buvo pasiekęs neregėtą mastą. Rusų muzikos draugijos direkcija kvietė jį diriguoti simfoninius koncertus. Į Rachmaninovo namus net buvo atsiųsti delegatai: Goldenveizeris ir Margarita Morozova, abu direkcijos nariai. Rachmaninovas priėmė svečius gana oficialiai. Jie sutriko, nors ir suprato, kad tame sausume nėra jokio asmeniškumo. Pirmiausia jis buvo įsižeidęs dėl Tanejevo, kurio niekas tada nedrįso užstoti.

Savo atsisakymą motyvavo tuo, jog ketina vykti į užsienį ir atsidėti kūrybai.

Prieš kelionę užsukęs pas Kerzinus, jis užtiko Sobinovą. Pastarasis, apgailestaudamas, jog ilgai nematys Rachmaninovo, įdėmiai pažvelgė į kompozitorių ir palinkėjo jam laimės ir sėkmės kūryboje, užvis labiausiai — kūryboje. Kai jis išėjo, Marija Semionovna parodė Rachmaninovui pabaigą raštelio, kurį buvo gavusi dar pernai vasarą.

„...Tūkstantį sykių kartoju: Rachmaninovas — vienintelė mūsų viltis muzikos srityje.

Leonidas Sobinovas"

1905 m. birželio 3 d.

Paskiausiai Rachmaninovas aplankė Sergejų Ivanovičių. Susijaudinęs, kupina švelnumo širdim jis įžengė į žemus, kuklius, kone skurdžius kambarius.

Tos pačios fotografijos ant sienų, tas pats rojalis su skyle viršutiniame dangtyje, Rubinšteino supamoji kėdė...

Sergejus Ivanovičius buvo ramus, kiekvienas jo žvilgsnis, kiekvienas žodis buvo nutviekstas vidinės šviesos.

Kaip ir anksčiau, jis rašė knygą apie judrųjį kontrapunktą, vaikščiojo į pamokas, muzikavo su draugais ir kūrė nuostabius kvartetus.

Atsisveikindamas su svečiu, jis atidžiai žvelgė į jį pilkomis trumparegėmis akimis, protingomis, geromis ir negailestingomis bet kokiai neteisybei.

Dar kartą atsigręžęs, Rachmaninovas išėjo į prieškambarį ir išbučiavo raukšlėtas, nuo darbo sugrubusias Pelagėjos Vasiljevnos rankas. Ji buvo auklelė ir jam, nuo seno mylėjo jį kaip savo sūnų. Užtat atsidėkodamas jis žemai nulenkė galvą, o ji palaimino jį.

Ketvirtas skyrius

ANTROJI SIMFONIJA

1

Šio amžiaus pradžioje, viename iš Drezdeno priemiestinių kvartalų, tykios, senomis liepomis apsodintos gatvelės — Sidonienštrasės — kieme stūksojo nedidelis dviaukštis namukas.

Aplink namą augo krūmai ir medžiai. Užtat šeimininkas vadino jį „*Gartenvilla*" — „sodo vila" — ir už nuomą ėmė šimtą markių daugiau.

Ką gi, tai buvo jo teisė!..

Vėlyvą rudenį šioje viloje apsigyveno Drezdene nežinomas rusų muzikas ir prabuvo čia visą žiemą. Jis atvažiavo su žmona ir maža mergyte, kurios auklė buvo rusė. Muzikantas gyveno kukliai ir visiškai uždarai. Į artimiausių kaimynų pasisveikinimus jis atsakydavo tyliu linktelėjimu, nusišypsodavo, vos kilstelėdavo skrybėlę ir nė su kuo nesileido į jokias kalbas. Tai jo reikalas!

Gal jis politinis emigrantas arba, kaip sakoma, „socialdemokratas"? Šitai taip pat niekam nekliūva! Kadangi jis uoliai moka Gartenvilos savininkui ponui Šulcui nuomą, nesprogdina bombų Sidonienštrasėje ir niekaip kitaip neardo nusistovėjusios tvarkos, tegu sau gyvena! Drezdenas mielai priglobia visus, kieno kišenė išneša apmokėti už svetingumą. Nei Hansas, gatvės šlavėjas, rytais geležiniu karučiu išgabendavęs visus aliai vieno geltonus lapus, nukritusius per naktį, nei Berta

Globkė, šiek tiek vėliau atveždavusi nuomininkui pieną vežimuku, kurį tempė nusišėręs sanbernaras, nei senas laiškanešys Paulius Fridrichas, vidurdienį pristatydavęs rusų muzikantui paštą, nebūtų galėję apie jį pasakyti nieko peiktina.

Akimis permetęs Maskvos ir Peterburgo laikraščius, muzikantas ilgokai neįstengdavo grįžti prie atidėto darbo.

Jį jaudino viskas: ir neseniai sušauktos Dūmos posėdžiai, ir nešvarus žaidimas, rezgiamas prieš ją valdžios šulų, ir Vyborgo kreipimasis, pasirašytas deputatų atskalūnų grupelės, streikai ir žemės ūkio suirutė, žiaurios naujojo premjero Stolypino represijos ir baudžiamųjų būrių kruvini antpuoliai.

Ir, užgoždamas įvairiabalsį laikraštinių plepalų, spėlionių, pusiau melo ir pusiau tiesos lalėjimą, dieną naktį skambėjo bebaimis senatviškas Tolstojaus balsas: „Negaliu tylėti!"

Muzikantas mažai su kuo susirašinėjo, bet laiškai plaukė vienas paskui kitą.

Vos tik atvažiavęs, jis parašė Slonovui ir paprašė, kad, kuo griežčiausiai išlaikydamas paslaptį, šis parengtų jam libretą pagal Meterlinko „Monos Vanos" pirmąjį veiksmą. Ryšius jis palaikė tik su Slonovu, artimaisiais, Nikita Morozovu ir Kerzinų šeima.

Vienuma, kurios taip atkakliai troško ir ieškojo muzikantas, Drezdene iš pradžių neatrodė jauki. Gąsdino pragyvenimo brangumas, o menkai temokant kalbą, sunku buvo išvengti nesusipratimų su vokiečiais. „Kai aš varžausi, — pusiau juokais skundėsi Rachmaninovas Kerzinams, — tai ne tik vokiškai, bet ir rusiškai sugebu taip pakalbėti, jog niekas manęs nesupranta..."

Rachmaninovai nusipirko tik pačius būtiniausius baldus. O didžioji svetainė šalia kabineto, apačioje, taip ir liko tuščia. Kompozitoriaus tai netrikdė, nes jis dar jaunystėje buvo įpratęs dirbti priešokiais, greitosiomis.

Muzika Drezdene taip pat kainavo brangiai. Ir vis dėlto jie retkarčiais eidavo į koncertus. Lapkričio pabaigoje Sergejus Vasiljevičius buvo Richardo Štrauso „Salomėjos" spektaklyje. Tai, ką išgirdo, jį sudomino ir nustebino. Pirmiausia iki šiol dar negirdėtai puiki orkestruotė. Kai jis pabandė įsivaizduoti, kas būtų, jeigu staiga imtų dabar ir taip pagrotų jo, Rachmaninovo, operą, jam pasidarė nejauku. Pasijuto taip, tarytum būtų išėjęs į sceną nuogas!.. „Labai jau moka dabintis tasai

Štrausas! Kai kuo man patiko ir pati muzika, — rašė jis Morozovui, — kai ji neskambėjo pernelyg dirbtinai."

Baigęs konservatoriją, Rachmaninovas retai susitikdavo su Aleksandru Skriabinu. Šiaip būdami vienas kitam draugiški, mene jie nesurado bendrų sąlyčio taškų. Rachmaninovo atminty buvo užsifiksavęs smulkaus berniuko su duobute ant smakro ir svajingai į tolį įsmeigtomis akimis paveikslas. Tas berniokiškas orumas, kuriuo jis vėliau ėmė gaubstytis ir muzikantų draugėje, beregint ištirpdavo jo šypsenoje, visada nelauktai atviraširdėje ir bent kiek naivioje.

Nors ir turėdamas individualų, savitą kūrybos braižą, susiformavusį jaunystėje, Skriabinas, kaip kompozitorius, iš pradžių buvo labai veikiamas Šopeno muzikos. Paskui pradėjo ieškoti savarankiško kelio. Rachmaninovas šitiems ieškojimams buvo gana abejingas. Jam, savo mūzą išauginusiam iš rusų meloso šaknų, Skriabino pastangos įsiskverbti į abstrakčių „bendražmogiškų idėjų" pasaulį buvo svetimos. Ir neretai atrodydavo, kad Skriabinas veltui švaisto savo didžiulį kompozitoriaus talentą.

Kita vertus, kaip muzikas, Sergejus Vasiljevičius manė neturįs teisės nemačiomis apeiti naujus Skriabino kūrinius. Juose iš tiesų buvo daug naujoviškų, netikėtai drąsių, susidomėjimą keliančių dalykų.

Dabar, klausydamasis Štrauso, Rėgerio ir kitų muzikos koncertų, jis vėl prisiminė Skriabino eksperimentus. Čia, Europoje, ši muzika, šios polifoninio triukšmo orgijos, matyt, rasdavo atgarsį daugelio širdyse.

Naujasis tikėjimas, kaip visada kad būna, jau turėjo savo filosofus, apaštalus ir netgi kankinius. Iš tiesų buvo apie ką susimąstyti!

Bėgo mėnesiai.

Atsiskyrėliškas gyvenimas Drezdene užvis mažiausiai džiugino turbūt Natalją Aleksandrovną. Rūpinimasis Irina neužimdavo viso laiko. Ji ilgėjosi Maskvos ir saviškių.

Irina dažnai sirguliuodavo. Į šią trapią būtybę kėsinosi daugybė ligų!

Bet jos charakteriui tai neturėjo jokios įtakos. Vos tik atsigavusi, pralinksmėjusi, ji tučtuojau imdavo išdykauti. Ir kiauras dienas dainuodavo — ne veltui buvo muzikanto duktė.

Likimas Iriną apdovanojo balsu. Ypač gerai jis skardėjo salėje. Jo klausydamasis, Rachmaninovas ir raukydavosi, ir šypsodavosi. Jos ir dainos buvo kažkokios nežabotos, šiurpios, niūrios, tarytum iš Štrauso „Salomėjos".

2

Nė vienas kūrybinis sumanymas iki tol dar nebuvo taip smarkiai traukęs Sergejaus Rachmaninovo, kaip „Mona Vana". Ir nė vienas jo darbas dar nebuvo apgaubtas tokia paslaptimi. Net laiškuose Slonovui jis vengė minėti pilną pavadinimą ir apsiribodavo inicialais „M.V." O kai Akimyčius bandydavo kamantinėti, jis prašydavo nereikalauti atsakymų.

„... Tik, kai smarkiai pasistūmėju į priekį, tada beveik būnu tikras galutiniu rezultatu ir tik tada aš jau būtinai... nusikapstau iki galo. Nes, žiūrėk, ir siužetas, ir muzika staiga man be galo įsipyksta, ir aš viską metu velniop..."

Tarpais kompozitorių nuvildavo koks nors stilistinis libreto „rifas", ir visas sumanymas ūmai pasidarydavo svetimas jo sielai.

Tokiomis dienomis jis mielai važiuodavo į Leipcigą į „Gevandhauzo" koncertus. Vyriausiasis „Gevandhauzo" dirigentas buvo Arturas Nikišas. Bendrauti su šituo nepaprastu žmogumi didelis malonumas. Dėmesį prikaustydavo jau pati jo išvaizda: graži šarma juodoje, smailai pakirptoje barzdoje, rainos šviesiai pilkšvos akys, kuriose blyksėjo nežabotos aistros ugnelės. Rafinuotos aristokrato manieros slėpė geležinę valią. Rachmaninovui jis buvo draugiškas, malonus, deramai įvertino jo antrąjį koncertą, prašė nesivaržyti ir, kada tik panorės, lankytis „Gevandhauzo" repeticijose.

Ne viskas tuose koncertuose ir repeticijose kompozitorių vienodai įtikindavo, vis dėlto simfoniniai kameriniai vakarai Leipcige paliko pėdsaką.

Vieną vakarą jis ėmė sklaidyti Getės poeziją ir nejučiomis į ją įsitraukė. Teisybė, „Faustą" jau buvo įamžinęs Listas. Bet kodėl nepabandyti ir jam apie Faustą papasakoti savaip, rusiškai, iš visai kitų pozicijų. Tas amžinas ir senas kaip pasaulis „trikampis": Faustas — Margarita — Mefistofelis magėte maga

kiekvienam muzikantui. Ir kuriam laikui Rachmaninovas atidėjo į šalį visus kitus darbus.

Ne, tai nebuvo simfonija, kaip jam iš pradžių pasirodė. Sumanymas įgijo didelės trijų dalių sonatos formą — per didelės, jo nuomone. Jis nusikamavo, trumpindamas sonatą. Techniniai sunkumai kartkartėm irgi atrodė neįveikiami. Bet supaprastinus viskas būtų žlugę!

Pirmiausia šitai sakytina apie trečiąją sonatos dalį — „Mefistofelį". O, tai Auerbacho smuklės nuolatinis svečias — nelabasis, padorių biurgerių ramybės drumstėjas! Raudoni besiplaikstančios liepsnos atšvaitai tėra išorinė sumanymo išraiška. Tikrasis paveikslas slypi giliau ir yra nepalyginamai sudėtingesnis. Galbūt tai Šaliapino sukurto Demono antrininkas — to paties Demono, kuris taip buvo sukrėtęs kompozitorių ir dabar vėl atgijo sonatos puslapiuose.

Jo sielvartas, aistringas, negalįs pratrūkti šėtono sielvartas aitrino, gildė širdį it nepatenkintas geismas.

Taigi tą Drezdeno rudenį susipynė du sumanymai. Ir kiekvienas jų turėjo savo tėkmę.

Tačiau buvo dar ir trečias, kurio esmę ir reikšmę kompozitoriui ne išsyk buvo lemta įspėti.

3

Gruodžio pabaigoje užėjo rūkai. Penktą valandą kambariuose jau būdavo tamsu. Darbo dieną kompozitorius paprastai užbaigdavo prie žiburio. Bet nuo tokio mikroskopiško darbo įvargdavo akys.

Užtat kai reikėdavo dar ką nors „pridurti", Rachmaninovas vaikštinėdavo po vis labiau besiblausiančią svetainę, tykiai niūniuodamas, nedegdamas nei lempos, nei žvakių. Tarpais nugrimzdavo į vienintelį krėslą prie šešiabriaunės spalvotų koklių krosnies. Iš viršaus atsklisdavo skambus dukrelės balsiukas. Už langų retkarčiais sucaksėdavo pasagos.

Tomis ramių apmąstymų, vienatvės valandomis tamsiame muzikanto kabinete nekviesta ėmė lankytis keistoka viešnia. Iš pradžių jis sutrikęs, ironiškai šypsodamas žiūrėdavo į tą prieblandos šešėlių žaismą: kas gi bus toliau!..

Nepaliaujamame muzikinio audinio pulsavime jis atpažino pažįstamą melodiją. Pirmąsyk ją kompozitorius išgirdo prieš trejus ketverius metus kūrybinio pakilimo metais. Kuriam laikui toji melodija buvo užvaldžiusi jo mintis. Savo sumanymo Rachmaninovas neslėpė. Simfonijos eskizai tada buvo taip pasistūmėję, jog ji buvo įtraukta į 1903—1904 metų filharmonijos koncertų programas.

Dabar jos sugrįžimas kompozitorių nuteikė gana niūriai, jis iš anksto žinojo, kad vėl praras ir džiaugsmą, ir ramybę.

Melodija sugrįžo tokiu nauju pavidalu, jog kompozitorius iš pradžių manė ją esant neparašytu vienuoliktu preliudu. Bet ji augo, šakojosi, dabinosi orkestriniu apdaru.

Lėtoje įžangoje ji vangi, bejėgė, gležna. Tuo šiurpiau nuskamba staiga pasigirstančios varinių instrumentų fanfaros. Tai lyg vėjo atneštas pavojaus šauksmas, lyg kruvini aušros gaisai, ūmai ištiškę ant žemai plaukiančių debesų. Juda, teka stangri daugiabalsė garsų lava. Balsai, pertraukdami vienas kitą, skelbia, jog nėra ir jau nebus galo nakčiai, sukausčiusiai visas mintis ir polėkius. Tad veltui maldavimai, skundai! Veltui kova, prakeiksmai, grūmojimai dangui ir debesims! Niekas jau nebepadės... Susitaikyk, širdie! Pasiduok vėjo galybei. Tegu neša tave į tamsos karalystę, kur siela stingsta, akmenėja nuo sielvarto ir vis tiek nepraranda vilties: o gal ta kruvina pašvaistė staiga virs švelnia pasakiška aušros paukšte?..

Neskubia risčia bėga nuilsę žirgai...

Kartais jam užeidavo noras nusimesti tą įkyriai persekiojančio sumanymo naštą, bet kuo toliau, tuo sunkiau darėsi jos kratytis.

Laiškuose Slonovui Rachmaninovas lyg ir nieko neprasitarė. Todėl labai nustebo, kai Nikišas, jį sutikęs, be užuolankų pasiteiravo apie simfoniją ir išreiškė viltį, kad ji bus dedikuota jam ir „Gevandhauzo" orkestrui. Kompozitorius kaip mokėdamas išsisukinėjo juokais.

„Aš parašiau simfoniją. Teisybė! — prisipažino jis laiške Slonovui 1907 metų vasarį.— Tačiau tai tik juodraštis. Baigiau ją prieš mėnesį ir beregint užmečiau. Ji man baisiai pakyrėjo, tad stengiuosi apie ją daugiau negalvoti. Tik kaip šitai pateko į laikraščius — nenumanau."

Žinios iš Rusijos buvo liūdnos. Vis dar kurčiai dundėjo tolstantis griaustinis. Šen ir ten suliepsnodavo padangė. Nugrumėjusi audra kažką amžinai sugriovė žmonių sąmonėje. O naujovių kontūrai dar vos tik ryškėjo.

Kompozitorius retai klausdavo savęs: kodėl jis čia, tame miegūstame, ūkanomis apsigaubsčiusiame Drezdene, toli nuo Maskvos, kur pačiame gyvenimo verpete per kančias gimsta kažkas nauja? Bet nejaugi ten, tame kunkuliuojančiame sūkuryje, jis įstengs iki galo užbaigti ką pradėjęs? Jam vaidenosi šimtai akių, įsmeigtų į jį, kupinų nerimo ir laukimo. Dar niekada iki šiol jis taip aiškiai nesuprato savo, kaip menininko, atsakomybės prieš žmones.

Silpnadvasiško netikėjimo savimi apniktas, atspirties jis ieškojo svetimoje — titanų — muzikoje. Po „Gevandhauzo" skliautais skambėjo Hendelio „Samsonas", Bethoveno „Iškilmingos mišios", Bacho „Pasija pagal Matą". Audringas vargonų gausmas pakylėdavo į dvasingumo aukštumas. „...Reikia pripažinti teisybę,— dalijosi mintimis Rachmaninovas su kompozitorium Morozovu,— kompozitoriai gerai rašo dabar, bet dar geriau rašė anksčiau..."

Ir sapne, ir tikrovėje jis matė prieš akis Ivanovką. Bet kelią į ją dar buvo pastojusi „Rusų muzikos šventė" Paryžiuje.

Jos rengėjas Sergejus Diagilevas, grupuotės „Meno pasaulis" („Mir iskustva") vadovas, drąsus, talentingas, iniciatorius, vienas pats padarė tai, kas buvo neįveikiama turtingoms, bet rutinoje skendinčioms oficialioms RMD organizacijoms, imperatorinių teatrų direkcijai. Pirmąsyk istorijoje rusų menas susilaukė progos plačiai pasirodyti Europos arenoje — prieš nustebusias paryžiečių akis atsiskleidė grandiozinės spalvingos Glinkos ir Musorgskio, Korsakovo ir Borodino drobės, sužėrėjo Rachmaninovo ir Šaliapino talentas. Bet Diagilevui garbinga rusų klasika ir talentingi menininkai buvo tik ryškus egzotiškas fonas, kuriame jis troško sublizgėti sensacingomis naujovėmis. Nors šio „naujojo meno", pasivadinusio „Meno pasauliu", forma buvo iš tiesų nauja, išoriškai nugludinta ir ištobulinta, tačiau jam atstovaujančių menininkų kūrybos turinys, jos idėjinis kryptingumas buvo reakcingas, pagrįstas idealistinėmis dekadanso koncepcijomis.

Be Skriabino, į šventę kaip garbės svečias (kuriam nereikia koncertuoti) buvo pakviestas Rimskis-Korsakovas. Po „Nemirtingojo Kaščejaus", kuriame ieškoma naujų išraiškos priemonių, senasis kompozitorius daugeliui ėmė darytis šiek tiek mįslingas.

Paryžiaus koncertams Diagilevas atkakliai mėgino iš Nikolajaus Andrejevičiaus išprašyti bent vieną jo naujos operos „Auksinis gaidelis" jau baigto pirmojo veiksmo paveikslą. Bet kompozitorius buvo nepalenkiamas.

Kartą po dieninės repeticijos prie marmurinio kavinės staliuko susėdo trise: Rimskis-Korsakovas, Rachmaninovas ir Skriabinas.

Diena buvo nei apsiniaukusi, nei giedra — kaip paprastai Paryžiuje. Asfaltu šmėsčiojo šešėliai. Vėjas vos judino ant lango užleistas dryžuotos „markizės" kutus. Pro šalį triukšmingai riedėjo omnibusai, fiakrai ir neseniai pasirodę automobiliai. Plaukė gyvai šnekučiuojanti minia. Kvepėjo gėlėmis, spragintais kaštonais, Marselio muilu.

Negarsiai dudendamas sau į barzdą ir tarpais gurkštelėdamas oršado, Rimskis-Korsakovas jauniesiems muzikantams dėstė savo mintis apie Puškino „Auksinį gaidelį". Tie godžiai gaudė kiekvieną jo žodį. Rimskio veidu klajojo ironiška šypsenėlė. Šmaikščioje, sarkastiškoje Puškino pasakoje jis įžvelgė gelmes, kurių nematė kiti.

Jis sukūrė kažką nuostabaus! Vien įžanga ko verta!

Po kelių dienų buvo pradėtas repetuoti siurprizas, kurį Diagilevas laikė nuslėpęs festivalio pabaigai. Tai buvo Skriabino „Ekstazės poema".

Rimskis sėdėjo šalia Rachmaninovo pustamsėje salėje. Viskas šioje partitūroje Rachmaninovą domino: ir nepaprasta orkestro sudėtis, ir harmoninis poemos apvalkalas, trimitų ir trombonų pliūpsniai. Tai buvo neapsakomai talentinga, įžūlu, rėksminga, bet kėlė abejonių.

Kai įstojo valtornos, Nikolajus Andrejevičius krūptelėjo, net jo akiniai sublizguliavo, ir suspaudė Rachmaninovui kelį.

— Oho! — sušvokštė jis per nosį. — Kas gi čia dabar!.. Ar tik neišsikraustė jis iš galvos?..

Bet jo veidas buvo smagus.

4

Vos tik grįžęs į Maskvą, kitą dieną Rachmaninovas užsuko pas Vladimirą Vilšau. Ten jau buvo Koniusas, Katuaras, Igumnovas ir kaip mergaitė drovus Metneris. Simfoniją demonstruoti Rachmaninovas kategoriškai atsisakė, o sonatą kiek pasvyravęs paskambino.

Pirmoji muzikantų reakcija buvo pernelyg atsargi.

Nepakankamai pasiruošusiam klausytojui sonatos muzika kėlė keistą, dvilypį jausmą, ypač nerimu pulsuojantis demoniškas finalas. Tik vienas svečias buvo nuoširdžiai susijaudinęs — Konstantinas Igumnovas. Jis nervingai rūkė.

Rachmaninovas nukreipė kalbą į neutralius dalykus ir greitai išėjo namo. Bet dar nepriėjęs nė artimiausio skersgatvio, užpakaly išgirdo kažkieno greitus žingsnius.

— Sergejau Vasiljevičiau,— tankiai kvėpuodamas, prašneko Igumnovas.— Jūs tikriausiai pats skambinsite sonatą pirmąsyk...

— Dar nepagalvojau apie tai... Vargu! Be to, dar reikėtų paplušėti prie jos. Nepakenčiamai ilga... Nejaugi ji patiko jums?

— Patiko?.. O, čia ne tas žodis... Aš sukrėstas!

Ivanovkoje žydėjo rožės.

Visos mintys sukosi tik apie „Moną Vaną". Bet artėjantis svarbus šeimos įvykis truputį blaškė darbo nuotaiką.

Niekas namuose nė neabejojo, kad šį kartą būtinai bus sūnus ir, žinoma, Saša. Rachmaninovų, Satinų ir Ziločių šeimose šis vardas turėjo garbingas tradicijas.

Plūduriuodamas tvenkinyje, sukryžiavęs irklus skersai valties, Rachmaninovas dažnai susimąstydavo, koks bus jis, tas dar nepažįstamas Saša. Tikriausiai rėksnys, nenuorama — kaip tik pora sesutei! Jis jau buvo taip arti, ir tėvas šypsojosi, oriai vadindamas jį Aleksandru Sergejevičium. Užtat kai auštant birželio dienai į namus nelauktai atkeliavo dvylikos svarų storulė ir griausmingu balsu apsiskelbė jau esanti čia, visi net sutriko.

Bet mergaitė buvo labai patraukli. Prabėgo visai nedaug laiko, ir Tania — mažoji dukrelė — virto tikrąja namų šeimi-

ninke. Ji nepanėšėjo į Iriną — nebuvo rėksnė ir kietai miegodavo naktimis. Bet jeigu jau paleisdavo gerklę — nė nedrįsk jos maldyti!

Sergejus Vasiljevičius, kaip ir anksčiau, susirado storą aplamdytą knygą apie naujagimių auginimą ir visokiausias gudrybes. Pats su laikrodžiu rankoje kontroliavo, kad ji būtų laiku maitinama. Jo nuomone, viskas buvo daroma ne taip, kaip reikalavo mokslas!

Tetulė ir daktaras Grigorijus Lvovičius turėjo gardaus juoko.

Vidurvasarį, pakviestas Gutheilio, Rachmaninovas neilgam išvažiavo į Maskvą.

Grįžęs į Ivanovką, kompozitorius suprato, jog prabėgo daug laiko. Atidėjęs į šalį visas priedermes ir amatus, jis pradėjo simfonijos orkestruotę.

Darbas užsitęsė. Pirmosios dalies orkestravimas atėmė tris su puse mėnesio. Ėmė sektis tik rudenį Drezdene. Antroji dalis — *skerco* — buvo užbaigta per pusketvirtos savaitės, trečioji — *adagio* — per dvi.

Zilotis Peterburge skambino visais varpais.

Pirmąkart simfoniją atlikti buvo numatyta 1908 metų sausio dvidešimt septintąją.

Per kalėdas Gartenvilą užgriuvo svečiai: vyresnieji Satinai su sūnum Vladimiru ir net Grigorijus Lvovičius.

Per Naujuosius metus buvo triukšminga ir smagu — kaip dar niekad. Susėdę prie apvalaus stalo, visi gėrė ananasų punšą į Irinos, mažosios Tanios sveikatą, už naujos simfonijos sėkmę.

O sausio antrąją, išleidęs svečius, kompozitorius su įkarščiu kibo į finalą.

5

Simfonija buvo atlikta vasario antrąją Peterburge, dirigavo Zilotis. Pats kompozitorius pasirodė tik per trečiąją repeticiją. O po koncerto, rytojaus dieną, greituoju traukiniu išvažiavo į Maskvą.

Jis nežinojo, ką rytoj parašys sostinės recenzentai, vadovaujami Cezario Kiuji. Išvažiavo nesulaukęs recenzijų. Sutiki-

mas Peterburge iš pažiūros buvo vos ne ugningas. Bet kompozitorius laukė Maskvos nuosprendžio.

Maskva.

Vasario antrosios vakaras. Labdarybės draugijos susirinkimų salė sklidina neramaus šventiško klegesio. Šis tas jau buvo atsigirdę iš Peterburgo — iš generalinės repeticijos.

Maskva laukė Rachmaninovo.

Visai nedaug laiko praėjo, bet koncertų publika buvo pasikeitusi neatpažįstamai. Matyt, tie audringi kunkuliuojantys metai buvo ne veltui pragyventi. Toną ėmė diktuoti jaunimas.

Greitas, tarytum nieko nematantis žvilgsnis į salę, trumpas santūrus nusilenkimas. Beje, tik taip atrodė, kad Rachmaninovas nemato nieko, išskyrus save. Vos peržengęs slenkstį, jis jau pajuto salės „temperatūrą", pagavo jam atvirų širdžių slaptą virpulį.

Jis staiga atsigręžė į orkestrą, ir akimirką stojo mirtina tyla. Vos išskleidusi rankas, sustingo aukšta, juoda pakumpusi figūra trumpai apkirpta galva.

Paklusdamos vos pastebimam ilgų pirštų krustelėjimui, lėtai, tik girdimai, žemiausiu registru prabilo violončelės. Šiurpios trimitų ir valtornų fanfaros sudrebino salę.

Dirigento mostai buvo šykštūs, santūrūs, bet orkestras besąlygiškai klausė jų, ir ne tik orkestras — šimtai žmonių, sėdėjusių salėje, gyveno jo mintimis ir tikėjo jomis, kaip ir jis. Ir niekas dabar nebūtų bauginęs jų — nei vėjo ūkavimas, nei audros gūsiai, nei širdį veriantis karo trimito šauksmas, nei vis labiau smarkėjantis sunkių kanopų dundesys.

Ne, tai buvo ne „apokalipsiniai raiteliai", kaip kažkam pasivaideno. Visa tai jau buvo įvykę čia, žemėj, ir, be to, visai neseniai. Šio dundesio aidas galbūt dar tebeklajoja Zamoskvorečjės akligatviuose.

Žmonės ėjo paskui jį į laukus, į vėją ir naktį.

Jie tikėjo, kad toji kruvina pašvaistė debesyse, kybančiuose virš laukų, ne tik „grėsmingas pranašiškas žodis apie liaudies likimą", bet ir dar neregėtos laimės aušra. Apie ją, tą laimę, taip pakiliai dainavo šalutinės partijos violončelės.

Bet dar ne kelio galas. Nebaigta ir kova! Tik atodūsis lyg vėjelio dvelktelėjimas nuošė sale. O paskui tarytum sparnais nuskriejo *skerco.*

Ir kaip ūmai viskas pasikeitė! Ir nebe ta naktis, ir nebe tas kelias. Visai apie kažką kita pramuštgalviškai, svaigulingai, ne-

ramiai prašneko varpeliukas. Ir visai kitaip, stelbiama pūgos siausmo, suskambėjo šauni vežėjo daina. Žemės nesiekdama lėkė paukštė trikinkė. Pats velnias jos nepavytų!

Tai buvo Puškino „Šmėklų" muzika.

Niūrioje dykynėje šėlo nelabasis.

Vėtra ūkauja, kvatoja,
Bėriai prunkštauja piktai;
Štai jis šoka, štai jis moja,
Akys žybčioja tiktai...[1]

„Pilnačio blyškioj ugny" tik šoka, tik gainioja kits kitą kipšiukai. Ir šiurpu, ir smagu žiūrėti į tą jų šokį. Tegu sau šoka, tegu šėlsta! Jau netoli iki aušros.

O šit! Pro vėtros kauksmą ir švilpesį prasismelkia gūdi choralinė melodija, grojama varinių instrumentų. Ir vėl viskas ima šokti, ūkauti, žvangėti. O pačioje pabaigoje tarsi iš toli atsklinda grėsmingas senatviškas besitraukiančios žiemos balsas.

Paskutinįsyk ji pažeria savo kerus ir dingsta sutemose.

Ten, ant beržiukais apsikaišiusios kalvelės, tyliai uždūdavo piemens ragelis.

Ir viskas aplink pakluso jo šauksmui, pabudo, ėmė šypsotis.

Po balandžio dangum, per nespėjusias sulapoti giraites lėtai nuplaukė srauni muzikos upė, išsišakodama į upeliūkščius antrintojus, sučiulbo sučireno šilto vėjo pažadinti vieversiukai.

Klausydamasis šito *adagio*, rodos, regi jį prieš akis, nenorom skiriesi su kiekviena intonacija, su kiekvienu melodijos vingiu, iš kurių supintas tas nuostabus, spalvomis, šiluma ir šviesa „mirguliuojantis" muzikos audinys.

Ir kai, garsų bangai atslūgus, staiga valiūkiškai ir švelniai savo dainelę užtraukė klarnetas, jauna moteris juodo tiulio suknia staiga tyliai prajuko iš džiaugsmo. Jos kaimynai atsigręžė, bet niekas nei pasipiktino, nei šoko tildyti. Jos akys buvo pilnos ašarų.

---

[1] Vertė A. Churginas.

Vis dėlto naujasis autoriaus kūrinys turėjo skaudžiai pažeidžiamą vietą: finalą. Matyt, jį rašydamas, autorius jau buvo pavargęs, išsisėmęs. Todėl finalinis *allegro molto* virto puošniu garsų paradu, kupinu išorinio tviskesio, bet stokojančiu nuoširdaus vidinio džiaugsmo. Per generalinę repeticiją sostinėje Rimskis-Korsakovas kaip tik ir atkreipė dėmesį į kai kurias perkrautas finalo eilutes, tai šen, tai ten išgirdo tuščio gražbyliavimo intonacijų.

Nuo finalo muzikinėje spaudoje ir prasidėjo diskusija apie šiokį tokį garsų paletės vienspalviškumą, monotoniją, kažin kas metė repliką — „styginė" simfonija. Tik jau paskui kalba ėmė suktis apie tai, jog simfonija, „interpretuojama autoriaus", apskritai „pervertinta". Bet visa tai buvo gerokai vėliau.

O vasario antrosios vakarą Maskvoje tų tikrų arba įsivaizduojamų trūkumų niekas papraščiausiai nepastebėjo. Kai simfonija baigėsi, vienu ypu atsistojo orkestras, o įkandin jo — ir visa salė.

Kitą dieną po premjeros pragydo „kritikų choras", šįsyk, kaip dar niekada, vieningas ir darnus. „Šiomis dienomis,— rašė „Muzikalnyj truženik", — abi sostinės buvo reto įvykio liudininkės: Sergejaus Rachmaninovo pasirodymas estradoje per RMD simfoninės muzikos vakarą buvo sutiktas stebėtinai vieningai. Plojimai, orkestro pritarimas, tūkstančiai ištiestų į jį rankų — visa susiliejo į vieną mintį, kad Rachmaninovas ne tik talentingas menininkas, bet ir apskritai visiems mums brangus žmogus. Štai kuo ypatinga jo muzika: sveika, griežta, rūsčiai žvali..."

Vasario šeštąją „Ruskije vedomosti" išspausdino šiaipjau kaprizingo ir priekabaus Jurijaus Engelio recenziją. Jis taip apibūdino *skerco* (simfonijos antrąją dalį): „...Ši dalis žavi nepaprastu kontrastų turtingumu... Prasidėjus temų plėtojimui, ji lyg chameleonas keičia spalvas, bet lieka skaidri ir vieninga. Norėtųsi pasakyti, kad ši simfonijos dalis geresnė už kitas, bet, prisiminus likusias, imi dvejoti...

Simfonijoje nesiveržiama į kitus pasaulius, nėra antžmogiškų atradimų. Bet kokia ji gaivi, kokia nuostabi!.."

...Labai įdėmiai išklausęs visas keturias dalis, kažkas nustebo, jog laikrodžio rodyklės pasistūmėjo į priekį penkiasdešimt penkias minutes.

Po generalinės repeticijos Maskvoje, įėjęs į artistų kambarį, Rachmaninovas tučtuojau pamatė ant stalo Gutheilio leidyklos atsiųstus pirmuosius partitūros atspaudus. Ant viršelio buvo užrašyta: „Simfonija Nr. 2 *es-moll*. Opus 27."

Užrašęs dedikaciją Sergejui Tanejevui, kompozitorius susimąstė. Šįkart jis nespėjo prieš koncertą užsukti pas Tanejevą, kaip kad darydavo paprastai, tik trumpu laiškučiu pakvietė į generalinę repeticiją.

Salėje buvo prieblanda, Sergejus Ivanovičius, atrodo, neatvažiavo. Bet, kilstelėjęs akis, Rachmaninovas išvydo jį tarpdury. Žmonės pasitraukė jam iš kelio; bet jo veidas Rachmaninovui pasirodė susirūpinęs ir labai griežtas.

Ir kompozitorių ūmai apėmė pirmykštis jaunatviškas drovumas. Antai prieš jį galbūt vienintelis pasaulyje žmogus, kuris dabar pasakys jam teisybę, tikrą teisybę, kad ir kokia ji būtų.

Bet štai jų žvilgsniai susidūrė, ir Rachmaninovui palengvėjo širdy. Sergejaus Ivanovičiaus akyse šiaipjau susimąsčiusiose ir rimtose, jis pamatė nuoširdų susijaudinimą ir džiaugsmą. Ir tada, paėmęs partitūrą, jis žengė pasitikti mokytojo.

Penktas skyrius

„MIRUSIŲJŲ SALA"

1

Vieną iš laisvų vakarų Peterburge, kad ir nelabai noriai, Rachmaninovas, Aleksandro Iljičiaus paragintas, pirmąsyk nuėjo į Komisarževskajos teatrą, prieš dvejus metus atidarytą Oficerskajos gatvėje.

Nedidelė jauki salė žavėjo baltumu, švara, linijų griežtumu. Nei lipdinių, nei paauksinimų, nei sunkių dulkėtų drapiruočių. Ir vis dėlto kompozitorius nepatikliai dėbčiojo į drastiškai, rėksmingai ryškią Leono Baksto sukurtą užuolaidą. Kas ten už jos?

Tai, ką Rachmaninovas buvo girdėjęs dar Maskvoje, jį nuteikė veikiau priešiškai. Komisarževskają jis mėgo kaip didelę

menininkę, nuostabią rusų moterį, mėgo ir bijojo šiandien prarasti ją amžinai. Teatro programiniai „simboliai ir idėjos", jo nuomone, buvo tik traukimasis nuo tikrovės, kovos, nuo gyvenimo tiesos. Kur?..

Nejaugi muziko sielą gildžiusi apysaka apie Norą, apie „lėlių namus", apie prarastas iliuzijas iškils prieš jo akis su išgalvoto „žiauraus grožio" apvalkalu arba viduramžių „miraklio" drabužiais. Ne. Nora buvo ta pati, pirmykštė.

Gal kiek ir ne visai tokia pati. Juk Komisarževskajos vaidyba, kaip ir paties Rachmaninovo skambinimas, visada būdavo kūrybos aktas. Ir šimtąjį kartą vaidinama pjesė atrodydavo vis kita. Jautri ausis visada pagaudavo naujų niuansų, naujų intonacijų. Štai Nora šoka tarantelą savo garbinamam Helmeriui. Smagaus šokio bravūriškam ritmui antrina baimė, užslopinta kančia, sustingusi šokėjos akyse. Gyventi jai likusi tik „trisdešimt viena valanda"! Dar vėliau Rachmaninovo ausis tarytum vos girdimas aidas pasiekia susimąsčiusios Noros replika: „O aš?" — atsakas pergalingam Helmerio šauksmui: „Aš išgelbėtas! Nora, aš išgelbėtas."

„Meilės stebuklas", kuriuo ji taip aistringai tikėjo, neįvyko. Prisidengusi naktim, Nora visam laikui palieka „lėlių namus". Gūdus durų trinktelėjimas nuskamba užkulisiuose ir nuščiuvusioje salėje kaip nepermaldaujamas nuosprendis. Kam? Helmeriui? Žaislinės laimės sklidiniems „lėlių namams"? Kažin ar vien jiems?.. Visam žmonių pasauliui, grindžiamam melu ir apsimetinėjimu.

Daug kas susižvalgė prietemoje. Akyse šmėstelėjo nežinia ir nerimas: „O kaip gyventi toliau?.."

Kai salėje užsidegė šviesa, Zilotis ūmai pašoko.

— Užeisime pas Verą Fiodorovną?

— Ne, Saša, — dusliai tarė Rachmaninovas. — Ne dabar... Būk geras, tik ne dabar!..

Jis tebebuvo pakerėtas jos balso. Tas balsas šaukė, maldavo, skundėsi. Ir į tą šauksmą, kaip dažnai kad būdavo, atsiliepė vidinė muzika.

Ji, toji muzika, atplaukė į apšviestą salę, valdingai užgoždama plojimų griausmą. Bet ją tegirdėjo vienas Rachmaninovas.

Kovo vidury su Antrąja simfonija Rachmaninovas gastroliavo Varšuvoje.

Tie žiemos koncertai išsunkė paskutiniąsias jėgas. O ateityje, gegužės mėnesį, dar laukė kelionė į Londoną. Imtis naujo darbo nebuvo jokios prasmės.

Balandžio pabaigoje, slapčia pavydžiai atsidusęs, žmoną ir savo „geltonsnapes" jis išlydėjo į Rusiją, o pats per Berlyną išvažiavo į Vakarus.

Londone Rachmaninovas antrąkart susidūrė su savo amžininku Sergejum Kusevickiu, kontraboso virtuozu ir klestinčiu simfoninės muzikos dirigentu. Vedęs Maskvos milijonieriaus Uškovo dukterį, Kusevickis pasidarė materialiai nepriklausomas ir galėjo kurti tolimos ateities planus.

Nuo žodžių ir projektų jis greitai perėjo prie darbų, jo energinga daugialypė veikla rusų muzikos istorijoje paliko gilius ir reikšmingus pėdsakus.

Rusų menininkų koncertas „Karalienės salėje" turėjo nepaprastą pasisekimą. Koncerte dalyvavo Londone gastroliuojantis Arturas Nikišas. Per pertrauką, pamatęs Rachmaninovą, jis priėjo prie jo šypsodamasis ir padavė ranką.

— Na, kaip gyvuoja mano simfonija? — paklausė jis.

Rachmaninovas trumpai atsakė: „Spausdinama." O pats tyliai pagalvojo: „Blogai! Pasirodo, pokalbio Leipcige jis neužmiršo. O rudenį nusipirks partitūrą ir išvys dedikaciją S. Tanejevui."

Bet vis dėlto jis, Rachmaninovas, teisus. Nejaugi jis galėtų dvejoti, katrą rinktis,— šį puikų, sėkmės lepinamą, genialų, talentingą muzikantą, su kuriuo dar taip neseniai pažįstamas, ar Sergejų Ivanovičių, išmintingą mokytoją, draugą ir aukščiausią teisėją gyvenime ir mene?

Atsisveikindamas Londone, Kusevickis atkakliai prašė Rachmaninovą paskirti pasimatymą Maskvoje, esą reikia apsvarstyti vieną neatidėliotiną reikalą.

Tas „reikalas", pasirodo, buvo pačių rusų kompozitorių jėgomis kuriamos leidyklos projektas. Tokia įstaiga turėjo juos išgelbėti nuo komercininkų ir vertelgų sauvalės ir išnaudojimo. 1908 metų rugsėjo mėnesį įsteigta draugija buvo pavadinta „Rusų muzikos leidykla" (RML).

Kruopščiai parengti nuostatai, tvirtas finansinis pamatas,

direktoriaus valdytojo Kusevickio energija nedavė jokio preteksto abejoti idėjos rimtumu.

Teisybė, toji „nepriklausomos leidyklos" idėja buvo gana utopiška. Dar per steigiamąjį posėdį paaiškėjo, kad visas pagrindinis kapitalas priklauso Sergejui ir Natalijai Kusevickiams. Tačiau RML iš esmės skyrėsi nuo Beliajevo leidyklos. Padengęs leidimo išlaidas, autorius tapdavo pelno dalininku.

Tik Skriabino, Metnerio ir — kaip išimtis — Tanejevo kūriniai buvo leidžiami be išankstinio svarstymo.

Rachmaninovas, kuris buvo tegu ir ne RML iniciatorius, tačiau bent jau varomoji jos jėga, nesinaudojo šios leidyklos paslaugomis. Jis laikė savo moraline pareiga spausdintis pas K. Gutheilį.

Vasaros pradžia buvo tiesiog siaubinga. Lietus pliaupė nuo ryto iki vakaro ir nuo vakaro iki ryto. Tik liepos pabaigoje buvo trumpas pertrūkis. „Mes šiek tiek apdžiūvom ir apšilom, — rašė Rachmaninovas iš Ivanovkos Morozovui. — Blogai tik, kad lietus vėl prapliups, jei ne šiandien, tai būtinai rytoj."

Vasaros pradžioje laikraščiai pranešė apie Rimskio-Korsakovo mirtį. Netekties šešėlis neatstojo visą neramią ir niūrią 1908 metų vasarą.

Rūpesčiai prarijo antrąją rugsėjo pusę.

Muzikinė, o ypač teatrinė Maskva tomis dienomis buvo tarsi apimta karštligės. Didžiajame teatre dainavo Šaliapinas, Sobinovas ir Neždanova, Kamerherų skersgatvyje dešimtąsias savo gimimo metines rengėsi švęsti Maskvos dailės teatras. Šventės išvakarėse buvo repetuojama išmintinga, graži, poetiška ir liūdna Moriso Meterlinko „Mėlynoji paukštė".

Rachmaninovai buvo ir generalinėje repeticijoje, ir rugsėjo trisdešimtosios spektaklyje. O po dviejų dienų išvažiavo į Drezdeną. Nors ir labai norėjo sulaukti mielųjų „dailiečių" gimtadienio, bet negalėjo daugiau delsti. Kompozitorius buvo įsipareigojęs koncertuoti Antverpene, Leipcige, Berlyne ir kituose Europos miestuose.

Teatro iškilmės virto sceninių skečų, dainų, šokių, eilėraščių, prozos, kantatų, pokštų ir smagaus kvailiojimo karnavalu.

Bet kai prie rojalio išdygo Šaliapinas, kaip niekada orus ir didingas, rankose laikydamas kažkokį rankraštį, visi bemat nuščiuvo.

— Sergejaus Rachmaninovo laiškas Konstantinui Stanislavskiui, — paskelbė jis ir, nelaukdamas, kol sureaguos salė, uždainavo:— „Brangus Konstantinai Sergejevičiau! Sveikinu jus iš visos širdies. Per tuos dešimt metų jūs ėjote į priekį, vis į priekį ir suradote Mė-ė-ėlynąją pa-aukštę..."

O kai galingas dainininko balsas, lydimas žaismingo Iljos Saco polkos akompanimento, užtraukė „Ilgiausių metų!", salėje pratrūko juoko ir ovacijų audra.

Ir visi pajuto, kad Rachmaninovas, Maskvos augintinis, saviškis, atėjo į nuostabią maskviečių šeimyninę šventę.

Tą patį vakarą konservatorijos salėje Igumnovo koncerte pirmąsyk nuskambėjo sonata fortepijonui.

Publika ją sutiko karštai. Bet po dviejų dienų spaudoje pasirodė gižli, kandoka Engelio recenzija, kūrinį įvertinusi kaip „žingsnį atgal".

Autorius perskaitė ją jau pakeliui į Antverpeną.

3

Dar praėjusių metų pavasarį, būdamas Paryžiuje, Rachmaninovas kartą užsuko į estampų krautuvėlę Senos krantinėje.

Būdavo, kad ir Maskvoje jis kartais valandų valandas prastoviniuodavo Dacijaro ir Avanco krautuvėse, sklaidydamas graviūrų ir reprodukcijų albumus. Toks regimų įspūdžių kaitaliojimasis, atrodytų, be sąryšio ir tvarkos, teikė jam poilsį, padėdavo atgauti prarastą pusiausvyrą, o tarpais visiškai netikėtai baigdavosi laimingais atradimais.

Tąkart jis turėjo labai mažai laiko. Bet, jau išeidamas iš krautuvės, staiga išvydo didelę jam nežinomo paveikslo reprodukciją, atliktą mecotintos technika. Grįžęs jis perskaitė pavadinimą. Arnoldas Beklinas, „Mirusiųjų sala".

Net sau pačiam jis nebūtų galėjęs paaiškinti, kuo jį taip patraukė tas keistas paveikslas. Juk pirmiausia į akis krito visi naujausio dekadentiško „neoklasicizmo", kurį jis mėgo taip kandžiai ir negailestingai pajuokti, aksesuarai: ir juodos kiparisų gretos, ir antikinės šventovės portikas, ir aukuro dūmai, ir marmuro laiptai, kurie leidosi prie jūros. Visa tai buvo svetima jo sielai. Bet manieringoje ir šiek tiek teatrališkoje dekoracijoje jis ne tik išvydo, bet akimirką net išgirdo kažką labai sava.

Jam pasirodė, kad tas šaltas sunkus vandens paviršius ramiai supasi, čia kyla, čia krinta veidrodinės bangelės. Jis vos ne vos atsiplėšė nuo paveikslo ir išėjo, tvirtai tikėdamas, kad šis atradimas neatsitiktinis. Kelyje į Drezdeną jis vėl prisiminė paveikslą. Panoro pamatyti jo originalą Leipcigo pinakotekoje.

Jis susijaudinęs įžengė į salę ir ūmai nustėro.

Orginalo spalvos pasirodė jam pernelyg „tyčiškos", be jokio šviesos ir šešėlių žaismo, lyg kokiame paveiksliuke iš „Nivos", nuspalvintame stropios gimnazistės teptuko. „Jeigu pirma būčiau pamatęs originalą, — paskiau prisipažino jis, — mano „Mirusiųjų sala" tikriausiai niekada nebūtų parašyta. Man daug labiau patiko nespalvota reprodukcija."

Spalį ir lapkritį pasiglemžė rūpesčiai, koncertai. Antverpenas, Leipcigas, Berlynas, Amsterdamas, Haga, vėl Amsterdamas... Jis grojo simfoniją ir koncertą, grojo trio su čekų kvarteto solistais, su smuikininku Miša Elmanu, susitiko su olandų dirigentu Vilemu Mengelbergu.

Rachmaninovo vardas ėmė skambėti Europoje.

Amerikos koncertų biuras pasiūlė jam surengti dvidešimt penkis koncertus.

Tik su Nikišu, kuris tuo metu taip pat gastroliavo Europoje, Rachmaninovas nesusidūrė nė karto. It juoda katė tarp dirigento ir kompozitoriaus buvo „perbėgusi" toji simfonija.

Gruodžio pradžioje grįžęs į Drezdeną, Rachmaninovas iš Peterburgo Labdarybės komiteto gavo pranešimą, kad už simfoniją *e-moll* jam paskirta Glinkos premija — 1000 rublių.

Žiema buvo bevaisė. Be humoristiško laiško Stanislavskiui, jis daugiau nieko neparašė. Neužbaigtoji „Mona Vana" su kiekviena diena vis labiau tolo nuo jo ir grimzdo į praeitį.

Prieš naujus 1909 metus Rachmaninovas išvyko koncertuoti į Maskvą ir Peterburgą. Širdį slėgė sunki kažkokių netikėtų nelaimių nuojauta.

Kai tik jis užsimerkdavo traukinyje, ribuliuojančiu vandens paviršiumi vėl atplaukdavo sala, apjuosta tamsių šimtamečių kiparisų. Ir šį vaizdą dabar kiekvienąsyk lydėdavo vis ta pati žemo registro melodinė figūra.

Atpažinęs, jog tai grigalinio choralo („Dieną rūsčio") pradinė intonacija, jis vijo ją šalin, tačiau niūrus motyvas augo, stiprėjo, kildamas gamos laipsniais.

Šaltą melzganą rytą Peterburge po stiklinių Nikolajaus stoties skliautu muzikanto, kaip visada, lūkuriavo Zoja Pribytkova. Jų susitikimas buvo toks šiltas, jog, važiuodamas su ja namo, jis net pamiršo, kad penktadienį jo laukia sunkus koncertas: dvi sonatos ir Siuita dviem fortepijonams, kurią jis skambins su Ziločiu.

Koncerto išvakarėse pas Pribytkovus atėjo Aleksandras Iljičius su Brandukovu ir repetavo iki vėlumos. Kai, nuskambėjus sonatai, Rachmaninovas išėjo dar kartą nusilenkti nerimstantiems klausytojams, minioje netoli estrados jis pamatė kažkieno labai pažįstamas akis, bet jos tučtuojau dingo. Sausio aštuntoji buvo poilsio diena.

Per pietus Pribytkovų prieškambaryje dzingtelėjo skambutis.

Tarsi ką nujausdama, Zoja puolė prie durų.

— Vera Fiodorovna... — pašnibždom pranešė ji.

Praėjusį pavasarį, netrukus po atmintino „Noros" spektaklio, prie to paties Pribytkovų stalo, kartą buvo įsiliepsnojęs karštas ginčas.

Komisarževskaja, iš prigimties nepaprastai teisinga, kankinamai ieškojo tiesos. Ji gyveno dėl žmonių laimės, tikėjo žmogaus sielos gerumu, o kad tikėjo, tai ir grūmėsi už savo tikėjimą, kuris buvo atkaklus, nepalaužiamas. Jokių prieštaravimų ji nenorėjo nė girdėti.

Ji skaudžiai išgyveno revoliucijos sutriuškinimą — kaip sunkų asmeninį praradimą. Žmonės, su kuriais tuo metu ją buvo suvedęs likimas, sužavėjo Verą Fiodorovną perspektyva „pakilti į dvasios aukštumas", vis stiprėjančios reakcijos laikais pabėgti nuo cenzūros, nuo policininkų sauvalės, paskatino grumtis už naujas meno formas.

Rachmaninovas visas šias „formas" laikė falšu. Sergejus Vasiljevičius retai veldavosi į ginčus ir save laikė niekam tikusiu ginčininku. Pažiūrėti lyg ir labai ramus, ginčuose jis pristigdavo atkaklumo ir šaltakraujiškumo.

Taip buvo ir tą vakarą. Karščiavosi jiedu abu, bet, užsidegusi savo tiesa, Vera Fiodorovna stačiai negirdėjo triuškinančių argumentų, nejuto sarkazmo. Taip ir išsiskyrė, nieko vienas kitam neįrodę. Atsisveikindamas Rachmaninovas jos akyse įžvelgė nuoskaudą. Ir tučtuojau ėmė labai apgailestauti. Bet užglaistyti nesusipratimo, atsipirkti už savo visai nederamą griežtumą paprasčiausiai nespėjo ir nemokėjo.

Dabar visa tai žaibiškai šmėstelėjo atminty.

Kai Vera Fiodorovna įėjo, jį išgąsdino įvykusi permaina. Juoda, uždara, šiugždančia suknele, su ilgu karolių vėriniu ant kaklo, ji pasirodė jam neatpažįstama — palaužta, mažutė, sunykusi.

Bet vos tik suskambėjus nepakartojamam balsui ir švystelėjus šypsenai, tas slogus įspūdis išsisklaidė.

Kaip visada paprasta, drovi ir linksma, ji įžengė į kambarį, ir staiga viskas aplinkui nušvito.

Kilstelėjęs jos ranką prie lūpų, Rachmaninovas pusbalsiu paklausė, ar ji nepykstanti.

— Na ką jūs, Sergejau Vasiljevičiau! — nusišypsojo viešnia. — Jeigu ir būčiau pykusi, po vakarykštės sonatos...

Vadinasi, jis neapsiriko!

— Ak štai kaip! — tarė jis. — Bet yra dar vienas kaltininkas. — Ir, akimis parodęs į sutrikusį Brandukovą, pristatė jį Komisarževskajai.

Apie teatrą Oficerskajos aikštėje prie stalo nebuvo pasakyta nė žodžio. Rachmaninovui labai magėjo pasiteirauti apie Hamsuno dramos „Ties karalijos anga" spektaklį, kurį visi gyrė. Bet jis suvokė, jog tai draudžiama tema. Jis ne sykį matė, kaip, akimirką užmiršusi pašnekesį, mintimis ji nukeliaudavo kažkur, ten, kur tikriausiai buvo tuščia, šalta ir nejauku. Jis vogčia stebėjo ją, apniktas keisto nerimo.

Kai visi pakilo nuo stalo, Rachmaninovas pažvelgė į Brandukovą ir pasakė, jog Veros Fiodorovnos garbei jiems turbūt derėtų pakartoti sonatą.

Tą vakarą visi buvo laisvi. Ir vėl dainavo auksinė „Montanjano" violončelė, skambėjo „Bliutnerio" klavišai, bylodami apie laimę, kurios žmonėms taip mažai skirta.

Rachmaninovas išlydėjo viešnią į priebutį. Lauke kybojo šalta migla. Baltų lyg opalas žibintų rikiuotė Koniušenajos aikštėje skendėjo rūke. Ore be vėjo sukosi ir pamažu krito žemėn sniego kąsniai.

Sergejus Vasiljevičius šūktelėjo vežiką, rūpestingai apkamšė meškenų užklotą. Dar akimirksnis — ir jos nebebus! Norėjo apsaugoti ją, apginti, tik pats nežinojo nuo ko.

Ji atrodė tokia trapi ir tokia beginklė, apsivilkusi tuo savo trumpučiu švarkeliu, papuoštu voverės kailiuku, ir tokia dar jauna...

Iš melsvų sutemų į jį žvelgė didelės, tamsios akys. Ant jos pečių, movos, ant pakelto vualio krito mirgančios snaigės.

Jis nusistebėjo, kad ji taip plonai apsirengusi.

— Menkniekis! — atsakė ji. — Aš žinau, jog niekada nemirsiu.

Maskvoje jis užtruko neilgai. Kažkas lyg šaukė, ragino be atvangos: „Namo, namo!"

Išvykimo dieną jis viešėjo pas Stanislavskius. Tačiau nuo begalinių susitikimų jam buvo apkvaitusi galva. Konstantinui Sergejevičiui jis pasiuntė laiškutį — atsisveikino iki balandžio mėnesio. Aplankęs Kusevickį, jis pasisamdė vežiką ir nušvilpė pas Tanejevą, bet nerado jo namie. Tada patraukė pas Satinus, bet Kuznecko bulvare išlipo, prisiminęs, jog dar turi užbėgti pas Gutheilį.

Buvo pradžia penktos. Piktas žvarbus vėjas suko ratus kreivuose skersgatviuose, gainiojo sniegą po atlydžio apledėjusiais šaligatviais. Buvo slidu. Praeiviai žvelgė sau po kojomis. Užkliudžiusius šaligatvį, sucypdavo rogių pavažos.

Štai priešais jį, lediniu keliu baugščiai žingsniuoja pilku kailiu apvedžioti botukai. Šalia smulkiai mina maži veltinukai. Pasivijęs Rachmaninovą, botukai paslydo. Rachmaninovas iš netikėtumo net krūptelėjo.

— Vera Dmitrijevna...

Jiedu buvo nesimatę jau keleri metai. Sieloje kažkas virptelėjo, atgijo, grįžo iš tolimos praeities. Akimirką jiedu žvelgė vienas į kitą, pažindami ir nebepažindami. Veročkos bruožai buvo pasmailėję. Net žvarbaus vėjo nugairinta, ji atrodė išblyškusi.

Po vualiu virpčiojo blakstienos, dengiančios romias, susitikti vengiančias akis.

— O kas gi čia toksai? — paklausė Rachmaninovas, norėdamas išsklaidyti sumišimą, ir kilstelėjo berniūkštį už alkūnių. — Tikriausiai Nikulka — kaip iš akies trauktas!..

— Nikulka jau studentas,— tarė ji rimtai ir staiga švelniai, kaip kadaise, nusišypsojo skruostų duobutėmis. — O čia mūsų Sergejus Sergejičius.

— Sejus Sejičius,— bosu pakartojo vaikiščias.

Jiedu nusijuokė.

Ji visą laiką kosčiojo, pasisakė sirguliuojanti. Paskui prisiminė smagų „ceremoningą" (ir vienintelį!) laišką, kurį jis prieš trejus metus atsiuntė jai iš Italijos. Prisipažino, jog klausėsi jo simfonijos, bet... buvusi ne viena ir todėl negalėjusi pati padėkoti jam už džiaugsmą. Vasarą drauge su Liole ir Sejum Sejičium prižadėjo apsilankyti Ivanovkoje (Sergejus Petrovičius vyksta į užsienį).

Jis tuo nepatikėjo, bet apsidžiaugė. Siūlėsi ją palydėti, tačiau ji pasakė esanti pavargusi, gatvėje labai slidu ir šūktelėjo pro šalį važiuojantį vežiką. Toldama pamojo Rachmaninovui ranka. Pamojo ir Sejus Sejičius.

O Sergejus Vasiljevičius valandėlę net pamiršo, kur esąs ir kur ketino eiti, ir kad už kelių valandų greitasis traukinys išgabens jį į vakarus.

Paryčiui vagone jis prisiminė Sejų Sejičių ir šyptelėjo. Paskui pažvelgė pro atitirpusį langą. Virš apsnigtų laukų skraidė pulkai varnų. Štai sušmėžavo, sutavaravo vagonai, sumirgėjo didelės stoties žiburiai. Prie geležinkelio depo dūlavo sustingusi minia. Jis pamatė žandarus. Prilaikydami kardus ir nardydami po vagonais, jie bėgo per sniegą. Akies mirksniu viskas dingo. Jis ilgai sėdėjo, įsistebeilijęs į vieną tašką, tarp pirštų spausdamas užgesusį papirosą.

Štai ir vėl pro šalį šmėkštelėjo kažkas, apie ką turėjo susimąstyti jis, rusų menininkas. Ne, iki pat amžiaus galo jam nelemta nei ramiai miegoti, nei užsimiršti. Jo laukia Drezdenas, Gartenvilą ir... „Mirusiųjų sala". Jis jau girdi ją pro ketaus ratų dundesį.

Vos atvažiavęs, jis sužinojo, jog yra išrinktas Rusų muzikos draugijos direkcijos nariu.

Visą 1909 metų vasarį, kovą ir pusę balandžio, iki pat išvažiuojant į Rusiją, Rachmaninovas įtemptai dirbo. Tanejevui jis rašė, kaip gera darbuotis Drezdene, ir liūdėjo, kad čia gyvena paskutinę žiemą. Ilgiau likti trukdė sutartis, sudaryta ne su koncertų agentūra, o su žmona,— jai Rachmaninovas buvo pažadėjęs užsienyje gyventi ne daugiau kaip trejus metus. Jie prabėgo.

Ateityje jo laukė vieni rūpesčiai. Balandžio mėnesį — Gogolio jubiliejaus iškilmės, be to, du simfoniniai koncertai, darbas Rusų muzikos draugijos direkcijoje, Kusevickio leidykloje, o rudenį, matyt, teks vykti į Ameriką. Tačiau to ne gana. Pirmosiomis kovo dienomis iš labai „aukštų sferų" jis netikėtai

gavo savimeilę glostantį pasiūlymą užimti tarptautinės RMD direkcijos pirmininko pavaduotojo postą. Direkcijai tuo metu vadovavo Elena Zaksen iš Altenburgo.

Pirmąją akimirką jis pasikarščiavo. Ką jam čia siūlo?

Bet, šiek tiek atvėsęs, ėmė samprotauti kitaip. Neišmatuojamai išaugusiu savo autoritetu jis privalo paremti konservatorijas, mokyklas ir pavienius muzikantus, apsaugoti juos nuo beširdės valdininkiškos sauvalės — aukščiausiosios ir vietinės. Ir jis sutiko.

O kelias iki pavasario likusias savaites paaukojo kūriniui, kuris jam atrodė itin reikšmingas ir svarbus.

Turbūt nė į vieną partitūrą — nei iki tol, nei vėliau — Rachmaninovas nebuvo įdėjęs šitiek darbo, kaip į „Mirusiųjų salos". Kompozitorius redagavo šį kūrinį dar daugelį metų po jo premjeros, tobulino, šlifavo kiekvieną intonaciją.

Ir keistas dalykas: vokiečių mistiko ir modernisto Arnoldo Beklino paveikslas, pažadinęs jo kūrybinę mintį, vis labiau rutuliojantis sumanymui traukėsi į antrą planą, duodamas kelią kitam paveikslui, labai žmogiškam ir jau nieku gyvu ne vokiškam.

Prieš jo akis, tarytum išplaukusi iš milžiniškų rėmų, it gyva stūksojo žalioji kalva virš Udomlės ežero.

Vargana medinė bažnytėlė, apgaubta ankstyvų sutemų, vienišu raudonu langeliu žiūri į pakrypusius kryžius apleistose kapinėse. Didžiuliai sunkūs mėlyni debesys iš už ežero atneša audrą, kuri tuoj tuoj prapliups. Jos šešėlis jau dengia laukus ir girias tolimam krante, dvelkia į veidą kapų šalčiu.

Bet ten, aukštai aukštai, kaip meilės simbolis vis dar šviečia gyviems, o ne mirusiems auksinis vakaro dangus. Ne apie mirtį, o apie gyvenimą kuždasi su vėju kapinių beržai. Ne į negyvų šešėlių karalystę vadina tasai slėpiningas kuždesys, o į akimi neaprėpiamus, šilto lietaus palaistytus Rusijos tolius, kurie neturi nei galo, nei krašto.

Mintis apie neišvengiamą visų žmogaus vilčių baigtį Rachmaninovo „Mirusiųjų saloj" įgyja visai kitą prasmę, kitokį skambesį negu Beklino paveiksle. Tai ne romus susitaikymo liūdesys, ne graudi giesmė apie „amžinąją ramybę", bet vyriškas rūstus rekviem, kupinas sielvarto ir pykčio. Kovoti, nepaklusti, nesitaikstyti ragina gedulingos fanfaros. Jos stelbė rūstų grigalinio choralo skambėjimą, čia, kaip ir Pirmojoje simfo-

nijoje, tampantį senovinio rusų ženklinio giedojimo intonacijomis.

Nejaugi mirčiai, tai žiauriai nepermaldaujamai jėgai, leista amžinai išblėsinti žmogaus širdies kaitrą, nutildyti lakštingalos dainą, užgesinti aušrą ir dangų, nusėtą deimantais?..

Ne, niekada!

Kartą balandžio pirmosiomis dienomis, kai poemos partitūros juodraštis jau buvo beveik baigtas, jis vienas išvyko į Leipcigą, į „Gevandhauzo" koncertą. Natalija Aleksandrovna negalavo.

Pernakvojęs viešbutyje, jis grįžo lynojant šiltam pavasario lietui. Niekas jo nepasitiko. Atsirakinęs lauko duris, jis įėjo į priebutį ir pamatė žmoną. Ji stovėjo valgomojo tarpdury, prispaudusi prie lūpų nosinaitę. Jos akys buvo raudonos ir su keistu išgąsčiu žvelgė į jį. Ant žemės gulėjo sulamdytas vokas.

— Kas? — paklausė jis akimis.

— Veročka... — sušnibždėjo ji.

Kilimėlis staiga ėmė slysti Rachmaninovui iš po kojų. Bet jis susitvardė.

— Tai štai kas atsitiko! — tarė susimąstęs, tarsi atsakydamas į klausimą, kuriam ilgai nerado atsako.

Užsukęs į vaikų kambarį, jis švelniai išbučiavo savo „pupuliukes".

„O kas dabar priglobs Sejų Sejičių?.." — vėl širdį nutvilkė skaudi mintis.

Dar prieš Gogolio sukaktuvių iškilmes buvo paskelbti du simfoniniai koncertai. Pirmojo programoje: Skriabinas, Richardas Štrausas, Vagneris ir Listas, antrojo: Rachmaninovas ir Musorgskis.

Orkestrą, kaip paprastai, ruošė Brandukovas.

Dešimčiai dienų likus iki koncerto, Anatolijus Andrejevičius labai nustebo, gavęs „Mirusiųjų salos" partitūros egzempliorių,— buvo prašoma skubiai išrašyti balsus ir įtraukti šį kūrinį į programą vietoj paskelbto „Pavasario".

Autorius nelaikė savo darbo užbaigtu ir žinojo, kad dar turės jį atkakliai tobulinti daug mėnesių, o gal ir metų, bet, jo manymu, būtinai reikėjo poemą atlikti dabar, žūt būt, nors ir kažin kokia ji būtų.

Visas tas šurmulys — paskutinės pataisos partitūroje, susirašinėjimas, atsisveikinimas su Drezdenu — buvo jam lyg ty-

čia pačiu laiku. Jis neturėjo kada nė susimąstyti. Jau ne pirmąsyk muzikantą gelbėjo darbas, apdairus ir išmintingas dvasinių negalių gydytojas.

„Sala" padarė didžiulį įspūdį. Kitą dieną muzikinė Maskva apie ją tik ir kalbėjo.

Ir kaip labai retai būdavo, prakalbintas jauno žurnalisto, užėjusio į filharmoniją, šįkart prabilo pats autorius.

...Turi būti koks nors poveikis iš šalies: mintis ar įspūdis, kitaip sumanymas negalėtų kilti...

... Kurti man padeda atmintyje įstrigusi neseniai perskaityta knyga, nuostabus paveikslas, eilėraštis. Kartais šauna į galvą koks nors siužetas, kurį aš mėginu paversti garsais, neatskleisdamas įkvėpimo šaltinio... Bet jei nieko nėra viduje, niekas nepadės ir iš šalies... Kūrinį rašau labai lėtai. Būna taip: kaime aš išsirengiu į tolimą pasivaikščiojimą. Mano akį traukia skaistūs, ryškūs šviesos blyksniai ant jaunų lapų, nupraustų ką tik praėjusio lietaus, ausis gaudo miško šnabždesius, krintančių lašų skambesį. Paskui žvelgiu į blyškų dangaus sklypelį virš horizonto saulei leidžiantis, ir jie pasigirsta: visi balsai sykiu... Taip buvo ir rašant „Mirusiųjų salą"... Ji sukurta kovo—balandžio mėnesiais. O nuo ko viskas prasidėjo — kaip aš galiu šitai papasakoti!.. Ji gimė širdy, užvaldė mano mintis ir buvo parašyta.

Visą tą laiką jis ne per dažniausiai matydavosi su motina, o dar rečiau — su tėvu. Tik rėmė juos pinigais per Zilotį ir Pribytkovus. Jų ramsčiu buvo tapęs dar ankstyvoje jaunystėje ir nenutraukė pagalbos jokiomis aplinkybėmis.

Motina darėsi vis uždaresnė ir šaltesnė. Kiekvienąsyk ją aplankius, jo širdį suspausdavo bejėgiškas gailestis. Jis nemokėjo jai suteikti moralinės paramos ir jautė, kad pamažu jie darosi vis svetimesni. O atsisveikindamas niekada nežinojo, ar pradžiugino ją savo apsilankymu.

Tėvas labai paseno, pražilo, bet vis dar stengėsi išlaikyti husarišką šaunumą. Susitaupęs pinigų, jis vizituodavo gimines ir pažįstamus, nuolatos vaidijosi su savo antrąją žmona ir sūnum Nikolajum.

Motina Sergejui Vasiljevičiui retai rašydavo — tik gimimo dienos, Naujųjų metų proga. Užtat rugsėjo mėnesį, prieš pat

išvažiuodamas į Ameriką, jis nusistebėjo, ant stalo radęs voką, užrašytą jos ranka ir kažkodėl su Novgorodo pašto ženklu.

Jis atplėšė laišką nieko nenujausdamas. O paskui ilgai sėdėjo, nuleidęs galvą ant rankų.

Senelė Butakova...

Jis nesusivokdamas žvelgė į datą, į pašto antspaudą. Laiškas dėl nepateisinamo abejingumo buvo išsiųstas tik trečią dieną.

Per vėlu, per vėlu!

Ir vis dėlto, likus dviem dienom iki kelionės į Ameriką, jis išskubėjo į Novgorodą.

Namai Andrejaus gatvėje buvo sutvarkyti, apkuopti, tarytum nieko nebūtų atsitikę. Tolimiausiam kaimo kapinių kampe po beržais geltonavo šviežias kapas, klote užklotas vystančiomis gėlėmis. Prie tvoros Gavrila Oleksičius buvo sumeistravęs suoliuką.

Kokias dvi valandas jis prasėdėjo, netardamas nė žodžio.

Gavrila Oleksičius stovėjo šalia, taip pat tylėdamas, pasirėmęs lazda, tiesus ir baltas lyg žydinti obelis.

Buvo šalta. Virš horizonto kybojo melsvi debesėliai. Vėjas kedeno pageltusias beržų garbanas, šiušeno, šlamino žolėn nukritusius lapus.

Šeštą kelionės dieną vėjuotame horizonte stačiai iš jūros iškilo nuo darganų pažaliavusi moters statula su keistu erškėčių vainiku ir aukštyn pakelta ranka.

Pasaulis, į kurį pateko kompozitorius, nuo pat pirmųjų žingsnių jam pasirodė atšiaurus, beprotiškas. Šiurkšti, ausį rėžianti kalba, kažko išdirgę, susierzinę, godūs veidai, sukumpusių godžių pirštų gestikuliacija.

Pirmasis koncertas įvyko mažame Masačiusetso valstijos miestelyje. Vėlesnieji — Filadelfijoje, Baltimorėje, Bostone, Niujorke.

Visus juos lydėjo didžiulė sėkmė, triukšmingi publikos plojimai. Daugiausia laurų pelnė Preliudas *cis-moll.* Norėdamas atsiginti įkyrių reporterių, kompozitorius jį apibūdino su ironija: „Preliudą parašiau Maskvoje, kai man buvo aštuoniolika, o kišenėje švilpė vėjas. Gavau už jį keturiasdešimt rublių ir buvau patenkintas."

Spaudos atsiliepimai buvo rūgštoki.

Laikraščio „Niujork taims" recenzentas, apibūdindamas antrąjį koncertą, pasakė, jog kūrinys „neryškaus charakterio. Jį būtų galėjęs parašyti bet kuris vokietis, gerai įsisavinęs techniką ir pažįstantis rusų muziką. Graudi, gailinga gaida eina per visą kūrinį..."

Grįžęs namo, laikraštyje „Muzikalnyj truženik" kompozitorius pripažino: „Nusibodo Amerika... Publika stebėtinai šalta, išlepinta pirmaklasių menininkų gastrolių, vis ieškanti ko nors nepaprasto... Tenykščiai laikraščiai būtinai suskaičiuoja, kiek sykių buvai iškviestas publikos, ir... tai jiems yra jūsų talento kriterijus."

Per keturis mėnesius, praleistus svetur, Rachmaninovas pavargo, pasiilgo Rusijos, namų. Vos atsidūręs garlaivyje, įniko į senus sausio pradžios rusų laikraščius.

Už laivo borto slautėjo okeanas, triukšmingai virto viena per kitą švininės bangos, aptekusios nešvariom putom.

Iš denio ir salonų sklido garsi muzika. Rachmaninovas jos negirdėjo. Jis negirdėjo nieko. Net laikraščio kvapas jam buvo ne toks, kaip anapus vandenyno. Jis šypsojosi pavadinimams, mieloms raidėms, antraštėms, nesigilindamas į jų prasmę. Bet netrukus šypsena dingo.

„...Kursko gubernijoje kilo valstiečių riaušės. Pasiųsti kazokai..."

Už tų šykščių abejingų žodžių ūmai atsivėrė baisus pasaulis.

Jis užsimerkė ir išvydo dangų nutvieskusią pašvaistę, jam pasivaideno sukabinamų vagonų žvangėjimas ir dundesys, kareiviškos armonikos liurlenimas, slopus pasagų kaukšėjimas gruodu, bizūnų švysčiojimas, širdį draskantis bobų verksmas.

Vėliau be jokio sąryšio pasirodė sustingusi minia prie stoties depo, apšerkšniję beržai cerkvės šventoriuje.

Nuo baisios neapykantos kone apmirė širdis. Paskui iš lėto, atsiliepdama smilkiniuose, vėl ėmė plakti. Ir jos dunksėjime, jos tvinksniuose jis vėl išgirdo tą pačią sunkią choralinės melodijos eigastį. Kur tik pažvelgsi, visur ji palikusi neišdildomus pėdsakus. Prakeiktoji! Vėl traukia per Rusiją, užpakaly savęs palikdama daugybę nežinomų kapų. Kas dabar bus?.. Kas dabar galėtų būti?

Kad apsiramintų, jis žvilgtelėjo į paskutinį puslapį. „Kronika... Koncertai Maskvos filharmonijoje... Zimino opera..." O štai dar: „Atsisveikinimo spektaklis. Ibseno „Nora". V. Komisarževskajos teatras išvyko gastrolių į Turkestano krašto miestus."

Jūros liga Rachmaninovas nesirgo, bet, girdėdamas kraupų audringą šėlsmą už borto ir jusdamas iš po kojų slystant grindis, patirdavo jausmą, kuris anaiptol nenuteikdavo apmąstymams. Keletą valandų grodavo „nebylia" klaviatūra, kurią visada vežiojosi. Ištobulinta vidine klausa jis girdėdavo kiekvieną tariamo fortepijono gaidelę su jai būdingu tembro atspalviu.

Bet simfoninis vandenyno akompanimentas buvo itin rūstus ir niūrus.

Štai jam, galvojo Rachmaninovas, eina jau trisdešimt septinti metai. Kai ko jis, žinoma, pasiekė, pirmiausia turbūt šlovės. Bet argi taip labai jos troško?!

Jam, kaip menininkui, nepalyginamai svarbiau atrodė muzikoje nuoširdžiai, iki galo išreikšti asmenybę, atskleisti kūrybines, dvasines galias ir sugebėjimus, žmonių sielose žadinti meilę, šilumą, paguodą, tvirtybę, tikėjimą gyvenimu.

Jis ir pats pasisemdavo šių vertybių, prieš estradą matydamas šimtus švytinčių veidų.

Bet kai prieš akis sutavaruodavo laikraščių skiltys, jo tikėjimas pradėdavo gniužti.

Jo pianisto meistriškumas buvo visų pripažįstamas. Bet, kai būdavo vertinama jo kūryba, kritikų choras toli gražu nepasižymėdavo tokiu darnumu.

Beje, metas apibendrinimams dar nebuvo atėjęs. Dabar jį domino kas kita. Įsiklausęs į pačius brangiausius širdžiai savo kūrinius, jis prisipažindavo, jog turbūt tik „Mirusiųjų saloje" jam pavyko pasiekti to, ko norėjo. Bet kaip maža paguodos buvo joje sielai, išsiilgusiai džiaugsmo, šviesos! Ir, perbėgusios nematomą tiltelį, jo mintys vėl imdavo suktis apie tą, kuri vaikystėje jam atstojo motiną. Jis stengėsi atgaivinti jos paveikslą, išgirsti jos balsą.

Deja, ir Novgorodą su jo varpais, ir namą Andrejaus gatvėje dabar jis matė jau tarytum pro tirštą miglą.

Jam buvo likę tik pateisinti viltis, kurias ji dėjo į mylimą anūką, ruošdama ir lydėdama į tolimą kelią.

Maskvoje jie teprabuvo tris paras. 1910 metų vasario šeštąją buvo numatytas koncertas Ziločio padangėje — Peterburge. Rytą po kelionės jis atėjo į valgomąjį pusryčiauti.

Šalia jo lėkštės gulėjo susuktas laikraštis. Jis išskleidė jį, ir raidės gedulo rėmeliuose ėmė šokinėti, it vilkelis suktis prieš akis. Jis teperskaitė kelis žodžius: „V. Komisarževskaja... Samarkandas... Juodieji raupai..."

Ausyse skambėjo susijaudinusio studento balsas (tai atsitiko Charkove prieš trejus metus po „Lėlių namų" spektaklio): „Šiandien mus palieka vieversys... Skrisk tolyn, brangusis mūsų vieversėli, skrisk čiulbėti savo giesmelių apie gėrį ir grožį!.."

Skrisk!.. Jis tyliai išėjo į prieškambarį, skubiai apsirengė. Grįžo tik temstant. Kur buvo nukeliavęs, nė pats neatsiminė.

Tos trapios mažutės moters didelėmis tamsiai pilkomis akimis, spinduliuojančiomis milžiniška dvasios jėga, baisioje ir beprasmiškoje mirtyje slypėjo didi simbolinė prasmė. Po dešimties metų Aleksandras Blokas rašė, kad „sykiu su Komisarževskaja scenoje nutilo lyrinė gaida". Bet ar tik scenoje?!.

Ji drąsiai ieškojo tiesos, nebijojo suklysti, ji buvo nepalaužiamai tvirta, išdidi ir bejėgė, kai susidurdavo su žmonių niekšybe, šmeižtu. Tą dieną, kai užgeso jos gyvybė, daug kam pasirodė, jog drauge su ja iš gyvenimo pasitraukė ir didžiosios žmogiškos vertybės — nuoširdumas, švelnumas, tyrumas".

4

Praslinkus mėnesiui, kovo dešimtąją, Zilotis surengė skubų koncertą Komisarževskajos atminimui. Aplankęs motiną ir koncerto išvakarėse grįžęs pas Pribytkovus, Rachmaninovas rado čia jauną nepažįstamą dainininkę, kuri su Aleksandru Iljičium repetavo Bacho ariją.

Pamačiusi Rachmaninovą, ji sumišo, bet jis paprašė repetuoti toliau. Ir, stovėdamas prie lango, apstulbęs kilnojo antakius: koks balsas! Kai jiedu baigė, Sergejus Vasiljevičius ištraukė iš kišenės ritinėlį natų ir padavė dainininkei.

— Aš parašiau romansą,— tarė. — Gal pamėgintumėte?

Ji perbėgo akimis eilutes, truputį paraudo ir, linktelėjusi galvą, sutiko.

Jis atsisėdo prie rojalio. Vydamiesi vienas kitą, pabiro akordai.

Negali būt! Negali būt...
Jinai gyva. Jinai tik miega.
Žiūrėkit: tuoj ji atsibus,
Nusišypsos tuoj lyg pro miegą...
Išvydusi mane, supras,
Kaip man sunku, kaip širdį skauda,
Ir šyptelėjus tyliai tars:
„Juk aš gyva! Tai ko jis rauda?..“
Bet ne. Jinai
tyli, rami, bežadė...

Koncerto programoje buvo Antroji simfonija, neseniai parašytas Trečiasis koncertas ir „Mirusiųjų sala“.

Tą vakarą Rachmaninovas pats grojo ir dirigavo. Jam atrodė, jog tai jo pareiga.

Po koncerto fortepijonui nuėjęs į artistų kambarį, jis pasijuto išsunktas kaip citrina ir nusprendė, kad jau niekas neprivers jo vėl grįžti į estradą ir atsistoti prie dirigento pulto. Bet kai atėjo laikas, jis pakilo ir nuskubėjo tenai.

Koncerto aplinka buvo ne visai įprasta, aplodismentai santūrūs. Klausytojai savo jausmus reiškė ne plojimais, o kažkuo kitu.

Ir štai orkestre pasigirdo žemas tęsiamas garsas. Juo pagrįsta lėtai išryškėjo penkių dalių metro minorinė *(a-moll)* intonacija. Rachmaninovą apėmė keistas, anksčiau nepatirtas jausmas. Jam rodėsi, jog jeigu dabar staiga atsigręš, būtinai išvys ją, sėdinčią ten, šone, antroje parterio eilėje.

Davęs ženklą įstoti fagotui, jis aiškiai išgirdo tą tyrą ir gaivų, amžinai nutilusį balsą: „Aš žinau, jog niekada nemirsiu!“

Akimirksnį spazmas užgniaužė jam gerklę. Viskas išsklido migloje: ir veidas, ir atšvaitai ant instrumentų.

Bet staiga širdgėla nejučiom atlėgo. Jis pajuto, kad slogi dvasios tamsa, tirštai apgaubusi jo „Mirusiųjų salą“, tik tariama, įsivaizduojama.

Tai ta slogi tamsa, kuri drauge su rasa leidžiasi į žemę prieš auštant rytui.

„BALTOSIOS ALYVOS"

1

Kitados buvo nemažai spėliota, kas davė impulsą parašyti Koncerto fortepijonui su orkestru *d-moll* pagrindinę partiją.

Ilgai ginčijosi muzikologai. Vieni nuostabiosios melodijos ištakų ieškojo dainuojamojoje tautosakoje, kiti ją kildino iš senovinių rusų giesmių meloso. Prieš pat kompozitoriaus mirtį Amerikos muzikas I. Jaseras įžvelgė organišką temos ryšį su senovinėmis vienuolių giesmėmis, jų giedojimo būdu.

Klausydamasis spėliojimų, Rachmaninovas tik šypsodavosi ir sakydavo, jog tema „pasirašė savaime". Kurdamas šią temą, jis pirmiausia galvojęs apie garsą. Norėjęs melodiją „sudainuoti" fortepijonu taip, kaip ją dainuoja solistas, ir rasti deramą orkestro akompanimentą, kuris netrukdytų dainai.

Ir iš tikrųjų: šitaip — be trimitų, fanfarų ir iškilmingų it varpai akordų — iki šiol nebuvo prasidėjęs dar nė vienas Rachmaninovo instrumentinis koncertas.

Sumanymas kompozitoriui atėjo į galvą Ivanovkoje 1909 metų vasarą, tomis dienomis, kai kelionė į Ameriką, jo žodžiais tariant, „tebekybojo ore" ir kai jis būtų apsidžiaugęs bet kokia dingstimi jos atsisakyti.

Sielą vis dar kaustė niūri, slogi „Mirusiųjų salos" magika. Sunkūs debesys temdė horizontą.

Bet štai vieną dieną dangus prasiblaivė, ir į veidą padvelkė gaivinanti vėsa.

Tada jis pirmąsyk ir išgirdo ją, tą iš pirmo žvilgsnio paprastą vienbalsę fortepijono dainelę. Ji liejosi lengvai ir laisvai, supdamasi ant ritmingo ir negreito orkestrinio akompanimento bangų.

Nejučiomis lyg takelis tarp šilojų ji pakvietė paskui save į beribes platybes.

Kur ji vedė, kur viliojo ta tyli vakarinė lygumų Rusija, kas slypėjo ilgaamžėje glūdumoje, neapsakomame jos grožyje, iš pradžių jis gal nė nežinojo, tik vidinė menininko nuojauta jam pakuždėjo, jog tikriausiai toje tyloje slypi jo tėvynės likimas, jos sielvartai, džiaugsmai ir lūkesčiai, vyksta amžinos

gyvenimo ir mirties grumtynės, žmogaus akiai nematant, kaupiasi audros, liaudies pykčio, grėsmingo mėlio pritvinkę debesys, vis stiprėja ir stiprėja jos tikėjimas laisve.

Savo sieloje jis aptiko dar neišeikvotų jėgų atsargas, neišsenkamus įkvėpimo šaltinius. Ir, įveikęs nuovargį, didysis menininkas vėl pakilo visu savo galingu ūgiu ir nemurmėdamas, neprieštaraudamas pakluso šauksmui, nes žinojo, kad tomis neramiomis audrą pranašaujančiomis dienomis rusų menininkui labiausiai turi rūpėti Rusijos likimo tema.

Taip manė ir jo amžininkai — Repinas, Stanislavskis, Gorkis ir Aleksandras Blokas.

Visa, ką tada išgirdęs, kompozitorius be galo karštai ir neregėtai meistriškai išsakė savo Koncerte fortepijonui *d-moll.*

Ir tasai koncertas turbūt yra šio amžiaus pradžios rusų muzikos nepasiekiama viršūnė.

Taip mes jį girdim, taip tebesuvokiam ir šiandien.

1910 metų balandžio keturioliktąją Maskvoje buvo pakartota Peterburge įvykusio Komisarževskajos atminimui skirto koncerto programa.

Aplink rojalį: ant kėdžių, pastovų — visur margavo gėlės. Kai Rachmaninovą trečiąkart iškvietė publika, ant piupitro jis išvydo nepaprastai gražią baltųjų alyvų puokštę. Pirma jos nebuvo. Ant sunkių kekių dar žibėjo vandens lašeliai. Bisuodamas jis visą laiką žvilgčiojo į puokštę, o paskui išsinešė ją į artistų kambarį.

Prie gėlių buvo prisegta kortelė su dviem raidėm: „B. A." Jis greit prisiminė visų draugų incialus, bet nė vienas tokių neturėjo.

Ir staiga jam tõptelėjo „B. A."—„Baltosios alyvos". Štai ir visa mįslė!

Jis šyptelėjo. Širdį užplūdo šilumos banga.

2

1910 metų pavasarį atsisveikinęs su Drezdenu, Rachmaninovas išsinuomojo butą Maskvoje, anais laikais didelio namo, priklausančio mergaičių gimnazijai, ketvirtame aukšte. Trečiame aukšte gyveno Satinai, o pirmame buvo Bresto geležinkelio skyrius.

Gatvių triukšmas, žmonių balsai ir vienuolyno varpų skambėjimas į kambarius beveik neprasismelkdavo. Kartais pačių varpų ir visai nebūdavo girdėti, tik tarpais į ausim nepagaunamus dūžius liūdnu neramiu aidu atsiliepdavo rojalio arfa.

Kai namie būdavo tylu, Rachmaninovas klausydavosi tos keistos muzikos. Erdviuose ir vėsokuose kambariuose kompozitorius pragyveno beveik iki paskutinės dienos Rusijoje.

Atvažiavęs į Ivanovką, Rachmaninovas iš pradžių daug šeimininkavo: sodino baltuosius gluosnius, apkarpė sodo medžius, pjovė su valstiečiais šieną. (Spėti su juo buvo nelengva! Kaimiečiai tuo stebėjosi, smagiai pasipustydami delnus.)

Tik balandžio pradžioj kompozitorius pradėjo seniai sumanytą darbą. To darbo tema artimiausius Rachmaninovo bičiulius labai nustebino.

Jie niekaip negalėjo suprasti, kodėl žmogus, nieko bendra neturįs su religija, staiga entuziastingai ėmė kurti „Šv. Jono Auksaburnio liturgiją" mišriam chorui.

Liepos pabaigoje jis jau rašė Nikitai Morozovui:

„...Aš baigiau... liturgiją (žinoma, didžiausiam tavo nustebimui). Apie liturgiją jau seniai galvojau, ji seniai mane traukė. Prisėdau lyg ir netikėtai ir bemat įnikau į darbą. O paskui labai greitai užbaigiau. Seniai (nuo pat „Monos Vanos" laikų) nieko nebuvau rašęs su tokiu malonumu..."

Ko gero, tik Sergejus Ivanovičius (toks pat laisvamanis) suprato priežastį.

Abu muzikantai, nepripažįstantys pravoslavų tikėjimo kanonų, senovinio rusų daugiabalsumo ištakose įžvelgė tą tikrąją rusišką dvasią, kurią dabar matome Andrejaus Rubliovo freskose. Kaip tik rusų dvasia, nacionalinio charakterio bruožai, rusų sielos gelmės, jos etiniai pamatai ir padėjo suprasti savo meto tikrovę. Ne anas pasaulis, ne nuo gyvenimo atitrūkę, o žemiški jausmai ir vaizdai, lūkesčiai, džiaugsmas ir sielvartai rūpėjo kompozitoriui.

Mokytojo ir mokinio kūrybos maniera ir prigimtis skyrėsi, tačiau ženklinės Kijevo ir Vladimiro melodijos jiem abiem buvo neišsenkama muzikos grožybių versmė.

Tą vasarą Rachmaninovas ne kartą konsultavosi su garsiu ano meto senųjų apeigų žinovu ir chorinės rašybos meistru Aleksandru Kastalskiu.

3

Pievelėje priešais verandą tą vasarą stovėjo baltas apvalus stalas, šalia — pintinis suolas.

Jau iš tolo būdavo matyti prie stalo palinkusi kompozitoriaus figūra naminiu česučios švarkeliu.

Ant stalo kūpsodavo šūsnis natų popieriaus, gulėdavo smailiai nudrožti spalvoti pieštukai, kandikliai, Suchumio tabako dėželė. Daugiau jam nieko nereikėdavo. Ir, kaip visada, aplinkui būdavo pavyzdinga tvarka.

Kai jis dirbdavo, niekas nedrįsdavo prie jo artintis. Tik kregždės be baimės nardydavo krykšdamos apie palenktą trumpai nukirptais plaukais galvą.

Bet štai! Kažkur toli skimbtelėjo į dalgį galąstuvas. Saulė ėmė slėptis už medžių. Menkas vėjūkštis krustelėjo gudobelės šakas ir nuplukdė šalin melsvą kvapnų dūmelį.

Rugpjūčio mėnesį Rachmaninovas sėdo rašyti pjesių fortepijonui. „Nemėgstu šito darbo,— murmėjo jis laiške Morozovui,— sunkiai jis man sekasi. Nei gražumo, nei džiaugsmo..."

Jis prasikamavo tris savaites — rašė, braukė, plėšė. Bet jau rugpjūčio dvidešimt trečiąją suskambėjo trys preliudai:*G-dur*, *h-moll* ir *fis-moll*.

Pirmoji buvo sukurta spindulingoji „Matinata", tarsi nuprausta šiltos ryto rasos. Giedra, ramybė, rodos, jau išnykusi iš Rachmaninovo paletės, gaivi tėkmė ir padangėje plevenanti skaidri vieversėlio giesmė darė pjesę nepakartojamai žavią.

Tuo tarpu Dvyliktasis preliudas *fis-moll*, užbaigiantis ciklą, kupinas liūdnų apmąstymų, varpelių skambesys vadina į rūškanus, apsiniaukusius Rusijos rudens tolius. Už širdies griebianti melodija tarsi ataidėjusi iš seno romanso „Naktis liūdna" pagal Bunino žodžius.

Liturgijos partitūrą Rachmaninovas nusiuntė Danilinui, Sinodo choro vadovui.

Rachmaninovui atvykus į Maskvą, Kastalskis surengė jam šio kūrinio perklausą.

Uždarame koncerte buvo nemaža dvasininkijos atstovų. Vienas jų taip atsiliepė apie liturgiją: „Muzika iš tiesų nuostabi, kone pernelyg graži, bet sunku melstis, jos klausantis. Nebažnytinė..."

Rachmaninovas buvo karštas, aistringas, perdėm žemiškas žmogus. Jo muzika žadino didžiulį žmoniškumą, tyrus polėkius, glūdinčius kiekvienoje sieloje. Ji beldėsi į paprastas, nuoširdžias, dar neužgesusias, nesustabarėjusias širdis ir susilaukdavo atgarsio.

Visus tuos metus glaudūs dvasiniai ryšiai Rachmaninovą siejo su Maskvos dailės teatru.

Būdamas Maskvoje, jis nepraleisdavo nė vieno spektaklio. Jį visados jaudino „dailiečių" sėkmės ir nesėkmės. Šiaipjau labai nelinkęs bendrauti su žmonėmis, teatre jis nejučiomis pasikeisdavo.

Vos tik išgirdęs pasiūlymą, jog reikėtų surengti koncertą neseniai mirusio kompozitoriaus Iljos Saco atminimui, Rachmaninovas pirmasis karštai į jį atsiliepė, padėjo parengti programą, pasisiūlė diriguoti. Jis mėgo ir labai vertino tą žavų, talentingą, taurios dvasios, nepaprastai kuklų žmogų, taip netikėtai, pačiam jėgų žydėjime pasitraukusį iš gyvenimo.

Koncertų programai buvo numatyti fragmentai iš Saco muzikos spektakliams „Mėlynoji paukštė", „Hamletas", „Miserere", kurį dideliam chorui pritaikė Glieras, o redagavo Rachmaninovas.

Grįžęs iš paskutiniosios kelionės po užsienį, dar stotyje kompozitorius sužinojo apie Pelagėjos Čižovos mirtį. Tą patį vakarą, sukaupęs visą dvasios stiprybę, nuvažiavo pas Sergejų Ivanovičių.

Kaip dabar jis įeis į tuos kambarius ir už sienos negirdės mielo jos balso, šlepsėjimo; namas, rodės, visai skendėjo pusnyse.

Sergejus Ivanovičius iš pažiūros atrodė ramus, tik buvo labai rimtas. Dar prie slenksčio svečias pagavo perspėjantį jo žvilgsnį. Jiedu patylėjo, paskui peržiūrėjo naujo kvarteto pradžią.

Tik kai Rachmaninovas atsisveikino prieškambaryje, Tanejevas įdavė jam susuktas į ritinėlį natas.

— Tai romansas pagal Polonskio žodžius, Sergejau Vasiljevičiau! Turėdamas laiko, užmeskite akį.

Ant viršelio buvo parašyta — „Praradimo valandą". Žemiau — autografas: „Mano auklės P. Čižovos atminimui". Tarp

eilučių šmėstelėjo senos rusų moters protingomis, geromis ir skvarbiomis akimis portretas.

Ak, negandos medis šakoja lapoja,
Tarytum jį saulė šiltoji myluoja...
Rasom šiltos ašaros žemę nupraus, —
O ten, virš kapų kauburėlio puraus,
Sugrubęs baltasis berželis linguoja...

...Didžiojoje konservatorijos salėje įvyko koncertas Maskvos skyriaus penkiasdešimtųjų metinių proga ir trijų konservatorijos auklėtinių, apdovanotų aukso medaliu, garbei.

Pirmoji programoje buvo jau senokai girdėta Tanejevo kantata „Joanas Damaskietis".

Einu, į nežinią brendu.
Viltis ir baimė rodo kelią...

Prieš trisdešimt metų Nikolajaus Rubinšteino mirties proga parašyta kantata tą vakarą nuskambėjo tartum visai naujas kūrinys.

Staiga, lyg įspėdamas prabilo trimitas, skelbiantis artėjant paskutinįjį teismą — grėsmę žmonių sumanymams ir darbams. Kraupūs vėjo gūsiai praūžė klausytojų eilėmis. Kai kam net dingtelėjo, jog ne ten, „prie aukščiausiojo sosto", bus tas teismas, toji „mirtis pasauliui", bet čia, žemėje, ir galbūt greičiau negu atrodo.

Rachmaninovas atliko savo Trečiąjį koncertą.

Per koncertą Peterburge, minint Komisarževskajos mirties metines, Sergejus Vasiljevičius sutiko Glazunovą. Šis perdavė jam konservatorijos tarybos prašymą dieną pagroti „nepasiturinčių studentų" labui.

— Tikiuosi, neatsisakysi?

Rachmaninovas skėstelėjo rankomis.

— Kaip aš drįsčiau! Mes juk patys buvom nepasiturintys.

Jau seniai kam jis buvo skambinęs su tokiu polėkiu, kaip tada, šitam jaunimui, kuris susižavėjęs gaudė kiekvieną jo natą. Šioje estradoje, pilnutėlėje salėje Rachmaninovas jautėsi visai kaip namie. Net kalbėjosi, juokavo su savo klausytojais per pauzes tarp numerių, ko dar kaip gyvas nebuvo daręs.

— Dabar, — grįžtelėjęs į salę, tarė jis, — aš paskambinsiu jums savo paskutiniuosius preliudus. Ne todėl, kad neketinčiau daugiau nieko skambinti, o todėl, kad jie neseniai sukurti.

Kol Sergejus Vasiljevičius bendravo su auditorija, jam už nugaros į sceną pirštų galiukais įsliūkino konservatorijos patarnautojas ir, nutaisęs gudrią miną, ant kito rojalio pastatė vazoną baltųjų alyvų.

Kai, pasigirdus triukšmui, juokui ir plojimams, Rachmaninovas atsigręžė, iš netikėtumo jį net raudonis išpylė. Paslaptingoji „B. A." niekada ir niekur jo nepamiršta!

Užbaigti koncertą buvo nepalyginamai sunkiau negu pradėti. Studentai nenorėjo skirstytis.

— Aš nežinau, ar tai gerai, ar blogai, — tarė kompozitorius, salei nutilus, — bet liaudis sako: jei publika prašo polkos, vadinasi, ji „soti". Polka aš ir baigsiu savo koncertą.

Glazunovas pakilo į estradą ir, griaudint plojimams, padėkojo Rachmaninovui. O paskui dėstytojams ir studentams pranešė, jog paskaitų šiandien nebus. Toji diena turi būti nemažiau šventiška, kaip kad konservatorijoje apsilankius valdžios žmonėms.

4

Traukiniu keliaudamas į Varšuvą, Rachmaninovas laikraščiuose perskaitė pirmuosius pranešimus apie Tolstojaus mirtį.

Nemalonus įspūdis, likęs po vizito Chamovnikuose, jau seniai buvo išblėsęs. Vis dėlto, ne sykį ir atkakliai per Goldenveizerį kviečiamas paviešėti Jasnaja Polianoje, jis taip ir nenuvažiavo.

Ne išdidumas, ne nuoskauda jam trukdė, bet nenugalimas drovumas. O gaila!

Rusija dabar — tarytum miškas, vėtrai praūžus. Ąžuolai išvartyti. Tik jaunuolynas nykiai juoduoja. Lauk dabar, kol paūgės!

Kur toji pamaina? Jeigu ji ir ateis, tai negreit ir prabils jau visai kitoniškai.

Dar prieš dvidešimt metų rašytame viename Rimskio-Korsakovo laiške nelauktai randame liūdnas eilutes:

„... Kažkas yra pasakęs: nauji laikai — nauji paukščiai, nauji paukščiai — naujos dainos. Gerai pasakyta! Bet mūsų padangėje paukščiai ne visi nauji, o naujas dainas traukia blogiau negu senieji."

Kelionėje kompozitorius ilgėjosi šeimos, namų. Trys žiemos Drezdene tarp saviškių, dirbant mėgstamą darbą, jam dabar atrodė it prarastas rojus.

Bet mintis apie užsienį net nukrėsdavo. Jo vieta — Maskvoje.

O Maskvoje jis neturėjo ramybės.

Ką gi, Sergejau Vasiljevičiau, išėjai į žmones! Ar ne pats to siekei? Ar ne geriau buvo gyventi nežinomam?..

Gatvėje, teatre — visur, kur tik jis pasirodo — dabar jį persekioja smalsūs žvilgsniai. O namie... Jis pirštais galėtų suskaičiuoti laisvus vakarus, kai niekur nereikėjo skubėti ir buvo galima užsidengus akis pasėdėti krėsle, pasiklausyti numylėtos Taniušos čiauškėjimo.

Prabėgo visai nedaug laiko, kol jis įsitikino, kad „šlovė" moka ne tik šypsotis, bet ir krėsti kurioziškiausius, o tarpais net piktus ir šlykščius pokštus.

Su kiekviena pašto siunta jis gaudavo iškvėpintų laiškelių, trykšte trykštančių karštais jausmais.

Daug malonesnės kompozitoriui buvo nuoširdžios padėkos, išsakomos nepriklia forma.

Jis būdavo laimingas, salėje regėdamas jaunus, švytinčius, susijaudinusius veidus. Jaunimas mėgo jį, laikė savu.

Rachmaninovo rojalio skambesys gretimuose kambariuose kažkodėl buvo girdėti blogiau negu už durų, laiptų aikštelėje. Sykį prie tų durų virpėdamas priėjo keturiolikmetis Jurijus Nikolskis. Jis atnešė į tūtelę susuktus du preliudus, kuriuos buvo pats sukūręs ir dedikavęs „S. Rachmaninovui".

O tenai, viduje, kažkas frazėmis mokėsi Listo „Kampanelą". Pakerėtas Rachmaninovo fortepijono „sidabrinio" garso, jaunasis muzikantas stovėjo nė nekvėpuodamas.

Staiga muzika nutilo. Už durų sukaukšėjo neskubūs ritmingi žingsniai. Baisiausiai išsigandęs, būsimasis kompozitorius nurūko laiptais žemyn. Taip jiedu ir nesusitiko.

Kitą kartą Sofja Satina, vidur dienos grįždama iš universiteto, kur ji dirbo, labai nustebo, užtikusi ant laiptų ir prie tu-

rėklų būrelį geležinkelio tarnautojų. Tarp jų buvo kelios merginos iš kontoros. Susikaupę, rimti jie klausėsi Rachmaninovo preliudo *d-moll,* taip aiškiai girdimo laiptų aikštelėje. Išvydę Sofiją Aleksandrovną, jie suglumo ir ėmė neryžtingai trauktis prie atvirų kontoros durų.

Ji šyptelėjo ir leido pasilikti. O po pusvalandžio atsitiktinai išėjusi Marina rado prie durų padėtą didžiulę lauko gėlių puokštę.

Septintas skyrius

„VARPAI"

1

Tas dešimtmetis buvo sunkus, sudėtingas, neramus ir rusų muzikai, ir menui, ir literatūrai, ir visam Rusijos gyvenimui.

Praūžusi revoliucijos audra sukėlė neregėtą minčių, jausmų, skonių, nuomonių ir krypčių maišatį.

Tiesa, kai kas dar rimtai manė, kad štai, ačiū dievui, viskas jau praėjo ir užsimiršo it blogas sapnas, Rusija vėl atsitiesė ir stovi stipri, tvirta, galinga tarytum ąžuolas, kad viskas klostosi gerai, kad galima gyventi, kaip buvo įprasta, kaip gyventa anksčiau.

Žmonės jautė, kad, nors ir kažin kaip jie stengtųsi gręžtis nuo tikrovės, pasinerti į kasdienybę, nauja atkakliai smelkiasi ir į akis, ir į ausis.

Giliai buvo suskeldėjusi rusų žemė — skersai ir išilgai. Drėgnu moliu tų plyšių jau neužglaistysi! Tai šen, tai ten iš prasiskyrusios žemės pliūptelėdavo liepsna.

Kad ir kiek iš Dūmos tribūnos plyšojo ministras Makarovas: „Taip buvo, taip ir bus!" Kad ir kaip kietai geležinė Stolypino letena laikė Rusiją už gerklės, daugelis jau tada suprato, kad „taip" tikriausiai vis dėlto nebebus.

— Dabar, mielasis, — sakydavo senukai, — ir balandžiai kitaip skraido!

Pasaulyje dėjosi negeri dalykai. Per visą Rusiją nuskardėjo šūvis į Stolypiną po Kijevo teatro skliautais,

Nugriaudėjo salvės Lenos kasyklose.

Tenai, už Rusijos sienų, taip pat nebuvo ramybės. Viena paskui kitą pasaulį sukrėtė siaubingos katastrofos. Du šimtus tūkstančių gyvybių nusinešė žemės drebėjimas Mesinoje. Susidūręs su aisbergu, žuvo didžiulis, keleivių pilnas transokeaninis garlaivis „Titanikas".

„Mes plaukiame per miglą — ragas jau paskelbė pavojų",— rašė tomis dienomis žymus italų muzikas Feručis Buzonis.

Miesto gatvėmis, burgzdami, skleisdami bjauriai dvokiančius dūmus ir gąsdindami arklius, riedėjo automobiliai — tada dar retenybė. Virš Chodynės lauko drobiniais sparnais kilo, krito, laužėsi kaulus ir vėl atkakliai bandė pakilti į padangę kažkoks nenuorama Utočkinas. Tamsiose menėse už kartūno užuolaidos kažką balbatavo kinematografas.

Mirė Čechovas, po žeme jau ilsisi Levas Tolstojus, Komisarževskaja. Kas bus toliau? Į ką dabar reikia lygiuotis, paskui ką žengti?..

Simbolistai, imažinistai, akmeistai, futuristai svaidė suglumusiai, pasimetusiai miniai mįslingas, nesuprantamas tiradas. Įvairiausi liberalai dėjosi esą jeigu dar ne padėties viešpačiai, tai bent minčių valdovai.

Filosofijos, teosofijos, antroposofijos, literatūros rateliai, draugijos ir asociacijos dygo kaip grybai po lietaus.

„Apolonas", „Musagetas", „Vesy", „Alkonstas", „Zolotoje runo", „Mir iskustva",— visi jie ką nors išpažino, garbino ir skelbė.

Šalia stiprių, patvarių Famusovo laikų namų, kotedžų ir cerkvelių Maskvoje augo nauji moderno stiliaus namai, padengti spalvotu tinku, išgražinti bareljefais, išverstakių undinių, satyrų ir medūzų kariatidėmis. Stebėtinai nesimetriški langų rėmai gąsdino praeivius.

Tik žiemos pusnyse nugrimzdusi Maskva atrodė kaip anksčiau.

„Stagnacija..." Šis sparnuotas žodelis vis dažniau šmėkščiodavo ginčuose ir pokalbiuose.

„...Tvanku kaip prieš audrą,— prisimena Marieta Šaginian,— laikas, rodos, sustojo, pasidarė istoriškai neapibrėžtas. Ore, visuomenės nuotaikose — laukimas, didžiulis permainų poreikis, kad tik kas atsitiktų, kad tik laiko ritmas vėl būtų jun-

tamas..." Visus kamuoja žūtbūtinis naujovių troškulys, tik visai nesigilinama, kiek jos, tos naujovės, pateisinamos ir dėsningos. Aukščiausiu meno idėjų ir vaizdų vertinimo kriterijum tampa formalus jų naujumo laipsnis, jų „nepanašumas" į pirmykščius, iki gyvo kaulo įgrįsusius dalykus ir reiškinius.

Gorkis, apibūdindamas 1907—1917 metus, sakė, jog tai „pats gėdingiausias ir nevaisingiausias dešimtmetis rusų inteligentijos istorijoje".

Dalis inteligentijos, nusigręžusi nuo revoliucijos, įsivėlė į reakcingas mistikos, dekadentų, pornografijos pinkles ir apoteozavo beidėjiškumą, o renegatiškumą dangstė gražia fraze: „Ir aš sudeginau viską, ką garbinau, ir ką deginau, garbinu tai..."

Kiekvienam, kas bandė kalbėti tegu ir apie nauja, bet senais įprastais žodžiais, būdavo tučtuojau priklijuojama etiketė „eklektikas" arba „epigonas".

Maskvoje šalia Rachmaninovo tuo metu švytėjo Aleksandro Skriabino ir Nikolajaus Metnerio vardai.

Brandžioji Skriabino kūryba labai sudėtinga, itin individuali, bet, kita vertus, su didžiule jėga atspindi audringą savo meto dvasią, grandioziškų socialinių perversmų nuojautą.

Skriabiną kėlė į padanges ištisa plejada muzikos kritikų, kuriems, deja, labiausiai rūpėjo nuvilioti kompozitorių kuo tolyn į abstrakčių mistinių ir idealistinių ieškojimų sferą.

Metnerio gerbėjų ratas buvo labai siauras, kamerinis. Daugelis recenzentų pabrėždavo jo ištikimybę vokiečių mokyklai, ypač Šumanui, Bramsui, nors jis ne mažiau atkakliai stengėsi išsiugdyti, susirasti savo stilių. Kad ir peikdami Metnerį, kritikai vis dėlto neneigė, jog, šiaip ar taip, jis atstovauja elitinei krypčiai.

Visai kitaip susiklostė Rachmaninovo likimas.

Tada, tais metais, jis buvo šlovės zenite, garsus toli už Rusijos ribų. Tuo jis pranoko ne tik Metnerį, bet ir Skriabiną. Rachmaninovo koncertai visur turėjo stulbinantį pasisekimą. Daugelis gerbėjų sekiojo paskui jį iš miesto į miestą, bijodami praleisti bent vieną koncertą. Jaunimas kiauras naktis išstovėdavo prie bilietų kasų. Minios klausytojų iki vėlumos laukdavo jo pasirodant prie tarnybinių durų.

Bet daugelio rašančiųjų apie muziką nuomonė buvo tokia:

— Rachmaninovas? Na žinoma, ką ir sakyti: jis genialus atlikėjas. Bet jo kūriniai... Juk jis tipiškas eklektikas!

„Eklektikas..." Ko gero, tai pats baisiausias žodis kompozitoriui. Ir jokie publikos plojimai negalėjo jo užgožti. Netikėjimo savimi, abejonės savo talentu sėkla buvo pasėta ir išleido daigus. O jeigu jis iš tikrųjų tėra Čaikovskio epigonas?..

Jis kankinosi, nerasdamas išeities.

Sielos gelmėse ruseno viltis, kad jis teisus, kad turi ką pasakyti žmonėms ir, beje, savaip, naujai, rachmaninoviškai.

Ir labai dažnai į galvą ateidavo dar iki galo nesusiformavusi mintis, kad, matyt, jam taip ir lemta — kad bus visų puolamas, kai gins tai, kas jam brangiau už gyvybę.

Ne veltui vienas kritikas rašė, kad „p. Rachmaninovo kūriniai sutinkami, sakyčiau, nepaprastai nervingai. Ponas Rachmaninovas — tai šulas, apie kurį grupuojasi visi realiosios krypties šalininkai..."

Jeigu jis neišsilaikys, pasitrauks nuo scenos, visa, ką per tiek amžių sukūrė rusų muzikos kultūra, bus nusiaubta ir sunaikinta.

Tie, kurie jį mylėjo, tikėjo juo, šitai suprato ne blogiau negu jis pats. Jiems, kaip ir Sobinovui, Rachmaninovas buvo „vienintelė viltis muzikos horizontuose". Jie žinojo, kad jis saviškis, tikras rusas.

1912 metų vasario mėnesį pagal sutartį su Marijos teatro direkcija Rachmaninovas turėjo diriguoti penkis „Pikų damos" spektaklius. Artinosi dvidešimtosios Čaikovskio mirties metinės.

Rachmaninovas pavargo. Atsiliepė nuolatinė jėgų įtampa. Pelnytai pailsėti nepavyko net vasarą.

Dar pernykščių metų balandžio mėnesį jis kiek nelauktai pasidarė vienintelis Ivanovkos šeimininkas. Sušlubavo jo uošvio sveikata, ir šis nusprendė visus rūpesčius patikėti žentui.

Iš pradžių nauja sfera, prašyte prašanti darbo jėgos, kompozitorių pradžiugino. Jis mėgo žemę, mėgo arti, pjauti, pats mielai imdavo į rankas dalgį, puikiai jodinėjo. Jis mylėjo valstiečius ir manė, jog gerai juos pažįsta. Šitaip manydamas jis klydo, bet tada tai buvo visuotinė klaida.

Jau nuo pat pirmųjų dienų naujasis Tambovo dvarininkas suprato, kad, jeigu nori rimtai atsidėti žemės ūkiui, reikia jam atiduoti visas jėgas. Viltis, kad jis, kaip ir anksčiau, galės kurti poilsio valandomis, buvo utopija.

Tik rugpjūčio mėnesį Rachmaninovas įstengė užrašyti fortepijonines pjeses, sukurtas įvairiausiu laiku. Jis ieškojo nau-

jų formų rūpimiems, jaudinantiems vaizdams įkūnyti ir jas rado. Taip buvo sukurti pirmieji etiudai-paveikslai.

Tai iš tiesų paveikslai, tik jų turinį jis visą gyvenimą išlaikė paslapty.

Jie buvo aštuoni, bet, atiduodamas spausdinti, du jis kažkodėl išėmė, nors jie nė kiek ne blogesni už kitus.

Namiškiai labiausiai mėgo etiudą *d-moll*. Pjesė — nuo pirmos iki paskutinės natos — nerimastinga, nuoširdi, kupina nenusakomo žavesio.

Geranorė kritika naująsias pjeses sutiko labai rezervuotai — ją trikdė į akis krintantis jų naujoviškumas.

Beveik visą spalį Rachmaninovas koncertavo Anglijoje. Trečiąjį koncertą jis visur skambino su olandų dirigentu Vilemu Mengelbergu. Tuos jų koncertus spauda šįsyk vieningai gyrė. „...Ši muzika neatskiriamai susijusi su magiškais kompozitoriaus atlikėjo kerais. Jis vienas iš nedaugelio tikrų pianistų, o galbūt ir vienintelis po Listo. Koncerto kulminacijose tiek pat titaniškos jėgos, kaip ir jį pagimdžiusiose idėjose..." — rašė „Taims".

Visa tai, žinoma, buvo malonu. Tokių recenzijų nepasitaikydavo, ko gero, net rusų laikraščiuose. Bet kiekvienas menininkas trokšta būti pranašas pirmiausia savo tėvynėje.

2

Per „Pikų damos" repeticiją, kai jis po antrojo veiksmo išėjo parūkyti, žilas su bakenbardais kapeldineris įteikė jam laišką iš Maskvos, savaime aišku, anoniminį (kiek tokių laiškų gaudavo jis kone kasdien!), pasirašytą tik nata „Re".

Tikriausiai jis būtų jį užmiršęs — kaip paprastai, bet laiškas buvo ne toks, kaip visi. Nei saldaus lemenimo, nei melagingos patetikos, kurios jis visą gyvenimą nepakentė ir kuria lyg tyčia jo muziką baudė modernūs kritikai.

Nepažįstamos merginos ne tik savo, bet ir daugelio tokių, kaip ji vardu parašytos eilutės dvelkė neabejotinu nuoširdumu. Ir jis patikėjo. Ir ne tik patikėjo, bet ir atsakė jau kitą dieną. Tai buvo retas atvejis.

Taip prasidėjo draugystė su Re. Po Rachmaninovo mirties iš Re lūpų mes sužinojom apie jį tokių dalykų, kurie be jos pagalbos būtų amžinai likę paslaptis.

Savo laiškuose Re pasakodavo apie daug ką, kuo buvo gyvi, kuo anuomet alsavo rusų žmonės. Bet tarp eilučių tolydžio pleveno viena atkakli mintis, Rachmaninovo gerbėjai troško, kad jis pajustų ir galutinai suprastų „istorinę savo muzikos būtinybę, jos pažangumą, šimtą kartų didesnį negu visos formaliosios modernistų išmonės", ir įtikinėjo jį, jog „vienintelis tikras muzikos kriterijus — jos poveikis. Jeigu ji apvalo klausytojo sielą, skatina taurius ir drąsius veiksmus, padeda jam grumtis su chaosu, stichija, su žemais savo instinktais, įkvepia jį dideliems istoriniams žygdarbiams... — vadinasi, tai tikra muzika, žengianti savo epochos avangarde".

Jeigu ir juo, ir jo muzika taip nepaprastai tiki kiti, kaip drįsta netikėti savimi jis pats!

Ir štai, praslinkus trims mėnesiams, „mieguistą pavasario vakarą", iš Ivanovkos, į kurią Rachmaninovas atvažiavo dar balandžio pabaigoje, orės metui atėjus, jis parašė Re laišką, vienintelį tokį iš viso savo epistoliarinio palikimo. Šitaip jis dar nebuvo rašęs niekam nei iki tol, nei vėliau. Galbūt pirmą ir paskutinį kartą jis kilstelėjo uždangą, už kurios pavydžiai savo dvasinį pasaulį slėpė nuo nekuklaus žvilgsnio.

„...Mano „nusikalstamas 'dvasinis romumas", deja, akivaizdus, ir man, kaip ir Jums, dingojasi, jog jau netolimoje ateityje mane pražudys miesčioniškumas... Visa tai teisybė! Teisybė vien todėl, kad aš netikiu savimi... Jeigu kada nors ir tikėjau, tai buvo seniai, labai seniai — jaunystėje!.. Ne veltui per visus tuos dvidešimt metų mano kone vienintelis daktaras buvo hipnotizuotojas Dalis, na ir dvi mano pusseserės... Visi tie asmenys, arba, tikriau sakant, gydytojai, mokė mane tik vieno dalyko: nenusiminti, nepasiduoti ir tikėti. Tarpais tas man pasisekdavo. Bet liga tvirtai įsišaknijusi manyje, matyt, kuo toliau, tuo giliau ji skverbiasi..."

Laiške pilna abejonių savimi ir savo muzikos ateitimi. Bet vis dėlto tarp eilučių šviečia nors ir menkas, bet negęstantis tikėjimo žiburėlis — tikėjimo tuo, kad jo kūrybinės galios dar neišsekusios. Skaitydamas tas eilutes, negali likti abejingas liūdnai autoriaus ironijai, už kurios slypi didelio, stipraus, nuoširdaus ir dvasiškai neatsparaus žmogaus paveikslas.

Tas neakivaizdinis pašnekesys ilgai nenutrūko.

Rachmaninovas prašė Re parinkti jam tekstų romansams. Re puikiai nutuokė apie poeziją, pati rašė eiles. Čia jos prioritetas buvo neginčijamas.

Bet jis kategoriškai pasipriešino Re pastangoms jį įtraukti į būrelį, susispietusį apie Metnerį. Metnerį jis mėgo, laikė talentingiausiu iš kompozitorių, jo amžininkų.

Jis, Metneris, „kaip muzikas ir žmogus — vienas iš tų retų grynuolių, kurie darosi tuo įdomesni, kuo arčiau juos pažįsti... na o ta Metnerio draugija — tegu ją dievai. Aš jų visų bijau..." Užstalės šnekos Metnerių namuose, „toje šventovėje, kur ginčijamasi, kažkas ginama, atvirai išpažįstama ir neigiama", jį labai varžė ir netgi erzino. Tie „gudrūs" pokalbiai apie meną — buvo kaip tik tai, ko jis vengė visą gyvenimą.

Ypač nemalonus toje draugėje, kaip pats vėliau prisipažino, jam buvo kompozitoriaus brolis Emilijus, estetizuojantis filosofas.

Savo redaguojamo rinkinio „Musagetas" puslapiuose jis pliekė modernizmą ir modernistus, bet, kaip netrukus paaiškėjo, tuo tik bandė užmaskuoti anuomet naujas idėjas apie arijų rasės hegemoniją.

Daug labiau už tą „tikrojo meno koncentratą" Rachmaninovas vertino Re laiškus. Tarpais jie buvo jam tarsi vaistai.

Nemaža dalis kaltės dėl to, kad Rachmaninovas netikėjo savimi, tenka jo draugams ir šalininkams, tokiems, kaip Jurijus Sachnovskis, neretai darydavusiems kompozitoriui meškos paslaugas. Juk būtent jis, Sachnovskis, savo muzikiniuose feljetonuose Rachmaninovą apšaukė „siaubo ir tragizmo dainiumi"?! Palankioji, draugiškoji kritika vienu balsu vadino jo muziką „elegija be galo, be krašto ir be prošvaistės", girdėjo joje „bejėgiškumo ir pasmerkties" melodijas! Tarsi Rachmaninovas nebūtų sukūręs nei Koncerto *c-moll*, nei Antrosios simfonijos, nei „Pavasario", nei Siuitos dviem fortepijonams, nei Sonatos violončelei!..

Blogiausia buvo tai, kad jis pats patikėjo jais: matyt, taip ir yra! Vienas pirmųjų laiškų, kuriame jis prašo Re parinkti eilėraščių, baigiasi tokiais žodžiais: „ir štai kas dar: nuotaika veikiau liūdna negu smagi. Šviesūs tonai man sunkiai sekasi!"

Šią įkyrią mintį Re pirmiausia ir norėjo nuvyti.

„Šalta, mieloji Re,— rašė Sergejus Vasiljevičius. — Dėl tų šalčių ir vabalai, kuriuos Jūs mėgstate ir kurių aš negaliu pakęsti ir bijau, dar, ačiū dievui, nesiveisia... Žinoma, ir čia manęs neapleidžia vis tas pats nusikalstamas „drovumas ir baikštumas". Bijau visko: pelių, žiurkių, vabalų, jaučių, plėšikų, bijau, kai pučia stiprus vėjas ir ūkia kaminuose, kai į langus

barbena lietaus lašai; bijau tamsos ir t. t. Nemėgstu senų palėpių ir net esu linkęs patikėti, kad esama kaukų..."

Šie juokai slėpė kažką kita, galbūt vienatvę ir nyką, kurios persekiojamas gyveno ir kūrė menininkas. Ir ne tik jis.

„Kai lieku vienas, man kažkodėl baisu",— rašė dar visai jaunas Čechovas.

Rachmaninovui paštu atsiųstoje „Šiuolaikinių rusų poetų antologijoje" kryžiukais, panašiais į diezus, Re buvo sužymėjusi eilėraščius, kuriems, jos manymu, Rachmaninovas turėjo parašyti muziką.

Deja, tik vienas jam patiko.

„Daugelis eilėraščių,— rašė jis,— kelia pasibaisėjimą." Bet rankraščių sąsiuvinis, pridėtas prie antologijos, atliko savo vaidmenį ir tapo naujo romansų ciklo pamatu. Į jį pateko „Mūza", „Arionas", „Audra" pagal Puškino eilėraščius ir „Muzika" pagal Polonskio žodžius.

Vidinė šių eilėraščių muzika buvo Rachmaninovui neįprastos „heleniškosios" sandaros. Ypač tai krito į akis „Mūzoje". Jis surado jai gaivių spalvų ir privertė suskambėti.

...Ir groti — dar nedrąsiai — himnus iškilmingus,
Ringuot kuklias dainas frigiečių piemenų. [1]

„Arione" ir „Audroje" girdėti rūsčios kovos intonacijos.

Mažiausiai populiarus iš šio ciklo turbūt romansas „Muzika".

Šiame romanse, parašytame itin paprasta forma, tarsi atveriama pati muzikos esmė, jos širdis.

Suvilnijo plačiai šie garsai nuostabiausi,
Ir užliejo mane jie staiga,
Ir pakėlė aukštyn lyg sparnai galingiausi
Palaiminga banga.
Ir akimirką lyg nusileido,
Virpėdamas be atvangos,
Kaip gyvas dieviškasis veidas
Viršum tyros it krištolas bangos, —
Ir sušvytėjo,
Ir suraibavo,
Tarsi jis juokavo,
Tarsi jis liūdėjo.[1]

[1] Vertė A. Churginas.

Tie, kurie tą švytėjimą pajuto, klausydamiesi Leonido Sobinovo, nebepamirš „Mužikos" niekada.

Be galo toli nuo tiesos buvo recenzentai, ciklo romansuose pajutę „emocinį šaltuką". Žinoma, kaip ir kituose cikluose, ne visi romansai čia lygiaverčiai. Tai neginčytina. Tačiau tik kurčia, sukempėjusi, sudiržusi širdis neatsiliepia į „Disonansus", nevirpteli nuo nepaguodžiamo skausmo, taip sukrečiamai išsakyto trimis eilutėmis, skirtomis Komisarževskajos atminimui.

3

Rudens sezonas Maskvoje buvo pažymėtas simfoninės muzikos vakarų ženklu. Koncertuoti Peterburge Rachmaninovas kategoriškai atsisakė. Jo sveikata vėl sušlubavo.

Jis dirigavo beveik tik svetimus kūrinius. Vienas žurnalistas, kadaise kalbėdamas apie Rachmaninovą pianistą-kompozitorių-dirigentą, pasakė, kad jis „degina savo žvakę iš trijų galų". Bet tas „trečiasis galas" nelauktai pasirodė esąs labai įdomus.

Tai, ką Rachmaninovas pademonstravo Maskvoje per tuos vakarus, tarpais buvo tikri atradimai. Daugelis suabejojo, ar ne pirmąsyk girdi Čaikovskio Ketvirtąją simfoniją; Rachmaninovo diriguojama, tarytum visai naujas kūrinys suskambėjo ir beveik užmiršta Borodino antroji —„Karžygiškoji" simfonija. O „Mūšio prie Kerženco" interpretacija buvo pripažinta genialia.

Susidūrę su stulbinamai nauja traktuote, girdėdami, kaip iaunami per dešimtmečius įsigalėję štampai, kritikai sutrikdo. Net Jurijus Engelis, iš jų visų apdairiausias ir atsargiausias, šįsyk praradęs jam būdingą santūrumą, pavadino Rachmaninovą „dirigentu iš dievo malonės", kurios, pasak jo, stigo vakarų titanams — Nikišui, Maleriui ir Kolonui.

Karštų pagyrimų susilaukė ir Grygo siuitos interpretacija. Bet, pasinaudodamas proga, kritikas čia pat papriekaištavo muzikantui už savavališką Mocarto simfonijos *g-moll* traktavimą. O štai ką po daugelio metų prisiminė kompozitorius N. Metneris: „...Dar labiau netikėtą įspūdį padarė simfonija *g-moll.* Nepamiršiu Rachmaninovo Mocarto, netikėtai priartėjusio prie mūsų, naujai atgijusio ir vis dėlto tikro, autentiško... Ne-

pamiršiu, kaip vienus prikeltas velionis išgąsdino, kitus maloniai apstulbino ir kaip pagaliau pats atlikėjas, apimtas niūraus nepasitenkinimo savimi, simfonijai nuskambėjus, pasakė:

— Ne, čia dar ne tai, ko reikia, ne tai...

Kitaip tariant, tai, kas mums atrodė didžiausia sėkmė, jam pačiam tebuvo pakopa į ją..."

Per paskutinį simfoninės muzikos koncertą Rachmaninovas pagaliau susitiko su Re. Tas susitikimas buvo kiek nelauktas jiems abiem. Marietos Šaginian pseudonimo paslaptį dar rudenį atskleidė Slonovas, bet nebuvo preteksto jiedviem pasimatyti.

Artistų kambaryje per pertrauką pro Rachmaninovą, sėdėjusį krėsle, praėjo mergina ir neiškentusi žvilgtelėjo į jį. Tada savo ilga gražia ranka jis tylomis sulaikė ją už suknelės. Ji nusistebėjo, kaip Rachmaninovas ją atpažino. Jis pajuokavo, kad jos „toks pažįstamas žvilgsnis".

Susipažinę jiedu išsiskyrė pusmečiui. Gruodžio penktąją Rachmaninovas su visa šeima išvažiavo trims mėnesiams į užsienį.

Praleidęs mėnesį Šveicarijoje, Rachmaninovas pailsėjo ir pasitaisė, bet viską ir dar daugiau prarado per aštuonias savaites Romoje.

Jam pasisekė išsinuomoti tą patį butuką, kuriame ne sykį gyveno Modestas Čaikovskis ir kuriame Piotras Iljičius laikinai pasislėpdavo nuo galybės savo draugų. Butuką sudarė keletas tylių pavėsingų kambarių, kurių savininkas buvo visų gerbiamas siuvėjas. Kompozitorius čia įsikūrė su žmona ir vaikais ir triūsė nuo ryto iki vakaro. Niekas taip nepadėdavo jam dirbti, kaip vienatvė. Šiuo atžvilgiu sąlygos Ispanijos aikštėje buvo idealios. Prie rojalio ir rašomojo stalo jis praleisdavo kiaurą dieną — tol, kol vakaro saulės spinduliai nuauksindavo pušis ant Pinčijo kalvos. Tik tada jis padėdavo plunksną.

Rachmaninovas rašė Antrąją sonatą fortepijonui ir „Varpų" — kūrinio chorui su orkestru — partitūrą. Pastaroji idėja kilo ne visai paprastomis aplinkybėmis.

Vasarą Ivanovkoje jis gavo laišką, kur buvo prašomas perskaityti neseniai išverstą Edgaro Po poemą „Varpai". Tasai tekstas esąs idealus muzikai ir sukurtas tarytum specialiai jam. Laiškas buvo be parašo. Rachmaninovas nusijuokė. Bet kai poemą vis dėlto perskaitė, kilo toks nelauktas ir smarkus noras

sukurti simfoniją chorui ir orkestrui, jog užgožė ir sugriovė visus ankstesniuosius sumanymus ir planus. Tai buvo kaip tik tai, ko jis jau daugelį metų ieškojo apgraibomis: monumentali poema apie keturis žmogaus gyvenimo laikus. Tie laikai — tai jaunystė, šviesi, nesutramdoma, veržli, tai svajos apie giedrą laimę, tai siaubas ir negandai, tykojantys žmogų gyvenimo kelyje ir galop — amžinasis poilsis, neišvengiama šios ašarų pakalnės pabaiga.

Forma ir orkestrinės spalvos jam nebuvo problema. Sprendimą padiktavo pati sumanymo esmė. Štai kur pagaliau galės visa jėga suskambėti jo sielai mieli varpai, jie skambės visais savo balsais ir atspalviais — kaip sidabras, auksas, varis ir geležis.

Jaunystės metais varpų gaudesio buvo sklidini Rusijos miestai, kuriuos jis gerai pažinojo,— Novgorodas, Maskva ir Kijevas. Jų dūžių aidas ritosi miškais ir ganyklomis, kiekvieną rusą varpai lydėjo nuo lopšio iki karsto lentos. Kartą Kryme Antonas Pavlovičius prasitarė, jog prisirišimas prie varpų skambesio — tai visa, kas liko iš jo vaikiško tikėjimo.

Ir vėl, jau nebe pirmą kartą, į jo partitūrą įsipynė keturi nuostabūs, nepamirštami Novgorodo Sofijos tonai. Jie skambėjo čia švelniai, čia smagiai, čia graudžiai, čia grėsmingai, niūriai.

Didžioji dalis kompozitoriaus gyvenimo prabėgo lydima Maskvos varpų gausmo. Gaudė jie ir Romoje. Šiltas vėjas atnešdavo varpų aidą pro langus, įliedavo jį į Edgaro Po eilutes.

Poemos tekstą Rachmaninovas perskaitė savaip, rusiškai. Kažką panašaus jis buvo jau patyręs, kurdamas „Mirusiųjų salą". Konstantinui Balmontui, Po vertėjui, labiau rūpėjo pagilinti ir paryškinti mistinius, irealius originalo elementus, o Rachmaninovo tikslas buvo visai kitoks.

Neatsitiktinai vienas užsienio recenzentas pabrėžė, kad simfonijos autorius nuėmė nuo poemos neapibrėžto laiko ir neapibrėžtos erdvės apvalkalą ir „aprengė ją rusišku drabužiu".

Anoniminio laiško paslaptį jau po Rachmaninovo mirties išaiškino senas kompozitoriaus studijų bičiulis Michailas Bukinikas.

Tais tolimos praeities metais Bukinikas turėjo mokinę Mašą Danilovą, kilusią iš Sevastopolio,— labai keistą mergaitę.

Ji savotiškai rengėsi: nešiojo pusiau vyriškus švarkus, kaklaraištį ir trumpus sijonukus, berniokiškai kirposi plaukus. Bet, kita vertus, buvo moteriška, gera ir visai nekvaila. Būdama labai neturtinga, ji negalėjo mokėti už pamokas. Ypatingo violončelistės talento neturėjo, bet buvo labai muzikali ir savo varganas santaupas išleisdavo pigiausiems bilietams į koncertus.

Kartą į pamoką ji atėjo nepaprastai susijaudinusi ir prisipažino Bukinikui, jog dėl to kalta vakare perskaityta Edgaro Po poema. Ji sukurta muzikai, kurią galėtų parašyti tik Rachmaninovas — jos dievaitis.

Ši mintis apsėdo ją kaip įkyri idėja, ir ji parašė laišką į Ivanovką.

Tad štai kokios nematomos gijos siejo Rachmaninovo muziką su tolimų, rodos, visai jam svetimų žmonių, jo amžininkų širdimis.

4

1913 metų gegužės mėnesį Rachmaninovų bute Strastno bulvare įvyko pirmas „šeimyninis" susitikimas su Metneriais ir Re.

Labai kuklus butas didžiulio namo ketvirtame aukšte dvelkė ypatingu senoviniu maskvietišku jaukumu. Be šeimininkų, buvo dar Sofja Satina, kurios nepaprastas simpatingumas iš pirmo žvilgsnio patraukė Re.

Pietūs buvo itališki. Namų šeimininkas pats sutaisė omarų salotas, prižiūrėjo, kaip verdami makaronai ir rūpestingai išdėliojo ant stalo rusvai raudono kjančio butelius šiaudinėse pintinėse.

Prie stalo užsimezgė smagus, nerūpestingas pokalbis — apie nieką".

Nors Re mintimis ilgai ruošėsi tam susitikimui, „naminis" Rachmaninovas vis dėlto jai pasirodė visai kitoks, negu ji buvo įsivaizdavusi. Jo romus paprastumas, nuostabi geraširdiška šypsena, užkrečiamas juokas, įprotis juokiantis raukti kaktą, kasyti pakaušį, žemas aiškus skambus balsas ir tarpais veidu šmėkštelintis drovus valiūkiškumo šešėlis — visa tai prieštaravo jo „koncertiniam" paveikslui, prie kurio ji buvo pripratusi.

Metneris Luvo truputį priblokštas ir nusivylęs. Iš tos pirmosios pažinties jis tikėjosi visai ko kita.

Metnerių pastogėj tos užstalės šnekos, labai jau kupinos giliausios prasmės, buvo „šaltinis, iš kurio buvo semiamasi jėgų ilgai kūrybos dienai". Pietų stalas virsdavo intelekto mankštinimo arena.

Šįsyk Rachmaninovas tikėjo, jog kaip tik „Varpuose", grandioziškiausioje ir galbūt sudėtingiausioje to meto partitūroje, jo kūrybinė galia, jo sugebėjimai pasireiškė kuo visapusiškiausiai. Pirmą kartą pasimatęs su Re Maskvoje, jis tik ir kalbėjo apie „Varpus".

Todėl kompozitorių truputį įskaudino, jog naujieji draugai jo darbui arba buvo abejingi, arba klausėsi apie jį išsiblaškę. Tai atvėsino Rachmaninovo įkarštį. Jis nesutiko poemos paskambinti nei Re, nei Metnerių namuose. Jo žodžiais tariant, „mefistofeliškoje" filosofo Emilijaus Karlovičiaus draugėje jis visada jausdavosi itin nejaukiai.

Pro jo ausis nepraslydo ir paties Nikolajaus Karlovičiaus replika prie stalo, jog Poema su savo „varpeliais" ir „varpais" jam atrodanti bent kiek manieringa. Rachmaninovas staiga visai liovėsi kalbėjęs apie „Varpus".

Pirmenybė atlikti poemą savo koncertuose šįkart atiteko Ziločiui. Jo kviečiamas, Rachmaninovas lapkričio gale išvyko į Peterburgą.

Per pirmąjį, kamerinį, koncertą jis skambino pjeses fortepijonui — Antrąją sonatą, „Alyvų" transkripciją, etiudus-paveikslus ir preliudus. Antroji sonata labai niūri, rūsti, „naktinė". Jos sąskambiai asocijuojasi su kurantų dūžiais vidurnaktį tuščiuose, apleistuose namuose, su Tiutčevo eilėraščiu „Nemiga".

Ar kas be maudulio klausys
Tų laiko aimanų skausmingų
Arba „sudie" tų pranašingų,
Kai žemėn tyluma atklys!..

Publika buvo gerokai priblokšta. O labiausiai užkietėjęs kompozitoriaus priešas Karatyginas netikėtai parašė apie ją palankų atsiliepimą.

Lapkričio trisdešimtosios simfoninio koncerto atmosfera buvo visai kitokia. Tai gerokai pranoko visa, kas dėdavosi kadaise per Čaikovskio koncertus Peterburge.

Klausydamasis įsiaudrinusios salės, autorius stengėsi nesiduoti suklaidinamas. Tai kas, kad tie žmonės kone prarado protą, šitai dar neįrodo, kad jie pajuto jo sumanymo didingumą. Pati forma, kuria salei buvo pateikta jo simfonija-poema, milžiniškas Marijos teatro choras ir orkestras, o galbūt ir jis pats prie dirigento pulto, neįžvelgiamas, paslaptingas, griežtas, valdingas, — visa tai, drauge paėmus, negalėjo nesukrėsti jų vaizduotės.

Šiaip ar taip, debiuto Maskvoje jis laukė jau ramesnis ir tikresnis.

5

Generalinė repeticija buvo paskirta 1914 metų vasario šeštosios rytą. Siautė pūga. Pro šerkšnu užburbėjusius langus smelkėsi šykšti šviesa. Paluby degė tik vienas sietynas.

Išėjęs į estradą, Rachmaninovas bemat išvydo vienintelę tuščią kėdę, skirtą Emilijui Metneriui. Filosofas pasirodė tik antrosios dalies pradžioje.

Po repeticijos maskviečiai kaip paprastai sugarmėjo į artistų kambarį pasveikinti autoriaus. Bet nei Metneriai, nei Re neužsuko. Nikolajus Karlovičius skubėjo namo. Išeidamas pareiškė, jog „Varpuose" labiausiai jį pakerėjo grožis, „tikras grožio protrūkis".

Labai susijaudinusi Re pagalvojo, kad muziką, kurią jie ką tik girdėjo, pavadinti gražia, reiškė nieko apie ją nepasakyti.

Vasario aštuntąją Maskvoje spigino baisus speigas. Rachmaninovui važiuojant į labdarybės veikėjų susirinkimą, Teatro aikštėje degė laužai.

... Atsigręžęs į orkestrą, jis akimirką stovėjo žemai nuleista galva.

Po milžiniškais sietynais nuščiuvo minia.

Žiū, tai rogės ten — tolyn,
Tai varpeliai — din din din...

Rodės, iš ten, iš apledijusių, šerkšnu pasipuošusių gatvių ir aikščių, į ištaigingą, akinamai apšviestą salę atskrido ši daina ir savo sparnais neša į beribius sniegynų tolius.

Rogės lekia vis tolyn,
Ir varpeliai — din din din.
Žvaigždės klausosi, ką šneka
Rogės su baltom pusnim, —
Žiūri degančiom akim...

Kokia gaivi buvo, kokia jaunyste dvelkė ta pirmoji dalis! Bet visiems pasirodė, kad ji pernelyg trumpa!..

O paskui suskambo tyras, sidabrinis jaunos Didžiojo teatro solistės Jelenos Stepanovos balsas.

Žiū, vestuvių gaudesys,
Spindesys.
Kiek šventos švelnios palaimos
Šioj širdžių dainoj pasklis!

Ji sklandė, toji daina, virš choro, varpų ir orkestro banguojančios jūros.

Ten, kur tamsios miglos plakės,
Žybčioja slaptingos akys...

Po šios auksinio skambesio kupinos nakties, po to ramaus žmogiškosios laimės žvaigždžių spindėjimo juo nelauktesnis buvo varinių varpų skambesio pragaras. Nuo jo iš pat pradžių neteko žado atgijusi siela. Net sietynai prigeso, po skliautais ėmė blaškytis raudonos it kraujas gaisro pašvaistės, susidurdami, griūdami vienas ant kito įnirtingai ritosi garsų srautai, pritvinkę pagiežos, įtūžio ir pykčio, ilgesio ir nevilties.

Ir, tarytum skelbdami kovos, aistrų ir troškimų neatšaukiamą ištvermę, po trumpos pauzės pasigirdo geležinio varpo dūžiai — tušti, abejingi, šalti. Jie krito vienas paskui kitą. Norėjosi sušukti: „Sustok, palūkėk!" Dar ne...

Varpinėj kažkas sukliko,
Garsiai šneka ten kažkas,
Stūkso, judina rankas...
...Varpinėj kažkas mojuoja,

Gūdžiai varpas sudejuoja,
Vėl pritilsta, ir tada
Apie atilsį rypuoja
Gedulinga jo rauda.

Ir, staiga stojus tylai, švelniai suskambo arfos, uždainavo klarnetai, ir, iš lėto pakilusi, nuplaukė violončelių melodija, šilta, subtili, nepakartojamai rachmaninoviška kiekviena savo intonacija, visą šį juodą be prošvaisčių pasaulį nutvieksdama ryškia šviesa. Ir niaurus mirties paveikslas ėmė pamažu tolti, blėsti.

Po daugelio metų apie Rachmaninovą dirigentą žymus rusų žurnalistas ir kritikas Vlasas Doroševičius rašė·

„...Kai pasigirsdavo švelni, nuostabi melodija, Rachmaninovo gestai darydavosi tokie, tarytum jis neštų ką nors neįkainojamai vertinga. Kažką neapsakomai brangaus ir nepaprastai trapaus. Gal kūdikį, o gal labai subtilaus juvelyrinio darbo krištolinę vazą arba iki kraštų sklidiną brangaus vyno taurę... Štai štai jo ranką stumtelės koks nors nerangus kontrabosas arba užkliudys alkūnę ilgas fagotas — ir brangus nešulys kris žemėn ir suduš. Grožis gyvenime beribis, bekraštis, ir atsargumą galima išreikšti idealiai gražiomis formomis..."

Visi pakilo iš savo vietų, atsistojo ir orkestras.

Ir štai atsitiko kažkas dar neregėta.

Trys žmonės pamažu lipo į estradą, atsargiai nešdami kažkokią dovaną.

Ant kryžmai sukalto pastovėlio kadaravo girliandos varpų varpelių, tarytum nulipdytų iš kietos baltųjų alyvų žiedlapių masės.

Griaudint plojimams ir džiaugsmo šūksniams, šventės kaltininkas stovėjo tylėdamas. Tik jo veidą, paprastai santūrų, rūstoką, kone priešišką, buvo nušvietusi nedrąsi, galima sakyti, drovi šypsena.

Nuleidęs lazdelę, jis bejėgiškai skėstelėjo rankomis ir pažvelgė į aplink estradą ošiančią, įsisiūbavusią sujaudintų veidų, akių jūrą, į rankas, kurios jam tiesė gėles.

Jis nežinojo, kad ir ji, vis dar nepažįstama „Baltoji alyva", ten, drauge su jais, žiūri į jį, juokdamasi, užsikrėtusi jo džiaugsmu ir sutrikimu.

Aštuntas skyrius

PRARADIMAI

1

Ant slenksčio jau stovėjo naujieji 1914 metai.

Niekas, rodės, nepranašavo, jog artėja audra. Kurtūs požeminiai smūgiai ir bangos pasiekdavo tik labai nedaugelį.

Bet kuo akivaizdžiau buvo matyti, kokia apgaulinga viešpataujanti teisėtvarka, tuo atkaklesnė, įnirtingesnė kova liepsnojo literatūros ir meno sferose.

„Varpų" triumfas sukirdė Rachmaninovo priešus, ir jie užpuolė kompozitorių su seniai regėtu įniršiu. Pats galingiausias ir kandžiausias iš jų, Karatyginas, tulžingai pliekė publiką.

„Ji, — rašė kritikas, — atitinka, taip sakant, plačiosios publikos aritmetinį skonio vidurkį. Toji publika garbsto Rachmaninovą todėl, kad jo muzika įtiko vidutinio miesčionio skoniui...

...Rachmaninovo talento linija visada tik liečia meną, tik užkliudo jo sferą, bet niekados neįsiskverbia į ją.

...Išorinis apvalkalas prašmatnus, puošnus, o už jo slypi niekingai menkas turinys — tai būdingas daugelio Rachmaninovo kūrinių bruožas... Jie pasibaisėtinai „nuoširdūs"... Visur jauti „išgyvenimus" — dažniausiai gerokai patetiškas emocijas. Bet jie šiurkštūs, paviršutiniški, lėkšti, afektuoti."

Karatyginui antrino Sabanejevas, šiek tiek — Grigorijus Prokofjevas ir kiti.

„Rachmaninovas, — vėliau rašė Sabanejevas, — muzikos pasaulyje apskritai buvo tartum koks ichtiozauras, nykstančių stambiausių milžinų atstovas, vienas iš tos padermės, kuri moka lyriškai dūsauti ir svaičioti apie mėnulį, apie meilę kaip tik tada, kai aplinka mažiausiai tinkama meilės šnekoms..."

Visus juos labiausiai trikdė ir erzino tai, kad jis, tasai Čaikovskio įpėdinis, įsibrovė į simbolistinės poezijos šventovę ir jos dieviškąją bylą pabandė išsakyti vulgariomis „archaiškos" muzikinės kalbos priemonėmis.

Bet, ko gero, pavojingesni už priešus kompozitoriui buvo jo tariami šalininkai ir draugai.

Dar prieš metus Rachmaninovas gavo paštu Emilijaus Metnerio knygą „Modernizmas ir muzika". Autoriui jis padėkojo

labai trumpai ir sausai. Triukšminguose Metnerio išpuoliuose prieš modernizmą kompozitorius įžvelgė visai ką kita. „Už beveik kiekvienos eilutės, — rašė kompozitorius Re, — matau puikiai nuskustą p. Metnerio veidą, jis, rodos, sako: „Visa tai, kas čia pasakyta apie muziką, gryni niekai... svarbiausia — žiūrėkite į mane ir stebėkitės, koks aš protingas!" Ir iš tiesų! Metneris — išmintingas žmogus. Bet apie tai aš verčiau norėčiau sužinoti iš jo biografijos (kuri tikriausiai ir bus netrukus viešai paskelbta), o ne iš knygos apie „Muziką", nieko bendra su juo neturinčia."

Vargu ar tas triuškinantis sarkazmas tuo metu pasiekė autorių, bet šis pajuto jį intuityviai.

Koncerto išvakarėse filosofas parašė: „Rytą... buvau Rachmaninovo „Varpų" generalinėje repeticijoje. Man jie nepatinka, bet *iš principo giriu* ir ginsiu. Nemalonu klausytis puošnios išdabintos muzikos, kurią parašė subtilios sielos kompozitorius, nesugebantis pasakyti esmės...

...„Varpai" — arba tuščias, beprasmis dalykas, arba margos puošnios medžiagos lopinėliai, negrabiai susiūti į krūvą su kraujo prisigėrusiomis skiautėmis, kuriomis buvo perrišinėjamos širdies arba kitokios žaizdos; didžio muzikanto nevykėlio nenusisekęs menas, žmogaus be nugarkaulio, psichologinio atomisto bergždžios pastangos..."

Bet šių eilučių neišvydo tas, kuriam jos buvo adresuotos.

2

„Oras nuostabus, — rašė Sergejus Vasiljevičius gegužės pradžioje iš Ivanovkos Goldenveizeriui. — Viskas čia dabar žydi: obelys, kriaušės, kryklės, ievos. „Tarytum pienu aplieti vyšnaičių sodai supasi..." Tuoj tuoj prasiskleis alyvos. Aš nieko neveikiu, tik šeimininkauju, beje, ūkis nuo to nė kiek negerėja."

Tačiau netrukus laiškuose pasigirdo visai kitokia gaidelė.

„... Vasara niekam tikusi. Neatmenu, ar yra buvusi kada blogesnė. Bjauru mūsų padangėje, bjauru visur aplinkui. Ir ko tik čia nėra! Ir maras, ir cholera, liūtys su kruša, sausra, nederlius. Iš mano suminėtų nemalonumų mus palietė tik du pastarieji, — be to, skarlatina sirgo Taniuša... ir visiškai nesisekė dirbti..."

Pamažėle gyvenimas grįžo į vėžes. Bet, skaitydamas laikraščius, Rachmaninovas darėsi vis niūresnis. Rusija skubėjo sudaryti „trilypę sutartį". Sostinės gatvėse marguliavo vėliavos. Jau dvi savaitės negeso iliuminacijos svetimšalių svečių— Prancūzijos prezidento Puankarė ir anglų admirolo Bičio — garbei. Bet pro iškilmingus maršus, griaudėjusius laikraščių puslapiuose, vis dažniau prasismelkdavo nerimo ir pavojaus gaidelės.

Ir staiga skiltys suraibuliavo pavadinimais: „Bosnija — Sarajevas — Francas Ferdinandas."

Tačiau net ir dabar vargu ar kas galėjo pagalvoti, jog vienintelis teroristo šūvis sukels tokią laviną!

Tania sveiko labai pamažu, pradėjo kosčioti. Todėl buvo žaibiškai nuspręsta važiuoti į Krymą. Išvykti reikėjo liepos dvidešimt antrąją, bet dar devynioliktosios pavakare, pliaupiant lietui, jaunas arklininkas Ivaška, maišu apsigaubęs liesus pečius, atvežė iš stoties pundelį laikraščių ir sutrikęs, gailiai šypsodamasis, padavė Sergejui Vasiljevičiui.

— Kas gi čia? — paklausė Rachmaninovas ir, nesulaukęs atsakymo, išskleidė „Ruskoje slovo".

Štai kas: mobilizacija!

Sunku buvo protu suvokti tai, kas atsitiko. Tiktai kitą dieną, kai pats Rachmaninovas buvo iškviestas į Tambovą kaip apsauginis, uždanga po truputėlį prasiskleidė. Išvažiuodamas į miestą, jis pasišaipė iš namiškių, ėmusių jį apraudoti. Bet pakeliui į Tambovą automobilyje visi juokai bemat išlakstė.

Bekraštė jūra, supusi „žaliąją salą", buvo išsiliejusi iš krantų.

Kaimuose skambėjo varpai, virš laukų palei vieškelį tumulavo dulkių debesys. Nenutrūkstama srove keliu riedėjo traukė į šaukimo punktus gurguolės su atsarginiais.

Per tuos šimtą varstų iki miesto Rachmaninovas jas tik lenkė ir lenkė. Pridurmui sklido girtų rizenimas, švilpimas, leliojimas, žviegė armonika, į viršų lėkė kepurės, lydimos bjauriausių keiksmų. Pro šalį skriejo raudoni, sudirgę, įsiaudrinę veidai, akys žvelgė įžūliai, su patyčia.

Bet jautri ausis tame klaikiame grėsmingame klegesy pagavo begalinės nevilties gaidelę. Ir vėl, jau nebe pirmą sykį, Rachmaninovui blykstelėjo mintis, kad jis ir daugelis kitų tik įsivaizdavo pažįstą liaudį, iš kurios gelmių patys yra išėję. Taip, Rusija vėl išsiveržė iš krantų, ir vėl skeldėja ir atsiveria

vos ne vos užsitraukusios properšos. Bepročiai, pradėję šį nusikalstamą karą savo pražūčiai.

Paaiškėjo, kad Rachmaninovas iškviestas kol kas dar be reikalo. Ir buvo laikinai paleistas namo. Bet iš Tambovo jis grįžo prislėgtas baisios nuojautos: nors ir su kažin kuo mes kovotume, pergalės nepasieksime nieku gyvu.

Rugpjūčio devintosios vidurdienį užtemo saulė. Sergejus Vasiljevičius buvo sode. Nustėrusia, gniaužte sugniaužta širdim jis žiūrėjo į pajuodusį dangų, nusėtą negyvom žvaigždėm, į oranžinę juostą horizonte, už medžių. Viskas atrodė tarytum kliedesy.

Ir staiga už nugaros jis išgirdo basų kojų dunksėjimą. Atsigręžęs išvydo merginą. Apkvaitusi, tarytum akla, ji bėgo stačiai į jį.

Liubašą jis prisiminė dar visai mergytę. Smarki, įdegusi, gyva, dainininkė ir kvatoklė, ji prižiūrėjo Ivanovkoje sodą. Jis visada gėrėjosi skambiu, iš prigimties pastatytu jos balseliu.

— Kur tu, Liuba?.. — sustabdė ją Rachmaninovas.

Jos veidas buvo užverktas. Atpažinusi kompozitorių, ji susiėmė rankom galvą.

— Ak, mielas pone, prapuolėm mes, vargšai! — kūkčiodama sušuko ji ir dingo prietemoje už medžių.

Visą dieną jo ausyse skambėjo tas balsas, kupinas nepaguodžiamo sielvarto.

Laikraščių pranešimai — tas baimės, melo ir pagyrų kratinys — kasdien vis labiau jį trikdė. Žinia apie Samsonovo armijos pralaimėjimą ir žūtį, gandai apie kažkokią išdavystę varė iš proto.

Maskvoje, kur Rachmaninovas grįžo rugsėjui baigiantis, iš pirmo žvilgsnio viskas atrodė po senovei. Gal tik gatvės buvo triukšmingesnės, padaugėję žmonių, na ir kareiviškų milinių. Virš ligoninių stogų vėjas plaikstė baltas su raudonu kryžium vėliavas, bulvarais žygiavo naujokai. Ore pleveno vos juntamas degėsių kvapas. Tverės gubernijoje degė miškai.

Rachmaninovo bute, Strastno bulvare, buvo švaru, jauku. Kambariai išvėdinti. Vazose šviežios gėlės. Laukianti nesulaukianti svečių Marina padėjo ant stalo dubenį kvepiančios kopūstienės.

Ir pamažu slogi baimė ėmė sklaidytis.

Užsieny karas užklupo Šaliapiną; nežinia kur klajojo Re.

Rachmaninovas skambino ir skambino — Maskvoje, Peterburge, Charkove. Vien labdarybės koncertų iki naujų 1915 metų buvo ne mažiau kaip penki.

Kompozitorius dirbo be atvangos, tačiau tik prie rojalio. Darbo stalas su natų popieriaus šūsnimis buvo užrakintas. Vien pagalvojus apie koncertą, jį apimdavo pasidygėjimas.

3

Ir štai sausio mėnesį per dvi su kaupu savaites Rachmaninovas sukūrė vieną iš prasmingiausių ir tobuliausių kūrinių chorui *a capella* — „Vigiliją".

„Vigilija" kupina tauraus humanizmo ir nuoširdžios užuojautos žmonių kančioms. Šiuo kūriniu Rachmaninovas priartėja prie rusų liaudies muzikos ištakų, įsismelkia į pačią liaudies sielą. „Vigilija" — tai penkiolika giesmių, jungiamų bendros idėjos. Devynios buvo parašytos remiantis autentiškomis ženklinio giedojimo melodijomis. Likusiose šešiose, laisvai traktuojamose, kompozitorius sąmoningai mėgdžioja ženklines melodijas.

Savo kūrinį Rachmaninovas dedikavo Stepanui Smolenskiui, ilgamečiui, nepamainomam Sinodo choro vadovui, kuris prieš pat savo mirtį jį supažindino su senųjų rankraščių lobiais, saugomais Archangelų soboro archyvuose.

Kūrinys pirmą kartą buvo atliktas kovo dešimtąją. Publika, muzikantai, kritikai šįsyk buvo vieningi. „Tai nuostabus lydinys, — rašė Grigorijus Prokofjevas, — jame susiliejo nuoširdumas ir paprastumas."

Koncerto išvakarėse Rachmaninovas atėjo su partitūra pas Tanejevą ir paskambino jam visą kūrinį nuo pradžios iki galo. Pirmąsyk jis matė mokytoją tokį susijaudinusį. Sergejaus Ivanovičiaus akys buvo drėgnos. Jis norėjo kažką sakyti, bet, priėjęs prie lango, valandėlę žiūrėjo pro užuolaidą į mėnesėtą naktį. Paskui iš lėto atsigręžė į svečią.

— Aš priblokštas, — tarė jis, padėjęs ranką Rachmaninovui ant peties.

Jiedu užsisėdėjo iki vėlumos, po taktą, po natelę tyrinėdami daugiaspalvį muzikos audinį.

Kai Rachmaninovas išėjo į priebutį, mėnuo jau buvo pakilęs aukštai virš stogo. Užsirūkęs Sergejus Vasiljevičius nesku-

bėjo eiti namo, jis žvelgė į rausvą žibalinės lempos atšvaitą, krintantį pro langą į tuščią skersgatvį (Sergejus Ivanovičius vis dar nenorėjo pripažinti elektros). Liepsna čia akimirksnį priblėsdavo, čia vėl įsidegdavo, ir Rachmaninovui dingtelėjo, kad šeimininkas vis dar žingsniuoja pirmyn atgal po svetainę. Buvo tylu. Sode už tvoros sausus pernykščius lapus stingdė šaltukas. Buvo sunku patikėti, jog kažkur siaučia karas.

1915 metų balandžio keturioliktąją staiga ir beprasmiškai mirė Aleksandras Skriabinas.

Jųdviejų su Rachmaninovu požiūris į muziką jau seniai nesutapo. Susitikę pas Kusevickį, jie kartais labai piktai kivirčydavosi. Bet, susidūrę gatvėje, vienas kitam lyg niekur nieko šypsodavosi.

Maskvos muzikinis pasaulis sukruto, Skriabiną galima buvo neigti, juo piktintis, bet nemylėti jo, nevertinti didžiulio jo, kaip muziko, talento, netikėti jo nuoširdumu buvo neįmanoma.

Šaltas, šiurpinantis lietus barbeno į karsto dangtį, plakė gyvas gėles, kuriose skendėjo katafalkas. Prieš Rachmaninovą su plonu vasariniu paltu, be kepurės ėjo Sergejus Tanejevas. „Ech, ir kodėl jis taip nesisaugo!" — pagalvojo kompozitorius, norėjo jį pašnekinti, pasiteirauti apie neseniai parašytą kantatą „Perskaičius psalmę", bet minioje jie pametė vienas kitą iš akių.

Netrukus po laidotuvių, savaitę paviešėjęs Ivanovkoje, Sergejus Vasiljevičius su šeima visai vasarai išvažiavo į Suomiją, kur Zoja Pribytkova buvo suradusi Rachmaninovams vilą.

Po sumaišties Maskvoje iš pradžių čia viskas džiugino: ir ošiančios pušys, ir šilojų kilimėliai, ir spalvingos samanos ant gludžių akmenų, ir ramus suomių geraširdiškumas.

Už šešiasdešimt varstų, kitame užutekio gale, gyveno Ziločiai.

Žinios apie karą sunkiai pasiekdavo Halilą. Laikraščiai atkeliaudavo čionai į trečią dieną. Nenujausdamas naujo smūgio, kompozitorius nusiteikinėjo darbui.

Vieną pilkšvą rytą prie vartelių sustojo suomiškas vežimėlis. Rachmaninovai nustebo, išvydę Aleksandrą Iljičių. Labai išblyškęs, nepanašus į save, jis atsisėdo ir tylėdamas užsirūkė.

— Mirė... Sergejus Ivanovičius, — tarė jis, į nieką nežiūrėdamas.

Net šviesa, rodos, akimirksnį priblėso.

— Važiuojam, — pašoko Rachmaninovas.

— Vėlu, — atsakė Zilotis ir padavė sulamdytą laikraštį. — Liepos šeštą, o šiandien jau devinta.

Rachmaninovas išsiuntė telegramą, o kitą dieną — nekrologą į „Ruskije vedomosti". Nugalėjęs drovumą, jis išliejo savo sielą ne muzikos garsais, bet žodžiais (ir kokiais žodžiais!).

„Mirė Sergejus Tanejevas — kompozitorius meistras, labai išprusęs savo meto muzikas, reto savitumo, originalumo, dvasinių savybių žmogus, muzikinės Maskvos pažiba...

...Visiems mums, jį pažinusiems ir nuolat beldusiems į jo duris, tai buvo aukščiausias teisėjas, didžiai išmintingas, teisingas, prieinamas ir paprastas. Pavyzdys visu kuo, kiekvienu savo darbu, nes, ko tik imdavosi, viską padarydavo tik gerai. Savo asmeniniu pavyzdžiu jis mokė mus gyventi, mąstyti, dirbti ir net kalbėti... Visi brangino jo patarimus, pastabas. Brangino todėl, kad jis niekada neveidmainiaudavo ir patardavo vien gera. Man jis visada atrodė tartum „žemėn nusileidusi teisybė", kurią kadaise neigė Puškino Saljeris.

Sergejaus Ivanovičiaus gyvenimas buvo paprastas, kuklus, kai kuriais atžvilgiais gal net vargingas, bet kompozitorius juo nesiskundė...

Pas jį, jo namelyje, rinkdavosi labai įvairūs žmonės: nuo pirmuosius žingsnius žengiančių mokinių iki didžiausių Rusijos meistrų. Ir visi jautėsi čia laisvai, visiems būdavo smagu, jauku, visi susilaukdavo dėmesio, visus užkrėsdavo jo žvalumas, energija... Jo santykiai su žmonėmis buvo taurūs, ir aš tvirtai tikiu, kad jis nieko nėra nuskriaudęs, įžeidęs, negalėjo įžeisti.

Tanejevas parašė dvi kantatas, kurios yra etapiniai jo kūriniai... Pirmojoje kantatoje Joano Damaskiečio lūpomis jis giedojo: „Einu, į nežinią brendu". Antrojoje viešpats byloja tokiais žodžiais: „Argi ne aš nakty tą šviesulį degiau?.."

Norėčiau susieti šias paskiras frazes ir pasakyti, jog „į nežinią" Sergejus Ivanovičius ėjo neilgai: savo proto, širdies, talento galia jis susirado kelią, platų ir tiesų, kelią į paskutinę viršūnę, kur taip ryškiai suspindo jo uždegtas žiburys.

Ir tasai žiburys visą jo gyvenimą degė lygia ramia šviesa, neblėso, negeso, nušviesdavo kelią visiems kitiems, taip pat žengiantiems „į nežinią".

Dabar tas žiburys užgeso, tačiau tik drauge su juo.

S. Rachmaninovas"

Dar savaitę paredagavęs koncertą, kompozitorius metė jį į šalį ir išvažiavo pas Zilotį. Jiedu kiauras valandas vaikštinėdavo pajūriu. Žemai kybanti saulė nenorėdavo leistis ir spigindavo akis. Aleksandras Iljičius buvo pernelyg sveikos prigimties. Jo nenuramdomam būdui ir energijai taikstytis su dyku buvimu buvo tikra kančia.

Jam į pagalbą atskubėjo Zoja, ir bendromis jėgomis jie ištempė Sergejų Vasiljevičių iš „duobės", įtraukė į kuklias vasaros pramogas, atviliojo į teniso kortą, į smėlėtą pakrantę. Dulkiant smulkiam lietučiui, Rachmaninovas paryčiais eidavo su Zoja grybauti, o prisiminęs Putiatiną, netrukus ir visai pragiedrėjo.

Bet jau liepos pradžioje telegrafu atskrido žinia, kad frontas prie Varšuvos, o paskui ir prie Rygos pralaužtas.

Išstumtos iš žole jau spėjusių apželti apkasų, milijoninės armijos siūbtelėjo į rytus, pabaidydamos iš susisuktų gūžtų pabėgėlių pulkus ir gindamos juos priešais save. Neregėtas vargas ir sielvartas prislėgė Rusiją. Rodos, net žemė krūpčiojo nuo ratų girgždesio, nuo alkanų galvijų baubimo, nuo nepaguodžiamo moterų verksmo. Be kelio, be takelio ėjo žmonės, pametę galvas, ėjo per pievas ir ganyklas, palikdami pusiau užkastus kapinynus.

Kartą vakarė nuo jūros pusės jau visai aiškiai Haliloje buvo girdėti dusli artilerijos kanonada. Virš Helsingforso suko ratus lėktuvai su juodais kryžiais ant sparnų.

Suomiai bemat pasidarė pastebimai santūresni.

Rugpjūčio pradžioje Rachmaninovai bėgo į Maskvą.

Rugsėjo mėnesį Sergejus Vasiljevičius pirmąsyk su Ziločiu skambino Skriabino koncertą fortepijonui. Paskui koncertai Skriabino atminimui įvyko Peterburge ir Maskvoje.

Norėdamas pabrėžti, jog velionio atminimas jam brangus, Rachmaninovas surengė savo rečitalį. Į koncertų programas jis įtraukė ir pačius „kraštutiniausius" Skriabino kūrinius: ir Penk-

tąją sonatą, ir „Šėtoniškąją poemą", ir „Į liepsną". Bet jų interpretacija didžiai apstulbino „skriabininkus".

Trapūs, vaiduokliški paveikslai, sukurti tarsi iš lengvučių, perregimų gijų, po Rachmaninovo pirštais nelauktai įgijo materialų pavidalą. Lakios, birios formos pakluso plieniniam ritmui. Improvizacinė maniera, būdinga Skriabino muzikos atlikimui, užleido vietą geležinei logikai, iš anksto apgalvotam planui.

Kai kas šitai palaikė Rachmaninovo „velniška klasta", noru sutriuškinti, „apnuoginti" Skriabiną, nukelti jį nuo pjedestalo.

Aistros tebekunkuliavo ir tada, kai Rachmaninovas su „savo Skriabinu" atvažiavo į Rostovą.

Čionai, pirmąsyk nuo karo pradžios, jis sutiko Re, tuo metu gyvenusią Nachičevanėje, savo motinos namuke.

Tučtuojau užsimezgė pokalbis apie Skriabiną

— Skriabinas — tikras, didis menininkas, mieloji Re. Aš jaučiu jo įgimtą muzikalumą, visa tai, ką jis atsinešė ateidamas į šį pasaulį, ir visada stengiausi tą muzikalumą perteikti, nes juk kiekvieno gyvo muzikanto pareiga kitam, jau mirusiam, papasakoti publikai, kaip jis girdi jo muziką, — štai aš ir keliauju per rusų žemę, ir pasakoju...

Atsisveikindamas jis netikėtai, jau visai kitokiu tonu pasakė:

— Ši diena nesiskaito, mudu dar nepasikalbėjome, tačiau būtinai turėsim pasikalbėti.

Apie ką — Re negalėjo įspėti. Pasirodo — apie mirtį.

Du praradimai — Skriabinas ir Tanejevas, — patirti vienas paskui kitą, nepraėjo veltui, ir vėl, kaip 1909 metais, nežinios baimė užvaldė jo sielą.

— Būti nemirtingas aš pats niekada nenorėčiau. Žmogus susidėvi, susensta, į senatvę pats sau įgrysta, o aš dar ir senatvės nesulaukęs sau įsipykau. Bet jeigu ten tikrai kas nors yra — baisu.

Virpulys perbėgo jo veidu.

Tuo metu Re motina atnešė spragintų pistacijų, kurias jis labai mėgo. Dar nepajėgdamas atsiplėšti nuo įkyriai persekiojančių minčių, svečias ėmė vaišintis ir staiga tyliai nusijuokė.

— Pamačiau pistacijas, ir baimė išgaravo!

Kartą žiemą Rachmaninovui paskambino Stanislavskis ir paprašė užvažiuoti neatidėliotinu reikalu. Rachmaninovas nuvokė, kad bus kalbama apie muziką Dailės teatre rengiamam A. Bloko dramos „Rožė ir kryžius" pastatymui.

Stanislavskio kabinete Rachmaninovas rado labai liekną, elegantiškai apsitaisiusį vyriškį šviesiais garbanotais plaukais, su įdegimo pėdsakais veide ir skvarbiomis mėlynomis akimis.

— Aleksandras Blokas, — pristatė Stanislavskis.

Svečiai skubiai persimetė žvilgsniais. Abiem susitikimas buvo kiek netikėtas.

Rachmaninovas truputį net suglumo. Tai štai koks jis, tas savo kartos „minčių valdovas"! Visai ne „angelas" ir ne „demonas", kaip galbūt kai kam atrodė, o labai ramus, labai stiprus, nešnekus ir, be abejo, didis žmogus.

Labiausiai Rachmaninovą stebino jo išorinis susikaupimas — Blokas visiškai nepozavo.

Pašnekesys truko apie valandą. Daugiausia kalbėjo Stanislavskis: rodė pastatymo planus, režisūrines schemas, kostiumų ir dekoracijų eskizus. Ir tuo pat metu paslapčiomis, net šiek tiek valiūkiškai dėbčiojo į savo svečius, iš išorės nepanašius, bet kažkuo labai artimus.

Blokas žemu dusloku balsu retkarčiais įterpdavo vieną kitą repliką. O tarpais atrodė nutolęs, nugrimzdęs į savo mintis, bet ir vėl prisiversdavo sutelkti dėmesį ir grįžti į bendro pokalbio vagą.

Rachmaninovas taip pat buvo išsiblaškęs ir iš paskutiniųjų stengėsi suvokti pagrindinę dramos mintį.

Paskui jie išsiskyrė. Sergejus Vasiljevičius pasiėmė pastabų primargintą pjesės laužinį, bet kol kas dar nieko nepažadėjo. Atsisveikindamas Blokas jam stipriai ir draugiškai paspaudė ranką.

Pro tykiai krintantį sniegą jis dar vis juto į nugarą įsmeigtą tų nepaprastų — liūdnų, įdėmių ir bebaimių — akių žvilgsnį.

Vargu ar jis, Rachmaninovas, dabar gali parašyti muziką tai riteriškai dramai, lygiai kaip negalėtų dar sykį sukurti „Frančeskos".

Įsijautęs į tą kūrinį jis suprato, kad drama apie kryžių ir rožę be galo tolima tiems miglotiems simboliams, kurie jaunys-

tėje Bloko poeziją darė jam svetimą, bet nieko bendro ji neturi ir su naujais, jau pradėjusiais jį jaudinti eilėraščiais.

O sniegas vis krito ir krito. Praeiviai ėjo pašiurpę, susigūžę. Iš skersgatvio išriedėjo didžiulis sanitarinis automobilis. Minioje dažnai pasigirsdavo lenkų kalba Pakeliui išretėjusios pabėgėlių gretos dar rudenį buvo pasiekusios Maskvą.

Siaučia sniegai,
Lekia dienų žirgai,
Laimė sapnuojas ilgai...

Na, ne, šita muzika — ne jam!

Bet gal tos nuostabios akys sunkiais ir „baisiais Rusijai metais" mato toliau ir akyliau negu kitų? Gal jis jau mato pražūčiai pasmerkto senojo pasaulio neišvengiamą likimą?

...Teisingą pyktį subrandink
Ir darbui ruošk rankas savąsias...
Jei negalėsi — savo dvasioj
Tu visą liūdesį surink...[1]

O laikas negailestingai skaičiavo valandas ir minutes.

Labai nenorom, verčiamas Ziločio, Rachmaninovas nuvažiavo į kamerinės muzikos vakarą Mažojoje konservatorijos salėje, kur jo romansus dainavo jauna solistė Nina Košic, neseniai debiutavusi Zimino operoje.

Į estradą, nedrąsiai šypsodamasi, išėjo jauna juodai apsirengusi moteris. Rachmaninovas nepatikliai pažvelgė į ją iš tolimo salės kampo, kur sėdėjo jiedu su Aleksandru Iljičium. Bet staiga jis sukluso. Jį patraukė ne pats balsas, o kažkas kita. Lengvai ir laisvai ji perteikdavo klausytojams subtiliausias jo muzikos intonacijas. Tarytum dar tada Ivanovkoje, tomis neužmirštamomis dienomis, ji būtų nusiklausiusi tai, kas buvo brangiausia kompozitoriui ir ką jis buvo sudėjęs į „Alyvas", į savo dainas apie pavasarį. Ar tik jis nebus pagaliau suradęs kameriniam duetui partnerės, apie kurią taip ilgai svajojo?..

Per pertrauką Aleksandras Iljičius nuvedė jį į artistų kambarį.

---

[1] Vertė A. Baltakis.

Pamačiusi Rachmaninovą, dainininkė sumišo. Tamsiose akyse šmėstelėjo išgąstis. Raudonis užliejo jos veidą, kaklą.

— Ką gi,— nusišypsojo Rachmaninovas,— matyt, vargšas autorius ryšis jums akompanuoti, jeigu jūs teiksitės leisti. Gal kas nors mudviem ir išeis...

Ir vėl Rachmaninovo padangėje pasirodė Šaliapinas, grįžęs iš užsienio. Jau antrą sezoną jis, kaip ir Košic, dainavo Privačioje Zimino operoje.

Susvetimėjimo šešėlio tarp dainininko ir muzikanto jau seniai nebuvo likę nė ženklo. Fiodoras Ivanovičius buvo smagus, nesutramdomas, nesukalbamas, kaip ir anksčiau, pilnas visokiausių šelmysčių, įsipainiojęs į keisčiausias istorijas. Jis be baimės garsiai plūdo valdžią, caro rūmus, kaip ir pirma, nepasiklausęs įsiverždavo į kompozitoriaus darbo kabinetą.

Slinko mėnesiai... Ilgainiui Rachmaninovas vis labiau tolo nuo visuomenės, nuo pirmykščių pažinčių, vis rečiau išeidavo iš šeimos rato, grimzdo į slogius apmąstymus. Todėl labai nenorom, tik bijodamas įžeisti seną konservatorijos bičiulį Nikolajų Averiną, sutiko dalyvauti jo vestuvėse. Šventės siela, žinoma, buvo Šaliapinas. Jis darė viską, ką tik galėjo, trokšdamas pralinksminti, išblaškyti niūrų svečią, ir, reikia pripažinti, kai ko pasiekė.

Vis dėlto apie penktą valandą Rachmaninovas išėjo namo vienas, niekieno nepastebėtas.

Sulig pirmu žvarbaus žiemos vėjo gūsiu naktinės linksmybės įkarštis ėmė vėsti. Baisi jam pasirodė Maskva, užsimiršusi ant nežinomos dienos slenksčio. Švininis dangus, pakibęs virš apsnigtų stogų kraigų, buvo neramus, kupinas grėsmės. Blyškūs gatvės žibintų atspindžiai nutvieksdavo dangumi greitai skriejančių debesų tumulus.

Pasukęs už namo kampo, jis nejučiomis krūptelėjo.

Visai šalia, gilioje paradinio prieangio nišoje, sukrutėjo susigūžusi moteris, apsisupusi sudriskusia skepeta.

„Sušals!..“ — toptelėjo Rachmaninovui. Ir, tarsi atsakymas į jo mintį, pasigirdo žemas kimus balsas, lydimas girto juokelio:

— Nesušalsiu, ponuli! Nebijok... Ne taip dar buvo... O va arbatėlei...

Apimtas kartaus gailesčio ir gėdos dėl savęs, dėl kitų, dėl viso pasaulio, ant aidžių akmeninių laiptų jis pažėrė saują smul-

kių sidabrinių — viską, ką turėjo, ir skubiai nužingsniavo tolyn.

O ausyse į taktą smarkiems širdies tvinksniams skambėjo neseniai perskaitytos eilutės, alsuojančios pykčiu:

Būties siaubingąją tikrovę
Tepamatys akis dora,
Kol dar tavoj šaly audra
Nuo žemės visko nenuplovė, —
Teisingą pyktį subrandink.[1]

Devintas skyrius

IŠSISKYRIMAS

1

Brėkštant pilkšvai gegužės dienai, pro vagono langelį Rachmaninovas išvydo mėlyną penkiagalvį Beštau milžiną, apsuptą gaivios šviesiai žalios lapijos.

Atsitiko tai, ko niekas negalėjo numatyti, ir visi kompozitoriaus kūrybiniai planai sužlugo. Atvažiavęs į Ivanovką, trečios dienos rytą sėsdamas prie rojalio, pajuto smarkiai maudžiant dešiniosios plaštakos riešą. Skausmas neatlėgo kiaurą dieną. Muzikanto likimas, visas jo gyvenimas pakibo ant plaukelio. Gydytojai patarė tuojau važiuoti į Kaukazą.

Iš pradžių jis įsikūrė Jesentukuose, nedidelėje privačioje sanatorijoje, prie pat mineralinių šaltinių. Sanatorijos savininkas, suuodęs, jog į tinklą pakliuvo stambi žuvis, Rachmaninovą apsupo karališka pagarba ir komfortu.

Čionai, į tuos nykius, iščiustytus kambarius, kartą lyg perkūnas iš giedro dangaus įgriuvo Šaliapinas. Kaip visada patriukšmavęs, jis nuvežė kompozitorių iš pradžių į Žiedo kalną, paskui į Železnovodską.

Bet apie Šaliapiną visada zujo mitrūs, apsukrūs žmonės, su kuriais bendrauti Rachmaninovui buvo kančia. Netrukus Fiodoras Ivanovičius vėl kažkur ilgam dingo.

Kone kasdien Rachmaninovas susitikdavo su Stanislavskiu. Šalia jo, rodos, net būdavo lengviau kvėpuoti. Jo šviesus iro-

---

[1] Vertė A. **Baltakis.**

niškas protas sugebėdavo išnarplioti kebliausias situacijas. Nuo jo įžvalgių primerktų, truputį žvairuojančių akių nepasislėpdavo niekas. Jau per pirmąjį pasimatymą Konstantinas Sergejevičius suprato, jog Rachmaninovui bloga, labai bloga, ir kantriai ėmė ieškoti būdų jam padėti.

Bet po trumpų valandėlių, praleistų su mielais žmonėmis, kompozitorių ilgam prislėgdavo kankinanti vienatvė. Vieną iš tokių nykių dienų tūnantį kambaryje su nuleistomis užuolaidomis jį ir užtiko Re. Gūždamasis krėsle, Rachmaninovas pasiskundė seniai nedirbąs ir neturįs nė menkiausio noro dirbti, nes supratęs, jog vis tiek liks tik „garsus pianistas ir vidutinis kompozitorius".

Dirbti taip, kaip anksčiau, jam sekėsi tik Ivanovkoje!..

Jis prisiminė savo Pirmąją simfoniją. Visa geriausia jis jau buvo sudėjęs į tą kūrinį, bet niekas to neišgirdo. Kai pirštais sugnybi jauną ūgį, medis liaunasi augęs. Ir jo novatoriškumas buvo prislopintas, jam dar nespėjus pasireikšti.

Re kaip mokėdama stengėsi išsklaidyti tas pražūtingas netikėjimo „miglas".

Tą pačią dieną ji išvažiavo į Teberdą, palikusi kompozitoriui sąsiuvinį su specialiai parinktais Lermontovo ir tuolaikinių poetų tekstais. Netrukus, didžiausiai kompozitoriaus nuostabai, kai kurie iš jų ėmė „skambėti". Bet ta nedrumsčiama „kapų tyla" jo kambaryje ir patys atkampūs Jesentukai su savo suklypusiais, moliu apdrėbtais namukais, skurdžiomis akacijomis ir įsisenėjusia nešvara staiga pasidarė jam nepakenčiami.

Pasitaręs su gydytoju, jis persikėlė į Kislovodską.

Kislovodsko parke netoli „Stiklinės versmės" stūksojo didžiulis šakotas platanas.

Pasėdėti jo paunksmėje kompozitorius dažniausiai ateidavo ankstyvą rytmetį, dar prieš pusryčius. Vaiskus oras tuo metu būdavo itin malonus ir gaivus, o ilgas pasagos formos suolas — paprastai tuščias.

Parke jį ėmė atpažinti gerbėjai maskviečiai. Todėl, netoliese išgirdęs žingsnius ar balsus, jis tučtuojau prisidengdavo laikraščiu.

Vienas toks ramus pilkšvas rytas jam itin įstrigo atminty.

Suraukęs tirštus antakius, Rachmaninovas atkakliai stengėsi išnarplioti painų pranešimą iš Vakarų fronto ir išsyk negir-

dėjo nei balsų, nei žingsnių. Staiga visai čia pat pasigirdo malonus vaikiškas balsiukas.

Pakėlęs akis, kitame suolo gale jis išvydo jauną moteriškę su kokių ketverių metų mergyte.

Kompozitorius dar labiau išskleidė laikraštį, bet jo mintys pynėsi, o eilutės liejosi ir mirguliavo. Akies krašteliu jis matė, kaip puošnus skėtis drėgname smėlyje braižo jo inicialus „S. R.".

Tik to trūko!

Susierzinęs jis sulankstė laikraštį ir atsistojo, ketindamas eiti sau.

Moteris patyliukais nusijuokė.

— Nina Pavlovna?..

Jeigu ji nebūtų nusijuokusi, vargu ar jis būtų pažinęs ją, apsirengusią ta sidabriško muslino suknele, su šiaudine skrybėlaite, užsmaukta ant akių. Jis buvo matęs ją tik vieną kartą Mažojoje salėje pernykštę žiemą, ir jo atmintyje buvo likęs neaiškus, visai kitoks paveikslas.

Mergytė, prigludusi prie motinos, smalsiai žiūrėjo į kompozitorių gyvomis smagiomis ir labai juodomis kaip motinos akimis. Tos akys, kaip ir pirmąsyk susidūrus, truputį trikdė ir jaudino jį, tarytum primindamos „paveikslą tolimą ir mielą", „kitus krantus", tokius tolimus, kad ir atmintis buvo bejėgė į juos nusigauti.

— Mudvi vis lūkuriavom,— pasakė Košic,— kada gi pagaliau išsisklaidys debesys...

— Ilgai būtų tekę laukti!..— sumurmėjo kompozitorius. Ir netikėtai pačiam sau ūmai nušvito — retas atvejis šio rūstaus žmogaus gyvenime. Jam dingtelėjo, kad šis susitikimas, ko gero, kažkaip siejasi su nauju sumanymu — sukurti vokalinį ciklą.

Tą pačią dieną popiet atvažiavo Stanislavskis. Pavakariais vaikštinėdami Olchovkos pakrante, jie užsuko į Ninos Pavlovnos vasarvietę.

Erdvioje verandoje prie arbatai padengto stalo sėdėjo svečiai: Kusevickiai, Rachmaninovui nepažįstama jauna žaliaakė smuikininkė, o kiek tolėliau, prie pat stalo krašto, maždaug keturiasdešimties metų vyriškis baltu karišku kiteliu be antpečių, parišta kairiąja ranka. Konstantinas Sergejevičius vadino jį da-

ktaru, Košic — Nikolajum Nikolajevičium, o šeimininkės dukrelė — krikštatėviu. Atpažinęs Rachmaninovą, jis kilstelėjo lenktą antakį, pasakė, jog džiaugiasi susitikimu, bet tučtuojau prisipažino, jog mažai ką nutuokia apie muziką, nors ir mėgsta jos klausytis kaip tolimo griaustinio arba lietaus šnarėjimo naktį.

Paaiškėjo, kad daktaras — Sergejaus Vasiljevičiaus kaimynas, gyvena tame pačiame viešbutyje „Rosija". Netikėtai jiedu susibičiuliavo. Daktaras buvo nešnekus, kariškai pasitempęs.

Net ir po mūšių prie Lodzės rugpjūčio mėnesį, po to košmariško pragaro, jis nebuvo praradęs gyvenimo džiaugsmo ir subtilaus humoro, derėjusio su neįkyriu gerumu. Netikėti, atsitiktiniai ir visai neįpareigojantys pasimatymai iš pamatų sugriovė dvasinį kompozitoriaus nusiteikimą, ir vėsi saulėta Kislovodsko vasara staiga jam pasidarė visai kita.

Beje, ir gydymas padėjo. Plaštakos jau beveik nemaudė, pirštai atgavo judrumą.

Bet svarbiausia kompozitoriui buvo tai, kad po penkiolikos mėnesių pertraukos jis vėl ėmė dirbti.

Šešių dainų ciklas pagal naujųjų poetų simbolistų eilėraščius, kurių kompozitorius visai dar neseniai taip nemėgo,— buvo sukurtas, aišku, neatsitiktinai. Tai buvo drąsus ir apgalvotas žingsnis Sergejaus Rachmaninovo kūrybinių ieškojimų kely. Jis stengėsi ištrūkti iš jo mūzai būdingų vaizdų rato ir atsargiai ieškojo naujų įkvėpimo šaltinių. Šios pastangos dažniausiai jam atrodydavo nenatūralios. Bet, slenkant metams, kompozitoriui vis dažniau ateidavo į galvą, jog tie naujieji vaizdai, naujos išraiškos priemonės šiek tiek atspindi ir laiko dvasią, ir epochą, kurioje jis gyvena, ir jam, kaip menininkui, ne taip paprasta nuo jų atsiriboti.

Pirmasis toks žingsnis į atsinaujinimą buvo „Mirusiųjų sala", paskui —„Varpai".

Dabar šešiuose romansuose pagal Briusovo, Bloko, Severianino, Sologubo tekstus jis bandė rasti naujų išraiškos priemonių vos apčiuopiamiems poetinio žodžio niuansams. Jau seniai jis buvo ką rašęs su tokiu džiaugsmu!

Kai kurie maskviškiai recenzentai ėmė net murmėti, Rachmaninovo muzikinės kalbos įmantrumą jie laikė vos ne renegatiškumu. Bet ir kokybiškai naujuose kūriniuose Rachmanino-

vas išliko toks pat, pirmykštis. Pažįstamas intonacijas nesunku išgirsti ir „Gluosnyje svyruoklyje", ir energingoje, šmaikščioje „Žiurkių gaudytojo" melodijoje.

Kaip jau ne sykį, mielo balso aidas, linksmas ir švelnus „Aū", kvietė viliojo į lanką, kur „saulutės žydi", kur „sutinka ir palydi žiedai šviečią", ilgai lauktas priešryčio sapnas savo sparnais apgaubia padūmavusius laukus.

... Ir suprast negali, kur ir kaip tu skrendi;
Vien padangė gili, vien ramybė graudi...

Romansus, kitaip sakant, jų apmatus, jis kartais tikrindavo, prašydamas padainuoti.

Įsiklausęs į dainininkės balsą, tokį nepanašų į jokį kitą, jis nejučiomis gėrėjosi kerinčiu jo grožiu, begaliniu kvėpavimo lengvumu, galimybėmis, slypinčiomis toje skambioje kaip Stradivarijaus smuikas krūtinėje.

Buvo birželis. Nuo kaitros ir vėjo pietinėse Beštau atšlaitėse pagelto žolė. Bet vakarais į tirštas žvaigždėtas sutemas nuo aplinkinių kalnų atbanguodavo kvapni vėsa, ji sūpuodavo smailialapes žiedais apsipylusias oleandrų šakas.

Kompozitoriaus vasaros atostogos ėjo į pabaigą. Laikas, kuris trumpam buvo tarsi sustojęs, vėl ėmė bėgti.

Prasidėjo rugpjūtis.

Ankstų rytą daktaras ir Košic su dukrele palydėjo Rachmaninovą iki Mineralinių vandenų.

Nikolajui Nikolajevičiui po savaitės reikėjo grįžti į frontą. Suraukęs antakius, jis su pikta ironija kalbėjo apie tuos, kurie stumia Rusiją į prapultį.

Rachmaninovas išsiblaškęs klausėsi daktaro ir pirmąkart tankiose jo kaštoninių plaukų garbanose pamatė kur ne kur įsivijusių sidabro gijų.

Po pusvalandžio Sergejus Vasiljevičius jau buvo vienas kupė.

Dar ilgai jis matė tamsias, guvias puriomis blakstienomis akis. Ore šmėkščiojo liekna ranka, nevikriai vaikiškai žegnojanti, kad laiminga būtų kelionė. Bet su kiekviena minute jis vis tolo ir tolo.

Neatstojantį ilgesingą motyvą, persekiojusį jį šitiek dienų, gožė greitojo traukinio ratų dundesys.

Tolumoje nyko balta dvikuprė Elbruso kepurė, stūksanti virš laukų.

Tik muzika, vien muzika, kompozitorius galės išreikšti savo svajones ir sielvartą, džiaugsmą ir praradimus.

Tokia, matyt, buvo jo lemtis.

2

Ivanovkoje Rachmaninovo laukė didžiai nemalonus netikėtumas. Iš laiškų jis žinojo, kad ten yra atvažiavęs jo tėvas. Vasilijus Arkadjevičius kaime pragyveno kone du mėnesius, buvo linksmas ir veiklus, kaip niekada, laukė grįžtant sūnaus, bet nesulaukė — staiga mirė nuo širdies paralyžiaus, o sūnus grįžo po dviejų dienų. Dukrelės su gėlių puokštėmis, ūmai pritilusios, nuvedė kompozitorių prie senelio kapo.

Didžiausias kompozitoriaus rūpestis buvo kaip nors nuimti derlių. Į laukus išėjo net moterys ir iškaršę senukai.

Atokvėpio valandėlėmis Rachmaninovas tobulino, redagavo romansus, o mintyse jau darė apmatus, brandino antrąjį etiudų-paveikslų ciklą. Tik jie žadėjo būti labai niūrūs!..

Ir vis dėlto jis vėl nusikratė sunkaus dvasinio slogučio.

Spalio dvidešimt ketvirtąją įvyko koncertas duetas — Maskva pirmąkart išgirdo Rachmaninovo romansus, atliekamus Ninos Košic, akompanuojant autoriui. Pirmasis koncerto numeris buvo romansas „Gluosnis" pagal Isahakiano tekstą, išverstą A. Bloko.

Mano sode per naktis
Verkia svyruojantis gluosnis.
Girdint net plyšta širdis,
Kai gluosnis pradeda guostis.
Rytą aušra atskubės,
Tyliai atbėgs ji į sodą, —
Gluosnis pamirš liūdną godą,
Ašaros jam nežibės...

Ir visur, kur tą paskutinę žiemą skambėjo Rachmaninovo ir Košic atliekamos dainos, nuoširdžiai susijaudinusi publika reiškė jiems meilę ir dėkingumą.

Net ir mūsų laikų kompozitorius Jurijus Šaporinas rašo apie tuos koncertus duetus kaip apie „atlikimo, interpretacijos meno stebuklą".

Planai buvo beribiai... Maskva — Petrogradas — Charkovas — Kijevas...

Bet gruodžio mėnesį, nė su niekuo nepasitarusi, Nina Petrovna staiga sudarė sutartį su kažkokiu impresarijum.

Dangus niaukėsi. Rasputino galas dar labiau visus sukiršino. Dūma kunkuliavo it smalos sklidinas katilas. Suirutė didėjo ne dienom, o valandom. Petrograde streikavo gamyklos. Badaujančių moterų minios užpuldinėjo miesto krautuves. Frontas mįslingai tylėjo.

1917 metų sausio septintąją Didžiajame teatre Rachmaninovas — kompozitorius ir dirigentas — patyrė neregėtą triumfą: „Uola" — „Mirusiųjų sala" — „Varpai". Trys metų laikai.

Nors buvo baisus speigas, į lauką jį išlydėjo didžiulė žmonių minia, kuri dar ilgai nesiskirstė. Šniukštinėdami, ar tai ne politinė manifestacija, minioje trainiojosi sekliai.

Rachmaninovas išvažiavo į Petrogradą.

Vasario pabaigoje sostinės gatvėmis jodinėjo ne tik policija, bet ir šaunūs kazokai. Didžiulį miestą buvo apnikusi karštligė. Susijaudinimui reikėjo išsilieti, ir jis pratrūkdavo visur ir visokiais būdais, net ovacijomis mėgstamam muzikantui.

Pirmą kartą išgirdusi naują etiudų-paveikslų ciklą, publika sutriko. Aštuoni paveikslai iš devynių buvo minoriški, tarsi išplaukę iš Tiutčevo „noktiurno":

Ko staugi, vėjau sutemų,
Ko taip nežmoniškai dejuoji?
Ar tau nyku, ar neramu,
Ką reiškia aimana tavoji?..

Toje žiemos nakties muzikoje nėra nei džiaugsmo, nei ramybės, nei laimės.

Bet gyvybė, šviesa atkakliai skverbiasi pro debesų properšas, trykšta, pulsuoja. Kiek tviskesio ir spalvų griežto ritmo etiude *h-moll*, etiude *es-moll!* Pianistas tą vakarą, rodos, pasiekė žmogaus galimybių ribas.

„...Jis toks puikus pianistas,— pareiškė Jurijus Engelis,— jog pati muzika kartais atrodo tik jo, kaip genialaus pianisto, priedas!.."

Na o Karatyginas net visai nusišnekėjo: esą, natose nėra to, ką skambina šis genialus muzikantas. O pačioje muzikoje įžiūrėjo tik „banalybę ir intelekto menkumą".

Kad ir koks niūrus buvo tas paskutinysis ciklas fortepijonui, Rachmaninovas vis dėlto rado jėgų užbaigti jį nerimastinga ir giedra *D-dur* tonacija.

Ši mažorinė tonacija tą vakarą nuskambėjo tarytum pavojaus varpas. Rodos, ryškiau sužibo sietynai, akinama šviesa nutvieksdami salę. Klausytojai ėmė kilti iš savo vietų ir sulig paskutiniuoju įsakmiu triumfuojančiu rachmaninovišku „ta ta ta" siūbtelėjo prie estrados.

Kurtinantis aplodismentų griausmas sudrebino baltus Bajorų klubo skliautus, kuriuos dar tebepuošė carų portretai.

3

Visa sujudo, Rachmaninovui dar nespėjus nusigauti į Maskvą. Tūkstantmetis kolosas staiga susiūbavo, ėmė svirti į šalį ir griuvo, subyrėdamas į dulkes.

Pavasario vandenys kliokdami užliejo miestų gatves ir po sniegu palaidotus laukus. Saulė apšvietė stogus, skaisčiai raudono audinio atraižas ir minias, šurmuliuojančias aikštėje, apspangintas, apkvaitusias. Įvykiai klostėsi žaibiškai.

Kovo tryliktąją Kusevickis skambino Čaikovskio Koncertą. O rytojaus dieną visą savo honorarą už pirmąjį pasirodymą „nuo šiol laisvoj šaly..." „laisvasis menininkas Rachmaninovas" išsiuntė Karių artistų sąjungai.

Apkvaitus nuo laimės, ne tik dirbti, ir miegoti buvo sunku. Bet netrukus į tą kunkuliuojančią nerimastingą muziką įsivogė dvejonių, netikrumo gaidelė.

Kas iš tiesų dedasi Rusijoje? Kas padėties viešpats? Tik ne orūs, garbingi ponai krakmolytomis krūtinėmis, gurkšnojantys arbatą Marmuro rūmų menėse! Tai kas tada?.. Vyriausioji vadovybė?.. Frontas?

Laikraščiai vis dažniau minėjo Aleksandrą Kerenskį, isterišką aktorių iškamuotu veidu. Jis ir bandė tapti tuo padėties viešpačiu — švaistėsi fronte karinio kirpimo švarku, sumankyta

kepure ir, stovėdamas automobilyje, ugningomis kalbomis varė iš proto apsvaigusią kareivių minią. O minia riaumodama nešė jį ant pečių.

Kur?.. Ir vėl niekas to nežinojo, o mažiausiai — pats akimirkos herojus.

Aleksandras Iljičius pakiliai ir džiaugsmingai pasakojo, kaip Petrogrado darbininkai Suomijos stoties aikštėje sutiko Leniną, grįžusį iš užsienio, kaip Leninas ant šarvuočio sakė kalbą, kaip nuo griaudėjančių plojimų drebėjo žemė ir kone siūbavo pastatai.

Balandžio viduryje keliaudamas į Ivanovką, pro vagono langus kompozitorius matė vis tebesiautėjančią žmonių jūrą, raudonas vėliavas, palei ešelonus garmaliuojančias minias pilkomis milinėmis.

Ivanovkoje kol kas buvo gana tylu. Mužikai ir jų bobos, kaip ir anksčiau, sveikindamiesi geraširdiškai lenkėsi nepiktam ir nešykščiam ponui muzikantui, rūpestingai krovė į vežimus šeimininko šieną, žiemojusį žaguose. Jauno parko laukymėse taikiai ir laisvai ganėsi arkliai ir veršeliai.

Bet sklido šnekos, jog apylinkėse kur kas blogiau. Kozlovo apskrityje iki pamatų supleškėjo dvarininko sodyba. Vidinis balsas Rachmaninovui atkakliai dieną naktį kuždėjo, kad visa, kas aplinkui vyksta, dėsninga — kaip metų laikų, kaip geologinių epochų kaita.

Prapliupo „didžioji audra", kurią iš tolo artinantis girdėjo jautri poeto ausis.

„Stačiai į mus it paukštė skrieja trikinkė,— rašė Aleksandras Blokas,— virš mūsų pakilusi ieninio arklio krūtinė ir, rodos, tuoj tuoj nusileis sunkios kanopos..."

Kiekvieno žmogaus pareiga pabandyti įveikti nuo seno įsišaknijusius prietarus, sunkiai paklūstančius sąžinės balsui, suprasti, kad pagaliau pribrendo, susitvenkė liaudies „teisingas pyktis" ir nėra pasaulyje jėgos, kuri galėtų jam užkirsti kelią.

„Mano yra kerštas ir aš atsilyginsiu."

Ir šitai įvyks.

O kai viskas praeis, kai atslūgs neapykantos banga, gyvenimas turbūt įgis visai kitokią prasmę.

Vos atvažiavęs į Ivanovką, Rachmaninovas netrukus gavo jauno muzikos kritiko Boriso Asafjevo laišką. Asafjevas prašė, kad Rachmaninovas padėtų jam sudaryti pilną, chronologiškai nuoseklų savo kūrinių sąrašą. Tai buvo labai pravartu ir pa-

čiam autoriui. Jau buvo atėjęs metas suvesti ir apibendrinti kūrybos rezultatus. Juk nežinia, kas bus toliau! Atsakydamas į Asafjevo klausimus, laiško prieraše jis brūkštelėjo keletą eilučių apie Pirmąją simfoniją.

Net ir dabar, po dvidešimties metų, Rachmaninovui buvo nelengva apie šį kūrinį rašyti.

„Ką galėčiau apie jį pasakyti?! Sukurta 1895 metais, atlikta 1897-siais. Neturėjo pasisekimo, bet šitai dar nieko nesako. Publika juk nušvilpdavo ir gerus dalykus, o prasti kūriniai labai dažnai jai patikdavo. Kol simfonija nebuvo viešai atlikta, buvau apie ją pernelyg geros nuomonės. Po pirmosios perklausos toji nuomonė iš esmės pasikeitė. O teisybė, kaip man dabar tik atrodo, buvo per vidurį. Tarpais muzika visai neprasta, bet daug silpnų, vaikiškų, pritemptų, pompastiškų vietų... Po šios simfonijos apie trejus metus nieko nesukūriau. Buvau kaip tas žmogus, kurį ištiko apopleksija, ilgam atimdama protą ir rankas... Simfonijos niekam nerodysiu ir testamente uždrausiu jos pražvalgas..."

Atėjo gegužis. Nuo baltų obelų žiedų vakare po medžiais būdavo sidabrinė prieblanda. Ant alyvų krūmų kybojo sunkios pritvinkusios violetinės kekės. Ir tarsi apdujusios kiaurą naktį suokė lakštingalos.

Naujasis šeimininkas, stovėdamas ant slenksčio, susirūpinęs žvelgė į Ivanovkos laukus. O senajam reikėjo kur nors laikinai išvažiuoti, susikaupti, pamąstyti.

Įdėmiai pasižvalgęs aplinkui, Rachmaninovas suprato, kad šiuo tarpu Ivanovkoje jam nėra kas daryti.

Vėl ėmė mausti rankos riešą. Pasitaręs su namiškiais, apie gegužės dvidešimtąją Rachmaninovas išvažiavo į Jesentukus.

Išvakarėse prieš pat saulėlydį praūžė nesmarkus lietus. Sergejus Vasiljevičius iki sutemų klaidžiojo jauno parko takeliais, braidė po rasotą žolę; kiekviena šakelė, kiekviena žemės pėda čia buvo jam pažįstama ir brangi. Jis žinojo, kad į Ivanovką jau nebegrįš. Ir tikino save, kad viskas pasaulyje praeina, kad būtų kvaila kabintis į praeitį, į tai, kas jau atgyveno... Bet širdis nenorėjo klausyti...

Už medžių blėso gaisai, vakaras pamažu virto lakštingalų naktim. Tankmėje tai šen, tai ten su kažkokiu įniršiu tryško, gurgėjo, čiurleno ir skambėjo krištoliniai šaltiniai, be vėjo pagalbos skleisdami drėgną obelimis kvepiančios vėsos dvelksmą.

O rytoj, rytoj jau nieko nebebus. Ir pirma tranki gegužės liūtis visam laikui nuplaus jo žingsnių pėdsakus.

Taip reikia!

Kaukazo versmės buvo sutraukusios daugybę žmonių. Bet jie buvo jau kiti. Knibždančiame žmonių skruzdėlyne šmėkščiojo saulėje išblukintos kareiviškos kepurės, jūreiviškos besnapės.

Rachmaninovas gydėsi ranką, skaitė, klajojo po parką ir vengė susidurti su pažįstamais. Jis parašė Aleksandrui Iljičiui, prašydamas patarimo. Į Ivanovką buvo sudėjęs viską, ką uždirbo per savo gyvenimą. Jeigu jis padovanos Ivanovką valstiečiams, skolų pakvitavimai vis tiek liks, ir jam reikės dirbti ir dirbti. Bet dirbti jis dabar negali. Tad gal jam reikėtų su šeima kur nors išvažiuoti, na kad ir į Skandinavijos šalis?

Jis prašė Aleksandrą Iljičių nuoširdžiai patarti, padėti jam ryžtingai apsispręsti.

Rachmaninovas dirigavo „Marselietę".

Kai koncertas baigėsi, terasoje jis pamatė Re ir labai apsidžiaugė.

Naktis buvo tamsi. Kvepėjo rožėmis, jazminais, cigarais, kvepalais. Bet visus tuos kvapus gožė nušienautų žolių aromatas, kurį gaivus vėjelis atnešdavo iš kalnų ganyklų. Apie žibintus spietėsi naktinės peteliškės.

Pašnekovė, kaip visada be užuolankų, įtikinėjo Rachmaninovą, kad išvažiuoti dabar — reikštų netekti ne tik Ivanovkos, bet nepalyginamai svarbesnio ir brangesnio dalyko: savo vietos po saule, tėvynės.

Jis klausėsi jos, kaip ir anksčiau, kantriai ir geraširdiškai, bet pats jau buvo kažkur toli.

Daugiau jie nesusitiko.

Maskvoje Rachmaninovas laukė laiško. Zilotis patarė kelionę į užsienį dar bent kiek atidėti, nes situacija pernelyg sudėtinga. Šaliapinas su vaikais gyveno Kryme ir atkakliai kvietė pas save. Neilgai svarstęs, Rachmaninovas po kelių dienų greituoju traukiniu išvažiavo į Sevastopolį.

Penktą valandą Lozovajos stotyje Rachmaninovas išlipo į peroną. Čia vyko mitingas. Įėjęs į salę, jis bandė prasibrauti prie bufeto. Staiga karšta stipri ranka suspaudė jam alkūnę.

Jis ne iš karto suprato, kas čia toks.

— Daktaras, Nikolajus Nikolajevičius!.. Kokie vėjai jus čia atpūtė?

Daktaras kažkodėl buvo diržais apsijuosęs odinę striukę su slepiamos spalvos antpečiais. Įdegęs, nesiskutęs, bet linksmas ir kupinas tikėjimo kažkuo. Nuo nudegimo jo ironiškos akys buvo tarsi pašviesėjusios ir pasidariusios dar skvarbesnės.

Kur? Kur kitur — į frontą! Ten esama reikalų!.. Jis kažkodėl nusijuokė. Jiedu nusipirko papirosų ir išėjo į peroną. Daktaras greitosiomis smalsiai pažvelgė į Rachmaninovą.

— O kaip laikotės jūs? Beje, žinau, jums sunku. Ir suprantu kodėl. Taip ir turi būti...

Rachmaninovas pasisakė ketinąs išvažiuoti. Nikolajus Nikolajevičius staiga surimtėjo.

— Va šito tai aš jau jokiu būdu nedaryčiau, — tarė jis, įsmeigęs į pašnekovą liūdną žvilgsnį. — Ech, Sergejau Vasiljevičiau! Mes rusai... Proto ir talento mums duota į valias, o štai kantrybės — nė už skatiką. Po trejų ketverių metų viskas čia pasikeis — neatpažinsite. Bus gerai. Palūkėkite, pasvarstykite, kol kas dar ne vėlu. Gailėsitės... Minėsit mano žodį...

Pasigirdo antras skambutis.

— Na, — jis stipriai paspaudė Rachmaninovui ranką, su švelnia ironija ir drauge tartum įspėdamas pažvelgė jam į akis.

Dar mirksnis, ir juos išskyrė bėganti minia.

Rachmaninovai išsinuomojo nedidelę vilą, tik ne Mischore, kur buvo įsikūrusi Šaliapino šeima, o Simeize, menkai apgyventoje pakrantėje, tolėliau nuo kelio. Dienas Sergejus Vasiljevičius leido su dukrelėmis, valandą dvi skambindavo. (Galbūt dar pravers!)

Bet vakarop valandų valandas vaikštinėdavo pajūriu vienas su knyga, tarp puslapių įkišęs pirštą. Kai pasidarydavo tamsu skaityti, sėdėdavo ant riedulio, atrėmęs nugarą į saulės įšildytą akmenį. Netoliese dūluodavo prožirnio krūmai, apkibę skaisčiai geltonais kvepiančiais žiedais. Virš horizonto mėlynuodavo debesiukai, kuriuos tarpais nurausvindavo vakaro gaisai. Jūra tuo metu atrodydavo balkšva, į krantą pamažu irdavosi ra-

mios nuotakios bangelės, bet, pasiekusios akmenis, jos pasišiaušdavo ir, piktai murmėdamos, imdavo klibinti didžiulius akmenis. Jis įdėmiai klausydavosi to murmesio. Prieš kompozitoriaus akis dažniausiai iškildavo rusų žmonės, kuriuos jis pažinojo ir mėgo: Saša Satinas, Sava Mamontovas, Čechovas, Komisarževskaja, Veročka, senelė Butakova, auklė Pelagėja Vasiljevna ir galop pats Sergejus Ivanovičius. Kur jie?.. Ar kaip jis pats vis dar klajoja po pasaulį ir net ketina toli nuo tėvynės pradėti naują gyvenimą!..

Rachmaninovas dažnai važinėdavo į Mischorą, pas Šaliapinus. Vaikai dievino Sergejų Vasiljevičių. Sodo gale, vijoklinių rožių pavėsyje, stovėjo marmuro suolelis. Ant jo dažniausiai buvo sėdima vakarais.

Akompanuojant bangų mūšai, Fiodoras Ivanovičius tyliai dainuodavo Rachmaninovo „Burliokų dainą":

Visą naktį tamsiąją,
Naktį šaltąją...

Jo balsas skambėdavo čia šiltai, čia rūsčiai, čia švelniai, čia grėsmingai. Pats Šaliapinas, skirtingai nuo daugelio, buvo smagus, nepraradęs vilčių. Jis neatkalbinėjo Rachmaninovo nuo kelionės, bet primygtinai kartojo, kad ta kelionė neturinti per ilgai užtrukti.

Retkarčiais ir Rachmaninovas sėsdavo prie rojalio. Tik dabar jam nepatikdavo, jeigu jo buvo klausomasi „specialiai". Ir kiekvienas sustingdavo ten, kur jį užtikdavo muzika. Rachmaninovas skambino preliudus ir etiudus-paveikslus — pačius lyriškiausius, kupinus džiaugsmo ir liūdesio ir pačius *rusiškiausius* kūrinius.

Vis dėlto, prikalbėtas savo impresarijaus, Sergejus Vasiljevičius sutiko koncertuoti Jaltoje su dirigentu Orlovu. Jis skambino Listo koncertą. Tai buvo paskutinis Rachmaninovo pasirodymas Rusijoje.

Prieš išvažiuodamas iš Krymo, kompozitorius užkopė į Autką ir apie pusvalandį tamsioje verandoje prasėdėjo su Marija Čechova. Paskui ji palydėjo Rachmaninovą iki vartelių. Šviesa pro langą krito į aikštelę, išgrįstą žvirgždu. Virš Ai Petrio būriavosi debesys. Pūtė vėjas.

Taip buvo atsisveikinta su paskutine užuovėja.

4

Po Kornilovo maišto Maskvoje pasidarė neramu. Vakarais gatvės būdavo lyg iššluotos. Jomis, drebindami langų stiklus, važinėjo šarvuočiai.

Koncertai Maskvoje nutrūko. Bet ir šiaip vargu ar Rachmaninovas būtų galėjęs skambinti!

Ir vis dėlto, artimųjų nuostabai, jis kaip tik dabar kibo į darbą, seniai jau laukusį savo eilės.

Tai buvo Pirmojo koncerto fortepijonui nauja redakcija. Kompozitorius iš esmės perdirbo orkestrinio akompanimento faktūrą, o fortepijono partiją padarė artimesnę savo vėlesniems kūriniams.

Dirbant teko perversti pageltusius praeities puslapius, mintyse atgaivinti jaunystės muziką.

Ir ji suskambėjo paskutinį kartą. Viskas, viskas atgijo — ir kelionė į Mozdočeką, ir „Spindulingasis dievaitis", ir joninių nakties žiburiukai, ir tamsios įdėmios kareivio žmonos akys mėnesėtą naktį prie geležinkelio pervažos...

Jis dirbo lengvai, apimtas aistringo polėkio, ir, rodės, negirdėjo dunksint „tricolių", kurios pliekė junkerius, susimetusius Kremliuje.

Po koncerto jis parašė dar vieną pjesę fortepijonui savo taip mėgstama *d-moll* tonacija — labai niūrią ir griežtą pjesę, paženklintą lapkričio keturioliktosios data.

Iki pat gyvenimo pabaigos jis beveik niekada jos neskambindavo ir niekam nerodė. Matyt, joje buvo kas nors pernelyg asmeniška, ko niekam nereikėjo žinoti. Iš pažiūros jis atrodė labai ramus.

O šalyje tuo metu buvo įgyvendinami Didžiojo Spalio iškovojimai.

Naujasis gyvenimas leido pirmuosius daigus ir atžalas. Rachmaninovas dalyvaudavo namų komiteto posėdžiuose ir, kai atėjo eilė jam budėti, sąžiningai vaikštinėjo naktį palei namą Strastno bulvare, klausydamasis vienišų šūvių, aidinčių aklinoje tamsoje.

Kartą, baigiantis lapkričiui, jis gavo telegramą iš Stokholmo. Švedijos koncertinė agentūra kvietė Rachmaninovą gastrolėms Skandinavijos šalyse 1917—1918 metų sezonui.

„Va šito tai aš jau jokiu būdu nedaryčiau", — suskambėjo ausyse perspėjantis daktaro balsas.

Bet viskas jau buvo nuspręsta: jie išvažiuos tik vienai žiemai! Juk važinėdavo į Drezdeną, ir ne vieną sykį!..

Štai ir paskutinės dienos Maskvoje. Žmoną su dukrelėmis Rachmaninovas buvo truputį anksčiau išsiuntęs į Petrogradą. Lapkričio pabaigoje šeštą valandą vakaro su lagaminėliu rankoje kompozitorius važiavo tramvajum, vos šliaužiančiu tamsiomis Maskvos gatvėmis. Lagaminėlyje buvo „Monos Vanos" pirmasis veiksmas, užrašų knygutės ir „Auksinio gaidelio" partitūra.

Jį palydėjo tik Sofja Aleksandrovna. Dulkė smulkus lietus. Tai šen, tai ten tamsoje supoškėdavo pakriki šūviai. Stotyje juos susirado pagyvenęs tarnautojas, atstovaujantis brolių Dideriksų koncertų agentūrai. Jis parūpino Rachmaninovui bilietą ir padėjo jam įsigrūsti į tamsų sausakimšą Petrogrado traukinį.

Ziločio ir Šaliapino ryšiai buvo tiesiog stulbinantys. Be didelių pastangų visai Rachmaninovų šeimai Smolnyje buvo gautos užsienio vizos vieneriems metams.

Rūstus tomis dienomis buvo Petrogradas! Gatvėmis ir aikštėmis, rodos, nematomos sklandė dar neparašytos poemos eilutės. Ji buvo sukurta po pusantro mėnesio.

Baltas sniegas.
Naktis juoda.
Vėjas, vėjas!
Verčia žmogų — tikra bėda.
Vėjas, vėjas —
Pasaulį visą apskriejęs![1]

Kartą, siaučiant pūgai, Fontankos krantinėje Rachmaninovas užpakaly išgirdo kažkieno balsą ir rogių pavažų girgždesį.

Jis pasitraukė į šalį.

Keleivis kariška kepure ir pilka bekeša prisidengė nuo žvarbaus vėjo veidą. Bet Aleksandro Bloko akių nebuvo galima nepažinti. Jis pažvelgė į kompozitorių, bet, atrodo, nepažino, o gal matė visai ką kita. Tai truko tik akimirksnį. Ir rogės dingo pūgos sūkury.

Priėjęs prie tiltelio turėklų, Rachmaninovas valandėlę žiū-

---

[1] Vertė A. Baltakis.

rėjo į protirpą, kur čiurleno juodas ledinis vanduo. Paskui patraukė tolyn.

Priešais po du eilėje žygiavo šešetas karių nudyžtomis austriškomis milinėmis, su ant šautuvų užmautais durtuvais.

Aplink — gaisrai, gaisrai, gaisrai...
Suspauskit šautuvus, kariai...
Revoliucinį žingsnį tvirčiau!
Priešas nuožmusis — arčiau ir arčiau![1]

Paskutinė diena. Gruodžio dvidešimt trečioji.

Į stotį Rachmaninovai išvažiavo iš Pribytkovų namų. Lauke buvo atlydys, dangus žemas pilkas. Priebutyje prie durų stovėjo lagaminai. Visi susirūpinę (kad ko nepamirštų!). Sergejus Vasiljevičius jau su paltu susimąstęs žiūrėjo į dukreles. Ramios ir klusnios, jos sėdėjo susiėmusios už rankų ant kažkokios skrynelės.

Jis, Rachmaninovas, turbūt neturėjo to rūstaus vyriškumo, kuris toks ryškus jo muzikoje, taip atsispindėjo jo atlikėjo mene. Kai žiūrėdavo į savo „cypliukes", jų bejėgiškumas jam pančiojo rankas, jis prarasdavo pusiausvyrą ir kiaurai smelkiančios baimės migla aptemdydavo jo sąmonę. Bet to nebuvo galima pastebėti.

Prieš išeidami susėdo svetainėje apie spingsulę (jos buvo tik pradedančios įeiti į madą). Skambutis prieangyje. Kas ten? Ogi Šaliapino siųstas žmogus. Jis atnešė didelį baltos duonos kepalą, skardinę ikrų ir trumputį smagų laiškelį su linkėjimais: „Iki greito pasimatymo Maskvoje." Tik kada jie pasimatys, kada?

Keista, bet Suomijos stotyje buvo maža žmonių. Švariai iššluotame perone net degė elektros lempos. Rachmaninovus išlydėjo tik Zoja Pribytkova. Šokčiojo milžiniško švytinčio laikrodžio rodyklės. Minutė prie vagono laiptelių.

Antras skambutis, trečias... Pro nušliaužiančio vagono duris paskutinį kartą išlindo ir pamojo graži balta ranka.

Muitinės tarnautojas pašnairavo į knygas, bet, išvydęs mokyklinius vadovėlius, nusišypsojo. Paskui, dirstelėjęs į pasus, visai nušvito, palinkėjo geros kelionės ir laimingai sugrįžti.

---

[1] Vertė A Baltakis.

Mirgant žiemos žvaigždėms, nedengtomis rogėmis per girgždantį sniegą jie nuvažiavo „į aną pusę", kur, elektros šviesos užlieti, jau plieskė švedų traukinio langai.

Už tilto muzikanto gerklę staiga sugniaužė kosulio priepuolis. Jis skubiai atsigręžė atgal, į neperžvelgiamą tamsą.

Anava tarp pusnių sumirgėjo žiburėlis. Blykstelėjo kartą, kitą ir užgeso.

TREČIOJI DALIS

Pirmas skyrius

ANAPUS

1

Maskviečiai ilgai minėjo nedidelį Vasilijaus Surikovo paveikslą „Menšikovas Beriozove", eksponuotą vienuoliktoje „peredvižnikų" parodoje. Kai Sergejus Rachmaninovas pirmąkart jį pamatė, jam ėjo keturiolikti metai, o paveikslas jau seniai kabojo Tretjakovo galerijoje. Ir nuo tol jis jau niekada negalėdavo pro jį praeitį nestabtelėjęs.

Jis ne išsyk suprato, kodėl prisiminė šį paveikslą kaip tik tą, tokią dulsvą gruodžio dieną. O supratęs tik niūriai šyptelėjo.

Juk ne ręstinėj Sibiro troboj, o iščiustytam ir šaltam (kažkodėl labai šaltam) prašmatnaus švedų viešbučio numery jis apsistojęs. Ir ne pūga už langų, o triukšminga, puošni minia, linksmas klegesys, fejerverkai, prieššventinė prekyba!

Buvo kalėdų išvakarės. Už erdvaus apytamsio kambario langų prieblandoje vis sušvisdavo įvairiaspalvės bengališkos ugnys. Be perstojo skambino svetimi, „tuščiaviduriai", tarsi skardiniai varpai.

Ir jis pats nė kiek nepanėšėjo į tą valdingą, dygiais žilstančiais šeriais apėjusį, bejėgį, smukusį ir vis dar baisų senioką iš Surikovo paveikslo. Bet juos siejo kažkokia sielos giminystė.

Į tokią neviltį Rachmaninovas nebuvo puolęs net nenusisekus jo Pirmajai simfonijai, nors juk niekas jo neištrėmė, varu neišvarė iš tėvynės. Šitai jis padarė pats, savo noru.

Tie ramūs, augaloti, raudonskruosčiai, savim patenkinti žmonės, mandagūs ir geraširdžiai, tuo metu jam buvo be galo tolimi. Jau seniai aplinka jam atrodė tokia svetima.

1918 metų sausio viduryje per Malmę siauru „koridoriumi", kur nebuvo vokiečių minų, Rachmaninovai išvyko į Kopenhagą. Viename iš Šarlotenmiundės priemiesčių jiems vargais ne-

galais pavyko išsinuomoti pirmąjį kotedžo aukštą. Pirmasis būstas „kitapus" buvo nelabai jaukus.

Nemokant danų kalbos, net paprasčiausi dalykai iš pradžių jiems būdavo keblūs ir sudėtingi.

Natalja Aleksandrovna pasiėmė ant savo pečių visą buitinių rūpesčių naštą. Kad bent kiek ją palengvintų, Sergejus Vasiljevičius pasišovė kūrenti krosnis, tačiau jis sugaišdavo gerą pusdienį, o tuščiuose kambariuose vis tiek būdavo nykiai šalta. Kitą pusę dienos jis praleisdavo prie rojalio. Jį slėgė tai, kad būtinai reikia tausoti rankas. Palei nagus ėmė pleišėti oda.

Vasario mėnesį Natalja Aleksandrovna paslydo ant ledo ir susilaužė ranką. Mergaitė, kurią Rachmaninovai pasisamdė, buvo epileptikė.

Vasario penkioliktąją Rachmaninovas pirmąsyk koncertavo Kopenhagoje. Diriguojant Hobergui, jis skambino savo Antrąjį koncertą. Iki sezono pabaigos kompozitorius dalyvavo vienuolikoje simfoninių ir kamerinių koncertų. Šitaip jis išmokėjo skolas.

Per tuos mėnesius subrendo svarbi išvada. Jis suprato, kad, atitrūkęs nuo visko, kas jam artima ir brangu, negalės kurti. Ir kad šitai ne laikina, o, matyt, užtruks ilgai, daugelį metų. Iš kur tada imti pinigų pragyvenimui svetimoj šaly, mergaičių auklėjimui? Vienintelė išeitis — tapti koncertuojančiu pianistu.

Nuo šiol jis turi pasikliauti vien savo rankomis, ruošti didelį, įvairų svetimų kūrinių repertuarą. Jo niekada netraukė išoriniai efektai, jį erzino vidutinybė, paviršutiniškumas. Didžiausia jo svajonė buvo anaiptol ne tobula technika, o visai kas kita — muzikanto atlikėjo meistriškumas, kokio galbūt dar niekas nėra pasiekęs.

Po daugelio metų kompozitorius su šypsena ir nuoširdžiu dėkingumu prisimindavo mažą pajūrio šalį, jį priglaudusią, darbščius jos žmones.

O iš pradžių viskas atrodė taip keista: ir voros dviratininkų, apsikrovusių įvairiausia manta, nenutrūkstama srove riedančių gatvėmis ir bulvarais, ir milžiniškų akmeninių vėjo malūnų sparnai, kurie sukasi čia pat, vidury miesto, viršum praeivių galvų, ir neapsakomai žalia žolė, dengianti pylimus ir atšlaites, ir balti purūs debesys, praskriejantys žemai palei pat stogus, užkliudantys net kaminus su vėtrungėmis. Tie debesys tarsi kvepėjo dumbliais ir jūra. O pro jų properšas švysčiojo žalsvai mėlynas šiaurės dangus.

— Iš koncertų Danijoje,— vėliau kalbėjo kompozitorius,— ne ką pasipelnysi, bet skambinu stačiai savo malonumui. Muzikos, kaip ir technikos, srityje danai atsilikę maždaug šimtu metų. Štai kodėl jie dar nepraradę širdies. Net keista rasti ištisą tautą, kuri turi širdį! Žinoma, greit tasai organas atrofuosis ir virs muziejine retenybe.

Bet kol kas ji dar plakė. Ir kartais rodėsi, jog tai plaka, nenurimdama nei dieną, nei naktį, didžiojo Danijos sūnaus poeto Hanso Kristijano Anderseno širdis.

Viskas iro, griuvo šiam pasauly. Pabaltijis, Baltarusija, Ukraina ir Donas jau buvo vokiečių rankose.

Dar liepos mėnesį Rachmaninovas kone vienu metu gavo tris pakvietimus iš anapus okeano. Altšuleris siūlė dvidešimt penkis koncertus Niujorke, Volfzonai viliojo dvimečiu kontraktu Cincinatyje. Trečiasis pasiūlymas muzikantui buvo pats patraukliausias — diriguoti Bostono simfoniniam orkestrui — šimtas trisdešimt koncertų per trisdešimt savaičių.

Pasvarstęs jis atmetė visus tris, bet vis dėlto pradėjo ruoštis su šeima kelionei į Ameriką, kurios, jo manymu, „nesiekė patrankų griausmas".

Tenai galbūt ras ramybę sau, pavojų nedrumsčiamą padangę šeimai ir pamažu grįš prie muzikos, kuri jo širdyje buvo nutilusi.

Spalio mėnesį, po atsisveikinimo koncerto, drauge su šeima jis sėdo į mažą braškantį norvegų garlaivį „Bergensfiord" ir 1918 m. lapkričio pirmąją iš Kristianijos išplaukė į Niujorką. Kelias per Šiaurės jūrą buvo baisus. Užsigesinęs visus žiburius, girgždėdamas, kretėdamas, lyg apimtas karštligės, garlaivis sviro čia į kairę, čia į dešinę, pirmgaliu irdamasis per kunkuliuojančią tamsą. Už surūdijusių turėklų grotelių riaumojo pilka švininė jūra, didžiulės bangų keteros tolydžio aptekdavo purvinom putom. Pavojų skelbiantys skambučiai žadino keleivius po dešimt sykių per naktį. Tarpais visai dingdavo paskutinė viltis ištrūkti iš pavojaus nagų. Pasaulis, likęs ten, sausumoj, atrodė neįsivaizduojamas, net nerealus. (Atsiminimų metas dar nebuvo atėjęs.)

Ir vis dėlto devintąją kelionės dieną jie atplaukė į Niujorką. Tasai pats Altšuleris mojavo jiems skrybėle nuo aukšto molo ir, vos tik pasibaigus apeigoms muitinėje, nulakino sve-

čius į tada madingą viešbutį „Šeri Nezerland" judrioje 59-sios ir 5-sios aveniu kryžkelėje.

Apie vidurnaktį atvykėlius pabudino baisus triukšmas gatvėje. Automobilių signalai, šaižus švilpimas, šūksniai, sirenų kauksmas, dundesys, pakriki šūviai — lyg per kokią raganų puotą. Už lango čia įsiliepsnodavo, čia vėl užgesdavo ugnys. Buvo neįmanoma suprasti, kas tai: visuotinis beprotybės priepuolis, „cepelinų" antskrydis ar šviesos efektų demonstravimas.

Iškišęs galvą į koridorių, Sergejus Vasiljevičius išvydo durininką, mostaguojantį batų šepečiu. Į įnamio klausimą jis šūktelėjo:

— Paliaubos su vokiečiais, sere! — ir kažkur nudūmė, kiek kojos neša.

Tai buvo lapkričio vienuoliktosios naktį.

2

Rytą, atvykėliams dar nespėjus nė atsikvošėti, į duris vienas paskui kitą ėmė belstis svečiai.

Pirmasis atėjo Josifas Hofmanas, jau pradėjęs pilnėti, bet vis dar grakštus, elegantiškas, su duobute smakre ir papurusiais peleniniais plaukais. Jo pasaulinė šlovė buvo pasiekusi apogėjų. Tačiau bičiuliui ir kolegai rusui jis buvo labai draugiškas ir prielankus. Jie tučtuojau prisiminė draugiškus susitikimus Maskvoje, Peterburge, Tiflise, jų pažinties netemdė joks pavydo ir konkurencijos šešėlis.

Pasipylė patarimai ir pamokymai. Rachmaninovas kantriai visus juos išklausė, bet viską darė savaip. Savo koncertinę veiklą daugeliui metų jis susiejo su jau nejaunu ramaus būdo antrepreneriu Čarlzu Elisu ir visą laiką skambino Frederiko Steinvėjaus firmos fortepijonu.

Jau per pačias pirmąsias valandas Amerikoje kompozitorių kamuote užkamavo šnekos, laiškai ir telegramos. Turint galvoje tai, jog Rachmaninovas dar vos graibėsi angliškai ir visiškai nenutuokė apie įžūlių verteivų manieras ir įpročius, jo padėtis galėjo pasidaryti kritiška.

Bet pats dangus atsiuntė Rachmaninovui „angelą" — Dagmarą Raiber, kuri be jokio išskaičiavimo pasiūlė jam savo paslaugas. Gimusi Danijoje, pati gera muzikantė, ji mokėjo

kelias kalbas, o svarbiausia — puikiai gaudėsi aplinkoje, kurioje turėjo gyventi ir dirbti rusų menininkas.

Vėliau Raiber pasakojo, kad per pirmąjį jų susitikimą Rachmaninovas atrodė drovus, paniuręs, beveik nelaimingas. Tokia pat nešneki, tik dar drovesnė buvo ir duktė Tatjana, kuri pasitiko viešnią, laikydamasi tėvo rankovės. Ketverius metus Dagmara Raiber buvo Rachmaninovo vedlys po Naująjį pasaulį — tol, kol ją pakeitė Jevgenijus Somovas.

Per jūras ir vandenynus pergalingai tebežygiavo ispaniškasis gripas, nusinešdamas milijonus aukų. Juo susirgo ir Rachmaninovas su abiem dukrelėm.

Kai praėjo krizė, gydytojas patarė kompozitoriui ilgėliau pailsėti, bet, vos tik atsistojęs ant kojų, ligonis ėmė ruoštis pirmajam koncertui.

Gruodžio aštuntąją mažame Rod Ailendo valstijos Providenso miestelyje Rachmaninovas pradėjo savo koncertinę veiklą, kuri truko kone dvidešimt penkerius metus.

Prasidėjo stulbinančio pasisekimo era — tokio pasisekimo Amerikoje dar niekad nebuvo pelnę jokie svetimšaliai muzikantai.

Pirmieji Rachmaninovo koncertai sukėlė seniai girdėtą triukšmą spaudoje.

„Žmogus, sugebantis šitaip meistriškai ir stipriai reikšti savo jausmus, pirmiausia turi būti juos tobulai apvaldęs, turi būti jų šeimininkas...

Jis nežvilgčioja į klausytojus ir jų neignoruoja. Jis stačiai įsako jiems klausyti, nei rankomis, nei veidu, nei kūnu neišsiduodamas, jog jaudinasi. Jis sėdi prie fortepijono užsimiršęs, visa savo esybe pasinėręs į muziką, sudėjęs į ją visas savo jėgas ir sugebėjimus."

„...Pats Vudras Vilsonas neįstengtų užsidėti tokio neperžvelgiamo akademiško šaltumo kaukės", — pareiškė kitas recenzentas.

Nuo pat pirmųjų dienų Rachmaninovas instinktyviai pajuto, kad dabar, kaip dar niekad anksčiau, jis nuolatos turės ginti save, savo dvasinį pasaulį, savo sielą nuo bjauraus dykaduonių smalsumo, tarpais virstančio tiesiog akiplėšiškumu.

Ir ne tik Dagmara Raiber — dar du kuklūs žmonės pasišovė padėti kompozitoriui. Vienas iš jų — Eliso pavaduotojas Čarlzas Spoldingas, tapęs nepakeičiamu kompozitoriaus palydovu kelionėse. Sergejui Vasiljevičiui patiko ramus jo būdas ir sub-

tilus humoras. Jis mokėdavo prajuokinti Rachmaninovą, bet kokiomis aplinkybėmis ir pavydėtinai šaltakraujiškai atremdavo įnirtingiausius reporterių ordos antpuolius. Kitas pagalbininkas buvo pagyvenęs raudonskruostis Džuberas, „Steinvėjaus" firmos fortepijonų derintojas.

Vos tik pasibaigus fortepijoninės muzikos vakarui Niujorke, Rachmaninovą tuojau užpuolė net trys smalsuoliai su bloknotais ir kategoriškai pareikalavo atskleisti etiudų-paveikslų ir preliudų programas.

Rachmaninovas nužvelgė juos nuo galvos iki kojų iš po sunkių vokų.

— Bet juk šitai svarbu tik man,— tarė,— o ne publikai. Man rodos, kad menininkui neprivalu iki galo atidengti savo kortų. Tegu kiekvienas prideda bent kruopelytę to, ką jaučia...

Deja, pats jo muzikos charakteris, jos dvasia amerikiečių kritikams buvo svetima.

Paskutinysis koncertas birželio mėnesį buvo skirtas „Pergalės fondui" ir buvo itin pompastiškas. Bisavo Cheifecas ir Rachmaninovas. Čia pat estradoje beregint buvo surengtas kažkoks aukcionas. Kai mechaninių fortepijonų firma už milijoną dolerių nupirko jo preliudo *cis-moll* interpretaciją, kompozitorius iš pradžių suglumo, bet, perpratęs reklamos triuko esmę, nusivylė. Firma puikiai panaudojo savo pirkinį biznio reikalams.

3

Kontraktas buvo pasirašytas dvidešimt septyniem simfoniniams ir keturiasdešimt dviem kameriniams koncertams. Kamerinių koncertų metu skambėjo Mocartas, Šopenas, Mendelsonas. Simfoninių koncertų programose vis dar daugiausia figūravo Antrasis ir Trečiasis koncertas bei Čaikovskio Pirmasis.

Spauda apie koncertus paprastai atsiliepdavo palankiai. Nors pasitaikydavo visko...

Kažkoks Olinas Dounsas, įveikęs visas kliūtis, išplėšė iš Rachmaninovo interviu apie Trečiąjį koncertą.

— Ar jūs tikite,— paklausė jis,— kad kompozitorius, tikras genijus, atskleisdamas jausmų gelmę, galią ir nuoširdumą, tuo pat metu gali būti ir populiarus?

Dounsas padarė lemtingą klaidą: jis nenumatė, kad muziko ausis pagauna subtiliausius žmogaus balso niuansus.

— Taip, tikiu,— labai ramiai atsakė Rachmaninovas,— tikiu, kad gali būti rimtas, turėti ką pasakyti žmonėms ir tuo pat metu išlikti populiarus. Aš tuo tikiu. O kiti — ne. Jie mano taip pat, kaip ir jūs.

Šiuos žodžius palydėjo toks iškalbingas gestas smilium, jog korespondentas ūmai nustėro, lyg sučiuptas nusikaltimo vietoj ir, netaręs daugiau nė žodžio, pasitraukė šalin.

Bet auditoriją, kuri jam kadaise buvo pasirodžiusi „siaubingai šalta", tarytum kas pakeitė. Pirmaisiais metais jo koncertinės firmos iššvaistydavo reklamai milžiniškas sumas. Bet netrukus jų nebereikėjo.

Rachmaninovą žmonės atpažindavo visur. Kartą geležinkelio stoty jį nustebino eilinis nešikas.

— Ak, kaip jūs šiandien skambinot, misteri Rachmaninovai! — pasakė jis.

Ne sykį kokia nors nedidukė tabako krautuvėlės pardavėja, iki ausų raudonuodama, prašydavo leidimo „tik paspausti jam ranką".

Netikėti ir nepriklūs meilės ir dėmesio ženklai jį visada labai sujaudindavo. Ir jis, kaip menininkas, savo ruožtu troško šitiems žmonėms atiduoti visa, ką geriausia turėjo savyje.

Vieną kartą viduržiemį, nuošaliame miestelyje Aidaho kalnuose, įsisiautė smarki sniego pūga. Tik būrelis drąsuolių (daugiausia jaunimas) surizikavo nusikasti iki koncertų salės, kuri panėšėjo į didžiulį iš sienojų suręstą tvartą. Bet negausi auditorija nenuliūdino muzikanto. Jo paties žodžiais tariant, jis grojo jai taip, kaip retai jam pasisekdavo.

Vienas po kito ilgainiui atsišaukė ir jo draugai, karo audros išblaškyti po pasaulį.

Atsakydamas Nikolajui Avjerinui į Atėnus, Rachmaninovas rašė:

„Nors ir kažin kaip skurdžiai tu gyventum, visa yra niekis, palyginti su tuo, kaip dabar gyvena žmonės Rusijoje (buvo 1922-ji — badmečio metai). Ten mano mama ir sesuo. O aš ničniekuo negaliu joms padėti. Tik, apsaugok viešpatie, nesugalvok atvažiuoti čionai. Keliauk į Londoną, Paryžių, o „Dolerių karalienę" mesk iš galvos." Panašiai jis patarė ir R. Glierui, kuris tais metais buvo užsiplanavęs koncertinę kelionę po Ameriką.

„Esu laimingas,— rašė Rachmaninovas Metneriui,— kad „susisiekiau" su Jumis... Turiu prisipažinti, kad ir aš čia jaučiu su-

svetimėjimą. Tikrų nuoširdžių muzikantų retai sutinku. Matyt, Jūs paskutinis likęs gyvas."

Vos tik pasibaigus pilietiniam karui, pradėjo veikti APA — Amerikos pagalbos administracija, ir Rachmaninovui galop pavyko užmegzti ryšį su Maskva, su giminėmis ir draugais, likusiais Rusijoje.

Srautas siuntinių ir piniginių perlaidų per APA ir tiesiog paštu paplūdo į tėvynę rašytojams, muzikams, mokytojams — visiems, su kuriais Rachmaninovas buvo pažįstamas arba apie kuriuos buvo tik girdėjęs; šelpė jis universitetus, mokyklas, konservatorijas ir teatrus, šelpė kiekvieną, apie kieno vargus sužinodavo aplinkiniais keliais.

Tai truko ne metus ir ne dvejus, bet ilgą laiką. Kaip atsakas per okeaną siūbtelėjo krūvos laiškų, kupinų meilės ir nuoširdaus dėkingumo.

Marijos teatro choras — septyniasdešimt parašų. MChAT'as — „Amžini Jūsų skolininkai".

Laiškus jis skaitė, o žodinių padėkų vengė, lenkėsi iš tolo.

„Jis mėgo žmonėms daryti gera,— rašė A. Ostrovskis,— bet kiek įstengdamas — paslapčiom."

Bėgo mėnesiai. Paūgėjo mergaitės. Iš pradžių abi įstojo į rusų mokyklą. Bet netrukus, išlaikiusi stojamąjį egzaminą, Irina perėjo į koledžą. Rachmaninovas matydavosi su jomis tik protarpiais, labai trumpai, kiek likdavo laiko nuo koncertinių „reisų". Todėl permainos bemat krisdavo į akis.

Kažkodėl jį trikdė dukterų tarškėjimas angliškai — ši kalba seserims palaipsniui darėsi kasdieninė. O jis pats ir tuo metu, ir vėliau angliškai kalbėjo iš lėto, prisiversdamas.

Skirtumas tarp mergaičių kuo toliau, tuo labiau ryškėjo.

„Vyresnioji,— rašė Rachmaninovas kompozitoriui Vilšau,— pilna gyvenimo džiaugsmo, myli Ameriką. Jaunesnioji... paniurėlė ir Amerikos stačiai nepakenčia. Jos, žinoma, skiriasi ne vien tuo, galima pagalvoti, jog tai ne tų pačių tėvų vaikai. Dažnai jos mane džiugina, bet daug dažniau — liūdina. Beje, ar yra tėvų, kurie patenkinti savo vaikais?.."

1921 metų vasarą Rachmaninovas praleido didelės vandenyno įlankos pakrantėje, už penkiasdešimt mylių nuo Niujorko.

Netoliese gyveno maskviečiai — Jevgenijus Somovas su žmona ir motina, artimi Satinų bičiuliai.

„Oro vonios" plačiuose paplūdimiuose, maudymasis, žūklė, motorinės valtys, akinanti ir šiek tiek „dygi" saulė, nutvieskianti baltą kaip sniegas, karštą smėlį — visa tai po truputį įliejo gaivaus kraujo į pavargusį kūną. Rachmaninovas sustiprėjo, įdegė, retkarčiais jau net nusišypsodavo.

Naujas ruduo — naujas darbymetis. Dažnai, praūžus plojimų audrai, Rachmaninovas paniurdavo, šalindavosi žmonių.

„Štai jau ketveri metai,— rašė jis į Maskvą Vilšau,— kaip daug laiko praleidžiu prie fortepijono. Darau pažangą, bet keista, kuo daugiau skambinu, tuo labiau pastebiu savo trūkumus. Matyt, jau niekada neišmoksiu, o jei ir išmoksiu —tai gal tik prieš pat mirtį. Materialiai aš aprūpintas... Užtat sveikata šlyja, betgi ko nors geresnio sunku ir tikėtis, juk beveik visą gyvenimą neturėjau ramybės, nes buvau nepatenkintas savim. Anksčiau, kai dar kūriau, graužiausi, kad esu blogas kompozitorius, dabar — ėdu save, kad prastai skambinu. Nors širdies gilumoj tvirtai tikiu, kad ir viena, ir kita galiu daryt geriau. Tuo ir gyvenu."

Slenkant metams, Sergejus Vasiljevičius darėsi vis uždaresnis. Tik siaurame artimųjų rate ir, žinoma, bičiulių rusų draugijoje jis pasikeisdavo, pajuokaudavo, sužaisdavo vieną kitą vinto ar preferanso partiją, palinksmindavo svečius naujais savo nuostabios „viktorolos" (gramofonų kompanijos „Viktor" dovana) įrašais. Prie stalo, kaip ir kadaise, jis buvo nuoširdus vaišingas šeimininkas. Bet viešų banketų ir pietų vengė ir atkakliausiai atsisakinėjo kviečiamas. Amerikiečiai, kurių didžiuma gana svetingi, šito niekaip negalėjo suprasti. Tik sykį, nusileidęs atkakliems Dagmaros Raiber prašymams, jis nuėjo pietų į kažkokį Bohemijos klubą. (Pietūs jo garbei?! Kuriam galui? — jis taip ir nesuprato.) Kalba, kurią jam buvo surašęs sekretorius ir kurią jis buvo atmintinai iškalęs, liko nepasakyta. Norėdamas paguosti Dagmarą, jis paskambino jos mėgstamas „Alyvas".

Po šio įvykio jam davė ramybę.

Baigęs sezoną, Rachmaninovas vienas iškeliavo į Londoną, kur nuo karo pradžios nebuvo nė karto lankęsis. O 1922 metų gegužės pabaigoje visa Rachmaninovų šeima suvažiavo į Drezdeną, kur jau antri metai jų laukė Satinai. Vakarais į užmies-

čio vasarvietę privažiuodavo triukšmingo jaunimo. Čia šeimininkas ne tik nesišalindavo linksmo šurmulio, bet neretai ir pats duodavo toną išdaigoms. Jeigu kas prašydavo paskambinti, jis nė vienam neatsakydavo, nors prieš tai, kaip visada, penkias valandas būdavo prasėdėjęs prie rojalio.

Ankstyvą rudenį, vos tik prasidėjus sezonui, kažkas kompozitoriui pakišo mintį, kad savo kelionėms jis galėtų nusisamdyti atskirą vagoną, kuris būtų ir svetainė, ir darbo kambarys, ir drauge susisiekimo priemonė.

Bet netrukus Rachmaninovas nusivylė šia idėja. Švilpukai ir bildesys, naktimis traukiniui manevruojant stotyse, labai drumstė ramybę.

1923 metų balandžio mėnesį Rachmaninovas rašė Nikitai Morozovui, kad jau penkti metai jis nieko nebekuria ir kad labai retai jį šitai traukia. Gal tik tada, kai prisimena du didelius kūrinius, pradėtus prieš išvažiuojant iš Rusijos. „Pradėti ką nors nauja man atrodo visiškai neįmanomas dalykas... Taigi tavo patarimai ir nauji siužetai bus padėti į portfelį ir tenai gulės iki mano „pabudimo" arba iki „atgimimo"."

Penkiasdešimtmečio proga kompozitorius gavo iš Maskvos sveikinimo laišką su galybe parašų ir jubiliejinę kantatą, kuriai muziką parašė R. Glieras pagal V. Vilšau tekstą:

Mes iš tavos gimtos šalies
Pasveikint norime tave.
Tegu nauja srove gaivia
Kūrybos džiaugsmas išsilies.
Ir šaukiam kaip tikri draugai:
Vivat Sergejus mūs ilgai!

O Amerikoje, išskyrus pačius artimiausius žmones, niekas šių metinių neatsiminė. Todėl kompozitoriui nuoširdus maskviečių sveikinimas buvo labai brangus.

Ar tik ne todėl, vos keletui dienų prabėgus, jis visai sau nebūdingais žodžiais atsiliepė į Michailo Rimskio-Korsakovo laišką.

„Noriu Jums pats pasakyti, kaip nepaprastai čia vertinama Nikolajaus Andrejevičiaus kūryba, kaip jis čia gerbiamas. Ir „Auksinį gaidelį", ir „Šecherazadą", ir „Šviesią šventę", ir Ispaniškąjį kapričio" čia kasmet groja visos draugijos, sukeldamos

vis tokį pat džiaugsmą. O mane patį trys pirmieji kūriniai velkia liguistai. Gal todėl, kad aš, ko gero, sentimentalus ar kad jau nebejaunas, ar kad esu praradęs Rusiją, kuria taip alsuoja N. A. muzika (tik Rusijoje ir galėjo gimti toks menininkas). Klausantis šių kūrinių, man visada ima byrėti ašaros."

4

Dar balandžio mėnesį, važiuodamas priemiesčiu, pro automobilio langą Rachmaninovas pamatė teatro afišą. Dešiniajame viršutiniame jos kampe buvo pažįstama emblema su Čechovo žuvėdra. Jis sustabdė mašiną ir akimirką stovėjo nustėręs, negalėdamas patikėti savo akimis.

Tai buvo anonsas, skelbiąs Maskvos dailės teatro gastroles Amerikoje, įvyksiančias po keturių mėnesių.

Vasara prabėgo apie jas galvojant. O kai atėjo lauktoji diena, Rachmaninovą nudžiugino dar viena staigmena. Drauge su „mchatiečiais" atvyko Fiodoras Šaliapinas.

Bijodamas praleisti bent vieną vakarą, bent vieną spektaklį, Rachmaninovas atidėjo savo koncertinį sezoną net iki lapkričio aštuonioliktosios.

Visa tobuloji dienotvarkė apvirto aukštyn kojom. Maskva, Rusija įsiveržė į Rachmaninovo gyvenimą taip audringai, kad visas tas neramus sujauktas pasaulis, prie kurio jie vis dar nebuvo pripratę per penkerius metus, tarytum liovėsi trumpam egzistavęs. Ir jaunas pušynėlis Long Ailendo vasarvietėje, vėjo pašiauštas, ūmai, rodos, suošė kaip Pamaskvėje. Ir okeano gausme pasigirdo seniai pažįstamas „Černomoro" motyvas.

Keturių eilių autostrada iš miesto vienas paskui kitą dūmė atidengti automobiliai. Pirmajame iš jų sėdėjo Moskvinas, Lužskis su žmona ir Fiodoras Šaliapinas. Fiodoras Ivanovičius dar buvo pačiame jėgų žydėjime. Baisi liga, su kuria jam buvo lemta grumtis iki paskutinio atokvėpio, dar tik laukė savo meto. Jo smagumas liejosi per kraštus.

Niekas kitas nemokėjo taip pralinksminti, prajuokinti Rachmaninovo, kaip Šaliapinas. Ir niekas kitas nemokėjo taip pamėgdžioti prakiurusios armonikos arba girto muzikanto, vedamo į daboklę. Viskas, ką tik jis įsigeisdavo suvaidinti — tegu ir dvidešimtą sykį, atrodydavo vis kitaip, vis naujai.

Susiėmęs smilkinius, Rachmaninovas kvatodavo iki ašarų.

— Aš įsimylėjęs Fedią kaip kokia seminaristė,— sakydavo jis.

Šaliapinas išvyko gastroliuoti į San Franciską. Bet „rusų ruduo" dar tik prasidėjo.

Kai būdavo laisvi, pas Rachmaninovus pavakaroti užsukdavo neseniai atvažiavę Fokinai, Ziločiai, Stanislavskiai, Kniper, Kačalovas, Moskvinas.

Svečiai dalijosi prisiminimais apie nuostabius vakarus, praleistus pas Čechovą Autkoje. Kai Sergejus Vasiljevičius klausydavosi Moskvino šnekos, jo veidas pasidarydavo kone kaip vaiko, net raukšlės, ir tos visai pranykdavo.

O iš scenos tarytum sapnas, kuriame regi seniai prabėgusį gyvenimą, skambėjo „Caras Fiodoras", „Ties karalijos anga" ir „Dėdė Vania", ir „Mėnuo kaime".

Bet viskas šiam pasauly vienąkart baigiasi.

„Sergejus Vasiljevičius palydėjo mus,— pasakojo Stanislavskis.— Kildamas trapu, aš dirstelėjau į jį. Jis stovėjo gunktelėjęs ir tylomis, susitelkęs žvelgė į jūros tolius."

5

Satinai gyveno Drezdene nuo visų atsiriboję, Sofija Aleksandrovna globojo tėvus, dirbo biologinėje laboratorijoje. Kaip ir seniau, daug triūsė, skaitė, mąstė. Tik laiškuose į tėvynę retkarčiais jauti rusišką jos sielą.

„...Aš be galo dėkinga likimui,— rašė ji J. Kreicer,— kad jis leido man vėl išvysti visą mūsų liaudies grožį, didingumą ir dvasią..."

Dar ryškiau ta gaida skamba laiškuose Marinai:

„...Kiek visko pergalvota, kiek pergyventa per visą tą laiką, kai mudvi išsiskyrėm; kaip atsivėrė akys į daugelį dalykų. Tai, kuo anksčiau žavėjausi, ką garbinau, ko slapta net pavydėjau, dabar man nė motais! Kaip vis dėlto nepakankamai vertinau, nors mėgau, bet nevertinau, visa, kas rusiška!.. ...Kokia didžiulė laimė, kad esu rusė. Ir ne aš viena, mes visi, o pirmiausia Serioža, tik dabar supratom ir dorai pajutom, kokia tai didelė šalis!"

Tų metų susitikimai ir įspūdžiai praskaidrino Rachmaninovo nuotaiką. Po truputį ėmė lyg ir praeiti jį kausčiusi dvasinė stagnacija. Šitas jausmas jam buvo jau pažįstamas. Tamsus stovintis vanduo suribuliavo, susiūbavo ir iš lėto ėmė suktis verpetais, tarsi ieškodamas kelio, kur prasiveržti. Tačiau to kelio jis, kaip menininkas, vis dar nematė.

Kartą Šveicarijoje Nikolajus Metneris, rūpestingomis, droviomis akimis žvelgdamas į seną draugą, labai atsargiai pasiteiravo, kodėl jis vis dėlto nebandąs kurti.

Rachmaninovas atsakė ne iš sykio.

— Kaip čia kursi,— prašneko jis vos šyptelėjęs,— jeigu nėra melodijos! Jeigu aš!.. — pagalvojęs pridūrė jis,— jeigu aš jau seniai nesu girdėjęs, kaip šnara rugiai, kaip šlama beržeiiai...

Antras skyrius

KLERFONTENAS

1

Nuo to laiko, kai Rachmaninovas pirmąkart praleido vasarą Europoje, jam nedavė ramybės mintis, jog anksčiau ar vėliau reikėtų bėgti iš Amerikos į rytus,— tegu dar ne į Tėvynę, bet vis dėlto nors į tą pusę, arčiau jos sienų.

Jis puikiai suprato, kad metas šiam žingsniui ateis galbūt dar negreitai.

O ryšiai su Senuoju pasauliu stiprėjo.

1924 metų rudenį kunigaikštis Piotras Volkonskis Paryžiuje pasipiršo Irinai. Laiške Marijai Trubnikovai Sergejus Vasiljevičius rašė, kad vieną dukterį jau prarado, o ir kitos turbūt ilgai šalia nenulaikysiąs.

Iškeliavus Irinai, šeima ne tik sumažėjo, bet ir tarytum „pritilo". Didžiulis namas Niujorke pasirodė niekam nereikalingas. Rachmaninovai išsinuomojo kuklų butą gana ramiame rajone, kur ir pragyveno aštuoniolika metų (tiksliau sakant — žiemų, nes vasaras pirmaisiais metais jie paprastai praleisdavo Prancūzijoje).

1925 metų vasara prasidėjo blogai. Įsisenėjusi dešiniojo smilkinio neuralgija komplikavosi, prisidėjo akies auglys, ir kompozitorius atsidūrė klinikoje.

Vos tik jis ėmė sveikti, šeimą lyg audra užgriuvo netikėta mirtis. Rugpjūčio mėnesį staiga našle liko Irina. Šitoji netektis visus labai pribloškė.

Sezonas baigėsi anksti. Bet „įkvepiančios tylos", kurios taip troško kompozitorius, nepavyko susikurti. Iš pradžių prireikė muzikinio adreso Glazunovo šešiasdešimtmečiui. Paskui nelauktai atvažiavo Vladimiras Nemirovičius-Dančenka, „Metropoliteno" operos scenoje nerealiai užsimojęs pastatyti „Pikų damą", Rachmaninovui vadovaujant.

Birte biro laiškai.

Nepataisomai patiklus ir praktiniuose reikaluose nesusigaudantis Nikolajus Metneris aimanavo dėl „biznesmenų" leidėjų šykštumo.

Rachmaninovas šitaip atsakė į jo laišką:

„Yra trys kompozitorių kategorijos:

...1. Rašantys populiarią muziką „rinkai",

2. madingą, tai yra modernią, muziką ir galop,—

3. pasak damų, kuriantys „rimtą, labai rimtą muziką". Pastarajai kategorijai turime garbės priklausyti mudu. Leidėjai labai mielai spausdina pirmųjų dviejų kategorijų kūrinius, nes tai geras „biznis", o trečiosios — visiškai nenoriai... Kartais leidėjui šmėkšteli viltis, kad artėja rimtosios muzikos autoriaus šimto metų jubiliejus arba dar geriau — kad jis jau mirė ir užtat jų kūriniai gali pasidaryti populiarūs. Tačiau ta viltis niekada nepasiteisina. Vienintelė išimtis buvo Beliajevas. Jis spausdino rimtąją muziką ir dėl to prarado visą savo turtą... Gutheilis, atspausdinęs beveik viską, ką aš parašiau, tuo pat metu leido tūkstančius populiarių romansų ir valsų, kitaip jam būtų tekę pasikarti..."

Baigdamas laišką, Rachmaninovas patarė Metneriui nepurkštauti ir nuolankiai sutikti su jam siūlomomis sąlygomis.

Per tris nuošalumoje praleistus mėnesius buvo sukurtas ne naujas fortepijoninis koncertas, o tik keletas aranžuočių fortepijonui Frico Kreislerio kūrinių ir jo paties „Saulučių" tema.

Pavasarį, prieš išvažiuodamas į Europą, kompozitorius prisipažino Vladimirui Vilšau, jog mielu noru jam parašytų ir dažniau, „ ...jeigu ne prakeiktas čionykštis gyvenimas, drauge su darbu praryjąs visą tavo dieną, jeigu ne nuolatinis skubėjimas

padaryti tai, ko reikia darbui ir ko nereikia, kaip antai visokie betiksliai vizitai, „atsirašinėjimai", įkyruolių antpuoliai, pasiūlymai...

...Vienintelis dalykas, ko nėra šioje šaly — tai ramybė. Beje, ir Europoje pasidarė sunku ją rasti. Arba aš nemoku jos susikurti, arba jos visai niekur nebėra. Šitaip visą laiką ir skubu, vis nuogąstaudamas, jog nesuspėsiu!.."

Tik einant į galą 1926 metų rugsėjui, Ketvirtasis koncertas fortepijonui pagaliau buvo baigtas.

Laiške Metneriui jis prisipažino, kad labiausiai būgštaująs dėl partitūros apimties — šimtas dešimt puslapių. Jam nepatiko Metnerio apribojimai, taikomi muzikos kūrinių apimčiai:

„...Argi muzika toks nemalonus dalykas, jog kuo jos mažiau, tuo geriau?.. Žinoma, ir muzikos kūriniai, ir knygos, ir tapybos drobės turi ribas. Bet vis dėlto ne kompozicijų ilgis ar dydis skatina nuobodulį, o nuobodulys kelia ilgumo įspūdį. Dviejų posmų daina, parašyta be įkvėpimo, atrodo ilgesnė negu Bize „Karmen", o Šuberto „Antrininkas", man regis, grandioziškesnis už Bruknerio simfonijas..."

Be koncerto, buvo dar vienas, visiškai naujas kūrinys. Rachmaninovas jį laikė paslapty iki pat atlikimo dienos.

Kovo mėnesį koncertas galų gale buvo pateiktas minios ir kritikos teismui. Kad pastaroji bus negailestinga, Rachmaninovas neabejojo ir nesuklydo.

Kūrinio koloritas žiemiškas, atšiaurus, be džiaugsmo ir šilumos. Tai ne žmogaus sielą jaudinantis menininko žodis, o ilgų ieškojimų atspindys — kompozitorius sunkiai ieško paveikslo, kuris jam nesiduoda perteikiamas.

Vos tik kompozitoriaus ausyse nuščiuvo ovacijų gausmas, prieš jo akis sumirgėjo geliančios eilutės:

„...Naujasis koncertas atrodo tarsi XIX amžiaus kūrinys, tarytum parašytas Čaikovskio..." „Mendelsono versmė...", „...Traktuotė monotoniška", „Blyškus Šumano šešėlis", „...Daug pasakyta, bet nieko reikšmingo..."

Toks buvo bendras tonas.

Bet antrasis kūrinys — „Trys rusų dainos" chorui su orkestru susilaukė šiek tiek kitokio kritikų įvertinimo.

Vargu, ar jie iki galo suprato sumanymą, idėją, kompozitoriaus išnešiotą ir iškentėtą per tuos tylėjimo metus. Tačiau

dėl neįprastos dėstymo manieros daugeliui susidarė įspūdis, jog tai giliamintė muzikinė drama.

Dainų istorija ne visai paprasta. Pirmąją iš jų — „Per upelę, per greitąją" — jis išgirdo prieš daugelį metų Maskvoje. Antrąją — „Ei tu, Vania šaunuoli"— išmoko iš Šaliapino. Trečiąją jam „įpiršo" garsi to meto dainininkė Nadežda Plevickaja tą atmintiną „rusų rudenį" Niujorke.

Neįmantrus, nuoširdus pasakojimas apie karčią moters dalią patraukė kompozitorių nuo pat pirmųjų taktų. Baimės, ilgesio, nuolankumo, laukiant vyro bausmės, ir kažkokio sielvartingo beviltiško narsumo,— visko yra šiose eilutėse:

Baltaveidės, raudonskruostės visos jūs,
Oi išduos, išduos rausvi veideliai mus:
Jau pargrįžta pavydūnas į namus...

Dar tada, akompanuodamas Plevickajai, jis apčiuopė būsimos partitūros rūstų akompanimentą, balsus ir pabalsius.

Kompozitoriaus pastangos šias dainas įrašyti gramofonų kompanijoje „Viktor" buvo nesėkmingos. „Kas gi klausysis dainų nesuprantama (barbariška) kalba!"

Nepavykęs koncertas (nors pats Rachmaninovas ir nesitikėjo sėkmės!) ilgam paliko nemalonius pėdsakus kompozitoriaus atmintyje. Kai draugai imdavo klausinėti apie kūrybinius planus, jis tik paniurdavo ir nieko nesakydavo.

Kad ir labai prislėgtas, atvykęs į Europą, Sergejus Vasiljevičius pirmiausia pasirūpino ne savimi, o Metneriu. Nikolajus Karlovičius negalavo, buvo sugniuždytas nesėkmių, materialinių nepriteklių. Užgniaužęs savo kartėlį, Rachmaninovas stengėsi draugo širdyje atgaivinti pirmykštį tikėjimą savimi ir su jam būdingu taktu materialiai parėmė Metnerį.

Tik rugpjūčio mėnesį, atkakliai prašomas žmonos, Rachmaninovas sutiko dviem savaitėms išvažiuoti į Šveicariją, kad atsigautų ir kaip reikiant pailsėtų (nors toks poilsis jam buvo blogiau už katorgą). Jis nuolankiai prižadėjo tik „kvėpuoti, vaikščioti ir gėrėtis reginiais (velniai juos griebtų!)".

Kompozitoriaus dukros tuo metu keliavo po Europą.

Laiško senam bičiuliui J. Koniusui pabaigoje Rachmaninovas lyg ir be sąryšio priduria: „Išmintingai sutvarkyta, kad mirtis po truputį retina senąją kartą ir duoda kelią jauniems. Tik pagalvokit, kas būtų priešingu atveju: kiek triukšmo ir

nemalonumų! Seniai turi pasitraukti į šalį, tenkintis vieni kitais ir mąstyti apie jaunystės klaidas."

Lyg ir pokštaujant, brendo mintis visiškai atsižadėti kūrybinio darbo ir iki gyvenimo pabaigos likti tik pianistu.

2

Vasaras Rachmaninovai leisdavo Prancūzijoje. Tačiau tik Klerfontene kompozitorius pirmąsyk pajuto kažką panašaus į amžinai prarastų bekraščių platybių ir buvusios ramybės dvelktelėjimą. Sunku buvo įsivaizduoti tokį užkampį visai prie pat Paryžiaus, ištaigingos Prancūzijos prezidento rezidencijos Rambuje kaimynystėje. Erdvus medinis namas, lakštingalos, nušienautos žolės ir gėlių kvapas, maurais apsitraukusios kūdros, šieno stirtos, senos liepos. Net vakaro vėsuma, rodės, kaip ir Ivanovkoje, kvepėjo laužo dūmeliu.

Sekmadieniais iš Paryžiaus čia prigriūdavo rusų jaunimo. Diena po dienos sunkiai dirbę šoferiai, dažytojai, modistės, siuvėjos ir skalbėjos, jaunuoliai ir merginos, iš tėvynės išvežti, kai dar buvo vaikai, ir išaugę svetimoj šaly, džiaugėsi poilsiu, laisve ir linksminosi svetingoje kaimiškoje sodyboje, kur viskas iki menkiausių smulkmenų buvo „rusiška". Visų išdaigų pramaniūgai paprastai būdavo Šaliapino sūnūs — Borisas ir Fiodoras.

Klerfontene ilgai viešėjo Svanai.

Alfredas Svanas buvo anglas, muzikologas ir šiek tiek kompozitorius, jo žmona Jekaterina Vladimirovna — kilusi iš Maskvos. Ilgai gyvenę Rusijoje, jie abu buvo rusiškai nuoširdūs ir labai malonūs draugams, su kuriais bendraudavo. Rachmaninovas mėgo Svanus ir vadino juos „Gulbėmis".

Metneriai gyveno netoliese — Monmoransi.

Klerfontene pirmąsyk buvo atliktas Metnerio Antrasis koncertas fortepijonui, dedikuotas Rachmaninovui. Akompanavo Julijus Koniusas. Visus klausytojus sužavėjo nuostabi temperamentinga tokata.

Bet patį Metnerį susitikimai su Rachmaninovu neretai įskaudindavo.

Metneris gyveno labai užsidaręs, savo meną, kūrybą jis laikė tarsi kokiomis apeigomis, dėl jų sterilumo buvo linkęs kęsti vargą ir sunkumus. Su bičiuliais muzikantais galėdavo

kalbėtis valandų valandas. O Rachmaninovą, kaip ir anksčiau, visokie filosofavimai muzikinėmis temomis tik erzindavo.

„Rachmaninovą pažįstu nuo jaunystės laikų, — sykį pasakė Nikolajus Karlovičius. — Visas mano gyvenimas slinko paraleliai su jo gyvenimu, bet nė su niekuo taip mažai nesišnekėjau apie muziką, kaip su juo... Kūrėjas turi būti bent kiek švaistūnas. Jeigu Rachmaninovas nors trumpam liautųsi buvęs dalykiškas, jis vėl pradėtų kurti. Bet jo ir rankos, ir kojos supančiotos visokiausiais įsipareigojimais, visas jo laikas suskaičiuotas, surikiuotas pagal valandas..."

O štai ką Rachmaninovas pasakė apie savo draugą:

„...Metnerio gyvenimo būdas Monmoransi labai monotoniškas. Menininkas negali visko semtis tik iš savęs: būtinai reikia išorinių įspūdžių. Kartą aš pusiau juokais jam pasakiau: „Jums reikėtų kokią naktį nueiti į lindynę ir nusigerti iki žemės graibymo. Menininkas negali būti moralistas..."

Ką atsakė Metneris, mes nežinom. Neįsivaizduojame taip pat, ar tylusis Nikolajus Karlovičius būtų galėjęs lėbauti naktį.

1928 metų vasarai baigiantis, Rachmaninovus aplankė talentingas rusų aktorius Michailas Čechovas, atvažiavęs iš Maskvos.

Savo pirmąją viešnagę Klerfontene jis prisimena su jam būdingu humoru. Peržengęs Rachmaninovo kabineto slenkstį, nepaprastai jaudindamasis, Michailas Aleksandrovičius iki žemės nusilenkė didžiajam rusų žemės muzikantui. Pakėlęs galvą, jis nustebo, matydamas priešais klūpantį Rachmaninovą. Šiek tiek sutrikę, abu — svečias ir šeimininkas — pakilo nuo žemės, apsikabino ir iš širdies nusikvatojo. Ši maža intermedija dar ilgai juokino visus, susirinkus prie stalo.

Ir klausytojams, ir atlikėjui, nors ir dėl skirtingų priežasčių, ilgam įsiminė koncertas Londono Alberthole pačioje rudens pradžioje. Rachmaninovas skambino dvi valandas, kamuojamas baisiausios neuralgijos. Tučtuojau po koncerto jis išvažiavo į Paryžių pas gydytoją. Klausytojai nieko nė neįtarė. Kaip Rachmaninovas skambino tą atmintiną vakarą, mums papasakojo vienas anglų recenzentas.

Apie Šopeno sonatą:

„...Jis atmetė visus štampus, madas. Tai, ką išgirdome, buvo jo, S. Rachmaninovo, „išverstas" tekstas, jo sukrečianti versija. Dėl sonatos *h-moll* klausytojai neturėjo ko ginčytis. Šio kūrinio logika be priekaištų, planas — nesugriaunamas, interpreta-

cija — įsakmi. Mums neliko nieko kito, tik dėkoti dangui, kad pasaulyje gyvenome tuo pat metu, kaip ir Rachmaninovas, ir girdėjome jį pačiame talento suklestėjime. Jis iš naujo perkūrė šį šedevrą. Vienas genijus padavė ranką kitam. Ir nevalia užmiršti, kad Šopenas vis dėlto liko Šopenu..."

Bet jokios recenzijos negalėjo įtikinti muzikanto. Ir dieną, ir naktį jį graužė mintis, kad jo darbai gerokai menkesni už galimybes. O tais retais atvejais, kai jis būdavo patenkintas savimi, jam atrodė, jog publika nepatenkinta ir šalta.

Jį domino tik Josifo Hofmano atsiliepimai.

„... Daug kas Jūsų koncerte, — rašė Hofmanas, — mane apstulbino. O mazurka — labiausiai, ji pranoko viską. Kartą per pamoką Rubinšteinas man yra sakęs, jog, kai išmoksiu skambinti Šopeno mazurkas, toliau nebus ko mokytis. Tai kodėl gi Jūs dar mokotės?.."

Laiškas buvo adresuotas „pianistų premjerui S. Rachmaninovui".

Sergejus Vasiljevičius atsakė Hofmanui, jog „žmogus turi mokytis visą gyvenimą".

Tik nepatyrusiai akiai galėjo atrodyti, kad Rachmaninovo „ir kojos, ir rankos supančiotos" visokiausiais reikalais ir įsipareigojimais, kad jis, nepaliaujamai kopdamas į vis naujas savo magiško meno viršūnes, aplinkui nieko nemato, nežino, kaip gyvena žmonės kitapus tviskančios vitrinos, negirdi, kaip iki pat gelmių krūpčioja tas pats baisiausias, pats siaubingiausias miestas visatoje.

„Kartais po sunkaus koncerto vakare grįždavom pėsčiomis, — prisimena Alfredas Svanas. — Mūsų kelias eidavo per labai nešvarius ir triukšmingus skersgatvius. Kryžkelėse dar vykdavo vėlyva prekyba. Ore tvyrodavo slogus benzino ir pūvančių daržovių kvapas.

Į žmonių skurdą Rachmaninovas žvelgdavo skvarbiu, liūdnu, viską pastebinčiu žvilgsniu."

Kompozitorius tylėjo.

Prieš išvažiuojant į Europą, „Steinvėjaus" kompanija paprašė jį padiriguoti tris savo kūrinių koncertus.

Rachmaninovas atsakė, kad publika nesidomi jo kūriniais, išskyrus Preliudą *cis-moll,* ir, matyt, yra įsitikinusi, jog nieko geresnio jis negalįs parašyti.

Užsimezgus kalbai apie jo populiarumą ir šlovę, jis mėgo pasakoti vieną atsitikimą.

Tai nutiko, kai jis atvyko į Angliją. Vos tik garlaiviui ėmus švartuotis uoste, ant kranto išvydo minią fotografų ir reporterių. Susitaikęs su būtinybe, kompozitorius ėmė pamažu leistis trapu. Ir staiga laikraštininkai, tarytum smarkaus vėjo pabaidyti žvirbliai, puolė į šalį ir pasileido prie kito trapo. Pasirodo, tuo pačiu garlaiviu atplaukė bokso čempionas ir populiari kino žvaigždė. Pasakodamas šį savo „nuotykį", Rachmaninovas visada pralinksmėdavo.

Vienas korespondentas atkakliai klausinėjo kompozitorių, kodėl jis nekoncertuoja per radiją.

Rachmaninovas atsakė:

— Radijas — nepakankamai tobulas instrumentas muzikos interpretacijai. Kita vertus, jis leidžia klausytis muzikos pernelyg patogiai. Aš nemanau, jog atsipalaidavus galima klausytis tikrai didžių kūrinių. Norint suvokti muziką, reikia intelekto įtampos, budrumo ir emocinio imlumo. Jūs negalite būti toks, kai sėdite namie, užkoręs kojas ant kėdės atkaltės. Muzikos klausymasis kur kas sudėtingesnis dalykas. Nevalia jos tik „siurbti"!..

Ne kartą buvo rašyta apie tai, jog, išvažiavęs į užsienį, Rachmaninovas pasidarė dar labiau užsisklendęs. Tačiau tuolaikinių laikraščių ir žurnalų skiltyse pilna jo pasisakymų įvairiausiais klausimais, kurie neretai dvelkia jam nebūdingu atvirumu. Rachmaninovo gerbėjai ir biografai šituos pasisakymus turėtų vertinti labai atsargiai. Daug kas tame spaudos palikime, be abejonės, nepriklauso Rachmaninovui. Priblokštas rašeivų begėdiškumo, iš pradžių jis bandė protestuoti ir neigti tai, kas jų parašyta, bet greitai numojo ranka.

Šito negalima pamiršti, kad ir kokia būtų didelė pagunda viską laikyti tiesa, kad ir kaip norėtume kuo visapusiškiau atkurti mums brangų žmogaus ir muziko paveikslą.

Garsūs literatai Rachmaninovui ne kartą siūlė savo paslaugas. Vienas iš jų — anglas Ričardas Holtas — šitai padarė gana taktiška forma. Jo sumanytos knygos pobūdis sudomino Sergejų Vasiljevičių. Neturėdamas kada tartis, Rachmaninovas įpareigojo ryšius su juo palaikyti Sofją Satiną, kuri visą gyvenimą jam buvo labai atsidavusi. Jis buvo įsitikinęs, kad niekas už ją geriau nemokės apsaugoti jo nuo menkiausio nekuklumo. Kaip tik tada Sofja Satina ir pradėjo ilgus metus trukusį dar-

bą — po šapelį rinkti medžiagą Sergejaus Rachmaninovo kūrybos biografijai. Ir už tai, ką šiandien žinome tikra apie kompozitorių, pirmiausia turime būti dėkingi tik jai.

Holtas mirė, nė nepradėjęs sumanyto kūrinio.

Antrajai vasarai įpusėjus, į Klerfonteną atvažiavo Oskaras Rizemanas — surusėjęs Pabaltijo vokietis, kitados baigęs Maskvos konservatoriją. Jis pasisiūlė parašyti biografinę knygą. Su juo Rachmaninovas buvo susidūręs dar pas Goldenveizerį. Nuoširdus Rizemano entuziazmas ir pasitikėjimą keliantis paprastumas palenkė Rachmaninovą. Nors ir labai nenorom, jis sutiko Rizemanui padėti.

Vaikštinėdamas su svečiu po Klerfonteno miškus, jis šį tą papasakojo apie save, o paskui jį nukreipė pas Sofją Aleksandrovną.

Po kiek laiko tas susitikimas turėjo tokių pasekmių, kurias tada dar buvo sunku numatyti.

Išvažiuodamas Rizemanas užkvietė Rachmaninovus į Šveicariją. Jis gyveno prie Keturių kantonų ežero.

Kažin, ar Rachmaninovas būtų priėmęs šį kvietimą. Bet kaip tik tomis dienomis labai pavėluotai gavo žinią apie Liubovės Rachmaninovos mirtį. Visą gyvenimą, kad ir kur būdamas, Sergejus Vasiljevičius materialiai rėmė motiną. Bet susirašinėjo jiedu retai.

Ji niekada, net senais laikais, nebandė, galbūt nė nemokėjo būti sūnui motiniška, švelni, buvo abejinga nedrąsiems bandymams suartėti.

Dabar jau buvo vėlu sąžinės priekaištais gildyti širdį ir svarstyti, kodėl taip susiklostė jų gyvenimas.

Bet Klerfontene, nuolatinio žmonių šurmulio apsuptam, kompozitoriui pasidarė nepakeliamai sunku. Žaibiškai susiruošęs, jis su žmona išvažiavo į Šveicariją automobiliu.

Kelyje kompozitorių vėl apniko sena mintis atsisveikinti su Amerika ir susisukti gūžtą kur nors kitur.

Pavakare išvažiavęs iš Liucernos Aksenštrasės keliu, jis žvilgtelėjo į ežerą, kurio paviršius, dulkiant smulkiam lietui, tviskėjo it liulantis alavas, ir staiga sustabdė mašiną kelio pakrašty.

— Tu atsimeni šitą vietą? — paklausė jis žmoną.

Kiek pagalvojusi ji atsiminė. Taip, tai buvo ta pati didžiulė, medžių vainikuojama uola, pakibusi virš ramaus ežero. Jiedu

dažnai grožėdavosi ja medaus mėnesio dienomis, kone prieš trisdešimt metų.

Dabar už medžių riogsojo kažkoks gana šlykštus statinys. Ant suklypusių vartų bolavo lentelė „Parduodama". Jie pravažiavo pro šalį. O po dviejų dienų jis pasakė Nataljai Aleksandrovnai, kad pirko uolą ir nori ant jos statydintis būstą.

Ji tik skėstelėjo rankomis. Tai juk beprotybė! Jiems abiem, išaugusiems stepių platybėse, įsikurti kalnuose virš vandens ant šito milžiniško akmens, kurį dieną naktį prausia lietus... Vien tik tokia mintis kėlė jai siaubą ir pasidygėjimą.

Ji nenorėjo ginčytis ir nutylėjo.

Trečias skyrius

SENARAS

1

Rachmaninovas visada vengė paiko bruzdesio, būdingo emigrantų rateliams ir grupuotėms. Jis nesidavė įtraukiamas į politinių machinacijų orbitą. Kompozitorius nedaug su kuo bendravo, dažniausiai su muzikantais, kuriems toji triukšminga gyvųjų lavonų rinka taip pat buvo svetima ir prikli.

Jis tvirtai tikėjo, kad kiekvienas pats turi apmokėti savo klaidas.

Bet, pasinėręs į savo darbus ir mintis, jis, matyt, stačiai neapsižiūrėjo, kada jo tėvynėje ėmė aušti rūškanas rytas. O vėliau skaudžiai suprato, jog praleido lemtingą akimirką.

Dabar jis veltui stengėsi Maskvos laikraščių puslapiuose įžvelgti naujo gyvenimo bruožus. Kai draugai rašydavo, kad jo kūrinių koncertai visada turi didžiulį pasisekimą, jis tik pusiau tikėjo. Kam reikalingas jis ir jo menas tame kunkuliuojančiame pasaulyje! Jeigu šiandien jis grįžtų namo, į tėvynę, jį, ko gero, sutiktų kaip vieną iš tų, kurie garsųjį „rusų klausimą" svarsto ir aptarinėja prie Paryžiaus kavinių staliukų. Ir kas galų gale yra jis pats? Arionas — „dainius įstabus", audros išmestas į svetimą krantą, ar tiesiog nevykėlis keleivis, atsilikęs nuo traukinio, kuris seniai nudundėjo tolyn.

Kompozitorius niekada neidavo, jo paties žodžiais tariant, „į susirinkimus ir konferencijas, kur rusai bandė vienytis", bet

tų susirinkimų rengėjai metai po metų neatstodami sekiojo paskui jį. Jiems, aišku, buvo reikalingas ne jis pats, o jo vardas, pagarsėjęs dviejuose kontinentuose. Ir visai netikėtai jų lūkesčiai išsipildė.

1931 metų sausio mėnesį vieną iš deklaracijų, paskelbtų po R. Tagorės kalbos apie liaudies švietimą Tarybų Sąjungoje, šalia daugelio kitų pasirašė ir Rachmaninovas.

Įvairiausio turinio deklaracijos anuomet biro tartum iš gausybės rago, ir toji, be abejonės, būtų užsimiršusi, kaip daugelis kitų, bet viską lėmė atsitiktinumas. „Meškos paslaugą" Rachmaninovui šįsyk padarė jo senas bičiulis, kadaise buvęs Marijos teatro dirigentas Albertas Koutsas.

Puikus, talentingas muzikas, nuostabus rusų muzikos interpretatorius, jis, kaip ir daugelis jo draugų menininkų, buvo neįtikėtinai naivus politinio takto klausimais.

Kad ir kaip būtų keista, tokie pat, matyt, buvo ir jo koncertų rengėjai Maskvoje.

Trys Koutso „nepaprasti simfoniniai koncertai" vyko kaip tik tomis dienomis, kai buvo išspausdinta nelemtoji deklaracija. Svarbiausias programos numeris buvo Rachmaninovo „Varpai", atlikti kaip dar niekada prašmatniai: Didžiojo teatro choro ir orkestro, solistų Neždanovos ir Petrovo.

Kai kas šį koncertą palaikė atviru iššūkiu. O galybei visaip užsimaskavusių rusų dekadentų ir įvairių krypčių formalistų tai buvo ilgai laukta proga. Pasipylė triukšmingos rezoliucijos, kurios tik ragino griauti, reikalavo boikotuoti.

Kompozitorius iš pažiūros, kaip visuomet, buvo ramus. Bet sau jis negalėjo neprisipažinti, kad ir šį kartą Maskva visiškai teisi. Kelias į tėvynę buvo amžinai užkirstas ne tik jam, bet ir jo muzikai.

Kompozitorius tylėjo.

Niekas nežinojo, kas dedasi jo širdy. Tik muzika jį išduodavo.

„...Jis visada skambina tobulai,— apie koncertus Kalifornijoje rašė „Bruklino erelis", — bet šį kartą tas tobulumas buvo besielis..."

Uždangos kraštelį pakylėja ir vienas laiškas iš Klerfonteno, rašytas vasaros pradžioje: „...Paskutinieji įvykiai užgriuvo mus kaip audra. Ar beverta gyventi?!. Bet man regis, kad blogiausia dar prieš akis."

Namui ant uolos pasistatydinti reikėjo didelių lėšų ir kiklopiško darbo. Bet niekas negąsdino muzikanto, net ir tai, kad, anot Bedekerio, Uri ežero baseinas nuo seno garsėjo kaip viena lietingiausių vietų Europoje.

Kartą vakare, baigiantis vasarai, Alfredas Svanas, į Klerfonteną atvažiavęs iš Paryžiaus, atsargiai pasiteiravo apie kompozitoriaus kūrybinius sumanymus.

Sergejus Vasiljevičius metė į svečią valiūkišką žvilgsnį.

— Aš ką tik parašiau variacijas Korelio „Folijos" tema fortepijonui... — Ir kiek pagalvojęs pridūrė: — Na ką gi, eime į viršų.

Jis skambino, sklaidydamas rankraštį ir tik retkarčiais pažvelgdamas į svečią.

Klausytojas buvo įtempęs dėmesį, kad tik nepražiopsotų to svarbiausio dalyko, privertusio kompozitorių prabilti po ilgos tylos.

Sena portugalų melodija „Folija" kadaise buvo sudominusi Vivaldį, Kerubinį, Bachą ir Listą. Be to, kaip paaiškėjo vėliau, „Folija" buvo žinoma dar gerokai prieš tuos laikus, kai ją aptiko Arkandželas Korelis. Kompozitorių patraukė rūstus melodijos santūrumas, joje sutelktas didžiulis jausmas. Šios senovinės liaudies melodijos jis nesistengė nei stilizuoti, nei mėgdžioti.

Nuo pat pirmųjų taktų Svanas pajuto vidinę, dvasinę „Folijos" giminystę su Trečiojo koncerto fortepijonui tema. Variacijos viena po kitos vedė klausytoją sudėtingų melodinių ir ritminių figūrų labirintu, tarytum kieno nors ranka iš lėto, puslapis po puslapio, būtų vertusi menininko ilgo neramaus gyvenimo knygą.

— Šis beprotiškas lėkimas, — tarė Rachmaninovas skambindamas, — reikalingas užmaskuoti temai...

Kokiai temai?.. Šitai ar kitai, daug rimtesnei ir svarbesnei?

Nenutrūkstamas muzikos ryšys su gyvenimu, prabėgusiu meno pasaulyje, apčiuopiamas vos ne kiekviename takte. Ir joks „lėkimas" negali jo užgožti. Trečiojoje variacijoje girdėti grėsmingas preliudo *d-moll* (menueto tempu) temos pabalsis, ketvirtojoje aiškiai skamba niūrios choralinės variacijos Šopeno tema atgarsiai. Penktojoje, siūbuojančiame, vibruojančiame

fone, tarytum vizija švysteli neapsakomai gražus pačios „muzikos“ veidas.

Ir sušvytėjo,
Ir suraibavo,
Tarsi jis juokavo,
Tarsi jis liūdėjo.

Bet aistringus dvasios polėkius kausto slepiamas sielvartas. Tik septynioliktoji variacija trumpam atveria akis. Tai tarsi tolimas atgarsis vieno iš žavingiausių Rachmaninovo jaunystės romansų „O nedainuok, gražuole, man“. Ši melodija grįžta kelis kartus, tartum primindama „paveikslą, tolimą ir mielą“, „kitus krantus“. Ar tik ne į juos didysis rusų menininkas ir tiesia mintyse savo dideles, gražias, tokias stiprias ir drauge tokias bejėges rankas?..

Bet netrukus veržlios kaskados visiems laikams nuplukdo brangų nepamirštamą paveikslą.

Tik paskutinis, baigiamasis variacijų puslapis tarsi kupinas tylaus susimąstymo, bandant įspėti nebylaus laukimo — galbūt vilties mįslę. Kas ten toliau, už tų pravirų durų?.. Tokia neįprasta didžiulio sumanymo pabaiga Svanui kažkuo priminė „Varpų“ finalą.

Paskambinęs kūrinį, Rachmaninovas apie kažką susimąstė, paskui dirstelėjo į pakerėtą klausytoją ir nukreipė žvilgsnį į savo pirštus.

— Trūkinėja kraujo indai, — prašneko jis tyliai, savo lėtu žemu balsu. — Namie stengiuosi apie tai neprasitarti. Bet tai gali atsitikti per kiekvieną koncertą. Tada keletą minučių negalėčiau skambinti. Matyt, senatvė!.. Bet atimkite iš manęs koncertus, ir man galas.

Lapkričio mėnesį, po Variacijų premjeros, garsus kritikas ir teoretikas Jaseras pranašavo, jog „naujasis kūrinys“ negincijamai užims vieną reikšmingiausių vietų variacijų literatūroje ir jog pianistai jį skambins ir skambins.

Bet jis klydo. Variacijos Korelio tema — vienas pačių prasmingiausių ir galbūt nuostabiausių Rachmaninovo kūrinių — ir šiandien nepelnytai nepopuliarios.

Žiemą kompozitorius rašė Metneriui Variacijas skambinęs penkiolika kartų, tačiau tik vieną sykį, jo nuomone, gerai. „Mane dirgina publikos kosulys, — rašė jis. — Kai kosėjama daug, variacijų skaičių bemat sumažinu. Viename miestuke publika

kosėjo taip smarkiai, jog aš paskambinau jų tik dešimt. Niujorke ištempiau iki aštuoniolikos. Beje, manau, jog jūs skambinsite visas dvidešimt ir nepradėsite kosėti..."

Laišką jis baigė juokaujamu tonu, Puškino Varlamo žodžiais: „Blogai, sūnau, blogai! Dabar krikščionys pasidarė šykštūs, pinigą myli, pinigą slepia. Maža dievui teduoda..."[1]

Sezono apogėjus buvo koncertas Čikagoje: „Mirusiųjų sala", etiudai-paveikslai, Trečiasis koncertas...

Akimoju pakilo visa salė. Ir stovėjo tol, kol orkestras išgriaudėjo savo fanfaras, tol, kol Rachmaninovas privedė prie rampos dirigentą Stoną.

„Dar niekada gyvenime nebuvau regėjęs tokio džiūgavimo nei per simfoninį, nei per kamerinį koncertą, nei operoje, — rašė recenzentas. — Ir aš tvirtai įsitikinęs, dar niekada pasisekimas nebuvo toks pelnytas. Mes visada džiaugsimės ir su dėkingumu prisiminsime neblėstantį tos muzikos grožį, kuriuo jis praturtino pasaulio dvasinių vertybių lobyną."

Prieš pat Rachmaninovui išvažiuojant į Europą, jį aplankė Josifas Jaseras. Kalba sukosi apie Jasero devyniolikos laipsnių gamą. Rachmaninovas abejojo, ar teisingą kelią pasirinkę šiuolaikiniai kompozitoriai, ar jie nuoširdūs. Jaseras pareiškė, jog nauja muzikoje atspindi ne kieno nors individualybę, bet nenutrūkstamą istorijos eigą. Todėl vargu ar galima už tai peikti šiuolaikinius muzikantus, gyvus ir mirusius. Ar Rachmaninovui neatrodo, jog šiandien vėloka abejoti, sakysim, Debiusi arba Skriabino nuoširdumu!

Rachmaninovas, mintyse tarsi nugrimzdęs į praeitį, tarė:

— O, Skriabinas... tai ypatingas atvejis...

Jo balsas buvo kupinas nepaprastos šilumos. Jis dar kartą apgailėjo anksti mirusį ir, kaip jam atrodė, klydusį jaunystės laikų draugą.

Į Šveicariją Rachmaninovai atvažiavo 1932 metų kovo mėnesį.

Būsimas namas jau turėjo vardą — „Senaras" (Sergejus ir Natalja Rachmaninovai).

Pliaupė lietus. Aikštelėje buvo pilna skaldos, purvo, telkšojo balos.

Bet į vasaros pabaigą sklypelis pasidarė neatpažįstamas. Sužaliavo veja, buvo pasodinta maumedžių, klevų, sidabrinių

---

[1] Vertė A. Venclova.

eglių. Daugiausia vargo Rachmaninovas turėjo su beržais, ne labai norinčiais prigyti. Virš pakrantės lt tamsi siena jau žaliavo pušys, lyg pasidabruoti žvilgėjo gluosniai.

Visų tų įvykių įkarštyje, gegužės mėnesį, už Boriso Koniuso ištekėjo Tatjana. „Štai ir senatvė!" — nelinksmai pasišaipė muzikantas.

Vasarai baigiantis, jis pasijuto pavargęs. Kūrybiniai užmojai buvo paaukoti būsimam Senarui.

Finansinė krizė Amerikoje ir Europoje slėgė žmones. Jie ieškojo naujų dirgiklių.

„Didžiulė salė tuščia... — rašė Rachmaninovas. — O užvakar futbolo rungtynėse buvo penkiolika tūkstančių žmonių. Už penkių ar dešimt metų į koncertus niekas neis... Badaujančių menininkų armija bastysis po Vašingtoną ir bus talžoma guminėmis lazdomis. Taip jiems ir reikia! Tegu liaujasi skambinę fortepijonu ir užsiiminėję niekais..."

Labai jau sarkastiškai pasakyta.

Visai ne laiku atėjo šešiasdešimties metų jubiliejus. Iškilmės žadėjo būti plataus masto. Bet, vos tik prašnekus apie viešą jubiliejaus minėjimą, administracija kažkodėl tam pasipriešino. Iškilmių rengėjai apstulbo ir įsižeidė, tačiau jiems teko nusileisti. Iškilmės apsiribojo tuo, jog po koncerto jubiliatui buvo įteiktas laurų vainikas ir kukliame restorane surengti draugiški pietūs.

Kurioziška korektūros klaida viename iš Amerikos laikraščių, kur buvo rašoma apie būsimą kompozitoriaus „aštuoniasdešimtmetį", Rachmaninovą iš pradžių prajuokino, o kita vertus, priminė, kaip lekia metai.

Į sezono galą San Antonijuje atsitiko nelaimė, nugąsdinusi Rachmaninovo artimuosius. Vos jam baigus skambinti, baisus skausmas nusmelkė nugarą. Tik kai nusileido uždanga, jis vos ne vos, kitų padedamas, atsistojo.

Sirgdamas Rachmaninovas įniko skaityti Čechovo laiškus. Tie laiškai kompozitoriui buvo staigmena, jie buvo jam neišsenkamas džiaugsmo šaltinis iki pat gyvenimo galo. „Kaip jie man patinka! — kartojo jis. — Koks išmintingas ir puikus žmogus... Ir kaip gaila, kad tik po jo mirties aš sužinojau, koks jis buvo iš tiesų. Tačiau tai natūralu. Daug ką sužinome tik po to, kai prarandam..."

Dažnai sutemus jis užmerkdavo akis ir, rodos, girdėdavo tarp jaunų kiparisų siaučiant vėją, po Autkos vasarvietės šeimininko kojomis gurgždant jūros žvirgždą.

Iš skaldos, žvyro ir pusplyčių mišinio kilo Senaro namo sienos ir skliautai. Į jo projektą, talkindamas architektui, Rachmaninovas įdėjo ne mažiau laiko ir darbo, negu į bet kurią didžiųjų simfonijų partitūrą. Vešliai sužaliavo medžiai. Jau buvo galima įsivaizduoti, kaip atrodys būsimasis parkas.

Rodės, jog visi sunkumai jau praeity ir niekas netrukdys Rachmaninovui įgyvendinti naujo sumanymo. Deja...

Paskendęs rūpesčiuose ir darbuose, kompozitorius beveik užmiršo Rizemaną ir jo knygą. Todėl labai pasibaisėjo ir nustebo, kai vieną gražų rytą gavo impozantiškos knygos anglų kalba iškart antrąją korektūrą.

Glumino jau vien pavadinimas.

„Rachmaninovo atsiminimai, papasakoti O. Rizemano." Autorius nesivaržydamas pliauškė tai, kas jam ateidavo į galvą, darė paikas nepagrįstas išvadas, kurias bandė piršti kaip tikrovę, pažodiškai perteikinėjo kompozitoriaus šnekas, pasakojo nederamus dalykus apie kompozitoriaus charakterį ir įpročius. Visa tai Rachmaninovą labai papiktino.

Jis nedelsdamas susisiekė su Londono impresarijum Ibsu ir pirmiausia vetavo knygos pavadinimą. „Pakeiskite jį, ir tada galite rašyti, ką tik norite."

Rizemanas puolė į neviltį, nes kaip tik pavadinimą jis laikė vykusiu atradimu. Jis, Rizemanas, net nusigyveno, daugybę pinigų sukišdamas vertėjui. Galop autorių ištiko smarkus širdies anginos priepuolis. Bijodamas, kad Rizemanas nenumirtų (beje, tai atsitiko po metų), Rachmaninovas atidėjo į šalį visus reikalus ir pats kibo į darbą.

Karčiai aimanuodamas ir plūsdamasis, kompozitorius tobulino savo paties biografiją. Nuo tų pastangų knyga vargu ar ką laimėjo, bet pasidarė bent kiek kuklesnė.

„Labai nuobodi knyga,— kalbėjo jis vėliau, raukdamas antakius. — Ir daug netiesos. Beje, didžiumą visko pasakojau ne aš, o sukūrė ir sugalvojo Rizemanas."

Kai tas niekam nereikalingas veikalas galų gale buvo užbaigtas, vasara jau ėjo į pabaigą, ir jis suprato, kad dabar pats metas sėsti prie rojalio.

— Ar jūs dar nepavargot, Sergejau Vasiljevičiau?

— Pavargau? Ne. Visai ne.

Jis daug ką skambindavo! Bet „bisui" beveik visada — Čaikovskio „Trikinkę", Šumano „Kontrabandininką", kartais savo „Saulutes" ir būtinai — fatališkąjį Preliudą *cis-moll*.

Londono pianistas Benas Moisejevičius papasakojo kompozitoriui apie vienos tituluotos damos laišką — prašymą paskambinti preliudą. Be to, ji teiravosi: „...ar preliudas atkuria žmogaus agoniją — žmogaus, gyvo užkalamo karste vinimis?.."

Rachmaninovo akys linksmai blykstelėjo iš po sunkių antakių.

— Jeigu preliudas jai kelia tokias asociacijas,— pasakė jis,— jūsų vietoje aš negriaučiau jos iliuzijų.

Artistų kambaryje, kaip paprastai, buvo daug žmonių. Rachmaninovas stovėjo tiesus, spaudė rankas, pasirašinėjo programas, stengdamasis neišsiduoti, kad iš nuovargio vos laikosi ant kojų. Žmonės traukė nesibaigiančia virtine: baikščios mergaičiukės, neišspaudžiančios nė žodžio, tiesė rankas padėvėtomis pirštinaitėmis, nukaršę seneliukai rusai dėkojo už „Maskvos varpus" (irgi preliudas!) ir murmėjo po nosim kažką neaiškaus, kas turėjo prasmę prieš pusę amžiaus. Berniūkštis artistiška šukuosena pažvelgė į muzikantą iš apačios į viršų kaip į varpinę ir supiepsėjo: „Aš irgi skambinu Apasionatą!"

Jie nukamuodavo kompozitorių, bet jis negalėjo be jų gyventi.

— Aš nepajėgsiu gerai skambinti, jei būsiu uždarytas cigarų dėžėje,— sykį prasitarė jis.— Man reikia kontakto su gyvais žmonėmis.

3

Galop darbai Senare buvo užbaigti.

„Kol kas viskas dar plika,— rašė kompozitorius Somovui,— tik ant kai kurių medžių jau pūpso švelnūs pumpurai. Vadinasi, atvykome mano mėgstamiausiu laiku. Dabar kasdien stebėsiu, kaip skleidžiasi gėlės ir medžiai..."

Saulės užlieti žėrėjo ledynai ir sniego plotai, vainikavę dantytas keteras aname krante. Ir visa tai atsispindėjo vaiskiame, vėjo nedrumsčiamame ežero veidrodyje.

Tarytum atpildas už daugybę kovos ir darbo metų atėjo (tegu ir neilgam!) džiaugsmas. Ausyse skambėjo dar neparašytos partitūros puslapiai. Bet jis žinojo, kad netrukus atsitiks dar kažkas labai svarbu.

Pro plačius, berėmius langus įkypais spindulių pluoštais į vidų sruvo pavasario saulė, užliedama baldus ir geltoną, it veidrodis tviskantį parketą.

Dar nebuvo nuslūgusi pirmoji džiaugsmo banga, o prie vartų jau suburzgė sunkvežimis. Į vestibiulį darbininkai atsargiai įnešė popierium apvyniotą nuostabų koncertinį rojalį — tai buvo Frederiko Steinvėjaus dovana Sergejui Rachmaninovui.

Gegužės mėnesį Rachmaninovas dviem savaitėm išvažiavo į Paryžių — ten jam buvo padaryta nesudėtinga operacija, o paskui mėnesį praleido prie Komo ežero. Bet ir sapne, ir tikrovėje jis regėjo vien Senarą, kuris jam atrodė esąs pats ramiausias kampelis žemėje.

Beje, Europos padangė nežadėjo giedros. Vėl tvenkėsi debesys virš Vokietijos. Čia atsirado kažkoks iki tol nežinomas Hitleris, aiškiai apsėstas velnių. Tačiau jo klausoma, paskui jį žengia minios, ir dievai žino, kuo šitai baigsis.

1934 metų liepos pirmąją Rachmaninovas grįžo „namo".

Keistai ir neįtikinamai skambėjo šis žodis. Netrukus atvažiavo Irina ir Tatjana su vyru. Senaras tarsi antrąkart atgimė.

O dar po dviejų trijų dienų kompozitorius visa galva pasinėrė į darbą.

Išvažiuodamas į Europą, jis prašė Somovo atsiųsti jam keletą partitūrų: „Kitežą", „Vigiliją", „Auksinį gaidelį".

Bet drauge su partitūromis atkeliavo du laiškai, siųsti į Niujorką.

Rachmaninovui jie sukėlė seniai patirtą kūrybinių jėgų antplūdį.

Vienas laiškas buvo iš Leningrado. Koutsas su džiaugsmu pranešė, jog boikotas baigėsi ir Rachmaninovo kūriniai vėl skamba Tarybų Rusijos estradose.

Antrasis — iš Maskvos. Vladimiras Vilšau pasakojo apie koncertą Didžiajame teatre. Pirmoje programos dalyje buvo atliktas Skriabino „Prometėjas", „Ekstazės poema", o antroje — Musorgskio chorai ir Rachmaninovo „Trys rusų dainos".

„Aš sėdėjau antroje eilėje,— rašė Vilšau,— pakilo uždanga. Orkestras buvo scenoje. Už jo dviem eilėm sėdėjo choras. Antroji eilė atsistojo. Tyla — nei kosulio, nei šlamesio. Mano širdis daužėsi. Golovanovas vos pastebimai kilstelėjo lazdelę. Garsiai suskambėjo vyrų balsai: „Per upelę, upę srauniąją", paskui ilgesingai, su apmaudu „Ei tu, Vania" užtraukė moterys. Bet kai greitėjančio *picikato* fone pasigirdo trečioji daina „Baltaveidės, raudonskruostės", aš stačiai netekau žado. Širdis neišlaikė, ir ašaros ėmė riedėti mano skruostais. Nemoku apsakyti, kaip buvau sukrėstas. Maža pabučiuoti tave už šias dainas. Tik aistringai, pasiaukojamai savo tėvynę mylintis žmogus galėjo jas sukurti. Tik iki sielos gelmių rusas. Aš pirmas surikau „bis!". Pasisekimas buvo didžiulis, ir choras jas pakartojo."

Vargu ar kam dar iš rusų muzikantų pavyko taip tragiškai papasakoti apie neišverktą, karčią moters dalią.

„Baltaveidžių" muzika kompozitoriaus pasąmonėje suskambėjo daug anksčiau, negu jis pirmąsyk išgirdo žodžius.

Iš kur tie kvapą gniaužiantys violončelių pabalsiai?

...Užsitraukiau ant galvelės tiek bėdos:
Pas kaimyną kieminėti užsukau,
Už skobnelių atsisėsti sutikau,
Kaimynėliui kvietkužėliui įtikau...

Gal jie atplaukė drauge su pilkomis rudens sutemomis, su laužo dūmais dar tada, tais seniai prabėgusiais metais, ten, jo išvaikščiotuose Ivanovkos laukuose? O gal jie suskambo sunerimusioje širdyje tą mėnesėtą naktį stepėje, prie pervažos?

Ketvirtas skyrius

„RAMI BUVEINĖ"

1

Kompozitorius tikėjosi, jog 1934 metų vasara bus produktyvi, ir nesuklydo. Per septynias savaites sukūrė vieną puikiausių savo kūrinių — Rapsodiją Paganinio tema fortepijonui su orkestru. Ją kompozitorius paėmė iš Paganinio pjesės smuikui, kurią anksčiau jau buvo panaudojęs Listas ir Bramsas.

Rachmaninovas padarė savaip: šia tema jis pagrindė didelį dvidešimt keturių variacijų ciklą. Kūrinio programa, kaip paprastai, liko paslapty. Gerokai vėliau, ketvirtojo dešimtmečio gale, kompozitorius laiške baletmeisteriui Fokinui pats lyg ir kilstelėjo kraštelį uždangos, bet sunku patikėti, jog Rapsodija — vien tik efektingas sceninis siužetas.

Rapsodijos „muzika atkuria tragediją turtingos meninės asmenybės, kurios vystymuisi trukdo, grožio ir dvasinės laisvės ilgesį gniuždo nenugalima pikta jėga".

Vienas kritikas jau po kompozitoriaus mirties atkreipė dėmesį, jog „Rapsodijoje... gyvas spalvas nustelbia griežta grafika, dainingą lyriką — aiškumas..." Vargu ar tai teisybė! Rapsodijos pagrindinės variacijos tema, skaidri, tarytum nutvieksta stebuklingos šviesos, ji prilygsta nuostabiausioms Rachmaninovo melodijoms, sukurtoms kūrybinio pakilimo metais.

Baigęs „Legendą apie Paganinį", jis pirmąsyk per daugelį metų vėl pajuto tikrą moralinį pasitenkinimą, kas retai būdavo net ir jaunystės laikais.

Bet vasara duota žmogui ne vien kaip laisvalaikis kūrybai, tai juk ir metas atgauti prarastas jėgas; deja, kompozitoriui ir šįsyk nepasisekė.

Rugpjūčio gale jis rašė Sofjai Satinai į Niujorką: „...Čia yra Ibsas. Jis pranešė naujieną: Europoje man numatyta beveik keturiasdešimt koncertų. Na o jei prie jų prisidėsim dar dvidešimt penkis Amerikoje, visa tai, matyt, baigsis laidotuvių procesija ir šermenimis..."

Ta pati gaidelė skamba ir laiške Vilšau į Maskvą. Kompozitorius užsimena, jog Rapsodiją leidėjui ketina atiduoti tik pavasarį, o kol kas pabandys ją pagroti Niujorke, paskui Londone, kad paaiškėtų, ką dar būtinai reikia pataisyti.

„...Kūrinys gana sunkus, reikia pradėti jį mokytis, o aš vis labiau tingiu miklinti pirštus. Skambinu ką nors seniau parašyta, į ką pirštai jau įgudę..."

Didžiulis džiaugsmas kompozitoriui buvo anūkai. Mažajai Volkonskajai suėjo aštuoneri. Mergaitė buvo nuovoki, labai gabi muzikai.

Sašai Koniusui pavasarį sukako metukai. Jis augo tylus, ramus ir nešnekus kaip senelis. Jiedu mielai būdavo drauge, užsiėmę savo darbais ir niekada vienas kitam neįsipykdavo.

Atėjo ruduo, ir vėl ėmė suktis šėtoniškoji karuselė! Pro vagono langus it meteorai, čia užsidegdami, čia užgesdami

skriejo stočių žiburiai — žali, mėlyni, raudoni. Jis keliavo „keturiasdešimt dienų ir keturiasdešimt naktų".

Netrukus po Rapsodijos premjeros mėnesinio leidinio „Muzikalnyj rekord" 1934 metų lapkričio numeryje buvo paskelbtas vienas iš labai nedaugelio interviu su Sergejum Rachmaninovu — „Kompozitorius kaip interpretatorius", kurio autentiškumas beveik nekelia abejonių.

Jis nesistengė įrodinėti, jog kompozitorius visada geriausias savo kūrinių atlikėjas, nors ir Listas, ir Rubinšteinas — abu buvo kompozitoriai. Jeigu savo kūrinius jis interpretuoja kitaip negu kiti, tai todėl, kad pats geriau jaučia savo muziką ir ją atlieka, pasikliaudamas vidaus balsu.

„...Kompozitorius ne visada esti idealus dirigentas — savo kūrinių interpretatorius. Man teko girdėti tris didžius menininkus — Rimskį-Korsakovą, Čaikovskį ir Rubinšteiną — diriguojant savo kūrinius, ir rezultatai buvo iš tiesų apgailėtini. Dirigavimas — ypatingo pašaukimo reikalaujanti muzikos specialybė, tai individualus talentas, kurio neįgysi darbu..."

Dirigentui būtina nepaprasta savitvarda, santūrumas (bet anaiptol ne rambumas, ne abejingumas!), tobula mąstymo pusiausvyra ir visapusiška savikontrolė.

„...Diriguodamas aš patiriu kažką panašaus į tai, ką jaučiu, vairuodamas savo mašiną,— vidinę ramybę, leidžiančią man kontroliuoti ir tas jėgas — muzikines ir mechanines, kurios nuo manęs priklauso..."

Rachmaninovo nuomone, esama dviejų savybių, būdingų kompozitoriams ir privalomų interpretatoriams.

Pirmoji — vaizduotės dovana, gebėjimas taip įsijausti į kūrinį, kad sąmonėje iškiltų ryškus, regimas jo paveikslas, mokėjimas tą paveikslą įkūnyti, atkurti muzikoje. Anot Rachmaninovo, „kompozitorius interpretatorius, kurio vaizduotė tobulai išsivysčiusi iš prigimties... turi pirmenybę, palyginti su menininku, vien tik interpretatorium".

Antrasis bruožas — muzikinio kolorito pajautimas. Šiuo atžvilgiu neprilygstamas buvo Antonas Rubinšteinas.

Jis, Rachmaninovas, kiekvienąsyk skambina vis kitaip. „Pianistas — akustikos vergas. Tik paskambinęs pirmąją pjesę, išbandęs salės akustiką ir pajutęs bendrą atmosferą, aš žinau, kokia bus mano nuotaika per visą koncertą..."

Tam tikra prasme jam tai nesą gerai, bet jis manąs, jog „menininkui geriau niekada nebūti iš anksto garantuotam dėl savo grojimo" — tik tada galima išvengti rutinos.

Ar jam neatrodo, jog menininko atlikėjo gyvenimas neigiamai veikiąs jo kūrybą?

Šitai daugiausia priklauso nuo meninės individualybės. Pavyzdžiui, Štrausas ir Rubinšteinas mokėjo suskirstyti dieną valandomis, kada kurti ir kada groti.

„...Man toks dvilypis gyvenimas stačiai neįmanomas. Jeigu aš skambinu, negaliu kurti, jeigu kuriu, nenoriu skambinti... Galbūt todėl, jog muzika, kurią norėčiau kurti, šiandien nepopuliari. O galbūt... priežastis visai kita... Išvažiavęs iš Rusijos, aš praradau norą kurti. Netekęs tėvynės praradau ir patį save. Tremtinys, iš kurio atimamos muzikos ištakos, tradicijos ir gimtoji dirva, negali norėti kurti, jam lieka tik viena paguoda — bežade tyla saugoti prisiminimus, neaitrinti jų."

2

Sezoną Rachmaninovas užbaigė Ispanijoj.

1935 metų paskutiniosiomis dienomis Senare spigino baisus šaltis. Pro rūką šmėkščiojo kalnai, iki pat papėdės padengti sniegu. Ir vis dėlto kompozitoriui tai buvo rojus.

Vaikai ir anūkai tais metais ketino atvažiuoti ne anksčiau, kaip birželyje. Taigi prieš akis buvo du netrikdomos tylos mėnesiai. Jų labai reikėjo kompozitoriui, kad į plačiuosius vandenis pagaliau išplukdytų didžiulį naują savo sumanymą, brandintą metų metus, puoselėtą toje „bežadėje neaitrinamų prisiminimų tyloje", galbūt, jam pačiam nežinant, širdyje nešiotą visą gyvenimą.

Vienu metu buvo manoma, kad Rachmaninovo Trečiosios simfonijos pagrindinė tema grindžiama senovinės giesmės „Rami buveinė" melodija. Tačiau iki pat šių laikų tai galutinai neįrodyta. Pirminio melodijos šaltinio niekas neaptiko. Matyt, kažkada su daugybe kitų temų ji buvo užfiksuota kompozitoriaus užrašų knygutėje ir tik laukė savo valandos.

Toji melodija viskuo patiko Rachmaninovui: ir ritmo lengvumu, ir neskubia natūralia tėkme — kaip senovinių giesmių,— perteikiančia dvasinį žmogaus susitelkimą, tikėjimą savo tiesa.

Ji dažnai suskambėdavo jo atminty, ypač nevilties valandėlėmis, kurios jam kartkartėmis užeidavo. Tarpais jam dingtelėdavo mintis, kad toje melodijoje, paprastoje ir didingoje, turinčioje tokias dideles plėtojimo galimybes, galbūt ir slypi tikrasis tėvynės Rusijos paveikslas, kurį jis taip norėjo įamžinti muzikoje dar jaunystės metais...

Antrąją simfoniją nuo Pirmosios skyrė dešimt metų ir beveik trisdešimt — Trečiąją nuo Antrosios.

Visų trijų simfonijų tema ta pati, bet kiekvienoje ji turi vis kitokią prasmę ir perteikta kitokiomis išraiškos priemonėmis. Nėra abejonės, jog simfonija skambėtų visai kitaip, jeigu kompozitorius būtų sukūręs ją tėvynėje.

Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, būdamas Kanuose, Sergejus Vasiljevičius aplankė rusų rašytoją Ivaną Buniną. Priėjęs prie vartelių, vedančių į miniatiūrinį sodą, jis išvydo nedidukę, jau sudubusią vilą. Apačioje pro medžių viršūnes ir čerpių stogų kriaušius švysčiojo mėlyni jūros rėžiai.

Rašytojo žmona Vera Nikolajevna palydėjo jį į prieplauką. Prie lentinės prieplaukos tarp kitų suposi didelis baltas laivas su pusiau susukta bure. Laivo paskuigalyje, išžergęs stiprias basas kojas, vienišas jūreivis balta kepuraite, tamsiu megztiniu ir drobinėmis kelnėmis rišo skridinį prie gafelio. Rachmaninovas iš tolo jį palaikė berniūkščiu, bet, priėjęs arčiau, pamatė, jog suklydo. Jį buvo galima atpažinti tik iš akių, pilkų ir skvarbių. Jos žvelgė į svečią abejingai ir klausiamai. Ir staiga toji Buninui būdinga ledinio santūrumo kaukė virptelėjo. Jis bemat prisiminė viską: ir Jaltą, ir Čechovą, ir net Maikovo „Noktiurną" apie tuopas ir paukštelius. Nors ir keista, bet nuo to laiko jie buvo susitikę tik keletą kartų probėgomis. Buninas ir apsidžiaugė, ir kažkodėl sumišo; norėdamas nuslėpti tą akimirksnio sutrikimą, beregint pasiūlė svečiui nuplaukti iki artimiausio iškyšulio. Užgniaužęs šypseną, Rachmaninovas žiūrėjo į kietas gyslotas Bunino rankas, įdegusias, sugrubusias nuo vėjo ir druskos.

Paskui keletą valandų jie šnekučiuodami prasėdėjo verandoje. Dėl daugelio dalykų jų nuomonės skyrėsi, jiedu net susiginčijo. Sunku buvo atsispirti prieš tą stulbinantį, pribloškiantį aiškumą, įžvalgumą, taiklumą, su kuriuo tas didis rusų menininkas po dvylikos metų, praleistų čia, svetimame krašte, kalbėjo apie senąją, dabar jau neegzistuojančią Rusiją. Abu jie — ir

svečias, ir šeimininkas — ją savaip mylėjo. Bet svečio širdy nerado atgarsio Bunino priešiškumas viskam, kas dedasi ten dabar. Skvarbus pagiežingas Bunino protas bergždžiai ieškojo kokios nors išeities. Jo sarkazmuose buvo justi bejėgis, beviltiškas ilgesys. Rachmaninovas klausėsi Bunino su gailesčiu ir apmaudu.

Abu jie bjaurėjosi tuo beprasmišku triukšmu, kurį kėlė rusų emigrantai. Su „plunksnos broliais" Buninas elgėsi pabrėžtinai nemaloniai. Jis slėpė nuo visų savo meilę, neapykantą ir nepaguodžiamą širdgėlą. Kraupiomis karo dienomis, kęsdamas baisų vargą, beveik skurdą, jis nesileido į jokius kompromisus ar sandėrius su rusų žemės priešais. Rizikuodamas gyvybe, jis ketverius metus savo viloje slapstė žurnalistą, kurį okupantai būtų nužudę.

Abu — ir svečias, ir šeimininkas — mylėjo tą, kurios jau nebebuvo. Kitos jiedu nepažino — vienas nemokėdamas, o antras nenorėdamas pažinti.

— O kas mes esam čionai? — klausė kompozitorius. — Kam gi mes, rusų menininkai, valgome svetimą duoną už vandenyno arba čia, Alpėse, saugome juokingą, niekam nereikalingą „dvarininkišką garbę" ir net nebandome suprasti, kas dedasi ten, anapus?.. — Jis nesulaukė atsakymo.

Taip jiedu ir išsiskyrė — su liūdesiu, bet kiekvienas laikydamasis savo nuomonės, nė kiek neįtikinęs vienas kito.

Prieš pat mirtį Buninas rašė į Maskvą Telešovui: „...Aš žilas, liesas, bet vis dar tulžingas. Labai noriu namo..."

Šį susitikimą Sergejus Vasiljevičius prisiminė kažkodėl dabar, Senare, ankstyvą balandžio rytą.

Kalnai ir vandens plynė skendėjo rūke. Bet palei pat krantą, vidury tankios, vešlios vejos stiepėsi trys jauni beržiukai — jo pasididžiavimas, nuolatinio triūso ir nusivylimų objektas. Ant šakelių vos krutėjo purpuriniai auskariukai, virpčiojo vargais negalais išsiskleidę lipnūs lapeliai.

Štai taip stiebiasi jie kažkur ant Okos krantų, ir stiebsis amžinai, o virš pievų ir ganyklų giedos vieversėliai, iš laukų dvelks į veidą šiltas beržų kvapas ir tokios keistai pažįstamos susirūpinusios kažkieno akys žvelgs priekaištingai liūdnai.

Na ką! Liks upėj ženklas menkas,
Kai ašara įkris tyra.
Tu nesikeisi — gojai, lankos
Ir kaktą gobianti skara...[1]

Jis perbraukė delnu akis.

Pamažu nirdamos iš miglos, virš ežero kilo niūrios, dantytos uolos, šerkšno pasidabruotom keterom.

Vidurvasarį, verčiamas žmonos, Sergejus Vasiljevičius nenorom atsiplėšė nuo rašomos simfonijos ir sutiko penkioms šešioms savaitėms nuvažiuoti į Baden Badeną pagydyti širdies ir reumato.

Vokietijoje pūtė nauji vėjai. Kurorto parko alėjomis, aidint karinėms komandoms, panašioms į lojimą, žygiavo žaliūkai rudomis palaidinėmis. Rachmaninovas šnairavo į juos, sunkiai slėpdamas nustebimą. Kai vokiečiai, pateikę muzikantui sąskaitą už pirmąsias dvi savaites, praleistas sanatorijoje, atsisakė iš jo imti Šveicarijos banko čekį, jis pasipiktino. O kai iš įvairiausių užuominų paaiškėjo, kad nesusipratimas kilo tik todėl, jog jis rusas, kompozitorius labai pasipiktino ir pareiškė tučtuojau išvažiuojąs.

Nieko nepadėjo nei ūmai susizgribusio vyriausiojo administratoriaus, nei banko pasiteisinimai ir atsiprašinėjimai.

Atsisakęs toliau gydytis, nors sveikata jau buvo pradėjusi gerėti, jis grįžo į Senarą.

1935 metų rugpjūčio mėnesį Rachmaninovas baigė simfonijos pirmos ir antros dalies apmatus. Simfonija turėjo būti trijų dalių, bet į antrą lėtąją dalį kaip centrinis epizodas dar buvo įtrauktas *skerco*.

Kompozitorių slėgė ilgas priverstinis darbo pertrūkis.

Pasaulyje buvo neramu: Musolinio lėktuvai iprito bombomis degino sorų laukus ir šiaudines abisinų lūšnas. Karo liepsna pamažu plieskėsi Ispanijoje.

Spalio mėnesį prasidėjo aštuonioliktoji rusų muziko odisėja po šiaurės rytų valstijas.

Pro padūmavusį vagono langą bėgo kalvos, bobų vasaros auksu ir purpuru padabintos giraitės. Pro šalį šmėžavo čia tvarkingi, balti, lentomis apmušti namukai, šypsantys žemai paki-

[1] Vertė A. Baltakis.

busiai rudens saulei, čia atgrasiai ryškūs, akį veriantys „Standard oil", „Laki straik", „Koka-kolos" ir „Čuingam rigli" reklamų skydai. Susikirsdami ir išsišakodami į tolį bėgo keliai. Voromis, būriais ir ištisais srautais jais riedėjo tūkstančiai automobilių, mirgančių visom vaivorykštės spalvom. Tarp puošnių, ištaigingų „bjuikų", „pakardų", „kraislerių" ir „ševrole" skriejo ir kuklus pilkas „fordas", kuriuo tą rudenį po Naująją Angliją, Vidurinìuosius vakarus ir Kaliforniją keliavo tarybiniai žurnalistai Ilfas ir Petrovas, pirmieji vienaaukštės Amerikos atradėjai. Juos domino viskas: Fordo gamyklos ir Holivudo „sapnų fabrikai", užtvankos ir dangoraižiai, bauginančios Čikagos džiunglės ir „geriausi pasaulyje" muzikantai, o labiausiai — paprastų darbo žmonių gyvenimas ir, žinoma, socialiniai „klestėjimo eros" kontrastai toje milžiniškoje šalyje, kur viskas tuo pat metu ir džiugina, ir gąsdina, žadina gailestį, o tarpais kelia pasibjaurėjimą. Didžiadvasiškumas, dosnus svetingumas ir nepasotinamas godulys, talentas ir kvailumas, nesuskaičiuojami turtai ir neišbrendamas skurdas.

3

1936 metų sausio—kovo mėnesiais Rachmaninovo koncertinės kelionės po Europą programoje pirmasis miestas buvo Varšuva.

Ši kelionė, rusų sienos artumas jaudino muzikantą.

Žiema nepašykštėjo sniego. Už vagono langų buvo balta balta. Pravažiavus Kališą, jis iš įpratimo kreipėsi į miegamojo vagono palydovą vokiškai ir labai nustebo (net krūptelėjo iš netikėtumo), išgirdęs atsakymą kone gryna rusų kalba. Mažo, tvarkingo, mėlynu švarku vilkinčio žmogučio akys pasidarė šiltos, nuoširdžios, jose tvykstelėjo kažin kas sava, artima.

Perone laukė sensteléję, bet šypsantys Varšuvos muzikantai. Gėlės, magnio blyksniai. Kai kompozitorius išėjo į erdvų vestibiulį, jį stačiai apsvaigino prisiminimai.

Sniegas, vežikai, kailiniai ir praeivių veidai, perregimas melsvas vasario dienos ūkas virš aikštės su dar neužgesintais žiburiais...

Tikriausiai jis kybo ir ten, už Stolbcų, už ribos, kurios jam nevalia peržengti.

Viešbutyje, kai senas ūsuotas metrdotelis, panašus į Mazepą, prižadėjo ponui muzikantui kartu su Varšuvos kava atneš-

ti ir tikrą rusišką bandelę, jis net susijuokė iš džiaugsmo, o svetur jis juokdavosi labai retai. Tai kas, kad gavo riestainį, nė iš tolo nepanašų į rusišką bandelę.

Silpnas vėjelis iš ano Vislos kranto nešė degančios medienos kvapą.

O kitą dieną įvyko nelauktas susitikimas. Salėje buvo Jelena Rožanskaja-Vinter. Ji sėdėjo balkone, toli nuo estrados. Iš čia Rachmaninovas jai pasirodė toks pat, kaip ir anksčiau — paslankus, jaunas. Tačiau tas pirmasis įspūdis išsisklaidė, vos tik peržengus artistų kambario slenkstį.

Ji nejučiomis aiktelėjo: senukas!..

Jis atpažino ją iš karto ir priėjo, ištrūkęs iš gerbėjų minios. Ją nustebino jo akys, susimąsčiusios, nuvargusios ir labai liūdnos, nors koncertas turėjo didžiulį pasisekimą.

Jiedu nuėjo prie lango ir valandėlę šnekėjosi. Jis prisiminė Putiatiną, seseris Strachovas (jas buvo sutikęs Paryžiuje), „Alyvas", Jolą Šaliapiną. Jo veidą nuskaidrino šypsena.

Jausdama, kad atėmė jam daug brangaus laiko, Rožanskaja padavė ranką ir paklausė, kada ir kur jie pasimatys.

— Nežinau, deja, nežinau, ar mudu apskritai dar kada susitiksime. Aš dažniau gyvenu Naujajame pasaulyje negu Senajame.

— O argi jūs neketinate grįžti į namus, į tėvynę?

— Vargu ar man šitai pavyks.

— O aš svajoju apie tai.

— Tenai aš veržiuosi galbūt dar karščiau ir labiau už jus, bet kelyje pernelyg daug kliūčių.

Jo veidas staiga pasikeitė, tarytum jis būtų ėmęs bodėtis šiuo susitikimu. Jiedu atsisveikino, ir jų keliai daugiau niekada nesusikirto.

Anglijoje jį užklupo netikėta ir liūdna žinia apie Glazunovo mirtį. Ji vėl įaitrino seną žaizdą. Mirti svetimoj šaly... Taip, jis pražiopsojo kažkokią lemtingą akimirką, pražiopsojo nesugrąžinamai. Per vėlu!

Laikas nušvilpė tolyn. Jis atsiliko. Bet ne vien pats dėl to kaltas, o „kliūtys", kurias jis minėjo Rožanskajai! Tūkstančiai nematomų gijų, šeima, vaikai, anūkai jau buvo prikaustę jį prie to svetimo pasaulio, kuriame jis dirbo daugiau, negu leidžia žmogaus jėgos.

Tačiau, kad ir kur jis būtų, privalo iki paskutinio atodūsio vykdyti savo, ruso, pareigą — kiekvienas garsas, kiekviena nata, jo užrašyta arba suskambėjusi po jo pirštais, skirta Rusijai, jos liaudžiai, jos šlovei.

Į Paryžių Sergejus Vasiljevičius atvažiavo tik baigiantis sezonui, 1936 metų balandžio mėnesį.

Kai jis pakilo nuo rojalio, salėje, kaip paprastai, kilo ovacijų audra. Į sceną ėmė plaukti gėlių puokštės. Viena iš jų patraukė jo dėmesį.

Nedideliame auksaspalvių šiaudelių krepšyje jis pamatė svyrančias baltųjų alyvų kekes.

„Nejaugi?!"— sumurmėjo ir, santūriai linkčiodamas, priėjo prie pat rampos. Tarp gėlių jis išvydo kortelę, o joje — pažįstamus inicialus „B. A."

„Alyvų" paslaptis išaiškėjo prieš kompozitoriui išvykstant iš Rusijos.

F. Ruso, kijevietė, gydytojo žmona, netekusi visko, ką gyvenime turėjo brangaus, pačią kritiškiausią akimirką staiga vėl atgavo tikėjimą tiesa, gėriu, ji nepaprastai pamėgo Rachmaninovo muziką, ir toji muzika jai tapo dvasine atspirtimi.

Nuo tada visą gyvenimą jos širdis buvo kupina karščiausio noro atsidėkoti didžiajam menininkui.

Kitą dieną jis parašė „Baltosioms alyvoms" į Maskvą: „...Jūs, kaip ir anksčiau, vis tokia pat miela ir gera, vis lepinate mane savo dėmesiu."

Dar praėjusių metų rudenį laiške Vladimirui Vilšau jis prisipažino, kad pašlijo jo sveikata.

„...Greitai dūlėju! Kol nesiskundžiau sveikata — buvau neeilinis tinginys; kai pradėjau jos netekti — tik ir galvoju apie darbą. Tai ženklas, jog nepriklausau tikriesiems talentams, nes, mano nuomone, be gabumų, tikras talentas dar turi būti apdovanotas darbštumu, kuris ima reikštis, vos tik pajutus savo talentą. O jaunystėje aš dariau viską, kad tik jį užgniaužčiau. Tad nejau senatvėje galėčiau tikėtis atgimimo? Dabar jau sunku padidinti savo produktyvumą... Vadinasi, per savo gyvenimą aš nenuveikiau to, ką galėjau, ir tai apkartins man likusias dienas..."

Šios nelinksmos eilutės parašytos pačiu darbo įkarščiu — rašant Trečiąją simfoniją, kurią daugelis laiko Sergejaus Rach-

maninovo kūrybinio kelio viršūne. Šį laišką jis rašė naujo koncertinio sezono išvakarėse. Per žiemą ir pavasarį jis turėjo dalyvauti septyniasdešimtyje koncertų Amerikoje ir Europoje. Tas negailestingas reiklumas sau ir padarė jį didžiu menininku.

1936 metų pavasarį laiške tam pačiam adresatui jis prasitarė, jog, kiekvienam sezonui baigiantis, jaučiasi „rykštės genamas"; kalbėdamas apie repertuarą, pasisakė nemėgstąs skambinti savo kūrinių. Į programą įtraukiąs „du tris dalykėlius dėl akių". Mėgstamiausi jo kompozitoriai — Šopenas, Listas, paskui dar Bachas, Bethovenas, Šubertas. „... Modernistų neskambinu. Nepriaugęs!"

Geriausiu smuikininku Rachmaninovas laikė Fricą Kreislerį, geriausiu pianistu — Josifą Hofmaną (kai tasai būdavo geros formos). Geriausiu dirigentu — Arturą Toskaninį, geriausiu orkestru — Filadelfijos.

Prieplaukoje suposi dvi motorinės valtys.

Viena — plati, balta, stipri — šeimyniniams pasiplaukiojimams su vaikais.

Kita — greitaeigė. Į ją Rachmaninovas sėsdavo tik pats, — jos vairo nepatikėdavo niekam. Ilgas jos korpusas iš raudonmedžio su paauksuotu užrašu „Senaras" turėjo laikyti „šimtą metų". Savo „Senaru" muzikantas neretai lenktyniaudavo su ežerų garlaiviais.

Kiekvieną rytą, jei tik nepildavo kaip iš kibiro lietus, lygiai pusę devynių prieplaukoje pasigirsdavo ritmiškas tolstantis motoro tuksėjimas.

Po pusvalandžio Sergejus Vasiljevičius grįždavo. Ir ant židinio mušant stikliniams kurantams, paraudęs nuo ežero vėjo, įžengdavo į valgomąjį.

Visada ramus, mažakalbis, visada labai orus, tvarkingas, net su savo mėgstamiausia namine languota striuke jis atrodydavo nepriekaištingai apsirengęs.

Gegužės pabaigoje geležinė dienotvarkė šiek tiek pairo, nes į svečius atvažiavo Svanai, kuriuos Sergejus Vasiljevičius labai mėgo. Įkandin jų aptarti būsimo sezono koncertinių programų iš Londono atvyko Ibsas — Rachmaninovo impresarijus Europoje.

Kartą, iki pietų likus valandai, Rachmaninovas pakvietė svečius paplaukioti po ežerą. Vakaras buvo nuostabus, ežeras ramus lyg tvenkinys. Atitrūkęs nuo prieplaukos, „Senaras" kaip paukštis nuskriejo lygiu vandens paviršiumi, kuriame atsispindėjo vakaro dangus ir mėlynas Pilato uolos kontūras.

Prieplauka jau buvo dingusi už iškyšulio, kai Ibsui šovė į galvą pademonstruoti savo meistriškumą. Nusižengdamas įpročiui, Rachmaninovas mielai perdavė jam vairą, o pats atsisėdo ant suolelio šalia svečių. Bet, vos tik jis spėjo atsisėsti, įvyko neįtikėtinas dalykas. Ibsas, stambus, apskritaveidis, raudonskruostis ir labai savimi pasitikintis žmogus, matyt, norėjo padaryti staigų posūkį, bet valtis ėmė suktis ir krypti į kairį šoną. Rachmaninovas pašoko, dideliais žingsniais priėjo prie sutrikusio Ibso, nustūmė jį ir stvėrė vairą į savo rankas. Sraigtas jau sukosi ore, bortas siekė vandenį; sunkus laivas galėjo tučtuojau apsivožti ir paglemžti po savim keleivius. Jekaterina Svan užsidengė rankomis veidą.

Tą akimirką valtis išsilygino ir, apsukusi pusratį, nuplaukė į krantą. Niekas nepratarė nė žodžio. Tylomis jie grįžo ir iš prieplaukos. Tik jau eidamas į verandą, Rachmaninovas šelmiškai dirstelėjo į vis dar išblyškusį Ibsą ir tyliai nusijuokė:

— Na, na!.. Tik nė žodžio Natašai, nes ji man daugiau neleis plaukioti valtimi!

Jau neatmenamais laikais jis rašė Re: „Visko bijau: pelių, žiurkių, vabalų... plėšikų... tamsos..."

Mirties, nežinomybės baimė jį persekiojo visą gyvenimą. Bet štai dabar, kai mirtis praskriejo taip arti, vos neužkabindama jo savo juodu sparnu, jis kažkodėl tos baimės nepajuto.

Svečiams išvažiavus, simfonija vėl užvaldė jo mintis. Finalas, kaip ir apskritai visi finalai, išskyrus vieną kitą, jam nelabai patiko. Bet šiaip simfonija, jo nuomone, buvo gera, tikroviška, o svarbiausia — naujai sumanyta ir parašyta.

Ir štai atėjo diena, kai paskutiniajame partitūros lape neapsakomai smulkiu braižu buvo parašyta: „Baigiau. Ačiū dievui. S. R. 1936. VI. 6." Bet atskirus balsus jis dar taisė iki pat birželio trisdešimtos.

O paskui dėl mažojo piršto artrito Rachmaninovas turėjo sopančia širdim beveik mėnesiui išvažiuoti. Gydymo nauda jis mažai tikėjo.

„Ēks le Beno šaltinio vanduo, man rodos, paprasčiausias... bet aplink jį išaugęs visas miestas, kazino, kurhauzas ir t.t. ...

... O mūsų Senare žydi flioksai ir lelijos..."

Liepos mėnesį jis rašė Vilšau:

„Rulete nemėgstu žaisti: sekioti paskui damas jau per vėlu; pažinčių neužmezginėju; dirbti neleidžia gydytojai, net skaityti nepataria. O kas lieka? Vien šuniškas ilgesys! Skaičiuoju dienas, kada galėsiu išvažiuoti... Iki mūsų namų 344 kilometrai automobiliu. Smagu bus mauti iš čia..."

Senare dienas ir valandas jis rikiavo visai kitaip. Iš pradžių, kol dar negalėjo groti, nuo ryto iki vakaro darbuodavosi sode, kur beveik viskas buvo padaryta savo rankomis iš nieko. Neretai jau temstant ilga susilenkusi jo figūra tebeboluodavo tarp klombų. Su sodininko pirštinėmis jis be perstogės rankiodavo iš tankios velėnos akmenų skeveldras, kad ji būtų dar vešlesnė.

Giedromis dienomis sode po plačiašakiu klevu Rachmaninovai gerdavo arbatą „kaip Ivanovkoje" — su bandelėmis, šventiniu pyragu ir sirpiomis avietėmis. Pašnekesiai prie stalo, ko gero, taip pat būdavo kaip Ivanovkoje. Trumpose Sergejaus Vasiljevičiaus, jo žmonos ir dukterų replikose atgydavo prabėgę metai. Anūkės Sofinkos guvernantė Liolė Malyševa jų šeimoje buvo gyvenusi beveik penkiolika metų. Klausantis tų pasakojimų, jai rodėsi, kad ji mato viską tarytum tikrovėje: ir seseris Skalon, paneles su rankdarbių rėmeliais, ir liepas, ir tvenkinį, ir jauno parko beržus; kad girdi girgždant svirtį ir skardžiai juokiantis Aleksandrą Zilotį. Ir visų prisiminimuose buvo gyva Marina, „mūsų Maša", brangi, nepamirštama šeimos draugė.

1922 metais Mariną buvo pavykę kelioms savaitėms atsikviesti į Drezdeną. Bet po metų ji labai greit mirė Maskvoje vėžiu...

Vasara ėjo į pabaigą.

Laikraščių naujienos kompozitorių vis labiau liūdino. Pasaulį jau krėtė karštligė. Ispanijoje liepsnojo karas. Rachmaninovui dažnai vaidendavosi tolimas griausmo aidas, į šį rojų atsiritęs iš atkampių tarpeklių.

1936 metų spalio mėnesį Liverpulyje pagaliau įvyko rusų muzikos festivalis, kurį dar prieš karą, 1913 metais, buvo ketinęs surengti dirigentas Henris Vudas.

Tučtuojau po festivalio, nelaukdamas recenzijų, Rachmaninovas išvažiavo į Ameriką ir beregint visa galva pasinėrė į darbą — skubiai ėmė ruoštis simfonijos premjerai. Dieną naktį, namie ir kelionėje jis koregavo natas. Ištaisytus lapus atidavęs viename mieste, važiuodavo į kitą, kur jo laukdavo nauji. Palinkęs prie žalių linotipo atspaudų, jis gunksodavo ir miegamojo vagono kupe, ir laukdamas traukinio stotyse.

Netrukus prasidėjo repeticijos. Jis sėdėjo ložėje, sekdamas kiekvieną orkestro štrichą, kiekvieną Leopoldo Stokovskio lazdelės mostelėjimą ir šarmojančios jo galvos judesį. Tarpais jis šypsodavosi, o tarpais susiraukdavo ir, spausdamas rankas, kilstelėdavo nuo kėdės.

Atėjo lapkričio šeštoji.

Iš šventiškai nusiteikusios minios šurmulio jis stengėsi nuspėti, kaip ji sutiks jo kūrinį — Trečiąją simfoniją. Džiaugsmingai, entuziastingai? Vargu.

Gal tik saujelė rusų, išsibarsčiusių tai šen, tai ten didžiulėje salėje, supras šią muziką, jo išpažintį, skiriamą ten, rytuose, esančiai jo liaudžiai.

O štai ir jo „Rami buveinė" įplaukia į salę tarytum iš amžių glūdumos ritmiškais klarneto, violončelės ir valtornos pasažais.

Ji skamba kaip epigrafas, kaip epinio pasakojimo įžanga.

Ir staiga tarytum kas vieną akimirksnį būtų atitraukęs uždangą. O už jos... Už jos akims neaprėpiamos stepės, neįžengiamos šimtametės girios, lėtai tekančios upės, milžiniški debesys. Plati jos melodija išausta iš daugybės motyvų, pabalsių. Joje girdi ir drebulės virpėjimą, ir vėjo šnaresį, ir „minorinę gegužės terciją".

O koks orkestras! Kur rastum kitą tokį! Puikus ir Stokovskis. Kaip nuo jo mosto plačiai skamba melodijos, kiek jose atsiveria erdvės. Ne veltui slavas!

Štai aštuonios violončelės ima dainuote dainuoti švelnią iškilmingą, tarsi vestuvinę, dainą. Ji skrieja kaip pavasario vėjas.

... man veidą švelniai glamonėja gluosnis
lapeliais virpančiais savais.

Kol kas dar viskas aišku.

Bet štai muzika darosi nerimastinga. Keičiasi, niūresnis darosi koloritas, harmonija šiurkštesnė, melodija ima trūkčioti. Paslaptinga nežinoma jėga draiko, jaukia sidabrinį melodijos audinį, kaip netikėtas smarkus vėjo gūsis kad sudrumsčia ir išsklaido debesų, gėlių ir medžių atspindžius tyrame skaidriame vandenyje. Viskas staiga apsiblausė, įsiviešpatavo baimė ir nerimas. Miškas ošia prieš audrą. Vėjas lenkia prie žemės šimtametes pušis. Ir vėl, bet jau rūsčiai, grėsmingai skamba tubų grojama „Ramios buveinės" tema. Rusijos tema, likimo, atsisveikinimo su tėvyne tema. Ji čia nutolsta, čia vėl sugrįžta. Ji ir švelni, ir svajinga, ir liūdna, ir bauginanti, ir nepermaldaujama! Ją groja valtornos, tarytum atsklidusi iš Liadovo „Užburto ežero", ji skamba *adagio* dalyje amžinojo dainiaus bajano balsu, kuriam švelniai pritaria arfos, šėlsta kaip audra virš laukų, skleisdama aplinkui šaltį, užtemdydama padangę juodais šviniais debesimis, perkūno trenksmais drebindama dangų ir žemę.

Bet vėl... danguje sklaidosi debesys...

Kaip gražu! Ir metų metais
Ta pati lydės darna:
Upės kibirkščiuos verpetais,
Leips laukuos kaitri diena...

... Piktai siaučia baisus viesulas simfonijos finale, kol pagaliau baigiamajame epizode jį nustelbia varpų gaudesys.

Ką gi, kaip visada, — triukšmas, ovacijos, gėlės, orkestras groja tušą, o žmonių akys sutrikusios.

Ne, jų, šitų žmonių, tegu savaip atviraširdžių ir jautrių, negalėjo iki pat sielos gelmės sukrėsti rusiška simfonija!

Laikraščiuose pasipylė atsiliepimai.

„Simfonija — puikus kūrinys muzikinės koncepcijos, kompozicijos ir orkestruotės požiūriu. Kai dėl harmonijos, Rachmaninovas, kaip visada, konservatyvus, bet jis įrodė, jog originali esti ir ne vien disonansais parašyta muzika, nors ultrarealistai mano kitaip."

„...Simfonija — tai dramatiškai perteikti jo jausmai Rusijai, jo atsiminimai. Meilė, draugystė, praradimai. Tai mintys, išsakytos muzika, kitaip jis nemoka jų išreikšti..."

Bet buvo ir kitokių nuomonių.

„Publikos ir kritikos atsiliepimai gaižoki,— prisipažino jis laiške Vilšau, rašytame kitų metų vasarą. — Mane skaudžiai užgavo vienas atsiliepimas: Trečiojoje simfonijoje esą nebėra Rachmaninovo. O aš pats tvirtai tikiu, kad tai geras kūrinys. Bet... kartais ir autoriai klysta!"

Tik nedaugelis rusų, gyvenusių Amerikoje, apie simfoniją atsiliepė šiltai. Atsakydamas dirigentui Aslanovui, Rachmaninovas pasakė, jog saugos jo laišką. Jis bus moralinė parama, vėl užplūdus „baimės ir abejonių bangai".

Bet daug anksčiau jį apniko reporteriai.

— Mes girdėjome, jog tai paskutinė jūsų koncertinė kelionė.

— Aš pats šitai girdžiu pirmą kartą.

— Kur dabar jūsų namai?

— Traukinyje, — niūriai atsakė muzikantas. — Pulmano vagone.

— Kuo jūs pirmiausia save laikote: pianistu, dirigentu ar kompozitoriumi?

— Nežinau. Ir kritika čia man mažai tepadeda.

— Ką jūs pasakysite apie „Varpus"?

— Aš mėgstu „Varpus", — atsidusęs tarė jis. — Jiems gaudžiant čia, aš galvoju apie Rusiją...

Detroito laikraštyje 1937 metų vasarį liko įamžinta viena repeticija:

„...Iš artistų kambario išėjo ir ėmė leistis laiptais ritmingais kariškio žingsniais. Jis žvelgė tiesiai prieš save. Neištarė nė žodžio niekam. Jis buvo apsirengęs juodu kostiumu, mūvėjo rūpestingai susagstytomis rudomis pirštinėmis. Prie durų akimirką stabtelėjo. Viktoras Kolaras (dirigentas) nusilenkė, atsigręžė į orkestrą ir pasakė:

— Džentelmenai, misteris Rachmaninovas!

Sugriaudėjo muzikantų aplodismentai.

Valandėlę truko pauzė. Pianistas atsisėdo, nusiėmė pirštines, žvilgtelėjo į klaviatūrą, paskui į dirigentą. Kolaras pastukseno, „dėmesio", ir suskambo muzika. Repeticija buvo oficialesnė negu koncertas. Net kai Kolaras arba pats Rachmaninovas sustabdydavo orkestrą, kompozitorius likdavo toks pat orus, iškilmingas — tarytum žmogus, iš aukštybių apžiūrinėjantis savo laukus. Buvo aišku, kad savo sumanymą jis įgyvendina be jokių nukrypimų."

Pasisekimas Londone buvo didžiulis. Kritikos vertinimai nei šiokie, nei tokie. Ibsas jam net neparodė „Taims" ir pasakė, jog užmuš vieną žmogų, kad taip begėdiškai rašo!

Paryžius pasitiko kompozitorių atšiauriu vėju ir smulkiu sniegu. Bet estradoje jo vėl laukė baltosios alyvos.

Senare namą ir langines draskė vėtra.

„Aš tirtu iš baimės, kad vėjas nenulaužtų kokio nors mano medelio, — rašė kompozitorius. — Šaltis iš tiesų šuniškas. Rytas buvo labai šaltas, dabar vėjas keičia kryptį, darosi šilčiau. Kažkas net šūktelėjo, jog pasirodė saulė. Aš paskubomis velkuosi megztinį, aunuosi batus, stveriu šaliką ir lietpaltį. Vyšnių pumpurai vos atvėrę burnytes, bet medžiai pliki. Kadangi pavasaris vėlyvas, sodinu daug medžių..."

Vasarą nieko naujo nenutiko. Pernelyg sunki buvo dvasinė duoklė, kurios iš jo pareikalavo simfonija.

Birželio mėnesį jis rašė Vilšau:

„...Dabar skaitau I. Ilfo ir E. Petrovo knygą „Vienaaukštė Amerika". Būtinai perskaityk, jeigu nori pažinti Ameriką. Tenai daug įdomių dalykų.

Yra kelios juokingos eilutės apie mane. Tai vienintelė vieta, kur aš radau sakant netiesą!"

Jis dar sykį perskaitė eilutes (nuo žodžių „pažįstamą kompozitorių"), kur buvo sakoma, jog Rachmaninovas, prieš išeidamas į sceną, artistų kambaryje pasakoja anekdotus. „Bet štai nuaidi skambutis, Rachmaninovas atsikelia nuo kėdės ir, nutaisęs didžiai sielvartingą rusų tremtinio veidą, eina į estradą..."

Jis šyptelėjo. Ne, ne, netiesa... Tie mieli keliautojai, matyt, nė karto negirdėjo, o ir negalėjo girdėti jo koncertų Rusijoje. Ir tais laikais, kai dar nebuvo „tremtinys", jis išeidavo į estradą visai tokia pat veido išraiška. Tie, kurie jį gerai pažįsta, žino, jog tai jo kaukė, kuria jis dangsto ne ką kitą, o tik labai rimtą, jokio familiarumo nepripažįstantį didelio menininko požiūrį į savo meną. O „didis sielvartas" — visai kita šneka.

Per vieną prieš jo valią į laikraščių puslapius patekusį pašnekesį su palankiu ir draugišku amerikiečiu, jis dar visai neseniai buvo pasakęs:

„Jūs negalite žinoti, ką jaučia žmogus, neturintis namų... negalite suprasti, kokie beglobiai, kokie nepritampantys benamiai esame mes, pagyvenę rusai. Jūsų šalyje net oras kitoks. Ne, aš nemoku jums šito paaiškinti... Pernelyg stipriai esu prisirišęs prie Rusijos. Ir man labai gaila, kad gerieji amerikiečiai nesupranta, ką aš jaučiu. Viena tik man aišku, jog turiu likti toks, koks esu."

Rugsėjo mėnesį į Senarą atvyko paviešėti Vladimiras Satinas. Ir iš kampinės svetainės tuojau ėmė sklisti garsai, kurių Senaro šeimininkas paprastai nemėgdavo. Prašneko ilgai tylėjęs radijas. Pašalinis triukšmas ir traškėjimas eteryje jį visada erzindavo. Bet šįsyk to traškesio nebuvo.

Skaidrus ir aiškus diktorės balsas staiga pranešė:

— Kalba Maskva.

Rachmaninovas gretimame kambaryje skaitęs knygą, pakėlė galvą.

— Tėte! — šūktelėjo jį Tatjana. — Greičiau! „Alyvos"!

Jis sustingo duryse. Išgirdo jam nežinomos dainininkės Glafiros Žukovskajos pavardę, paskui švelnų nuostabų jos balsą.

Jis labai susijaudino, bet niekuo neišsidavė.

Netrukus Maskvos stotį užgožė burzgimas ir visokie traškesiai, bet kitą kartą kompozitorius prie radijo imtuvo atėjo pats, nešaukiamas.

Koncertavo Raudonosios Armijos ansamblis. Rachmaninovas žiūrėjo pro langą į pilką debesėlį kitapus ežero. Ir visom galiom klausėsi to naujo, netikėto jam, vis dar nesuprantamo ir vis dėlto be galo brangaus pasaulio garsų! Kaip šauniai jie dainuoja, koks griežtas ritmas!..

Sutratėjo automatai, automatai, —
Ei kovon,
Šauks kovon bolševikus!..

O paskui „Naktelė".

Per pietus Sofinka pakumšėjo jam alkūne.

— Seneli, kaip tu manai, kokia tauta pati muzikaliausia?

Mintimis jis buvo nusidanginęs kažkur labai toli. Kiek pagalvojęs, pažvelgė į anūkę iš viršaus ir atsakė:

— Kokia?.. Žinoma, rusų!

Sergejus Vasiljevičius nuleido rojalio dangtį.

Įsižiebė melsvai balkšva stalinės lempos „tulpė".

Ant stalo viskas buvo labai paprasta, kuklu, pavyzdingai tvarkinga. Krištolo rašalinė, biuvaras. Kairėje riešutmedžio rėmeliuose — Tatjana su trijų mėnesių nuogutėliu Saša.

Milžiniškas, iki pat žemės langas pusiau užleistas šiaudine užuolaida, antras atvertas į sodą. Dešinėje, ant stalo, po ranka, — krūvelė neseniai gautų laiškų.

Michailas Fokinas ketino Londone statyti baletą pagal jo Rapsodijos muziką. „Koks jos turinys?" — bandė iškvosti jis.

Pabudęs naktį kompozitorius ilgai galvojo apie tai; bet, deja, nieko nesugalvojo.

O štai dar paštas iš Londono. Pirmąsyk po dvidešimties metų pertrūkio jis sutiko diriguoti plokštelių įrašams. Jam buvo neramu dėl savo rankų.

Žinoma, jis surizikavo tik dėl simfonijos. O juk kaip tik apie tą simfoniją blogai atsiliepė Londono spauda! Beje, ką jis apie jį rašė, tas žurnalistas?

„... Arba planas, arba sumanymas neatitinka Rachmaninovo gabumų, arba jis prarado akstiną grumtis už savo įsitikinimus, arba suprato, jog nė su kuo nebeverta kovoti?.. Šitas pavojus tyko kiekvieno tėvynės netekusio menininko, nes jis neturi kur semtis kūrybinių jėgų, įkvėpimo ir puoselėti savo talentą..."

Nejaugi tik jį vieną jaudina „Rami buveinė", nejau tik jis vienas jos klausydamasis prieš akis mato Čechovo „Stepę", Levitano Rusią ir savo prabėgusios jaunystės metus?..

Bet įkandin laikraščių atkeliavo ir laiškas nuo sero Henrio Vudo.

Šito nepaprasto žmogaus ir puikaus muzikanto nuoširdumu ir ketinimų taurumu nebuvo galima abejoti.

„Mano brangusis sere Henri!

Aš perskaičiau apie „varganą spaudą". Tai, žinoma, nuliūdino mane, bet kai gavau Jūsų laišką ir sužinojau, kad Jums patinka mano simfonija, apsidžiaugiau ir pamiršau visas savo nuoskaudas..."

Prieš akis šmėstelėjo veidas, juoda barzda. Sero Henrio balsas ir atviraširdiškas juokas dvelkė šiluma ir dvasine pusiausvyra, bet jo akys buvo drovios ir liūdnos.

Užgesinęs lempą, Rachmaninovas pėr verandą išėjo į sodą. Tamsoje, kvepiančioje spygliais, gėlėmis ir lietumi, tyliai nušnarėjo jo žingsniai.

Jis rūkė, stovėdamas po maumedžiu ir akimis lydėdamas nutolstančio garlaivio žiburius.

Niekai! Tegu rašo apie jį ir galvoja ką tik nori... Tačiau ten... Ką pasakys tenai? Kaip įvertins simfoniją ta, kuriai skirta jo iškamuotos širdies išpažintis? Ar supras? Ar patikės?.. Štai kas jam svarbiausia.

„Tu nesikeisi — gojai, lankos..." — prisiminė jis. Ir nusišypsojo.

Vėjas pašiaušė ežero paviršių. Ėmė siūbuoti gauruotos maumedžio šakos.

Penktas skyrius

GULBĖS GIESMĖ

1

Nei Anglijoje, nei Prancūzijoje, nei Ciuriche, nei Niderlanduose dar nedvelkė jokiomis permainomis. Tik Vienoje jau buvo aiškiai girdėti artėjančios audros grumėjimas. Pro viešbutį, kuriame buvo apsistojęs Rachmaninovas, naktį su fakelais traukė minios, aidėjo isteriški klyksmai: „Anschluβ! Anschluβ! Heil Hitler!"

Gatvėse buvo neramu. Pirmyn atgal it patrakę švaistėsi motociklininkai odiniais šalmais. Išgąsdinti praeiviai blokšdavosi į šalį.

Vienos publika, šiaipjau labai mėgstanti muziką, buvo visai kita. Kompozitorius nė kiek nenustebo, sužinojęs, jog koncertas, kuriame buvo numatyta atlikti „Varpus", kaip ir apskritai visi koncertai, atšauktas dėl politinių įvykių.

Jis grįžo į Londoną.

Po savaitės Dubline kažkas paklausė Rachmaninovą, kur, jo nuomone, blogiausia auditorija.

— Blogų auditorijų nėra, — atsakė jis. — Yra tik blogi artistai.

Europa buvo tarsi vulkanas. Niekas nežinojo, ko galima laukti.

„Aš labai neryžtingas žmogus, — rašė Rachmaninovas. — Jeigu mes nuvažiuosime į Senarą ir užvirs košė, atsidursime spąstuose. Bet išvažiuoti, palikti vieną Taniušą man neleidžia širdis."

Tomis svarstymų ir dvejonių dienomis Paryžiuje katastrofa ištiko Šaliapiną, ilgam užgoždama visa, kas taip rūpėjo ir kėlė nerimą Rachmaninovui.

Dar 1935 metais, per paskutiniąsias savo gastroles Niujorke, kalbėdamasis su dirigentu Fiveiskiu, Fiodoras Ivanovičius pareiškė nenoręs pergyventi savo šlovės, bet prisipažino, kad jam būtų lengviau išsiskirti su gyvenimu negu su teatru.

— Savo karjerą norėčiau baigti drauge su Sergejum Vasiljevičium, kaip kad drauge ją ir pradėjom... Štai artėja Puškino jubiliejus. Noriu atsisveikinimui sudainuoti Rachmaninovo operą „Alekas", kaip kad dainavau ją Peterburge savo karjeros pradžioje... Mano paskutinė svajonė — dainininko kelią baigti Aleko vaidmeniu. Aš suvaidinsiu patį Puškiną! Ir drauge su juo mudu iškeliausim į legendų ir padavimų šalį...

Jis postringavo ir apie tai, jog operą Rachmaninovas rašė paskubom, jog libretas nevykęs ir jog pats Alekas per visą spektaklį tik griežia dantimis.

— O juk Alekas — tai pats Puškinas. Juk jis iš tiesų bastėsi su čigonais.

Bet Fiveiskis atvėsino jo įkarštį.

— Tai jūs Zemfiros žudiką norite padaryti Puškinu?..

Jiedu ilgai ginčijosi ir galop nusprendė iš esmės perdirbti libretą, dar pridurti du paveikslus — prologą ir epilogą, kuriame paaiškėja, jog pasakojimas apie Zemfirą buvo tik poeto sapnas.

Epilogo akcentas turėjo būti šios Puškino eilutės:

Bet laimės nėr dalioj laukinėj,
O sūnūs vargani gamtos!
Net ir skylėtoj palapinėj
Mus bėdos tyko nuolatos.[1]

---

[1] Vertė K. Snarskis.

Fiveiskio žmona ėmėsi rašyti libretą, ir jai taip gerai pavyko, jog Šaliapinas jį tučtuojau atgabeno į Senarą kompozitoriui.

Rachmaninovas dvejojo, ir ne vien todėl, kad trejiems metams buvo susisaistęs kontraktais. Matyt, jis stačiai netikėjo, kad, turėdamas šešiasdešimt septynerius metus, Šaliapinas galės suvaidinti dvidešimt dvejų metų jaunuolį.

Taip pat miglotai jis atsakė ir į Puškino jubiliejinio komiteto prašymą leisti operą statyti pirmykščiu pavidalu.

— „Alekas" — mano jaunystės kūrinys, — pareiškė jis. — Ketinu jį perdirbti. Štai atsikratysiu koncertų...

Bet jam nepavyko atsikratyti...

— Ir kam reikėjo klausti Sergejų Vasiljevičių! — murmėjo Aleksandras Zilotis, vienas iš Puškino jubiliejinio komiteto organizatorių. — Būtume pastatę, ir gana! Nė žodžio nebūtų pasakęs!

Fiodoras Ivanovičius labai pasikeitė. Veido bruožai susmailėjo, drabužiai kabojo ant jo tarytum ant kokio mieto, bet jis nenorėjo pasiduoti likimui ir vis dar išdidžiai nešė galvą ant stiprių pečių. Visomis tuomet įmanomomis priemonėmis gydytojai grūmėsi su diabetu, daugelį metų graužusiu jo organizmą. O tuo tarpu paslapčiomis kėsinosi kita, daug baisesnė liga.

Dar Anglijoje Rachmaninovą pasiekė žinia, kad ąžuolas palūžo. Jis netikėjo tol, kol į Paryžių neatvažiavo pats.

Čia jo laukė siaubinga tiesa: piktybinė kraujo liga.

1938 metų balandžio 12 dieną Šaliapinas mirė.

Po savaitės kompozitorius rašė Sofjai Satinai:

„...Jau aštuonios dienos, kai nebėra Fiodoro. Paryžiuje lankydavau jį po keliskart per dieną... Prieš man išeinant, jis pradėjo kalbėti, jog, kai pasitaisysiąs, parašysiąs aktoriams knygą apie scenos meną... Jo širdis vos plakė. Aš pertraukiau jį ir pasakiau, kad ir aš kai ką esu suplanavęs: kai liausiuos koncertavęs, parašysiu knygą, kurios tema bus Šaliapinas. Jis nusišypsojo ir silpnai spustelėjo man ranką. Šitaip mudu išsiskyrėm. Amžinai..."

Šaliapino epocha baigėsi.

Tarp šimtų vainikų, uždengusių kapą, vienas buvo su kukliu įrašu ant kaspino: „Mano draugui. S. Rachmaninovas."

Tą pačią pavardę matome ir po šiltai, jautriai parašytomis eilutėmis, kurias išspausdino rusų laikraštis, leidžiamas Paryžiuje:

„Miręs tik tas, kurį visi pamiršo..." Šiuos žodžius kadaise, labai seniai, esu perskaitęs kapinėse. Jeigu tai tiesa, Šaliapinas niekada nemirs. Ir negali mirti, nes tą stebuklingą artistą nemirtingą padarė jo pasakiškas talentas..."

Gedulo dienos nepraėjo be pėdsako. Mintis, jog paskutinioji riba nebetoli, vėl ėmė persekioti Rachmaninovą. Tarpais jis mėgindavo jos atsikratyti juokaudamas.

„Sklerozė",— rašė jis Somovui ir skundėsi, kad kartais pamiršta elementariausius žodžius. Kalbą tada reikia papildyti gestais. „...Vakar per Paryžiaus radiją girdėjome laidą apie „metrą Rachmaninovą", paskui nuskambėjo šeši mano muzikos įrašai... Neįtikėtina! Jie operavo tokiais skambiais epitetais. Matyt, nežino, kad sergu skleroze..."

Rugpjūčio mėnesį Henris Vudas dirigavo Rachmaninovo simfoniją.

Kompozitorius rašė dirigentui.

„...Pabandęs suskaičiuoti, kiek žmonių mėgsta simfoniją, užlenkiau tris pirštus. Antras buvo smuikininkas Bušas, o trečias, prašau man atleisti, — aš pats..."

Per pastaruosius metus jis pastebimai sumenko. Bet į susirūpinusių draugų klausimus atsakydavo visada vienodai:

— Nieko baisaus nėra. Aš pavargau — tai teisybė. Bet mirti dar nesirengiu.

2

Dabar jau nebuvo jokių abejonių, kad Europoje bręsta krizė. Tačiau noras pamatyti Tatjaną, jos vyrą ir anūką pranoko baimę. 1939 metų pavasarį Rachmaninovai vėl atvažiavo į Šveicariją.

Baletmeisteris Michailas Fokinas, gegužės mėnesį viešėjęs Senare, užsiliepsnojo idėja pagal Rachmaninovo Rapsodiją Londone statyti baletą „Paganinis". Ir su jam būdingu jaunatvišku entuziazmu ėmėsi ją įgyvendinti. Savo įkarščiu jis šiek tiek užkrėtė ir autorių, kuris dar tėvynėje svajojo parašyti muziką baletui. Apie tai, koks turėtų būti libretas, Rachmaninovas rašė Fokinui:

„Šiąnakt galvojau apie siužetą, ir štai kas man atėjo į galvą... Gal, sakau, reikėtų atgaivinti legendą apie Paganinį, kuris pardavė velniui sielą dėl meno tobulumo ir dėl moters?.."

Bet staiga buvo gauta bloga žinia iš Senaro.

Gegužės dvidešimt septintosios rytą, Irinos gimimo dieną, Sergejus Vasiljevičius paslydo ant parketo ir visu ūgiu griuvo aukštielninkas. Trenkėsi taip smarkiai, jog kone prarado sąmonę. Iš Liucernos atkviestas gydytojas nustatė tik susitrenkimą. Rachmaninovas išgulėjo savaitę lovoje, paskui dar mėnesį vaikščiojo atsargiai pasiramsčiuodamas lazda. O šlubavo daugiau negu dvejus metus. Būta, matyt, dar ir kitokių sužalojimų, kurių rentgenas neužfiksavo.

Baletas „Paganinis" turėjo milžinišką pasisekimą.

Pagal libretistų sumanymą variacijos, kur skamba choralo „Dies irae" tema, turėjo būti piktosios dvasios leitmotyvas. Bet ūmai, pačiame šėtoniškos bakchanalijos siautuly, įsiviešpatavo tyla, ir, skambant nuostabiam noktiurnui, trys mergaitės ėmė lėtai suktis mėnesienos šviesoje. Tas epizodas, dar sykį pakartotas baigiamojoje scenoje, sužavėjo publiką ir sukėlė aplodismentų audrą.

Kadangi kompozitorius sirgo, premjeroje vietoj jo dalyvavo dukros — Irina ir Tatjana.

Kartą vakare, karpydamas rožių kerus prie vartų, Rachmaninovas pamatė už tvoros pagyvenusį vyriškį šiaudine skrybėle. Droviai nusilenkęs, jis prisistatė esąs „Muzikos kurjerio" bendradarbis ir pasakė norįs pasikalbėti su kompozitorium. Jis nebuvo toks įkyrus, kaip kiti „laikraštininkai".

Truputį pagalvojęs, kompozitorius įsileido jį, sulaužydamas nusistovėjusį įprotį. Jiedu iki vėlumos rūkė terasoje, nugrimzdę nendriniuose krėsluose, pusbalsiu šnekučiuodami, apsieidami be pieštuko ir be bloknoto. Nuojauta šįkart neapgavo kompozitoriaus. Pokalbio esmė spaudoje buvo perteikta labai taktiškai.

Rachmaninovas kalbėjo su pertrūkiais, žemu lygiu dusloku balsu.

Jis tarytum vaiduoklis, klaidžiojąs po svetimą pasaulį. Negalįs atsižadėti nei senos kūrybinės manieros, nei pereiti prie naujos. Jo kūryba, jo reakcija į muziką liko tokia pat, kaip ir Rusijoje, kur jis praleido laimingiausius savo gyvenimo metus.

Ir šitai įpareigoja nuolat kurti grožį. Naujos muzikos formos, kaip jam pasirodė, kuriamos ne širdimi, o protu. Kompozitoriai, jų kūrėjai, daugiau samprotauja negu jaučia. Jie nemoka savo kūrinių priversti „džiūgauti", anot Hanso Biulovo. Jie samprotauja, analizuoja, apskaičiuoja, brandina, tik ne „džiūgauja".

Galbūt jų kūryba atitinka laiko dvasią. O gal toji „laiko dvasia" dar neatspindėta... Jis manąs, jog šiais samprotavimais atsakęs į pašnekovo klausimą, kokia, jo supratimu, esanti dabarties muzika. Kodėl ji nauja? Ji sensta beregint — vos užgimusi.

Jis manąs, kad ne viskas, kas pasakyta, pasirodys spaudoje, bent jau iki jo mirties.

„Nelabai džiaugčiausi,— pajuokavo atsisveikindamas Rachmaninovas,— jeigu koks formalistas nukirstų man pirštus, kuriuos tausoju, kad galėčiau skambinti fortepijonu. Tai ne politika Stačiai nenoriu viešai reikšti savo nuomonės. Aš apskritai turiu tylaus žmogaus reputaciją. Tylėjimas apsaugo nuo pavojų."

Birželio mėnesį Senarą pasiekė ilgai klajojęs V. Vilšau laiškas iš Maskvos.

„Alyvos žydi,— rašė Vilšau. — Šis metų laikas ir alyvos man visada primena tave. Čia kiekvienas groja tavo koncertus, Rapsodiją, Korelį, preliudus Groja gerai, bet ne taip, kaip tu...

...Per Igumnovo koncertą sutikau keletą jaunų pianistų. Jie mane klausinėjo, ką žinau apie Rachmaninovą: „Ar jam rašote? Ar jis rašo jums? Ak, jeigu jis būtų čia, nešiotume jį ant rankų!"

Rachmaninovas atsakė, jog reikės trauktis iš Europos, jog rudenį Amerikoje būsiąs jo kūrinių festivalis. Jis šį festivalį laikąs tarsi kokia ataskaita.

„Ateina metas, kai tu jau nebe pats vaikštai, o tave veda už parankių. Viena vertus, tai lyg ir pagarba, o kita — baimė, kad tu nepargriūtum... Žinau tik viena, kad dirbdamas jaučiuosi stipresnis negu ilsėdamasis..."

Okupavus Austriją, tradicinis Europos muzikos festivalis iš Zalcburgo buvo perkeltas į Liucerną. Daugelis dalyvių nepanoro vykti į miestą, užgrobtą hitlerininkų.

Festivalyje dalyvavo ir daugiau emigrantų: Arturas Toskaninis — iš Italijos, Brunas Valteris — iš Vokietijos ir Pablas Kazalsas — iš Ispanijos.

Festivalis buvo labai pompastiškas. Visi tik ir žiūrėjo į Indauro maharadžą, mažą tamsiaodį storulį su čalma ilga uodega ir didžiausia palyda, kuriai sutalpinti salėje prireikė keturiasdešimties vietų.

Rachmaninovas skambino Bethoveno Pirmąjį koncertą ir savo Rapsodiją.

Gyventi Senare buvo likusios tik keturios dienos. Rugpjūčio šešioliktąją Rachmaninovai turėjo būti Paryžiuje, o aštuonioliktąją — garlaivyje.

Paskutinę dieną nuotaiką sugadino triukšmingai įsiveržęs maharadža su savo šeimyna, kuriam rūpėjo apžiūrėti garsaus muziko vilą. Tik vakarop pagaliau nutilo šurmulys.

Naktį Natalija Aleksandrovna girdėjo kambaryje kosčiojant vyrą ir užuodė iš ten sklindant tabako dūmų kvapą. Apie pirmą valandą tyliai virstelėjo terasos durys.

Paryžiaus laikraščiai mirgėjo paniškomis antraštėmis. Rivoli gatve riaumodami važinėjo tankai. Kiekvieną akimirką buvo laukiama mobilizacijos.

Kas dėjosi Tatjanos Sergejevnos širdy, nežinojo niekas. Tuo ji buvo panaši į savo tėvą. Juokais riedamasi su Saša, ji žvelgė tiesiai į tėvą droviomis tamsiai pilkomis akimis ir prašė dėl jos nesijaudinti.

— Aš nepraputsiu. Būk ramus! — ramino Tatjana tėvą

Tėvas nupirko jai mažytę, vynuogėm apsivijusią žiemos vilą už keturiadešimt mylių nuo miesto.

Žiūrėdamas į dukrą, Rachmaninovas galvojo: „Kaip Tania panaši į senelę Butakovą!" Tarytum anksčiau nebūtų to panašumo pastebėjęs...

Rugpjūčio dvidešimt trečiąją, temstant, milžiniškas garlaivis be žiburių, traukiamas buksyro, išplaukė į jūrą.

Toks jau buvo likimo pokštas! Ir pirmojo, ir paskutiniojo reiso į Ameriką metu Rachmaninovus per okeaną lydėjo baimė. Po sunkia neramiai banguojančia okeano vandens danga laivų tykojo vokiečių povandeninio laivo „akys". Jo mirtį sėjančios torpedos buvo lygiai pavojingos ir mažam braškančiam „Bergensfiordui", ir didžiulei „Akvitanijai", tikram plaukiojančiam miestui.

Atėjo vakaras, ir tamsa prarijo Prancūzijos žiburius.

Rachmaninovų grįžimas iš Europos buvo laikomas didžiausioje paslaptyje. Jau vien mintis apie reporterius kompozitoriui kėlė pasibaisėjimą. Neįkainojamą paslaugą jam padarė „Akvitanijos" kapitonas — kompozitoriaus pavardės jis neįtraukė į keleivių sąrašą.

Žinia apie mobilizaciją Prancūzijoje Rachmaninovus užklupo kely.

Vėlų vakarą, deniui ištuštėjus, Sergejus Vasiljevičius nueidavo į laivo paskuigalį ir lydėdavo akimis sraigtų paliekamą pėdsaką, tamsiu putojančiu vandeniu nubanguojantį į rytus. Lydėdavo ilgai — tol, kol pavargusios akys imdavo ašaroti. Pūtė smarkus pietų vėjas. Debesų properšose kartkartėmis sumirgėdavo žvaigždės.

Keista, bet kaip tik tomis kartėlio valandomis jam kilo naujas sumanymas, kuriam, jo nuomone, buvo lemta galutinai apibendrinti jo ilgą ir sunkų gyvenimą muzikos pasaulyje.

Dvi dienas praleidę karščiu alsuojančiame Niujorke, Rachmaninovai išvyko į vilą Long Ailende.

Išorinė ramybė blogai derėjo su nuolatine baime dėl dukters, žento ir anūko likimo.

Nors ir labai nemėgdamas radijo, Rachmaninovas valandų valandas prasėdėdavo prie imtuvo, gaudydamas prieštaringas žinias iš Europos.

Ilgėjant vakarams, vasarvietėje ėmė darytis nejauku. Būdavo, ir Ivanovkoje jį visada slėgdavo rudens sutemos. Traukdavo į miestą, į apšviestas gatves.

Rachmaninovo muzikos festivalį sudarė trys koncertai. Per paskutinįjį nuskambėjo Trečioji simfonija ir „Varpai".

Kompozitorių labai sujaudino Vestminsterio choro dainininkų pasveikinimas, kurį perskaitė pats chorvedys daktaras Viljamsas:

„Dainuoti su Filadelfijos orkestru, Jums diriguojant, buvo vienas iš didžiausių mūsų jaunimo patirtų džiaugsmų. Jūs žinote, kad visi jie įsimylėję Jus kaip žmogų. Galbūt šitai skamba kiek naiviai ir sentimentaliai, tačiau jie sako, jog Jūs — pats maloniausias ir žaviausias žmogus pasaulyje... Jie pajuto Jūsų nuoširdumą ir didį taurumą..."

Kai Sergejus Vasiljevičius iš po sunkių vokų pažvelgė į jaunus, švytinčius, džiaugsmingus veidus, jo širdis virptelėjo.

Tasai festivalis pareikalavo iš jo didžiulės dvasinių ir fizinių jėgų įtampos.

Vos ne pirmąsyk po dvidešimties metų jis vėl kilstelėjo savo „magišką lazdelę", taip pakerėjusią Vestminsterio choro jaunimą, ir nuo jo mostų tarsi iš naujo atgimė „Mirusiųjų sala", simfonija ir „Varpai".

Jis atkakliai kratėsi pasiūlymų diriguoti geriausiems orkestrams, nuogąstaudamas dėl savo rankų.

Per ilgus koncertinių kelionių metus Vakarų pakrantėje Rachmaninovas lankėsi mažai ir labai trumpai.

1940 metų viduržiemį, artėdamas prie San Francisko, jis pajuto, jog į veidą padvelkė tarsi visai kitoniškas šiltas vėjas. Kiekviename žingsny jam vaidenosi čia Mineraliniai vandenys, čia Sevastopolis, čia Odesa.

Dvi dienas iš eilės su didžiuliu pasisekimu jis skambino Holivude savo Antrąjį koncertą, kurį dirigavo Leopoldas Stokovskis.

Jeigu šis senas ir, kaip jam rodėsi, šimtus kartų grotas kūrinys vis dar taip jaudina žmones, vadinasi, jo gyventa ne veltui. Vadinasi, jis vis dar reikalingas. Vadinasi, iš jo tebelaukiama to, ko jis dar nespėjo pasakyti.

Vila Long Ailende buvo tolėliau nuo gyvenvietės. Ją supo pušų giraitės, kopos, valčių prieplauka, čia pat driekėsi mylia smėlėtos žmonių nelankomos pakrantės.

Iš pradžių Rachmaninovas daug skaitė, dažniausiai Kliučevskio „Rusijos istoriją", sodino ir puoselėjo gėles.

Paskui labai pamėgo irstytis valtimi. Nepakeičiamas jo palydovas buvo Fiodoras, kresnas, tamsaus gymio Juodosios jūros laivyno jūrininkas, kilęs iš Kerčės ir likimo atblokštas į pasaulio kraštą. Jis buvo prityręs jūrininkas, pakeisdavo šeimininką prie vairo, o jo prižiūrima valtis būdavo kone steriliai švari. Metų jam buvo, matyt, per keturiasdešimt. Tamsiose garbanose kur ne kur švysčiojo sidabro gijos. Ramus, susimąstęs, nešnekus — toks, kokio kaip tik reikėjo Rachmaninovui. Abu galvodavo apie savo reikalus. Įsitaisęs valties pirmagalyje, Fiodoras paprastai ką nors drožinėdavo iš medžio ir patyliukais niūniuodavo. Jam ir į galvą neateidavo, jog Sergejus Vasiljevičius, įsiklausęs į nesudėtingą motyvą, kartais jį vogčiomis stebi.

Nežinojo ir Rachmaninovas, kad bendrakeleivis jį taip pat kartais stebi susirūpinusiu žvilgsniu. Po pietų Rachmaninovas kartais užsnūsdavo. Pasikišęs po galva ranką, jis gulėdavo ant grotuoto suolo krusčiodamas į besisupančios valties taktą. O Fiodoras net užgniaužęs kvapą žiūrėdavo į muzikanto veidą, kurį buvo išvagojęs gyvenimas, darbas, laikas ir kančios.

Fiodoro žvilgsnyje tarpais šmėstelėdavo vyriškas gailestis. Tyliai atsidusęs vikriais, kampuotais, juodai įdegusiais pirštais jis vėl įnikdavo skaptuoti savo medinuką.

Kai jūra pernelyg įsisiautėdavo, kompozitorius valandų valandas sėdėdavo pušyno aikštelėje, įkišęs pirštą tarp knygos puslapių.

Kartą seniai, kalbėdamasis su Re, jis prasitarė, jog iki keturiasdešimt metų dar turėjo vilčių, o po keturiasdešimties gyvena tik prisiminimais. Ką gi, matyt, atėjo metas apibendrinti tas viltis ir prisiminimus!

Kokią formą įgaus jo sumanymas šįkart, jis dar ir pats gerai nežinojo. Vėl simfonija? Turbūt ne.

Jo mintys nuolat sukosi apie Tatjaną. Nuo jos laiškų, ne taip jau dažnų, priklausė visas dvasinis jo gyvenimas. Jie buvo kaip ji pati: tuo pat metu tvirta ir nuoširdi, rami ir labai uždara. Kiekviena eilutė dvelkė švelnia ir drovia meile tėvui.

Jos vyras pačią pirmą karo dieną buvo paimtas į frontą. Kaip ji gyveno visiškai viena su savo sūneliu tame vynuogynų apsuptame viensėdyje?

Bėgo savaitės. Ir staiga tasai keistas, lyg ir netikras karas virto katastrofa.

Motorizuotos vokiečių kolonos, pralaužusios silpną užtvarą, per Olandiją ir Belgiją įsiveržė į Šiaurės Prancūzijos lygumas.

Rachmaninovas kelias dienas vaikščiojo kaip apdujęs, iš nevilties grąžydamas rankas, staiga visiškai pražilęs.

Penktą parą pasidavė Paryžius. Tada kompozitorius lyg ir aprimo, nutilo ir grįžo prie nutraukto darbo, ne todėl, kad jame būtų ieškojęs užmaršties ir nusiraminimo, išsigelbėjimo nuo dvasios negalių... Ne, jam atrodė, jog dabar jam, kaip menininkui, nevalia daugiau tylėti. Kad ir kažin koks akmuo slėgtų jo širdį, kaip tik dabar savo kūryba turi išsakyti viską, kas susikaupė per nueitą ilgą gyvenimo kelią, viską, ką jis laiko svarbiausia: kaip gyveno, grūmėsi, ką karštai mylėjo ir ko nekentė, kuo tikėjo ir kuo nusivylė.

Naujajame kūrinyje nebus to paties tėvynės — Rusijos — paveikslo, kurį bandė įkūnyti savo trijose simfonijose.

Naujas sumanymas bus veikiau paremtas dviejų pasaulių — praeities ir dabarties — to, kas rusiška ir svetimšališka, konfliktu. Savaime aišku, ir išraiškos priemonių reikės ieškoti visai kitokių, bet būtina išlaikyti stiliaus vienovę, organiškumą.

Visai neseniai jam atrodė, kad jis jau prie visko pripratęs, su viskuo susitaikęs. Tai kas, kad jį erzina daugelis dalykų — rėksmingos, įkyriai į akis ir ausis lendančios reklamos, sočiųjų pasipūtimas, beprotiškas, karštligiškas tempas ir automatizuotas ritmas, kuriam čia, šiapus okeano, turi paklusti visi žmonių ketinimai, norai ir mintys,— ir tokį gyvenimą jis galėtų pamilti. Juk negalima visada ir visur matyti tik juodas spalvas!

Kaip klajojantis muzikantas jis kasdien susidurdavo su daugybe paprastų ir nepastebimų žmonių: šoferių, nešikų, fortepijonų derintojų, kasininkų, pardavėjų. Jeigu jie atpažindavo kompozitorių, nepriklusį jų rūpinimasis ir dėmesys, neapsimestinis džiaugsmas jį visada labai sujaudindavo.

Jis manė, jog ir toliau galės taip gyventi, „bežadės tylos" gelmėse pavydžiai saugodamas savo „nedrumsčiamus" (ir niekam čia nereikalingus) atsiminimus.

Dabar Rachmaninovas suprato esąs pernelyg rusas — kiekviena savo mintimi, kiekvienu širdies tvinksniu.

Publika nejučiomis pasiduoda jo kūrybos, galbūt jo asmenybės žavesiui. Bet kritikai neatsitiktinai iš pasalų smaigsto jį savo adatomis. Jis jiems nepatinka tik todėl, jog atkakliai nenori koja kojon žengti su savo amžiumi, prisirišęs, jų nuomone, prie atgyvenusių, archaiškų formų, bet pirmiausia todėl, kad, nors ir tapęs garsenybe, ir pelnęs pasaulinę šlovę, liko jiems svetimšalis, ateivis iš barbarų pasaulio.

Prieš dvejus metus Senos krantinėje vieno Paryžiaus knygyno vitrinoje Rachmaninovas išvydo pageltusį Aleksejaus Tolstojaus tomelį, išleistą Sytino. Susidomėjęs jį atvertė — akį patraukė bylina apie Sadko.

Jaunystės metais, Maskvoje, tos paprastos, neįmantrios, o tarpais ir gana naivios strofos kompozitoriui skambėjo pernelyg iškilmingai, teatrališkai, dabar gi jos įgijo visai kitą, naują prasmę, kuri bylinos autoriui, ko gero, negalėjo nė prisisapnuoti.

... Ir kas gi, kad rūmai po vandeniu švies,
Trauks akį gobšuolio kiekvieno,
Kaip gera man būtų klausytis pušies,
Prigulti ant kvepiančio šieno!..

Šios eilutės kažkodėl tik dabar it įkaitinta geležim nutvilkdė iškamuotą seno rusų muzikanto sielą.

Taip atsirado trys didelės simfoninės pjesės — skirtingo charakterio, bet siejamos didelio vidinio vieningumo.

Pirmuosiuose apmatuose jis vadino jas „Rytu", „Vidudieniu" ir „Vakaru". Vėliau Sofja Satina sakė mačiusi ir kitokius pavadinimus: „Diena", „Sutemos", „Vidurnaktis". Bet partitūroje, atiduotoje rinkti, pavadinimų nebuvo, ko gero, visai ne todėl, jog anglų kalbos žodyne jis nerado atitikmens rusiškoms „sutemoms", o todėl, kad šį kartą jis labiau negu visada norėjo nuo nekuklaus žvilgsnio nuslėpti kūrinio programą.

Tegu kiekvienas klauso ir supranta savaip, o sumanymo paslaptį jis nusineš į kapus.

Pirmosios dalies (tokatos) muzika pagrįsta griežtu, kone mechaniniu ritmu. Ar tik ne todėl į muzikos audinį kompozitorius prismaigstęs „dygių" intonacijų, tarsi susprogdintos temos skeveldrų, kad jų fone ryškiau suskambėtų viena iš nuostabiausių melodijų rusų muzikos istorijoje. Kaip sielvartinga gulbės giesmė, apraudanti prabėgusią jaunystę, ji liejasi vis platyn ir plaukia pavėjui į tolį. Argi ne taip anomis vaikystės dienomis Novgorode dainavo ir vadino paskui save skardus piemenėlio Savkos ragelis?.. Tokatos melodija kupina nerimo, lūkesčio.

Pirmosios simfonijos, o galbūt ir viso Rachmaninovo gyvenimo pagrindinė tema labai ilgai tūnojo jo sieloje, slepiama net nuo pačių artimiausių žmonių, kad po keturiasdešimt penkerių metų dar kartą suskambėtų jo gulbės giesmėje.

Ne keršyti ji ragina, kompozitorius šįsyk ramiai atsisveikina su visais ir iškeliauja drauge su ja į nebūtį.

Kerštas tenai, ateityje.

Viskas dar tenai: mintys apie mirtį, atgailos paroksizmai ir galop naktis.

Bet pirma sielai dar lemta išklausyti lėtą niaurų valsą ir nerasti nei atleidimo, nei išeities, nei džiaugsmo.

Kaip pro blausų, apneštą naktinio traukinio langą be sąryšio šmėsčioja prabėgusio gyvenimo šešėliai ir siluetai. Aklinoj tamsoj skendi praeitis. Tik viena meilė gali ją nušviesti.

Jis jautė, kaip iš pačių atminties gelmių galinga banga ant savo keteros kelia tai, kas jam rodėsi amžinai palaidota.

„Tad susidrumsk, sukunkuliuok, tamsioji taure! Atverk pasauliui dar neregėtas džiaugsmo ir baimės, grožio ir skausmo, troškimų ir prakeiksmų versmes, tegu teisėjas bus pabudusi sąžinė!"

4

Rachmaninovas dirbo nuo ryto iki vakaro vienuoliktos su valandos pietų pertrauka.

Toks beatodairiškas jėgų eikvojimas trikdė ir gąsdino jo artimuosius. 1940 metų rugpjūčio dešimtą jis pradėjo kūrinio instrumentuotę. Jį neatstodama persekiojo mintis, jog laiko liko mažai, jog, net baisiausiai rizikuodamas, jis turi baigti kūrinį, brangesnį jam už viską, kas iki šiol parašyta.

Jis girdėjo aistringą trūkčiojantį Šaliapino-Saljerio šnabždesį:

Šios ašaros... Mocartai, drauge mano...
Jų neregėk. Skubėk be atvangos... [1]

Jis degė iš nekantrumo kuo greičiau išgirsti savo kūrinį, grojamą orkestro. Judžinui Ormandžiui, kuriam jis buvo skirtas, žadėjo partitūrą atsiųsti iki gruodžio mėnesio.

Galų gale kompozitorius apsisprendė ir dėl pavadinimo. Iš pradžių buvo ketinęs pavadinti „Fantastiniais šokiais", paskui užrašė tiesiog „Šokiai", bet pabūgo: o jeigu spauda apskelbs, kad Rachmaninovas parašė siuitą džiazui? Ir štai pagaliau — „Simfoniniai šokiai". Teisybė, taip savo kūrinį jau buvo pavadinęs Grygas. Bet argi tai svarbu!..

Svarbu, kad pavadinimas užmaskuotų, užšifruotų sumanymo esmę.

„Kompozitorius visada turi savo idėjų,— pasakė kartą Rachmaninovas korespondentui. — Nemanau, jog reikėtų jas atskleisti..."

Rugsėjo mėnesį „Šokius" jis paskambino Fokinams, Gorovicams ir Šaliapinams — Borisui ir Fiodorui.

Prasidėjus sezonui, įtampa dar labiau padidėjo.

---

[1] Vertė A. Churginas.

Korektūros lapų fotokopijos vaikėsi kompozitorių kelyje. Jis taisė jas vagone, viešbučiuose, geležinkelio stotyse ir siuntė atgal į Filadelfiją.

Daugeliui visam gyvenimui įsiminė Rachmaninovo koncertas Detroite.

„...Tasai 67-rių metų artistas vis tobulėja ir darosi gyvas žemės stebuklas. Atrodo, jog jis ir skambina, ir kuria taip pat lengvai, kaip prieš dvidešimt metų, ir kiekvieną naują sezoną daro pažangą. Pasak legendos, Listas buvo didžiausias visų laikų pianistas. Bet Listas, daugelis šitai jau pamiršo, pianisto karjerą baigė, eidamas trisdešimt aštuntuosius metus. Legenda pasakoja apie tą jo gyvenimo tarpsnį, kai raumenys dar buvo tvirti kaip plienas, o jo minčių dar nekaustė ilgo kelio nuovargis. Mes esame liudininkai, kaip gimsta dar labiau stebėtinos legendos apie muzikos milžiną, kuris, artėdamas prie aštuntos dešimties slenksčio, sugeba skambinti su jaunatviška jėga ir aukštesnio lygio kūrinius, negu tie, kuriuos kadaise skambino jaunasis Listas!"

Išgirdęs „Šokius", Fokinas vėl panoro statyti baletą. Bet jis neįstengė perskaityti partitūros, kurią jam davė autorius.

„Aš prastas muzikantas!" — liūdnai prisipažino jis.

Teko sumanymą atidėti, kol bus išleista „Simfoninių šokių" plokštelė — kompozitoriui šitai buvo pažadėta dar vasarą. Bet visai netikėtai įrašas įstrigo. Prasidėjo kompozitoriui nesuprantami nesutarimai tarp orkestro ir kompanijos „Viktor". Ginčas buvo sprendžiamas ne vienerius metus.

Kalėdų vakarą, norėdamas pradžiuginti Sofinką ir jos drauges, Rachmaninovas pasirodė prie eglutės su baltais Senio šalčio kailiniais ir barzda.

Šventišką nuotaiką temdė mintys apie Tatjanos ir anūko likimą. Per pusmetį iš po geležinės letenos, užkėtusios Prancūziją, Rachmaninovų nepasiekė jokia žinelė.

Trumpų žiemos atostogų likutį Rachmaninovas praleido Filadelfijoje su Judžinu Ormandžiu ir jo orkestru.

Šį didžiulį įvairiatautį kolektyvą sudarė vien puikūs muzikantai, tarsi alsuojantys vienu muzikiniu ritmu. Su daugeliu jų Rachmaninovas buvo pažįstamas jau dvidešimt ir daugiau metų, o su kai kuriais dar iš Maskvos laikų. Jie laikė jį savu, nepa-

prastai juo didžiavosi, užgniaužę kvapą sekė kiekvieną jo žvilgsnį, kiekvieną žodį.

Ir jis pažino juos visus ir sunkią minutę buvo pasiruošęs padėti bet kuriam.

Jie padarė viską, ką galėjo. Tačiau net ir tokiam ansambliui per trumpą laiką įveikti „Simfoninių šokių" partitūrą buvo per sunku. Tai buvo padaryta vėliau. Bet jis jautė, jog ši partitūra jiems artima ir suprantama.

Po generalinės repeticijos sausio pradžioje Rachmaninovas atsistojo ir tarė žodį orkestrui. Padėkojo už triūsą, už didelį, tikrą nuoširdumą, kurį pajuto, jiems grojant. Paskui pridūrė:

— Kadaise aš kūriau didžiajam Šaliapinui. Dabar jis mirė, ir aš rašau naujam didžiam menininkui, jums...

Jo nenustebino ir nesutrikdė sausokas sutikimas Niujorke. Jis to tikėjosi.

Recenzijų tonas ir nuotaika buvo labai įvairi.

„...Nors ir naujas,— rašė vienas recenzentas,— bet neprilygsta pirmykščiams Rachmaninovo kūriniams... Silpnas Listo „Mirties šokio" sekimas... Šmėklų randevu. Finale naujoviškesnis už Ravelį, R. Štrausą ir Sibelijų. Šiaipjau įspūdis nykokas... Žinoma, su orkestru Rachmaninovas daro, ką nori, įvaro klausytojams šiurpą, bet..."

Toliau jis neskaitė. Tik perbėgo akimis Olino Dounso pastabas. (Senas vilkas! Ir, beje, ne visada geranoris.) Bet šįsyk viskas buvo kitaip:

„...Gamta, atsiminimai, svajos. Sustingusi sielvarto jūra, melodijos, ryškus orkestro spalvų pojūtis ir nuostabi muzika..."

Per paskutinįjį, ketvirtą, koncertą Filadelfijoje, piktindamasis klausytojų abejingumu, Ormandis orkestrui davė ženklą atsistoti ir čia pat, estradoje, kreipėsi į autorių:

— Jie,— tarė dirigentas, parodęs į muzikantus,— laimingi ir didžiuojasi jūsų dedikacija, jų įpareigotas, dėkoju jums už suteiktą džiaugsmą.

Važiuojant į San Franciską, Rachmaninovo neėmė miegas. Jis rūkė, o dūmai sroveno pro apskritas raštuotas groteles galvūgalyje.

Kilstelėjęs užuolaidėlės kraštą, Rachmaninovas pro apšerkšnijusį stiklą žvelgė į šaltą mėnesėtą aukštikalnių naktį. Trauki-

nys, vos girdimai dundėdamas, ropštėsi aukštyn. Visai čia pat augo tamsios eglės.

Kovo pabaigoje pagal sutartį Čikagoje jis diriguos Trečiąją simfoniją ir „Varpus". Padirigavęs kurį laiką negalėdavo skambinti Paskui — poilsis. Dabar poilsis jam pirmiausia sukeldavo juodas mintis.

Jo mintys vis dar sukosi apie „Simfoninius šokius" — jie nedavė ramybės, kaip paprastai būdavo, užbaigus kūrinį. Keista, bet toji niūri muzika švelnino širdgėlą. Sudėdamas į ją savo partitūros puslapius, jis pats, kaip žmogus, pajusdavo palengvėjimą.

Ne veltui jį taip jaudino „Simfoninių šokių" likimas. Jis pateikė juos teismui tų, kurie iškėlė jį ant pasaulinės šlovės pjedestalo. Ir sulaukė atsako.

Jį šįsyk pakuždėjo intuicija. Jeigu klausytojai jo ir nesuprato, tai bent pajuto, jog paskutinį kartą girdi rusų menininką, kurio visos mintys, polėkiai yra ir bus ne čia, šitame puošniame ir turtingame pasaulyje, o ten, nematomoje, tolimoje žemėje.

Be žodžių, vien tik guslėmis Sadko atsakė jūrų viešpačiui:

... Tu rūmuos manęs nelaikyk prabangiuos,
Aš visą auksinį šį sodą
Iškeisčiau į putpelės šauksmą rugiuos,
Girgždėjimą ratų vienodą...

Šeštas skyrius

„VIENAS IŠ RUSŲ"

I

Jėgos seko po kiekvieno koncerto. Rachmaninovas tai jautė, bet atkakliai tvirtino:

„Atimkite iš manęs koncertus, ir man galas!"

Išvykus iš Europos, artimiesiems pavyko priversti Rachmaninovą trumpai, dvi tris savaites, pailsėti viduržiemy, dažniausiai sausio mėnesį.

Los Andželeso apylinkėse didžiulėje teritorijoje, tarp apelsinmedžių, persikų sodų ir tamsiaspyglių pušų, buvo dešim-

tys dviejų trijų kambarių namukų, įrengtų su deramu komfortu ir aptarnaujamų didelio viešbučio personalo,— pats viešbutis stovėjo kiek nuošaliau.

Tai ir buvo vadinamasis „Alacho sodas". Visad giedras dangus, grynas oras, grakščios, sniegu pasidabinusios mėlynų kalnų viršūnės, dunksančios virš medžių tamsių vainikų. Šią bemaž nerealią vasarą pačiam žiemos vidury, toli nuo viešbučių šurmulio ir pašėlusio miestų bildesio, išvargusi siela rado tylą — tai, ko jai labiausiai reikėjo.

Netoliese, priemiesčiuose, gyveno nemaža rusų. Visi jie — dailininkai, muzikai, skulptoriai, aktoriai, dekoratoriai ir rekvizitininkai — darbavosi Holivudo studijose. Kiekvienas turėjo iki valiai ir rūpesčių, ir bėdų. Tačiau visi jie stengėsi nors trumpam palikti juos anapus „Alacho sodo" vartų, nors trumpam pamiršti dieną naktį persekiojančią baimę dėl rytojaus, dėl duonos kąsnio, kurį ne taip jau buvo lengva pelnytis tame „dievo rojuje", „sapnų fabrikuose".

Prie arbatai padengto stalo verandoje, jaukiai šviečiant lempai, būdavo lengva, gera, siela atgydavo nuo mielos rusų šnekos, smagu buvo matyti, kaip šypsena išlygina raukšles vaišingo šeimininko veide, ir sulaukti valandėlės, kai jis lyg ir nenorom sėda prie rojalio.

Jie didžiavosi juo. Ir kiekvienas jų, išeidamas į tamsą laukti nežinomos rytdienos, jautėsi dosniai apdovanotas, priglobtas ir sušildytas.

Sezono pabaigoje Rachmaninovas susitiko su „Etiudo" žurnalo bendradarbiu.

Jis kalbėjo pusbalsiu, su ilgomis pauzėmis, tarytum kažin ką prisimindamas.

Kompozitoriaus kūryba turinti plaukti iš vidaus. Nė vienas tikrai didelis ir reikšmingas kūrinys nerašomas pagal iš anksto sugalvotas formules ir štampus. Muzika vienaip ar kitaip turi atspindėti kompozitoriaus asmenybę. Joje atgyja jo gimta šalis, jo tikėjimas, meilė, mėgstamos knygos, patikę paveikslai. Laikas keičia tik techniką, o ne pašaukimą. Savo kūriniuose jis, Rachmaninovas, sąmoningai nesistengė būti nei originalus, nei romantiškas, nei rusas — tik rašė muziką, kurią girdėjo skambant sieloje. Jis — rusų muzikas, ir jo gimtasis kraštas uždėjęs antspaudą jo temperamentui, pažiūroms, įsitikinimams ir išvaizdai. Todėl ir jo muzika — rusų muzika. Įtaką jam daręs ir Čaikovskis, ir Rimskis-Korsakovas, tačiau jis nė vieno jų sąmoni-

ngai nemėgdžiodavęs. To ir nereikėjo, nes muziką sėmęsis iš širdies, kai ji būdavo pilna meilės, pykčio, liūdesio, tikėjimo, visa tai ir atsispindi muzikoje. Ji čia graži, čia kupina susimąstymo, čia griežta, čia sielvartinga.

Vasara Long Ailende buvo kažkuo panaši į pernykštę.

Švietė saulė, tyras ir gaivus buvo pajūrio oras, taip pat ošė pušys kopose, taip pat margavo saulutės parko pievelėje.

Tik okeanas buvo kitoks. Virš horizonto nesisklaidė pilka migla, viena paskui kitą ritosi į krantą sunkios baltakartės bangos. Nuo ryto iki vakaro virš užutekio šiurpiai klykdamos blaškėsi žuvėdros.

Vakarais kai kada darydavosi itin nejauku.

Pietuose kybojo padūmavęs, apsiblausęs mėnuo. Nuo plačių verandos laiptų buvo matyti, kaip plakasi į krantą neramios nakties bangos, baltą smėlį užliedamos sidabrinėmis putomis.

Ten, dešinėje, už tamsaus pušyno, kur plokščia akmenuota ketera siekė krantą, lyg patrankos trenksmas drebindamas žemę, daužėsi okeano bangos. Balti purslai ištikšdavo virš medžių. Buvo girdėti, kaip verandoje tyliai žvanga stiklai.

Pamažu mosuodamas sparnais, pakrante nuplasnojo didžiulis paukštis, matyt, albatrosas.

Per pauzes tarp bangų dūžių iš toli, iš šokių aikštelės, atsklisdavo džiazo muzikos nuotrupos.

Šiaipjau amerikietiškos radijo laidos kompozitorių erzindavo: rėksminga muzika, tarškesys, svarbių dalykų painiojimas su lėkščiausiais plepalais.

Tačiau tą rytą jis neskubėjo užsidaryti savo kambary, rūkė, žvelgdamas pro langą.

Ir staiga salsvas bliuzas per pusę takto nutrūko...

Aušant motorizuota Hitlerio kariuomenė, saugoma debesimis skrendančių lėktuvų, užpuolė Tarybų Sąjungą.

Jis visada kontroliuodavo savo jausmus, net glaudžiame šeimos rate. Bet artimieji tučtuojau suprato, kokį akmenį jam ant širdies užvertė šis naujas karas.

Pirmosiomis savaitėmis kompozitoriui jo baigtis atrodė liūdna.

Paskutiniųjų mėnesių ir savaičių įspūdžiai buvo pernelyg sunkūs ir dramatiški. Nejaugi pasaulyje esama jėgos, kuri galėtų pasipriešinti tai pamėkliškai, siaubingai, šėtoniškai mašinai, kuri savo kely daužo ir triuškina viską? Lenkija, Norvegi-

ja, Danija, Niderlandai, Prancūzija, Graikija, Jugoslavija be pasipriešinimo sugulė po tankų vikšrais. Per Kiprą priešo čiuptuvai nusitiesė į Egiptą. Vos alsavo Anglija.

Dabar atėjo eilė Rusijai.

Jam vaidenosi minios paklaikusių iš baimės žmonių, kurie, palikę visa, kas užgyventa, bėga išdegintais laukais, skendinčiais dulkių stulpuose. Liepsnojančių kaimų dūmai graužia jiems akis. Jie nedrįsta jų pakelti net į dangų ir maldauti pagalbos, nes ir ten, kaip ir visur,— vien tik mirtis. Į minias, traukinių sąstatų likučius kaukdami pikiruoja šimtai lėktuvų su kryžiais ant juodų sparnų.

Kompozitorių labai skaudino šnekos apie pralaimėjimą, tas baisus daugelio emigrantų laikraščių klyksmas, šūkavimai susirinkimuose Tarybų Rusijos adresu.

Jų piktdžiugiškumas, ciniškos replikos — „kuo blogiau, tuo geriau"— kėlė kompozitoriui slogią neapykantą.

Bet jeigu jis, Rachmaninovas, ne su jais, tai su kuo gi tada? Būdamas senas, jau palaužtas žmogus, jis dabar negali grįžti pas savo liaudį, kurią ištiko toks baisus likimas, bet argi negalima savo jausmų išreikšti kaip nors kitaip? Tiktai kaip?..

Kaiai prabunda nelemti,
Maištų pašvaistės pasirodo,
O tu lieki tokia pati,
Šalie graži ir ašarota.
Ilgai dar motina vaitos?
Ilgai dar vanagas plasnos?[1]

Jis gi turi vardą, kol kas dar nepraradusį svorio, ir pasiruošęs jį grąžinti Rusijai, jei tik galėtų jai šituo padėti.

Vieną vakarą, jau vasaros pabaigoje, dulkiant lietui, kažkas paskambino prie vartų Rachmaninovas pats priėjo prie tvoros ir išvydo kresną vyriškį su lietpalčiu.

— Fiodoras?.. — nustebo jis.

— Taip,— atsakė jūrininkas. — Atėjau su jumis atsisveikinti, Sergejau Vasiljevičiau. Išvažiuoju.

— Kur?..

— Namo,— nuskambėjo atsakymas, kupinas slepiamo rūstaus džiugesio.

---

[1] Vertė A. Baltakis.

Pasirodo, generaliniame konsulate Fiodoras surado pažįstamą ir pasiekė, ko troško. Gavo darbą traleryje, siunčiamame į Murmanską su vilkstine kitų laivų. Fiodoras skubėjo. Atsisveikindami jie apsikabino.

Kompozitorius dar ilgai stovėjo prie vartų, žvelgdamas į tamsą.

2

Rachmaninovas nė kiek neabejojo, kad viešas jo pasisakymas gimtos šalies naudai sukels audrą jos priešų stovykloje. Bet žinojo ir tai, jog yra daug svyruojančių, nežinančių, prie ko dėtis. Ir tokių didžioji dauguma. Juos pirmiausia jis ir turi paremti.

Artėjo lapkričio pirmosios koncertas. Rachmaninovas, visą gyvenimą nepakentęs reklamos, šįkart nusprendė apskelbti per spaudą, jog visas šio koncerto pajamas skiriąs medikamentams — tai būsianti jo pagalba Raudonajai Armijai. Jis neklydo. Šis jo žingsnis sukėlė pasipiktinimą ne tik emigrantų sluoksniuose, bet ir kai kuriose Amerikos „sferose".

Maksas Levinas, Rachmaninovo administratorius, blaškėsi į visas puses, bandydamas sutaikyti kraštutines nuomones. Galų gale buvo rastas šioks toks kompromisas: skelbimas apie paramą Rusijai buvo atspausdintas ne afišose, o programose. Iš čia jis, žinoma, vėliau pateko į laikraščius.

Tik nedaugelis laimingųjų, girdėjusių šį koncertą ir išsaugojusių jį atmintyje, metams slenkant, suprato, ką mes praradom, mirus Rachmaninovui. Kažin ar per visą savo gyvenimą jis kada nors buvo taip skambinęs, kaip tą vakarą?

Po koncerto Rachmaninovą užplūdo laiškai. Rašė dvejojantys, rašė tie, kurie patys bandė rinkti pinigus paremti tėvynei, dėkojo už tai, kad jis atvėrė jiems akis, padėjo išvysti teisybę. Šnypštė „asai", bet kol kas patyliukais.

Nors gudragalviai verteivos, biznieriai įtikinėjo kompozitorių surinktus pinigus siųsti per Amerikos Raudonąjį Kryžių, jis nesutiko ir nusiuntė juos per savo impresarijų TSRS konsului Niujorke.

„...Tai vienintelis būdas,— rašė jis,— kai aš galiu išreikšti užuojautą savo gimtosios žemės liaudžiai, per pastaruosius keletą mėnesių patyrusiai šitiek kančių..."

Kovo mėnesį, į Maskvą išsiunčiant nupirktus įrengimus, jis parašė TSRS Raudonajam Kryžiui:

Nuo vieno iš rusų — pagal išgales rusų liaudžiai, kovojančiai su priešu.

Noriu tikėti, tikiu galutine pergale.

Sergejus Rachmaninovas.

Šis muzikanto poelgis neliko pamirštas.

Vienas iš paskutiniųjų sezono koncertų įvyko Čikagoje. Ir štai anoniminis recenzentas jį grybštelėjo:

„...Nors lauke lijo, salėje griaudėjo plojimų audra. Ir vis dėlto... koncertas paliko slegiantį įspūdį. Programa vien iš Rachmaninovo kūrinių — lygiai tas pat, kas ir pietūs iš septynių patiekalų, kurių kiekvienas — vis eršketas su drebučiais. Jis ne vertesnis už Rėgerį, Franką arba Sen-Sansą, kad galėtų užimti visą vakarą..."

Buvo prisakyta dar daugiau visko, ko nėra reikalo nė kartoti. Rachmaninovo draugai širdo, o jis pats tik šyptelėjo.

Paneigdama visas prognozes, Rusija toliau atkakliai kovojo. Gruodžio mėnesį visą pasaulį sukrėtė žinia apie mūšį prie Maskvos.

Vos per keletą mėnesių ir kompozitoriaus charakteris, ir net išvaizda, rodės, pasikeitė iš esmės. Pažiūrėti jis senstelėjo daugeliu metų, visai pražilo, veidas patamsėjo, papurto, jį išvagojo gilios raukšlės. Nebeatrodė išdidus. Matyt, to ir nereikėjo. Tik nebylus susimąstęs žvilgsnis iš po sunkių antakių patikimai saugojo jo dvasinį pasaulį nuo įkyraus ir tuščio smalsumo. Matydamas tokį Rachmaninovą pirmąkart, kiekvienas būtų pasakęs, jog tai senas žmogus, giliai nugrimzdęs į apmąstymus.

Žinios iš Tatjanos ateidavo labai retai, aplinkiniais keliais. Pinigus jis siųsdavo jai per Senaro sargą, bet nebuvo tikras, ar jie pasiekia adresatą.

Rachmaninovus dažnai lankydavo pianistai: Josifas Hofmanas, Arturas Rubinšteinas, dirigentas Bakaleinikovas.

Su šituo dirigentu vidurvasarį Rachmaninovas koncertavo natūraliame Holivud Bulo amfiteatre. Loma tarp miškingų kalnų pati aidėjo kaip didžiulė jūros kriauklė. Ant suolų, sustatytų pasagos forma, tilpo daugiau negu trisdešimt tūkstančių klausytojų. Rachmaninovas skambino Antrąjį koncertą fortepijonui, ir milžiniška žmonių minia klausėsi, užgniaužusi kvapą, tarsi nujausdama, jog neilgai jį girdės.

Tą vasarą jis beveik ryžosi sunkiam ir svarbiam žingsniui. Ketino liautis koncertavęs, atsidėti kūrybai ir apsigyventi Kalifornijoje bent jau iki karo pabaigos.

Patariant draugams, nusipirko nedidelį namuką Beverli Hilse. Prie namo buvo mažytis sodas su gėlių lysvelėmis ir keliais medžiais. Jį perkant kompozitorių labiausiai pradžiugino du beržai, tiesa, augantys gretimame sklype, ir maumedis tiesiai prieš duris. Gal jis priminė jam senąją Onego eglę?..

Didžiąją dienos pusę savo sklypuke jis projektuodavo sodelį. Pavargus nugarai, lėtai užlipdavo į būsimą dirbtuvę virš garažo. Ji dar tebebuvo tuščia. Ant grindų mėtėsi drožlės. Atsisėdęs ant palangės ir apkabinęs kelius, jis žiūrėdavo į sodą.

Pačioje rudens pradžioje staiga mirė Michailas Fokinas. „Simfoniniai šokiai" neteko savo choreografo.

„Koks baisus praradimas! — rašė Rachmaninovas Somovui. — Šaliapinas — Stanislavskis — Fokinas — ištisa teatro epocha. Dabar jau viskas baigta! Kas juos atstos, kas užims jų vietą! Liko, anot Šaliapino, vien „mokyti vėplos"..."

1942 metų sezonas prasidėjo spalio dvyliktąją Detroite.

— Žinoma, aš vėl skambinsiu Rusijos labui, — pasakė Rachmaninovas žurnalistui. — Amerikai padeda visi, o Rusijai — tik nedaugelis.

Artėjo Sergejaus Rachmaninovo koncertinės veiklos penkiasdešimtosios metinės.

Jis buvo nusiteikęs prieštaringai. Namuose griežčiausiai uždraudė net užsiminti apie tai. Nuogąstavo, kad nepradėtų būgnyti laikraščiai. Jau vien pagalvojus apie iškilmes, kalbas ir banketus, aplinkui siaučiant karui, jį krėtė šiurpas. Ir vis dėlto, kai jubiliejaus dieną jį prisiminė tik vienui vienas Filadelfijos žurnalistas, jis truputį įsižeidė.

Po koncerto vakarieniauti susirinko saujelė pačių artimiausių bičiulių, o senukas Steinvėjus į kompozitoriaus namą Kalifornijoje atsiuntė dovaną — naują nuostabų rojalį. Toks ir tebuvo paminėjimas.

Užtat kaip susijaudino kompozitorius, iš tarybinės pasiuntinybės Vašingtone gavęs storą Maskvos laikraščių pundą!

Nusiaubta, nuniokota, badaujanti, skendinti tamsoje, be atvangos vis bombarduojama Maskva prisiminė jį, savo sūnų paklydėlį, ir net surengė parodą, skirtą jo veiklai.

Viename iš stendų kabojo aliejum tapytas jo portretas, kurį buvo atsiuntusi aštuoniasdešimt penkerių metų Ana Ornatskaja.

Kartą Sergejus Vasiljevičius pajuokavo, jog jį sudaro aštuoniasdešimt penki procentai muzikanto ir tik penkiolika — žmogaus. Tai teisybė tik tiek, kiek atspindi jo nuolatines pastangas nuo įžūlių, smalsių akių nuslėpti tą, kaip jam rodėsi, „pilką, niekam nereikalingą ir neįdomią žmogystą".

Na o kolegos menininkai, bendravę su juo dešimtis ir daugiau metų, buvo visai kitokios nuomonės. Štai ką apie Rachmaninovą pasakė Josifas Holmanas, kaip paprastai kupinas romantinio patoso:

„Pasaulyje dar nėra buvę tyresnės ir šventesnės sielos, negu Rachmaninovo! Tik todėl jis ir tapo didžiu muziku, o kad turėjo tokius nuostabius pirštus, — tai tėra grynas atsitiktinumas."

Ir, matyt, jis buvo savaip teisus.

Svarbiausi Sergejaus Rachmaninovo etiniai principai — didžiulis nuoširdumas, žmoniškumas, nesitaikstymas su bet kokiu melu, nepakantumas jokiai pozai, begalinis jautrumas žmonių kančioms — ryškiai ir visapusiškai atsispindi jo muzikoje.

Visas Rachmaninovo gyvenimas neatskiriamai susijęs su muzika, jis gyveno tik dėl jos. Ir bijodavo net pagalvoti, kas būtų, jeigu ji liautųsi jam skambėjusi.

Artimieji vis prisimindavo, kaip vienąkart jis supyko, kai gydytojai „paskyrė" jam visišką poilsį.

— Jie, matyt, mano, jog aš sėdėsiu saulutėje ir lesinsiu balandžius!.. — sumurmėjo kompozitorius. — Ne, toks gyvenimas ne man. Geriau jau mirti...

Tačiau, baigiantis šešias savaites trukusioms atostogoms, jis pasiskundė jaučiąs neįprastą sunkumą krūtinėje. Pradėjo kosėti, ėmė skaudėti kairį šoną. Šie septyniasdešimtmečio kompozitoriaus nusiskundimai ir ligos simptomai buvo neišvengiamas pusamžį trukusio koncertinio darbymečio rezultatas, užtat niekas į juos pernelyg rimtai nereagavo.

Prasidėjo antroji sezono pusė.

Į Rachmaninovo koncertą Ohajo valstijos sostinėje Kolombe atvažiavo Somovai, nors kompozitorius ir prašė to nedaryti. „Blogai skambinsiu", — gąsdino jis.

Muzikantas atrodė pasibaisėtinai. Į klausimą, kaip jaučiasi, vietoj įprastinio „Puikiai!" atsakė mįslingai: „Kažkodėl blogai", — ir pridūrė, kad nebeturi jėgų skambinti.

Jelena Somova atsargiai padvejojo, ar nereikėtų jam baigti koncertavus ir atsidėti kūrybai.

— Tam aš pernelyg nusikamavęs... O, kad atgaučiau pirmykštes jėgas ir širdies kaitrą!..

Ji priminė jam „Simfoninius šokius".

— Taip, — šiek tiek pagyvėjo jis. — Pats nežinau, kaip juos parašiau...

Bet štai 1943 metų vasario dvyliktąją Čikaga kompozitorių sutiko tokiomis ovacijomis, kad jis atkuto. Labai retai jis būdavo taip patenkintas savo grojimu, kaip tą vakarą, kai skambino Bethoveno Pirmąjį koncertą ir savo Rapsodiją.

Kitą dieną jam ėmė gelti dešinįjį šoną. Gydytojai nustatė pleuritą ir patarė važiuoti į saulę.

Koncertinės kelionės jis neatsisakė. Skambino dusdamas, grumdamasis su skausmu.

Jis nesutiko atšaukti koncerto ir Noksvilyje. Programoje buvo Bacho, Šumano, Listo, Šopeno ir jo paties kūriniai. Šopeno sonatą *es-moll* jis paskambino nepaprastai pakiliai.

Bet tai buvo viskas, ką jis galėjo padaryti.

Atšaukęs daugelį koncertų, išvyko į Naująjį Orleaną. Šis įvairiatautis miestas didelės upės žiotyse virte virė, šviečiant kaitriai žiemos saulei. Prieplaukoje, už viešbučio langų, ūkavo ir žvangino varpais prieštvaniniai Marko Tveno laikų garlaiviai.

— Na štai, — kalbėjo kompozitorius, — dienelę kitą atsipūsim, o paskui — į Teksasą.

Tačiau rytą buvo nuspręsta važiuoti į Kaliforniją, į žiemos būstinę.

Jis negalįs skambinti. Jam reikia gydytojo. Tik, anot jo paties, šiuo atžvilgiu jis „siaurakaktis nacionalistas" — pripažįstąs vien rusų gydytojus.

— Kalifornijoje yra vienas toks — maskvietis. Pasitarsiu su juo dėl savo šono, o paskui mudu prisiminsim senus laikus. Taigi bus naudos ir kūnui, ir sielai.

Tris paras reikėjo laukti, kada bus galima išvažiuoti, ir dar tris — kratytis lėtuoju traukiniu. Geležinkelio linijas buvo užkimšę kariniai sąstatai.

Los Andželeso geležinkelio stotyje Rachmaninovą pasitiko Fiodoras Šaliapinas su „Greitosios pagalbos" karieta. Ligonis prašėsi namo, bet buvo nugabentas į „Gerojo samariečio" ligoninę.

Rentgenas užfiksavo tik du nedidelius plaučių uždegimo židinius. Kraujas, kelionės metu pastebėtas šlapime, nebesirodė.

Pusiau gulomis lovoje, kaip paprastai juokaujamu tonu, kompozitorius parašė Jevgenijui Somovui apie paskutiniųjų dienų įvykius. „Daug triukšmo dėl nieko!" — tokia buvo jo galutinė išvada.

Bet toliau matome lakonišką gailestingosios seselės prierašą anglų kalba: „Misteris Rachmaninovas nebaigė laiško."

Ligoninėje jis išgulėjo tris dienas.

Labiausiai jį slėgė tai, jog negali skambinti, treniruoti, miklinti pirštų. Fiodoras Šaliapinas jaunesnysis, kuris lankydavo kompozitorių ir su juo praleisdavo daug laiko, bandė įtikinėti, kad jis pasveiksiąs.

— Ne tas amžius, Fedia, — paprieštaravo Rachmaninovas. — Turint šitiek metų, negalima nutraukti mankštos.

Staiga, lyg pamiršęs svečią, jis pažvelgė į savo rankas virš apkloto.

— Vargšės mano rankos...— tylutėliai sudejavo ir atsiduso: — Sudie!

Skausmas šone tarpais jį labai kankino. Bet jis nesiskundė. Tik vis labiau į akis krito išblyškimas.

Irina su dukrele išvažiavo pas jį iš Niujorko.

Kiek padvejojęs gydytojas Golicynas sutiko Rachmaninovą išleisti namo. Jis vis dar nenorėjo prarasti vilties, jog, atšilus orui, viskas pakryps į gera.

Priebutyje su baltu chalatu ir kepuraite laukė Olga Mordovskaja, patyrusi seselė, atsiųsta Golicyno.

Apžvelgęs kambarį, Sergejus Vasiljevičius net nušvito: „Kaip gera namie!"

Pirmąją savaitę jis labai viskuo domėjosi. Įnikęs skaitė laikraščius, klausinėjo apie gėles, sklaidė sodininkų kainininkus. Teiravosi apie berželius kaimyniniame sklype. Namiškiai nuslėpė, jog dar vidury žiemos berželiai buvo nukirsti. Sergejus Vasiljevičius paprašė nustatyti Maskvos radijo bangą ir jos nekeisti, nes norėjo klausytis tik rusiškos muzikos.

Nors ranką skaudėjo vis labyn, riešą ir pirštus jis tebemankštino.

O kai užsimerkdavo, prieš jo akis beregint imdavo tavaruoti vis tas pats gimtos žemės plotelis — geležinkelio tiltas ir mėlynas upokšnis. Pavėsingas takas (jam taip gerai pažįstamas)

pro beržus svyruoklius veda į pušynėlį. Žolė miško laukymėje nusagstyta žydrom cikorijos žvaigždutėm, stiepiasi it žvakelės lieknos šviesiai gelsvos gėlės, panašios į dedešvas. Jis niekaip negalėjo prisiminti jų pavadinimo.

Kovo vidury susirinko konsiliumas, ir paaiškėjo, jog liga nepagydoma.

Melanoma, reta žaibiška vėžio forma, jau buvo apėmusi plaučius, žarnyną, sąnarius ir net kraują. Ši siaubinga žinia buvo pranešta šeimai. Dabar ją reikėjo žūt būt nuslėpti nuo ligonio ir pagal išgales palengvinti jo kančias.

Natalja Aleksandrovna laikėsi didvyriškai, tik jos plaukai staiga pražilo. Atėjo jos valanda. Niekas gerai ir nežino, kokia turėtų būti didelio menininko žmona. Iš prigimties Natalja Aleksandrovna buvo labai intelektuali, turėjo savo gyvenimą, savo minčių, bet slėpdavo jas savy. Pamažu to savo pasaulio ji išsižadėjo ir tapo tarsi vyro šešėliu, jo sumanymų ir troškimų sargu. Kaip mokėdama jo gyvenimą ir muziką ji stengėsi apsaugoti nuo landžių įkyruolių, bet kokio kėsinimosi iš šalies. Tai kas, kad mažai pažįstami žmonės ją dėl to laikė išpuikėle! Šitai tebuvo įrodymas, kad jos pastangos ir darbas, nepastebimas ir nedėkingas, nenuėjo niekais. Dabar jo greit visai nereikės.

Tvirtu, nė kiek nevirpančiu balsu ji skaitė vyrui Puškiną, pasakojo naujienas. Žinia apie lūžį rusų fronte, apie Pauliaus armijos sutriuškinimą prie Volgos įžiebė kibirkštėlę apsiblaususiose ligonio akyse.

— Ačiū dievui!.. — sušnibždėjo jis.

Kartą Fiodoras Fiodorovičius jį užtiko ką tik pabudusį.

— Kas ten? Kas ten vis groja ir groja? — neramiai paklausė jis. — Kodėl jis nesiliauja?

Kai Natalja Aleksandrovna įtikino jį, jog niekas negroja, šyptelėjęs jis tarė:

— Ak taip!.. Teisybė, tai juk mano galvoje...

Aptemus sąmonei, jis dažnai judino rankas, krutino pirštus — tarytum skambintų.

Kol sąmonė nebuvo pradėjusi drumstis, visos jo mintys sukosi apie artimuosius. Jis čia maldavo žmoną, dukterį ir atvažiavusią Sofją Aleksandrovną nesėdėti prie jo, daugiau būti gryname ore, eiti į svečius, į kiną, čia įkalbinėjo prigulti, pailsėti seselę Mordovskają.

Namuose dažnokai zvirbdavo telefonas, pridengtas pledu. Retkarčiais pasigirsdavo nedrąsus skambutis prie vartelių.

Už tvoros šmėsčiojo sujaudinti, dažniausiai jauni, pažįstami ir visai nepažįstami veidai.

Kartą jau vėlai vakare Rachmaninovų kambarinė, pagyvenusi rusė, išėjo į prieangį. Jai pasirodė, jog kažkas tyliai beldžiasi į paradines duris. Jas atvėrusi, ji nejučiomis žengė žingsnį atgal.

Priešais ją stovėjo nepažįstama mergaitė, prie krūtinės glausdama puokštę ką tik nuskintų raudonų rožių Ant tamsių plaukų ji buvo užsidėjusi mažytę šiaudinę skrybėlaitę, jos pečius gaubė trumputė skraistė. Tamsios akys, pridengtos vešlių blakstienų, žvelgė rimtai.

— Įeikite... — kiek suglumusi pakvietė kambarinė.

— Ne, ne... — paskubomis rusiškai pasakė susidrovėjusi viešnia. Skaistus raudonis užliejo jai skruostus. — Štai, prašau... nunešti į viršų.

Atsargiai paėmusi gėles, kambarinė pastebėjo, jog mergaitė su plonomis panešiotomis mezginių pirštinaitėmis be pirštų.

— Kaipgi čia dabar...— kambarinė nusigręžė, norėdama šūktelėti Sofją Aleksandrovną.

Bet viešnios ir pėdos buvo ataušusios!

— Panele, grįžkite!.. — pašaukė kambarinė, išėjusi į priebutį.

Vietoj atsako tik suošė nuo kalnų vėjo senasis maumedis ir sugurgždėjo žvirgždas po lengvučiais, skubiai tolstančiais žingsniais.

Rožės buvo aksominės, reto purpurinio atspalvio ir švelnaus kvapo, tviskėjo sodria vakaro rasa ir, rodės, tebedvelkė seniai nusileidusios saulės šiluma.

1943 metų kovo dvidešimt aštuntosios naktį pirmą valandą trisdešimt minučių Rachmaninovo širdis nustojo plakusi.

Kai Natalja Aleksandrovna išėjo į terasą, buvo labai tamsu. Iš gretimos vilos sklido ryški šviesa, sinkopinis džiazo ritmas ir isteriškas klyksmas. Girtų juokas, linksmi šūksniai lydėjo tai, ką amerikiečiai vadina „night party" (naktine puota).

Ir staiga, nustelbdamas tą klegesį, kambaryje visu balsu prašneko neišjungtas radijas. Į sodą, apsunkusį nuo pavasario rasos, pro atvirus langus ėmė lietis tyras ir švelnus Maskvos kurantų skambesys.

3

O dabar apžvelkime sunkų ir ilgą Sergejaus Rachmaninovo kelią, prasidėjusį žaliuojančiame Onego kieme, kur seniai, labai seniai, linguodama tamsiomis skarotomis šakomis, stovėjo sena eglė. Tą ilgą kelią į dvi nelygias dalis perskyrė beribis, amžinai kunkuliuojantis svetimas ir šaltas vandenynas.

Iki paskutinės gyvenimo dienos jau silpstančios seno rusų muziko akys buvo įsmeigtos į tolimą, širdžiai mielą krantą. Ir argi galėtume jį smerkti, kad įveikti šiai kliūčiai jis nerado jėgų!..

„...Pagrindinės jo muzikos temos,— rašė apie Rachmaninovą Nikolajus Metneris, — ir jo gyvenimo temos esmė — ne gyvenimo faktai, bet temos, nepakartojamo gyvenimo nepakartojamos temos...

... Nė vienas jo klavyro arba partitūros garsas niekada nesti tuščias, neutralus. Iš kitų garsų visumos jis išsiskiria taip, kaip varpo dūžiai gatvės šurmuly..."

Ar ne todėl Rachmaninovo muziką mes neklysdami atpažįstame nuo pat pirmų taktų?

Kas iš mūsų nebuvo įžengęs į Rachmaninovo „žydinčių sodų" ūksmę? Kas iš jo muzikos nesisėmė rūstaus vyriškumo, kas nelenkė galvos prieš jo didvyrišką darbą!

Tasai darbas, pranokstantis žmogaus jėgas, ir jaunystėje, ir gyvenimo saulėlydyje nebuvo nei betikslis, nei egoistiškas. Rachmaninovas gyveno ir dirbo žmonių laimei, jų labui.

Galbūt dar jaunystėje jis suprato, jog „tas nuostabus laimės vaikymasis ir yra pati laimė?" Ne pasiektas tikslas, o veržimasis į jį, ne rezultatas, o kūryba, drąsūs grožio ir tiesos ieškojimai. Tikriausiai jis žinojo, kad „žydroji paukštė" — nepasiekiama, nepagaunama; negrabiai palytėta rankomis, ji dažnai virsta juodąja negando paukšte.

Jis ir klydo ne kartą. Bet už savo paklydimus visada pats užmokėdavo žiauria ir karčia kaina.

Savaitei praslinkus po kompozitoriaus mirties, paštu pavėluotai atskriejo žinios iš Maskvos apie būsimą minėjimą ir Rachmaninovo kūrinių koncertus, skirtus jo septyniasdešimtmečiui — 1943 metų balandžio pirmajai dienai. Kiek anksčiau

buvo gauta kalbograma, pasirašyta vienuolikos talentingų tarybinių muzikų.

„Brangus Sergejau Vasiljevičiau!

Septyniasdešimtmečio proga Tarybinių kompozitorių sąjunga siunčia Jums karščiausius sveikinimus ir nuoširdžiai linki džiaugsmo, jėgų, sveikatos, ilgiausių metų.

Sveikiname Jus — kompozitorių, kuriuo didžiuojasi muzikinė kultūra, žymiausią mūsų laikų pianistą, puikų dirigentą ir visuomenės veikėją, kurio nūnai atsiskleidęs patriotizmas jaudina kiekvieno ruso širdį..."

Už trisdešimt mylių nuo Niujorko yra mažas miestelis, turįs niūrų teutonišką pavadinimą — Valgala.

1943 metų balandžio mėnesį pavėsingose rusų kapinėse išdygo baltas aštuoniabriaunis kryžius, šalimais — du marmuro suolai. O aplinkui — tamsūs lauro krūmai.

Būdamas gyvas, jis svajojo visai apie ką kita. Jis norėjo būti palaidotas po karo Novodevičjės vienuolyno šventoriuje šalia žmonių, kuriuos jis gerbė ir mylėjo — šalia Čechovo, šalia konservatorijos laikų draugo Skriabino.

Lapuočiai medžiai dar tebebuvo nuogi. Bet ant senos obels šakų, kiek tolėliau, jau rausvavo pumpurai, kurie tuoj tuoj turėjo išsiskleisti. Po kelių dienų medis apsipylė žiedais.

Obelis dar buvo nenudžiūvusi ir tebežydėjo, kai po penkiolikos metų į kapines įžengė neapsakomai ištįsęs rusvaplaukis jaunuolis. Dar prieš mėnesį pažiūrėti nevikraus, ilgakojo jaunuolio vardas nebuvo žinomas beveik niekam. Tik kelios dienos jis pelnytai buvo laimėjęs pirmąją pianistų premiją Čaikovskio konkurse Maskvoje.

Nepaprastu nuoširdumu, vaikiškai patiklia šypsena ir magišku sugebėjimu įsismelkti į pačias rusų muzikos gelmes jis bemat užkariavo maskviečių širdis. O kelią į jas pirmiausia jam atvėrė Rachmaninovo Trečiasis koncertas fortepijonui.

Jaunąjį svečią Maskva suprato nuo pat pirmos dienos, karštai pamilo ir pripažino savu. Kažkas atkreipė dėmesį, jog rūstus tragiškas vėlyvasis Rachmaninovo pianizmas, neprarasdamas gilumo, po Vano Klaiberno pirštais, įgijo džiaugsmo, jaunatviško skambesio.

Konkurso dienomis senas mirusio kompozitoriaus bičiulis ir amžininkas A. Goldenveizeris pasakė:

„Užsimerkęs aš vėl girdžiu jaunąjį Rachmaninovą, ir mano širdyje vėl atgyja jaudinantys seniai prabėgusių dienų įspūdžiai."

Atsitūpęs prie kapo, jaunasis muzikantas ilgais mikliais pirštais pasodino žydintį baltų alyvų krūmelį, išvakarėse lėktuvu atsivežtą iš Maskvos.

Paminklo papėdėje į ilgakaklę vazą ką tik buvo pamerktos kelios tamsios purpurinės rožės. Ant sunkių, vėjo linguojamų žiedų spindėjo vandens lašeliai.

Pianistas akimis parodė juos savo bendrakeleiviui ir draugui — Maskvos dirigentui.

Prieš nueidamas jis padėjo prie antkapio paskutinę dovaną — saują žemės, atsivežtos iš Aleksandro Nevskio lavros nuo Čaikovskio kapo.

„Miręs tik tas, kurį visi užmiršo."

Man rodos, kad kruopštus, tikrai nuoširdus Sergejaus Rachmaninovo gyvenimo kelio, jo paliktų muzikos lobių tyrinėjimas dar tik pradedamas. Kiek džiaugsmo ir netikėtų atradimų dar laukia mūsų!

Juk taip neseniai, Leningrado blokados metu, antrąkart atgimė Rachmaninovo Pirmoji simfonija, šiurkščiai, negailestingai iškoneveikta praėjusio amžiaus gale!

Ir jeigu kada nors ten, svetimoje žemėje, užželtų takas į Valgalos kapines, pats Rachmaninovas, gyvas ir artimas, visada liks su mumis.

SVARBIAUSIOS S. RACHMANINOVO GYVENIMO IR KŪRYBOS DATOS

1873 m. kovo 20 d. (balandžio 1 d.) — Novgorodo gubernijoje Onego dvare buvusiam Gardino husarų pulko karininkui Vasilijui Rachmaninovui ir jo žmonai Liubovei Butakovai gimsta sūnus Sergejus.

1873—1882 m. — Vaikystės metai, prabėgę Onege ir Novgorode pas senelę S. Butakovą. Pirmosios talento apraiškos. Pirmosios muzikos pamokos pas A. Ornatskają.

1882 m. — Rachmaninovai nusigyvena. Onegas parduodamas iš varžytynių. Šeima persikrausto į Peterburgą. Sergejus įstoja į Peterburgo konservatorijos parengiamąją klasę.

1885 m. — Pusbroliui pianistui A. Ziločiui patarus, Sergejus siunčiamas į Maskvą mokytis pas garsų pedagogą N. Zverevą.

1885—1889 m. — Zverevo muzikos „bursoje". Pirmieji mokslo metai Maskvos konservatorijoje.

1888 m.— Sergejus pereina į aukštesniąją — A. Ziločio — klasę.

1889 m.— palieka Zverevo namus ir apsigyvena pas tėvo giminaičius Satinus. Pradeda lankyti specialiosios teorijos ir kompozicijos klasę.

1890 m. vasarą — praleidžia Tambovo gubernijoje Ivanovkos dvare su Satinų, Ziločių ir Skalonų šeimomis.
Pradeda rašyti Pirmąjį koncertą fortepijonui.
Žiemą — važiuoja į Peterburgą — į Čaikovskio „Pikų damos" premjerą.

1891 m. pavasarį — baigia konservatorijos fortepijono klasę.
Vasarą — parašo Pirmąjį koncertą fortepijonui.

1892 m. pavasarį — sukuria vienaveiksmę operą „Alekas" pagal Puškino „Čigonus". Baigia Maskvos konservatorijos kompozicijos klasę.
Apdovanojamas Didžiuoju aukso medaliu.

1893 m. pavasarį — operos „Alekas" premjera Didžiajame teatre.

Vasarą — praleidžia Lebedine (netoli Charkovo). Fantazija „Uola". Pirmoji siuita dviem fortepijonams.
Rudenį — miršta Čaikovskis. Eleginis trio.

1894 m. vasarą — Čigoniškasis kapričio.

1895 m. sausio — rugpjūčio mėn. — rašo Pirmąją simfoniją.
Rudenį — koncertuoja su smuikininke de Tua.

1896 m. rudenį — kuria pjeses fortepijonui ir romansus (tarp jų „Pavasario vandenis").

1897 m. pavasarį — nenusiseka Pirmosios simfonijos premjera Peterburge.
Rudenį — tampa S. Mamontovo Privačios operos (Maskvoje) dirigentu.

1898 m. vasarą — praleidžia Putiatine. Bendradarbiauja su Šaliapinu.
Rudenį — aplanko Krymą.

1899 m. pavasarį — pirmąkart išvyksta su koncertais į užsienį (Londonas).

1900 m. pavasarį — suserga. Gyvena Kryme. Susitikinėja su Čechovu.
Vasarą ir rudenį — rašo Antrąjį koncertą fortepijonui su orkestru (I ir II d.).

1901 m. pavasarį — baigia Antrąjį koncertą fortepijonui su orkestru (I d.).
Vasarą — rašo Sonatą violončelei ir fortepijonui.

1902 m. žiemą — kantatą „Pavasaris".
Pavasarį — veda N. Satiną.

1903 m. pavasarį — vasarą — sukuria Preliudą fortepijonui, op. 23.

1903 — 1904 m. — parašo vienaveiksmes operas „Šykštųjį riterį" ir „Frančeską da Rimini".

1904 m. — prasideda rusų-japonų karas.
Rudenį — tampa Didžiojo teatro dirigentu.

1905 m. — pasirašo Laisvųjų menininkų deklaraciją. „Dubinuška" Didžiajame teatre.

1906 m. sausio mėn. — įvyksta vienaveiksmių Rachmaninovo operų premjera.
Rudenį — su šeima išvažiuoja į Drezdeną; čia praleidžia 1906—1907 m. ir 1908—1909 m. žiemas.

1907 m. rudenį — parašo Antrąją simfoniją.

1 9 0 8 m. ž i e m ą — simfonija atliekama Peterburge ir Maskvoje.

1 9 0 9 m. p a v a s a r į — kuria „Mirusiųjų salą". Grįžta iš Drezdeno į Maskvą. Dalyvauja RML (1909—1917) ir RMD (1909—1912) veikloje.

V a s a r ą — rašo Trečiąjį koncertą fortepijonui su orkestru.

R u d e n į — aplanko Ameriką.

1 9 1 0 m. v a s a r ą — praleidžia Ivanovkoje. Liturgija. Antrasis preliudų fortepijonui ciklas.

1 9 1 1 m. v a s a r ą — praleidžia Ivanovkoje. Etiudai-paveikslai (pirmasis ciklas).

1 9 1 2 m. — diriguoja filharmonijos draugijos koncertus.

1 9 1 3 m. ž i e m ą — p a v a s a r į — aplanko Romą. „Varpai".

1 9 1 4 m. p a v a s a r į — koncertuoja Anglijoje.

V a s a r ą — prasideda Pirmasis pasaulinis karas.

1 9 1 5 m. p a v a s a r į — miršta Skriabinas.

V a s a r ą — miršta Tanejevas.

R u d e n į — koncertai Skriabino atminimui.

1 9 1 6 m. v a s a r ą — gyvena Kislovodske, Ivanovkoje. Miršta tėvas.

R u d e n į — rašo romansus, antrąjį paveikslų-etiudų ciklą. Koncertuoja su N. Košic.

1 9 1 7 m. ž i e m ą — gyvena Petrograde. Vasario revoliucija.

V a s a r ą — koncertuoja Kaukaze, Kryme, Jaltoje (rugsėjo 5-ją).

R u d e n į — parašo naują Pirmojo koncerto redakciją. Spalio revoliucija.

G r u o d ž i o m ė n. — su šeima išvažiuoja į užsienį.

1 9 1 8 m. — koncertuoja Skandinavijos šalyse. Stokholmas. Kopenhaga.

R u d e n į — persikelia į Ameriką. Prasideda koncertinės kelionės, trukusios dvidešimt penkerius metus.

1 9 1 9—1 9 2 5 m. — gastroliuoja Amerikoje.

1 9 2 5 m. — koncertuoja Europoje.

1 9 2 6 m. — parašo Ketvirtąjį koncertą fortepijonui, „Tris rusų dainas".

1 9 3 1 m. v a s a r ą — sukuria variacijas Korelio tema.

1 9 3 4 m. v a s a r ą — praleidžia Senare (netoli Liucernos). Rapsodija Paganinio tema.

R u d e n į — ž i e m ą — koncertuoja Europos šalyse.

1935—1936 m.— Senaras. Trečioji simfonija.

1938 m., pavasaris — miršta Šaliapinas.

1939 m. — paskutinė vasara Šveicarijoje. Vėl Amerikoje. Prasideda Antrasis pasaulinis karas.

1940 m. vasarą — gyvena Long Ailende. Rengia „Simfoninių šokių" partitūrą.

1941 m. birželio mėn. — fašistinė Vokietija užpuola Tarybų Sąjungą.

Rudenį — Rachmaninovas padeda tėvynei.

1942 m. — vis dar intensyviai koncertuodamas, su šeima persikelia į Kaliforniją. 50-sios koncertinės veiklos metinės.

1943 m. sausio mėn. — žiemos atostogos. Paskutinieji koncertai. Kelionė į pietus. Grįžta į Kaliforniją. Gydytojai konstatuoja nepagydomą ligą.

Kovo 28-sios naktį pirmą valandą 30 minučių Sergejus Rachmaninovas miršta Beverli Hilse (Kalifornija).

SVARBIAUSIEJI S. RACHMANINOVO KŪRINIAI

Koncertas Nr. 1 fortepijonui su orkestru *fis-moll.*
Dvi pjesės violončelei ir fortepijonui.
Penkios pjesės-fantazijos, dedikuotos A. Arenskiui.
Šeši romansai balsui ir fortepijonui (tarp jų „O nedainuok, gražuole, man").
Pirmoji siuita dviem fortepijonams.
Dvi pjesės smuikui ir fortepijonui.
Fantazija „Uola" simfoniniam orkestrui.
Šeši romansai balsui ir fortepijonui.
Eleginis trio Didžiojo menininko (P. Čaikovskio) atminimui — fortepijonui, smuikui ir violončelei.
Septynios „Saloninės pjesės" fortepijonui.
Šešios pjesės fortepijonui keturiomis rankomis.
„Čigoniškasis kapričio" simfoniniam orkestrui.
Pirmoji simfonija *d-moll.*
Dvylika romansų balsui ir fortepijonui (tarp jų „Salelė", „Pavasario vandenys").
Šeši chorai moterų ir vyrų balsams.
Šeši muzikiniai momentai fortepijonui.
Antroji siuita dviem fortepijonams.
Koncertas Nr. 2 fortepijonui su orkestru *c-moll.*
Sonata violončelei ir fortepijonui.
„Pavasaris"— kantata chorui ir simfoniniam orkestrui (tekstas N. Nekrasovo).
Dvylika romansų (tarp jų „Alyvos") balsui ir fortepijonui.
Variacijos Šopeno tema fortepijonui.
Dešimt preliudų fortepijonui.
„Šykštusis riteris" — trijų paveikslų opera (tekstas A. Puškino).
„Frančeska da Rimini"— dviejų paveikslų opera su prologu ir epilogu (pagal A. Dantės „Pragaro" V giesmę).
Penkiolika romansų balsui ir fortepijonui.
Antroji simfonija *e-moll.*
Pirmoji sonata fortepijonui.
„Mirusiųjų sala" — simfoninė poema.
Koncertas Nr. 3 fortepijonui su orkestru *d-moll.*
„Švento Jono Auksaburnio liturgija" mišriam chorui.

Trylika preliudų fortepijonui.
Šeši etiudai-paveikslai fortepijonui.
Keturiolika romansų balsui ir fortepijonui.
„Varpai"— poema orkestrui, chorui ir solistams (tekstas E. Po).
Antroji sonata fortepijonui.
„Vigilija" mišriam chorui.
Šeši romansai balsui ir fortepijonui, dedikuoti N. Košic.
Devyni etiudai-paveikslai fortepijonui.
Koncertas Nr. 4 fortepijonui su orkestru *g-moll.*
Trys rusų dainos chorui ir simfoniniam orkestrui.
Variacijos Korelio tema fortepijonui.
Rapsodija Paganinio tema fortepijonui su orkestru.
Trečioji simfonija *a-moll.*
„Alekas"— vienaveiksmė opera (pagal A. Puškino „Čigonus").

TURINYS

ИБ № 1170

Николай Данилович Бажанов **РАХМАНИНОВ**

На литовском языке

Перевела с русского Доната Линчювене

Серия «Силуэты»

Издательство «Вага», 232600, Вильнюс, пр. Ленина 50

N. Bažanovas **RACHMANINOVAS**

Redaktorius T. Četrauskas. Viršelis dail. G. Jurkūnienės. Techn. redaktorė D. Andriukonienė. Korektorė T. Ališkevičienė. Duota rinkti 1979.VII.2. Pasirašyta spaudai 1979.X.22. Leidinio Nr. 9479. Formatas 84×108$^{1}/_{32}$. Spaudos popierius Nr. 2. Šriftas 9 p. „Baltika". Iškili spauda. 20,2 apsk. sp. l.+0,9 (ikl.) sp. l. 23,4 leid. l. Tiražas 45 000 egz. Užsak. Nr. 725

Kaina 1 rb 60 kp

„Vagos" leidykla, 232600, Vilnius, Lenino pr. 50

Spaudė K. Poželos spaustuvė, 233000, Kaunas, Gedimino 10